Guy Rachet

universul arheologiei

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

Guy Rachet

universul arheologiei

TEHNICĂ/ISTORIE/BILANȚ

vol. I

Traducere de
RADU FLORESCU
și GLORIA CEACALOPOL

Prefață și note de
RADU FLORESCU

353.306

EDITURA MERIDIANE
BUCUREȘTI, 1977

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

PREFAŢA EDIŢIEI ROMÂNEŞTI

Lucrarea pe care Editura „Meridiane" o prezintă astăzi publicului românesc este prima încercare de sinteză a rezultatelor cercetării arheologice pe plan mondial.

În perioada de după cel de-al doilea război mondial, arheologia a făcut progrese remarcabile, care au dus la apariţia mai multor sinteze.

Trebuie arătat însă că toate aceste sinteze au avut un caracter limitat, referindu-se la o anumită zonă geografică unitară din punct de vedere al rezultatelor, fie la un domeniu specializat al arheologiei cum ar fi tehnica săpăturilor, sau stratigrafia şi cronologia, fie, cu precădere, la o anumită epocă.

Au apărut de asemenea serii de monografii sintetice, cum sînt cele două binecunoscute — *Arheologia Mundi* şi *L'Art dans le Monde*, precum şi multe dicţionare, dintre care unele consacrate unor aspecte ale ştiinţei arheologice, dar se pare că nici un alt specialist pînă acum nu a încercat să adune şi să clasifice rezultatele şi descoperirile de pretutindeni, pentru a le compara între ele şi a obţine astfel concluzii cu un grad mai înalt de generalitate istorică.

Desigur, o astfel de încercare atrăgea după sine, în mod necesar, capitole de introducere în tehnica şi metodele cercetării arheologice şi de istoria arheologiei.

Fără a intra în detalii, se cuvine totuşi să menţionăm aci cît de mare e interesul acestor capitole pentru caracterizarea specificului arheologiei ca ştiinţă, şi ce probleme interesante de metodologie ridică, în comparaţie cu ansamblul ştiinţelor umaniste.

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

Dincolo de contribuţia de specialitate, lucrarea este caracterizată de încă o trăsătură — larga ei accesibilitate — care o face să se adreseze publicului larg în aceeaşi măsură în care se adresează specialistului sau învăţăcelului.

În adevăr, literatura arheologică de popularizare este abundentă, adesea atractivă şi de multe ori impresionantă prin ceea ce reuşeşte să comunice.

Dar nici unui scriitor de arheologie popularizată nu i-a venit pînă acum ideea de a prinde faptele şi de a le selecta în aşa fel, încît subsumîndu-le unor categorii generale de istorie şi de istoria culturii şi expunîndu-le într-un mod accesibil, să le ofere publicului nu numai pentru interesul cunoaşterii curioase, ci şi ca temei de reflecţie adîncă, asupra destinelor omenirii.

Aceasta este trăsătura specifică care deosebeşte lucrarea lui Rachet de toţi predecesorii săi întru ştiinţă popularizată, cum ar fi Ceram sau Pörtner, sau nenumăraţi alţi popularizatori de mai mare sau mai mic talent, de mai profundă sau mai superficială ştiinţă. Căci Rachet rămîne un om de ştiinţă care se adresează publicului şi, din acest punct de vedere, este caracteristică atitudinea lui riguroasă de cercetător.

Arheolog profesionist, cercetător, autor a numeroase publicaţii ştiinţifice, adesea nu lipsite de idei originale şi de contribuţii importante, Rachet este caracterizat de un spirit combativ, de promovarea noului în domeniul ştiinţei pe care o slujeşte şi mai ales de faptul că înţelege necesitatea de a încadra arheologia în cultura contemporaneităţii.

Din acest punct de vedere, activitatea sa, care nu s-a limitat numai la cercetări de teren şi la publicarea rezultate or în forme mai directe sau mai sintetice, este caracterizată, în egală măsură, de activitatea de popularizare, de formare de arheologi şi de antrenare de amatori în arheologie pe drumul mai greu, dar cu atît mai fecund, al înţelegerii şi cercetării şi nu pe acela al senzaţionalului.

Această trăsătură distinctivă a punctului de vedere al lui Rachet se simte şi în lucrarea pe care astăzi o prezentăm publicului românesc. Ceea ce caracterizează întreaga lucrare, este refuzul sistematic al senzaţionalului. Nici zăbovirea asupra lui Tutancamon, ca în atîtea alte lucrări de popularizare, nici suma de anecdote, mai mult sau mai puţin picante, nici latura misterioasă a arheologiei, nu apar în lucrare.

Totul este clar expus, în termeni raţionali, şi primul lucru care dă măsura acestei cărţi de ştiinţă este pasiunea

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

luminoasă pentru cunoașterea adevărului, care transpare în toate filele cărții, atît acolo unde este vorba despre metodele și tehnicile investigației cît și, mai ales, în filele de istorie a arheologiei, precum și în discuțiile care, fără îndoială, poartă pecetea autorului, dar care sînt totdeauna însuflețite de cea mai riguroasă obiectivitate științifică.

Altă trăsătură derivată din însăși ambiția de a subsuma și de a domina întregul material informațional rezultat din activitatea proteică — și putem spune îndelungată — a arheologilor, este încercarea de a stabili un limbaj comun: trecînd peste diferențele de terminologie și de concepte adoptate de diferitele școli arheologice și diferitele personalități, Rachet încearcă să găsească echivalențe și termeni comuni, care să creeze un sistem de referințe unitar, la dispoziția atît a lectorului obișnuit, cît și a cercetătorului și să permită compararea și sinteza.

Deși aparent formală și tehnică, încercarea de a stabili un limbaj comun în întreaga arheologie a lumii nu este cea mai mică dintre contribuțiile acestei cărți.

Dealtfel, aspectul specios și tehnic al acestei trăsături este compensat sau mai degrabă întregit de aspectul umanist și istoric al perspectivei din care cartea este scrisă.

În adevăr, nu numai că autorul are tendința permanentă de a explica istoric trăsăturile de cultură materială pe care le stabilește și care au în arheologie un rol definitoriu și fundamental, nu numai că încearcă să explice punctul de vedere al evoluției omenirii și al cuceririlor sale culturale fundamentale, dezvoltarea istorică pe care o descrie, întemeindu-se în primul rînd pe fapte materiale, utilaj, habitat, armament, tehnică, dar și afirmă încă de la început cu tărie și cu credință caracterul umanist al arheologiei, pe care, dealtfel, îl definește într-un mod îndrăzneț, atunci cînd declară că arheologia este un umanism integral.

Fără îndoială, formula poate părea exagerată, hiperbolică, iar ca să faci dintr-o disciplină auxiliară a istoriei o formă din cele mai complete ale culturii umaniste, pare fără îndoială o îngrădire a trăsăturilor caracteristice acesteia din urmă. Dar că arheologia e o disciplină fundamental umanistă, că prin însuși aspectul ei de auxiliar al istoriei îi este asigurat acest caracter umanist, aceasta este o premisă pe care trebuie s-o accepte orice amator de arheologie.

Premisa aceasta este, dealtfel, ceea ce justifică în ochii autorului întregul efort arheologic și tot ea, fără îndoială,

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

justifică acest efort şi în optica culturii noastre contemporane de astăzi.

Cele cîteva aspecte, dealtfel definitorii şi esenţiale ale cărţii comentate mai sus, îi stabilesc şi importanţa în peisajul culturii contemporane.

Într-adevăr, cartea aceasta este un produs a ceea ce s-ar putea numi „moda arheologică". Epoca noastră cunoaşte moda arheologică în măsura în care publicul larg se adresează acestei ştiinţe pentru a lămuri o serie întreagă de întrebări pe care toate cunoştinţele istorice şi arheologice acumulate pînă acum le ridică. Desigur, nu faptul că se solicită nişte răspunsuri de la o disciplină cu caracter de investigaţie concretă constituie moda, ci faptul că aceste răspunsuri şi aceste întrebări nu mai sînt treaba particulară a cîtorva învăţaţi, ci necesitatea răspunsurilor şi acuitatea întrebărilor este resimţită de un public din ce în ce mai larg. Mai mult decît atît, moda aceasta îşi are şi aberaţiile şi exagerările ei, printre care se pot aminti, fără îndoială, în primul rînd ipotezele ştiinţifico-fantastice ale „civilizatorilor" extratereştri, dar în egală măsură şi diversele teorii diletantiste care dincolo de latura lor exacerbată sau uneori chiar rizibilă, sînt simptomele unei veritabile angoase intelectuale care afectează anumite cercuri ale publicului şi pentru care răspunsurile ştiinţei, aşa cum ele sînt formulate şi mai ales aşa cum ele sînt larg comunicate, sau mai degrabă cum *nu* sînt larg comunicate, sînt insuficient de concludente. Dar fenomenul de modă mai este caracterizat şi de faptul că arheologia încetează de a mai fi o ştiinţă sau o preocupare singulară şi devine un *hobby*, o preocupare secundară pentru cercuri din ce în ce mai largi ale publicului.

Fie că se rezumă doar la lectură şi comentare, fie că trece şi la investigaţia directă în teren, arheologul amator din zilele noastre găseşte în preocuparea sa acel complement al activităţii sale productive, de esenţă spirituală şi de natură să-i întregească şi să-i afirme personalitatea. Din acest punct de vedere al modei arheologice, cartea lui Rachet este deosebit de importantă.

În adevăr, fără să facă concesii facilităţii şi gustului îndoielnic, fără să renunţe la rigoarea ştiinţifică şi la etica investigaţiei, autorul pune la dispoziţie tuturor, într-un mod sistematic, cunoştinţele care pot oferi o deschidere atît spre acumularea unor informaţii mai specializate şi a unor deprinderi mai profunde, cît şi spre iniţierea într-o activitate autonomă de cercetare, mai ales de teren. Aceasta este o contri-

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

buţie fundamentală a cărţii la rezolvarea unor probleme de cultură contemporană, la înţelegerea unor forme de activitate, care pot şi trebuie să se difuzeze larg în rîndul publicului, contribuind la construirea noului umanism al epocii noastre.

În acest aspect al înscrierii în umanismul contemporan dealtfel, stă şi importanţa majoră a cărţii. Scrisă de pe poziţii moderne, adresată celui mai larg public, servind aspectul participativ al culturii noastre, care tinde să şteargă, din ce în ce mai mult, diferenţa dintre creator şi spectator sau receptor, cartea nu numai că reuşeşte în mare măsură să îndeplinească aceste deziderate, dar are meritul de a fi ales un domeniu în care piedicile fundamentale sînt mult mai uşor de trecut.

Aşa cum spune însuşi autorul, un bun „săpător" poate fi format cu un antrenament relativ modest şi cu cîteva cunoştinţe teoretice.

Or, activitatea practică deschide calea către intuirea fenomenelor culturilor trecute, către înţelegerea şi cuprinderea dezvoltării lor istorice; ea oferă instrumente şi temeiuri de reflecţie, de gîndire constructivă, care pot fi puse la îndemîna orişicui.

Mai mult decît atît, dincolo de această difuziune de cunoştinţe, cartea oferă instrumente pentru asimilarea unor fapte concrete de cultură care, în contextul vieţii noastre spirituale contemporane, axată îndeosebi pe vizual, pe concret, pe tridimensional, pe trăirea imediată, capabilă să transmită conţinuturi conceptuale ample în forme succinte, sînt de natură să asigure posibilităţi largi de formare, de împlinire şi de afirmare creatoare a personalităţii într-un cadru disciplinat de înţelegere şi de dragoste faţă de moştenirea culturală a trecutului. Este vorba aci de o înţelegere prospectivă a nevoilor culturale ale omenirii contemporane, ceea ce înscrie cartea între acele lucrări cu caracter progresist, realist.

În sfîrşit trebuie spus că ea corespunde unui moment.

În istorie, în istoria artei, în arheologie, în dezvoltarea istorică a acestor discipline, observatorul atent poate surprinde un fenomen dintre cele mai interesante. Aproximativ din 30 în 30 de ani, la distanţă de o generaţie, apar sinteze noi de istorie, de istoria artei şi de arheologie.

Un observator superficial ar fi, fără îndoială, ispitit să atribuie această reluare a sintezelor — deci reevaluarea

Scanned with CamScanner

unor idei fundamentale — incertitudinii mijloacelor cu care operează aceste discipline.

Evident, mijloacele de investigaţie s-au perfecţionat considerabil în decursul ultimei jumătăţi de secol, incepînd cu punctele de vedere de bază, pe care materialismul istoric le-a definit cu o pondere şi cu o rigoare esenţiale, şi pînă la mijloacele de datare sau de încadrare cultural-cronologică, care au devenit din ce în ce mai fine şi mai sigure. Totuşi, ritmul cumulativ al creşterilor metodice nu se reflectă într-un ritm cumulativ al sintezelor, ci dimpotrivă, avem de-a face cu aceste reluări periodice ale întrebărilor şi răspunsurilor fundamentale. Este de fapt nevoia de a reevalua întreaga scară de valori în perspectiva istoriei.

Istoria şi mai ales arheologia în care formele de cultură şi implicit idealurile culturale, modelele culturale sînt implicate, răspunde tocmai nevoilor de continuitate şi de comparare pe care spiritul omenesc le resimte în decursul construcţiei sociale, economice şi culturale. Fiecare generaţie venind cu propriile ei idealuri, cu propriile ei deziderate şi cu propriile ei trebuinţe, caută să-şi revizuiască valorile moştenite în perspectiva propriilor ei realizări, probleme şi dorinţe.

Din acest punct de vedere este deosebit de interesantă apariţia lucrării pe care o prezentăm. În adevăr, ea vine să completeze seria marilor sinteze arheologice cu un element nou, de iniţiere, de pătrundere largă şi de atragere largă. Am putea spune, fără teamă de a greşi, că ea corespunde momentului democratizării ştiinţei şi încearcă să răspundă tocmai întrebărilor pe care acest fenomen de sociologie a culturii le ridică.

Scrisă din perspectivă mondială şi din perspectivă umanistă, răspunzînd unor trebuinţe şi unor întrebări actuale, cartea aduce numeroase aporturi la însăşi dezvoltarea ştiinţei, aporturi care, chiar dacă nu sînt în întregime originale, sînt, mai mult decît oriunde, concentrate în numărul limitat de pagini al lucrării şi mai ales sînt resimţite mai acut decît în alte lucrări de specialitate.

Deşi nu este strict arheologic, cel mai însemnat dintre aceste aporturi este tocmai opera de demitizare, pe care autorul şi slova lui o încearcă. În lumea noastră, pe măsură ce ştiinţa contemporană s-a dezvoltat, vechile mituri poetice au dispărut sau s-au sublimat, devenind pretexte literare sau pilde morale. În locul lor au apărut mituri moderne cu

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

caracter pseudoştiinţific şi care urmăresc să răspundă edificator unor probleme fundamentale de ordin filozofic, aşa cum ar fi originea şi destinele omenirii şi care marchează îndeosebi decalajul între cunoştinţele noastre şi ritmul dezvoltării cunoaşterii umane, în general.

Mituri ca acestea pot fi fără îndoială clasate în aceeaşi serie cu miturile istorice şi se pot identifica tipuri de mituri ale genezei, tipuri de mituri ale revelaţiei şi alte tipuri de mituri. „Civilizatorii" extratereştri care ar fi adus elementele civilizaţiei omeneşti de pe altă planetă mult mai înaintată, ştiinţele criptice de felul piramidologiei sau al pseudoscrierilor enigmatice identificate în ornamente sau în alte forme de cultură materială, diferitele teorii etnogenetice exclusiviste, de felul densuşianismului, migraţionismului, sau al formei atît de totalitare, exprimate prin lapidara sentinţă „ex oriente lux", toate acestea nu reprezintă decît mituri moderne, pseudoştiinţifice menite să satisfacă tocmai această curiozitate fundamentală faţă de probleme etern omeneşti, curiozitate care adesea nu-şi găseşte în rezultatele comunicate publicului un răspuns categoric şi mulţumitor.

Mai mult decît atît, decalajul între realizările noastre tehnice cu care ne-am obişnuit şi mijloacele tehnice ale antichităţii, fac adesea de neînţeles marile realizări constructive ale acelei epoci îndepărtate. Contextul acesta creează o atmosferă mitică, pe care, cu regret trebuie s-o remarcăm, uneori scriitorii de arheologie popularizată o întreţin accentuînd asupra laturii senzaţionale ale descoperirilor de felul „blestemului faraonilor" sau al intuiţiilor suprafireşti pe care descoperitorii le-ar fi posedat.

Toate aceste elemente sînt repudiate prin însăşi structura cărţii lui Rachet, care nu numai că le neagă expres, dar explică istoric geneza unora dintre ele.

Poate nici o demonstraţie de netemeinicie a unui mit modern pseudoştiinţific nu este mai concludentă decît istoricul naşterii „piramidologiei", aşa cum este ea rezumată în capitolul de istorie a arheologiei al cărţii lui Rachet. După cum nicăieri nu sînt mai concludente legăturile dintre fapte decît în rezumarea rezultatelor cercetării arheologice a Insulei Paştelui unde toate ipotezele „extraterestre" sînt practic spulberate.

Nu putem îndeajuns aprecia aportul pe care aceste contribuţii îl aduc la raţionalizarea şi la demitizarea sistemului de valori al culturii contemporane.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

Dar dacă acestea sînt exemplele cele mai izbitoare şi mai curente, ar fi nedrept să trecem cu vederea un alt aspect fundamental. Rar se intilneşte intr-o carte de arheologie capitol mai pasionant şi mai plin de învăţăminte decit acela scris cu o căldură reţinută, dar permanentă, cu privire la descoperirea paleoliticului şi la constituirea teoriei antropogenezei. Citind acest capitol, lectorul realizează cît de mare a fost efortul intelectual şi moral de a strînge faptă după faptă şi concluzie după concluzie, împotriva prejudecăţilor teologice sau pseudoştiinţifice, chiar împotriva teoriilor curente, acordînd un credit nelimitat evidenţei obiective a faptelor şi credinţei în posibilitatea de a explica *raţional* cele mai întunecate pagini ale trecutuuli. Transpare din paginile capitolului tot eroismul senin şi lucid al acelor cercetători de la începutul disciplinei arheologice, cărora li se potriveşte, fără îndoială, caracterizarea pe care poetul nostru o făcea altor pionieri: „sfinte firi vizionare".

De aceeaşi tradiţie pozitivistă şi raţionalistă se leagă şi felul în care autorul abordează problemele migraţionismului şi a izolaţionismului. Ipoteza după care orice cultură superioară trebuie să fie adusă de popoare noi, care fac „tabula rasa" tot ceea ce a existat anterior ca stadiu cultural şi implantează noi forme şi noi categorii, este nu numai permanent combătută, dar este permanent înlocuită cu explicaţii plauzibile, care implică de fiecare dată factorul dezvoltării locale în proporţii — este adevărat — variabile şi cu importanţe diferite, dar totdeauna ca factor al unui proces ambivalent. În egală măsură însă este combătută şi cealaltă ipoteză a evoluţiei în vas închis şi a naşterii caracterelor originale ale unei culturi printr-un soi de generaţie spontanee; din acest punct de vedere sublinierea curentelor culturale şi a schimburilor frecvente face ca imaginea mare a dezvoltării culturii omeneşti să fie o imagine dinamică, în care mişcări, schimburi, curente, metabolisme, în sfîrşit, permanente transformări în cadrul unor raporturi relativ stabile, constituie osatura dinamică a unor structuri.

În această ordine de idei introducerea şi folosirea judicioasă a unor concepte noi, preluate de la etnologie, cum ar fi *aculturaţie*, *invenţie* şi *colonizare*, contribuie la îmbogăţirea instrumentarului arheologiei şi totodată la apropierea ei de celelalte discipline sociale înrudite.

În acest context, este impresionantă măsura în care se oglindesc acumulările cantitative, care duc la schimbări

Scanned with CamScanner

calitative în dezvoltarea culturilor. Perspectiva oferită astfel este de o dialectică impresionantă.

În sfirşit, poate că ultimul mit, pe care autorul îl spulberă, este insuşi „mitul arheologului".

Acesta nu mai apare ca un miraculos descoperitor de comori îngropate şi nici ca un soi de vizionar, capabil să citească enigme cu instrumente care ţin de domeniul ocultismului, ci ca un om, al cărui efort de spiritualizare şi de înţelegere raţională a lumii în dezvoltarea ei istorică predomină întreaga sa viaţă intelectuală, ca un om care îşi făureşte instrumentele de investigaţie intelectuală, răbdător, cu un efort îndelungat şi care ştie să se şi folosească de ele. În această perspectivă, arheologia, fără să-şi piardă caracterul de minunată aventură intelectuală, revine la dimensiunile oricărei alte preocupări umaniste şi îşi păstrează tocmai caracterul actual şi profund uman — am putea spune — se democratizează, ieşind din turnul de fildeş al unei cercetări specioase şi aristocratice.

Dincolo de acest aspect, ţinînd seama mai ales de viziunea generală şi de etica disciplinei, lucrarea aduce un aport însemnat la clarificarea conceptuală şi de terminologie a arheologiei. Pus în faţa unor poziţii diferite, uneori controversate, a unor tradiţii de clasificare şi de denumire diferite, aşa cum spuneam, autorul face efortul să le unifice, efort care nu este procustian, ci dimpotrivă, critic şi clasic, făcînd să încapă într-un cadru raţional, tendinţele cele mai diverse şi opiniile cele mai diferite. Din acest cadru se desprind cîteva concluzii conceptuale şi terminologice de importanţă metodologică evidentă. Cîteva exemple vor ilustra, fără să epuizeze problema, cele de mai sus.

Astfel, deşi este de mult cunoscută diferenţa dintre *mezolitic* — tipul de cultură aparţinînd acelor comunităţi, pe punctul de a săvîrşi trecerea de la economia de prădători, culegători, vînători şi pescari, la economia de producători, agricultori primitivi şi crescători primitivi de animale — şi *epipaleolitic*, reprezentînd cultura acelor comunităţi, care continuă să rămînă în stadiul de prădători, dar modifică utilajul în raport de noile condiţii climatice, dar şi în raport de tendinţa de economisire şi de afinare a materialului litic, din repetatele analize făcute cu prilejul diverselor discuţii ale rezultatelor din regiuni deosebite ale lumii se desprinde un factor criteriologic, de mare importanţă. Astfel, nu tipologia utilajului — în ansamblul ei — este aceea care deter-

mină apartenența unei culturi la mezolitic sau la epipaleolitic (în măsura în care formele uneltelor puteau să treacă de la o comunitate la alta, prin aculturație, fără ca structura economică a acesteia să fie afectată, ci tocmai structura economică a comunităților și măsura în care ea se reflectă în anumite elemente particulare specifice de utilaj, cum ar fi de exemplu, rîșnițele plate, constituie elementul concludent.

Acest fapt este, fără îndoială, fundamental pentru orice discuție și aruncă o lumină nouă în îndelungata controversă, care desparte și pe specialiștii români în epipaleoliticieni și mezoliticieni.

O distincție și mai interesantă este aceea pe care autorul o stabilește între *prădătorii* întemeiați pe economie vînătorească, de cules și de pescuit și *producătorii* bazați pe economie agrară și zootehnică. În acest domeniu, conceptele sînt mai vechi și clasificarea comunităților primitive în aceste două mari categorii este mai demult cunoscută. Paradoxal autorul refuză să mai recunoască această clasificare drept fundamentală pentru epocile respective — paleolitic, mezolitic, neolitic. Dar din repetatele analize pe care le întreprinde, apare pe de o parte valabilitatea categoriilor de prădători și culegători și a clasificării după ele, iar pe de altă parte se desprinde criteriul de clasificare, cu implicații deosebit de interesante, elementele determinante fiind cele care marchează trecerea la economia de folosire productivă a naturii.

În acest cadru își găsește locul categoria mai demult definită de Lipps, aceea a *culegerii de recolte*. Comunitățile de *culegători de recolte* sînt primele care se angajează pe calea de trecere de la prădători către producători. Este primul pas de activitate sistematică, de natură să ducă la saltul calitativ al economiei producătoare.

Etapa următoare, fără ca undeva Rachet s-o teoretizeze ci doar implicînd-o permanent în analize, este aceea a agricultorilor care practicau o formă de grădinărit, fie că aceștia cultivau tuberculi și rădăcinoase, fie că, folosind chiar cerealele, le cultivau cu metode caracteristice grădinăritului.

În sfîrșit, cea de-a treia etapă este trecerea la agricultura cerealicultoare propriu-zisă.

Aceste etape, descrise adesea cu o acuitate deosebită, în termeni expreși, sînt deosebit de interesante pentru orice încercare de teoretizare, precum și ca punct de vedere metodologic, în măsura în care ridică probleme și dau criterii

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

pentru încadrarea şi interpretarea unor rezultate ale investigaţiei de teren.

Trebuie spus că, în general, etapele paralele de trecere de la economia de vînători la economia de crescători de animale sînt mai puţin riguros definite, mai puţin analizate şi dacă o primă etapă ar putea fi recunoscută în îmblînzirea cîinelui, trecerea la domesticirea şi creşterea de animale productive nu are încă recunoscute paliere diferenţiate.

De altă natură, dar nu de mai mică importanţă este discuţia privind termenii pereche de *eneolitic* şi *calcolitic*. În afară de scrupulul filologic pe care autorul îl trece pe primul plan, optînd definitiv pentru termenul de calcolitic care să desemneze acea epocă în care folosirea aramei se generalizează înainte de a se descoperi bronzul, o deosebită valoare are criteriul de recunoaştere a acestei etape care constă în amintita generalizare a aramei. Din acest punct de vedere, un element care rămîne în afara discuţiei este acela al circulaţiei metalului şi al semnificaţiei frecvenţei descoperirilor în condiţiile unei circulaţii în care rebuturile şi piesele uzate se recuperau pentru a fi refolosite în producţia de utilaj de metal. Fără îndoială, viziunea autorului se axează îndeosebi pe acele regiuni bogate în metal, cum este Egeea şi în care criteriul bogăţiei descoperirilor operează cu o certitudine majoră. Menţionăm că, în discuţia conceptului de calcolitic nu sînt luate în considerare raporturile determinante între zone, analiza limitîndu-se la arii restrînse, fără a ţine seamă de tradiţiile şi de punctele de vedere specifice ale diferitelor şcoli de arheologie.

Din această pricină, cine citeşte capitolele privind calcoliticul, în Egeea şi Balcani, în raport cu capitolele privind calcoliticul şi neoliticul în bazinul carpatic şi în stepele pontice, va rămîne cu nedumerirea unui decalaj între aceste două mari zone, dacă nu cronologic, cel puţin de cultură. Acesta, în realitate, este mult mai estompat, iar pentru vremurile mai tîrzii, de la sfîrşitul mileniului al III-lea, practic inexistent.

Aceste elemente sînt de natură să ridice probleme, pe care dacă autorul nu le-a pus şi nu a încercat să le rezolve, a oferit totuşi un punct de plecare în dezbatere.

Un concept nou care apare episodic şi care pare să fie o achiziţie recentă este acela de *aculturaţie*. Provenind din etnologie şi din sociologie, conceptul privit în ansamblul fenomenelor pe care le desemnează, ar putea să fie de o fecun-

Scanned with CamScanner

ditate deosebită pentru analiza arheologică de cultură materială şi în măsura în care trebuie salutată introducerea lui, trebuie regretată folosirea lui prea restrînsă şi lipsită de o discuţie critică, care să-l acrediteze definitiv în folosinţa arheologică.

În sfîrşit, de o importanţă deosebită este şi discuţia conceptelor de *revoluţie agrară* şi *revoluţie urbană*. Lansate de Gordon Childe şi însuşite apoi de majoritatea preistoricienilor, aceste două concepte, desemnînd două procese esenţiale în istoria omenirii, sînt analizate nu în abstract, ci plecînd de la fenomene concrete de istoria culturii materiale.

Plasarea revoluţiei agrare în neoliticul preceramic sau în aşa-numitul protoneolitic, în momentul în care se trece hotărît de la economia de prădători la economia de producători, aruncă o lumină extraordinară asupra proceselor petrecute în trecutul cel mai îndepărtat şi în perioade în care lipsea total orice informaţie scrisă. Pe de altă parte, aplicarea acestui concept la paliere cronologice extrem de diverse, în raport de dezvoltarea specifică a fiecărei regiuni, situate între 7000 şi 1000 î.e.n., dau măsura diferenţierii evoluţiei celor mai vechi forme de cultură şi situează valoarea criteriologică a conceptului de revoluţie agrară. Asocierea acestui concept cu cel de revoluţie urbană şi stabilirea criteriului revoluţiei urbane în apariţia comunităţilor urbane, caracterizate de aşezarea de mari dimensiuni, fortificată şi prezentînd caractere de centru cultural-economic, militar, politic, deschide discuţia valabilităţii lui şi a revederii unei serii întregi de interpretări, relative chiar la zone ale lumii vechi considerate ca bine cunoscute.

Dar toate aceste analize comparative, ca şi permanentele raportări reciproce, conturează o problematică dintre cele mai interesante, a cărei abordare numai perspectiva aceasta mondială o face posibilă.

Astfel, una dintre primele probleme care se ridică este aceea *a stadiului actual al cercetării arheologice*. Deşi suma rezultatelor sintetizate este impresionantă, iar jaloanele pe care această sintetizare permite să fie stabilite schiţează o linie de dezvoltare logică şi coerentă, reiese clar caracterul încă incipient al cercetării arheologice şi autorul îl subliniază, atunci cînd declară că pînă astăzi nu există încă nici o

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

singură stațiune arheologică de mari proporții *complet săpată* și nici o cronologie definitiv stabilită.

Sînt elemente de cea mai mare importanță, care conturează nu numai ceea ce s-a făcut pînă acum, ci mai ales ceea ce rămîne de făcut. Din acest punct de vedere, deosebit de important este și capitolul introductiv privind tehnica cercetării arheologice. În acest capitol, în analiza implicațiilor din domeniul altor științe, autorul dă într-adevăr măsura dezvoltării viitoare și sugerează amploarea pe care pot s-o capete preocupările moderne în arheologie. De asemenea, în sublinierea diferitelor lacune din cunoașterea arheologică a zonelor globului terestru își găsește loc tocmai conturarea unei problematici, care rămîne să fie rezolvată de cercetările viitoare.

În sfîrșit, implicarea altor sisteme de referințe decît cel arheologic, cum ar fi de exemplu, cronologia geologică sau particularitățile de la zonă la zonă, ale transformării carbonului în izotopul C_{14} sînt tot atîtea elemente care conturează problemele de colaborare interdisciplinară pe care viitorul le rezervă cercetării arheologice. Dealtfel, conștiința lucidă a lacunelor de informație și a carențelor metodice ale disciplinei nu generează o optică pesimistă și agnostică, ci, dimpotrivă, constituie temeiul unui entuziasm de investigator neobosit, pe care în mare măsură, autorul reușește să-l transmită.

Mult mai complexă se dovedește a fi altă problemă pe care autorul o și enunță în repetate rînduri, dar mai ales, o implică în numeroase analize de care s-a mai pomenit. Este vorba de problema inegalității dezvoltării societății și culturii omenești, în diferitele zone ale planetei. Procesul acesta de diferențiere a ritmului dezvoltării este surprins în forme cît se poate de clare atunci cînd se face analiza mai ales a zonelor marginale din Extremul Orient, a arheologiei Extremului Nord și a continentului american. Aci apar deosebit de pregnant decalajele cronologice, ca și specificul anumitor dezvoltări care rămîn la etape pe care le-am putea caracteriza ca „primitive", din punct de vedere al utilajului și al formelor de cultură. Ceea ce face constatarea deosebit de interesantă și de fecundă este că autorul, în consens, dealtfel, cu ceilalți cercetători și îndeosebi cu cei care s-au consacrat fiecărui domeniu specific, nu conchide de aci către un imobilism al dezvoltării istorice, către incapacitatea de progres a anumitor colective sau zone, ci stabilește dimpotrivă

353.306
GH. AS... IAȘI
Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

criterii de diferenţiere care deschid pe de o parte cîmpul către discuţii deosebit de complexe şi de profunde, de natură să arunce lumini noi şi asupra altor zone şi, în acelaşi timp, permit abordarea zonelor analizate de pe poziţii noi, de pe care să se poată stabili, motivat şi precis, cauzele în măsură să explice inegalităţile dezvoltării.

Una dintre discuţiile cele mai importante din punct de vedere metodologic este aceea a relaţiei dintre tipul de utilaj şi implicit de tehnică, caracteristice pentru diferitele culturi arheologice şi formaţiile sociale corespunzătoare.

În repetate rînduri apare din analizele concrete corelaţia complexă, condiţionată extrem de liber, între caracterul utilajului şi caracterul structurii sociale.

Pentru a nu da decît cîteva exemple, importante şi pentru istoria cea mai îndepărtată a ţării noastre, amintim relaţia dintre utilajul microlitic şi ansamblul culturilor de tip fie mezolitic, fie epipaleolitic, diferenţa dintre ele stabilindu-se nu în raport de tipologia acestui utilaj, ci de structura socială şi de caracterul prădător sau productiv al economiei, care constituie scopul acestei structuri sociale.

De aceeaşi importanţă este şi problema caracterelor urbane ale culturilor arheologice. Unul dintre cele mai interesante exemple, analizate de autor, este acela al culturilor precolumbiene de tip clasic sau preclasic din America Centrală şi din nordul Americii de Sud. Una dintre caracterizările cele mai pregnante este aceea a caracterului neolitic al întregii lor tehnici. Totuşi, autorul nu numai că remarcă, dar subliniază caracterul urban al acestor culturi, în consens cu cercetătorii care l-au descoperit şi l-au analizat, caracter urban stabilit pe baza analizei de habitat şi pe baza analizei funcţionalităţii aşezărilor.

Fără îndoială, de caracterul neolitic al tehnicii şi utilajului s-a vorbit şi în legătură cu cultura Imperiului Vechi egiptean. Cu atît mai semnificativă este asocierea dintre neolitismul utilajului şi caracterul urban al societăţii în ambele cazuri. Să nu uităm că această asociere este de natură să arunce o lumină nouă şi asupra problemelor civilizaţiilor agrare de început din Europa şi mai ales din Europa de Sud-Est, în care este cuprinsă şi ţara noastră.

Ca un corolar apare problema valorii de simptom a apariţiei formelor monumentale de expresie ale suprastructurii, pentru ceea ce autorul numeşte şi se obişnuieşte în general să fie numit culturile înalte.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

În adevăr, apariția monumentelor de cult, făcute din materiale cu tendință de durată dacă nu chiar perenitate, de proporții peste scara direct funcțională și cu aparent caracter gratuit, este un fenomen care se întîlnește în toate etapele de trecere la o cultură urbană. Acest fapt chiar dacă nu este în mod deosebit subliniat în cartea lui Rachet, se desprinde din toate analizele, iar apropierea acestor fapte nu poate să ne lase indiferenți.

La fel de interesantă este problema sincronismelor formelor de cultură deosebită. În repetate rînduri, bazîndu-se îndeosebi pe măsurătorile cu C_{14}, autorul conchide existența în paralel a unor culturi de origină și de caracter diferite.

Ca să nu amintim decît un exemplu, care ne interesează direct: sincronismul culturii de tip Gumelnița, de exemplu, cu ultimele etape ale culturii Cucuteni-Tripolie este unul din faptele cele mai interesante. Fără să mai amintim multiplele sincronisme de cultură din paleolitic sau din diferitele vîrste ale pietrei, de caracter diferit și care, pe criterii tipologice, ar trebui să fie înseriate succesiv.

Iar decalajul cronologic în dezvoltarea diferitelor zone ne obligă să ne reprezentăm realitatea istorică a epocilor celor mai îndepărtate cu un caracter mult mai complex.

În sfîrșit, una dintre contribuțiile cele mai interesante, care de asemenea nu este prezentată sub forma unei probleme unitare, tratată teoretic, ci se poate sintetiza din diferitele analize întreprinse de autor în decursul expunerii, este aceea a constituirii specificului și originalității diferitelor culturi. Avînd avantajul unei expuneri istorice care merge pînă la origini, se desprinde clar din toate aceste analize că factorul inițial îl constituie tocmai procesul de constituire a culturii, rezultat al aplicării unei activități organizate, a unui grup omenesc asupra unui teritoriu.

Acesta este elementul de bază pe care se construiește apoi o dezvoltare istorică, complexă, în care, în afară de continuarea procesului de dezvoltare a culturii ca proces bilateral, colectivitate-teritoriu, apar raporturile complexe, formînd o rețea extraordinar de vie și dinamică dintre diferitele culturi, raporturi caracterizate, în primul rînd, prin schimburi și circulația formelor, adică prin constituirea curentelor culturale. Diferitele curente culturale, modul lor de difuzare, caracterele și legăturile specifice fiecărei zone sînt tot atîția factori, care, intervenind în măsuri diferite,

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

explică tocmai constituirea caracterelor proprii, originale ale fiecărei formații.

Una dintre cele mai interesante analize, în acest sens, este aceea a constituirii și dezvoltării culturii în continentul american. După implantul de omenire primitiv caracteristic, în paleoliticul superior a intervenit evoluția comunităților de vînători, culegători și pescari. Pînă la comunitățile agrare, și, de aci, la revoluția urbană și constituirea marilor state precolumbiene, dezvoltarea prezintă un drum în care se poate recunoaște un fir conducător localizat mai ales în America Centrală și nordul Americii de Sud, dar în care apar și multe alte fire secundare, în cadrul cărora intervin popoare noi, culturi noi, fie ca să aducă elemente cu alt specific, fie ca să preia elemente de cultură înaintată și să le integreze specificului lor, modificîndu-le totodată.

Complexitatea și caracterul fațetat al acestor procese surprinse într-o lume relativ izolată sînt atît de interesante, încît dincolo de aspectul strict arheologic, capitolul privind evoluția culturii în America constituie una dintre cele mai pasionante pagini de istorie a culturii.

Alt domeniu în care cartea lui Rachet aduce o contribuție importantă, mai ales prin caracterul ei, este introducerea în metoda și tehnica cercetării arheologice care ocupă prima parte a lucrării.

Ceea ce diferențiază această lucrare față de altele mai vechi sau mai apropiate ca dată de apariție, nu este atît faptul că își propune să comunice o serie de informații ținînd de metodele cercetării și de mijloace tehnice de investigație, cît faptul că își propune să prezinte aceste lucruri în așa fel încît să fie accesibile maselor largi și să contribuie la formarea unui public nu numai pasiv, receptor, ci și activ participant la cercetarea arheologică.

Desigur, faptul că pe de o parte reliefează cîteva principii, iar pe de altă parte încearcă să integreze tot ceea ce este nou din punct de vedere metodologic, constituie un merit în plus al acestui capitol. Iar principiile enunțate sînt caracteristice, în mai mare măsură decît manualele mai vechi de tehnică a săpăturii, viziunii umanismului integral, pe care o afirmă încă de la început. Astfel, neglijînd într-o anumită măsură metodele clasice ale tipologiei și orografiei, autorul se apleacă mai cu seamă asupra săpăturii. În funcție de această metodă fundamentală de cercetare în arheologie se stabilește, în primul rînd, principiul bazei topo-

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

grafice. Căci, pe de o parte identificarea, repertorierea şi cartarea staţiunilor, pe de altă parte, planul topo şi caroiajul unitar al staţiunii, sînt elementele, de la care consideră că orice săpătură trebuie să pornească.

Cea de-a doua premisă cu caracter de principiu, pe care o avansează, este aceea a caracterului stratigrafic al fiecărei săpături. În această privinţă, trebuie arătat că încă de la început, autorul postulează stratigrafia ca metodă specifică şi fundamentală a oricărei săpături. Faţă de această luare de poziţie autorul admite însă anumite concesii, care apar mai ales atunci cînd este vorba de staţiuni de mare întindere, cu mare bogăţie de urme, unde Rachet acceptă că numai un eşantion să fie săpat stratigrafic, restul urmînd să fie degajat într-un ritm mai rapid şi cu procedee mai sumare. Este, evident, o contradicţie, şi o inconsecvenţă care se explică datorită faptului că în Franţa, îndeosebi, aşezările de mare amploare, celtice şi romane, nu prezintă stratigrafii deosebit de complicate, iar existenţa ruinelor monumentale uşurează, într-o anumită măsură, identificarea diferitelor faze de locuire. Este absolut necesar să arătăm că în zone cu stratigrafii complexe şi variate, cum este ţara noastră, în care majoritatea urmelor nu sînt cele monumentale, masive, durabile, ci sînt mai ales vestigii uşor de distrus şi perisabile prin ele însele, stratigrafia devine un imperativ absolut, peste care nu se poate trece, în nici o împrejurare.

Un principiu care apare nou, dar care este cît se poate de important în desfăşurarea arheologiei moderne, este acela al interdisciplinarităţii. Formulat cu tărie nu numai în măsura în care analizează rolul laboratorului, al mijloacelor de datare şi al mijloacelor de prospecţie, bazate pe ştiinţele pozitive şi biologice, ci şi în măsura în care, atunci cînd este vorba de componenţa colectivului ştiinţific, acordă tot atîta importanţă auxiliarilor tehnici, cît şi arheologilor, însuşi principiul interdisciplinarităţii apare ca o dominantă a concepţiei metodologice a lui Rachet. Este cu atît mai important, cu cît dincolo de toate rezervele, pe care metode moderne, cum ar fi aceea a datărilor cu ajutorul măsurătorilor izotopului 14 al carbonului le suscită, autorul înţelege să folosească constant şi sistematic datările cu C_{14} atrăgînd atenţia asupra corecturilor de rigoare. În sfîrşit, un fenomen caracteristic îl constituie faptul că dedică subcapitole întregi problemelor conservării „in situ" sau muzeale a descoperirilor. Indiferent dacă sîntem sau nu de acord cu poziţiile pe care autorul le

Scanned with CamScanner

adoptă, dintre care unele, chiar dacă sînt la modă, nu exprimă poate decît un anumit fenomen de criză a culturii umaniste din Occident — ne referim îndeosebi la ideea dispersării patrimoniilor muzeale, în colecţii particulare — trebuie să recunoaştem că efortul de a gîndi modalităţile cele mai apropiate de conservare şi de a le formula ca regulă de urmat în cercetare este meritoriu şi că el nu trebuie să fie nici trecut cu vederea, nici neglijat. Este acelaşi principiu pe care la noi în ţară îl formulează „Legea ocrotirii patrimoniului cultural naţional" şi care implică o grijă egală din partea cercetătorului, pentru obţinerea celor mai complete şi mai precise rezultate, ca şi pentru conservarea tuturor vestigiilor cu valoare de mărturie documentară.

În ansamblu aşadar, lucrarea se distinge prin calităţile sale constructive, prin contemporaneitatea spiritului în care este elaborată. Chiar dacă nu este un adept al materialismului istoric, Rachet, prin tot ceea ce întreprinde ca analiză concretă, istorică şi arheologică, precum şi prin sintezele schiţate se apropie simţitor de viziunea noastră asupra istoriei. Este fără îndoială consecinţa logică a obiectivităţii şi a onestităţii ştiinţifice, de la care îşi propune, şi în foarte mare măsură şi reuşeşte, să nu se depărteze. În mod necesar aceste premise de etică profesională, ca şi stăpînirea unei informaţii bogate şi ordonarea ei logică îl duc pe autor la concluzii apropiate de cele ale istoriografiei marxiste.

Fără îndoială, toate aceste calităţi ale lucrării o fac nu numai utilă, ci chiar necesară în peisajul cultural al lumii contemporane. Aceste merite şi calităţi nu împiedică ca lucrarea lui G. Rachet să prezinte unele scăderi şi limite. O lipsă a cărţii rezidă în ceea ce s-ar putea numi tehnicismul ei. Fără îndoială, această carenţă se explică prin o anumită cerinţă: este vorba de elemente de limbaj împrumutat din jargonul comun al arheologilor, dar care pentru publicul larg are adesea semnificaţia unei etichete de farmacie, folosite din necesitatea de a condensa un conţinut extrem de bogat în informaţii variate într-o formulă foarte concisă. Toate aceste cuvinte „barbare" cu semnificaţie de termen tehnic, purtînd încărcătură informaţională bogată într-o formă foarte scurtă, sînt utilizate de autor din dorinţa de a economisi timp şi, în ultimă instanţă, de a facilita înţelegerea.

Într-o anumită măsură, autorul a încercat să dea şi chei pentru această terminologie specioasă. Dar, evident, nu a putut să scrie în paralel un dicţionar tehnic de arheologie,

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

aşa incît de multe ori aspectul tehnicist poate părea rebarbativ lectorului neprevenit. El prezintă totuşi un mare avantaj — faptul că oferă o legătură directă cu realitatea arheologică concretă, că aceste etichete acoperă realităţi care pot fi reprezentate nu numai conceptual dar şi în imagine, chiar tridimensional, că toate aceste forme abstracte pot fi asociate imediat cu piese de muzeu, cu reproduceri, cu serii de asemenea imagini şi că toate acestea contribuie să dea o imagine mai plastică şi mai concretă realităţii cultural-istorice decît orice descrierea literară în termeni comuni, care, prin însăşi natura ei, ar rămîne vagă şi generală.

Ar mai fi de adăugat că în unele locuri se resimte o optică specifică condiţiilor în care autorul şi-a desfăşurat activitatea de cercetare. Îngroşînd puţin trăsăturile, am numi-o optica micului şantier şi a cercetătorului individualist. În adevăr, lucrările de anvergură comportînd colective organizate, care să lucreze cu spirit de echipă şi cu structuri organizatorice de durată, sînt relativ rare în arheologia apuseană. Aşa cum spune însuşi autorul, multe şantiere sînt constituite din arheolog şi unul sau două ajutoare şi munca aceasta pe cît de atentă şi de migăloasă este nu mai puţin o afacere privată a cercetătorului, în care el şi cu staţiunea, cu depunerea arheologică, sînt faţă în faţă, singuri, fără obligaţia să ţină seama de alţi factori.

Această optică se reflectă în capitole şi în paragrafe în care se afirmă, de exemplu, dreptul suveran al săpătorului de a decide asupra descoperirilor sale şi se tinde chiar la teoretizarea acestor principii în termeni de drept burghez.

Fără a insista asupra acestui fapt, nu ne putem opri să nu arătăm că însăşi valoarea universală a descoperirilor arheologice în calitatea lor de bunuri de cultură intervine pentru a modifica vechiul concept despre proprietatea privată asupra lor şi că cele mai avansate legiuiri, chiar din unele ţări capitaliste, promovează principiul proprietăţii colectivităţii asupra oricărei descoperiri întîmplătoare sau survenite în urma unei cercetări sistematice, şi preconizează măsuri în consecinţă. Este nu numai un punct de vedere nou, în general, în cultură ci şi începutul unui nou sistem de drept cultural, început care în ţările socialiste este pe punctul de a-şi găsi o realizare din ce în ce mai completă şi mai diferenţiată în legile privind patrimoniul cultural, de felul celei care la noi a fost adoptată de curînd.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

În sfîrşit, trebuie spuse cîteva cuvinte şi despre stil. Nu este nici stilul de mare eleganţă academică, pe care alte cărţi de introducere în lumea antichităţii îl abordează, nici cel vioi şi fermecător al vechii cărţi a lui Waldemar Deonna („Arheologia"), ci este un stil destul de dur. Este stilul lapidar al omului de ştiinţă, care doreşte să se facă înţeles adoptînd termeni precişi, de multe ori cu caracter de jargon de specialitate, menit să transmită o informaţie bogată într-o formă concisă.

*
* *

Aşa cum autorul însuşi o spune, caracterul de sinteză al lucrării l-a obligat să selecteze faptele şi aspectele şi să nu aibă pretenţia de a prezenta exhaustiv arheologia specifică a fiecărei zone a globului pămîntesc. România este prezentă în paginile cărţii cu fapte caracteristice şi importante, în primul rînd cu cultura Cucuteni care este într-adevăr tipică. Dar într-o carte editată în România şi care se adresează publicului românesc, măsura în care ţara noastră este reprezentată nu poate, evident, să satisfacă. Este necesar, aşadar, să se reamintească principalele trăsături ale arheologiei româneşti şi totodată să se sublinieze elementele originale care contribuie la definirea arheologiei româneşti, ca parte componentă şi, se poate spune, contribuţie de seamă la arheologia Europei.

Încă din paleolitic, cultura străveche a bazinului carpato-dunărean se relevă ca deosebit de interesantă şi ridicînd probleme importante. Una dintre ele este aceea a formelor foarte vechi. Descoperirea unui depozit fosilifer în care există urme ale activităţii unui primat superior, de tipul australopitecului, la Bugiuleşti, este mult discutată şi controversată. Ar fi totuşi nedrept să fie lăsată la o parte şi ea trebuie menţionată, măcar în calitate de problemă. Dar paleoliticul inferior este reprezentat pe teritoriul României în aşa-numita cultură de prund, cu *choppers* şi *chopping tools* caracteristice, de acelaşi tip cu cele descoperite în Africa şi în alte zone ale lumii vechi şi care datează indubitabil din cea mai veche etapă a paleoliticului inferior.

Nu s-a descoperit pe teritoriul României încă nici o vatră datînd din această perioadă. Este posibil să nu fi existat asemenea vetre şi descoperirea uneltelor de prund în pietrişurile de pe văile cîtorva rîuri afluente ale Oltului ar putea să dea o indicaţie asupra stării economice şi sociale a populaţiilor acestei mult îndepărtate vremi. Dar nu există deocam-

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

dată ansambluri suficient de concludente, care să poată prezenta concluzii sigure. Încă din această vreme însă, un caracter se afirmă şi anume predominarea *bifacialelor*, predominare care se va afirma şi în cadrul răspîndirii aproape exclusive în paleoliticul mijlociu a *musterianului*, în care unii cercetători au crezut că pot vedea prelungiri ale unor tradiţii *acheuleene*, după cum au încercat să surprindă o mai îndelungată durată de viaţă a utilajului musterian, pînă în zorile paleoliticului superior. Şi această caracteristică este supusă încă discuţiei şi numai cercetări viitoare, atît în teren, cît şi în sinteze noi vor putea aduce mai multă lumină. Dar în ceea ce priveşte paleoliticul superior, un fapt e sigur: predominanţa hotărîtă a *aurignacianului* cu variantele *gravettiene* şi lipsa anumitor culturi, cum ar fi *magdaleniană* şi *solutreeană*, precum şi a artei paleolitice, fie ea mobilieră sau parietală. Sînt toate semnele unei diferenţieri specifice ale economiei, organizării sociale şi culturii zonelor noastre faţă de — să spunem — cele din Occident, estul Europei sau Orientul Apropiat.

O problemă caracteristică, de asemenea, este aceea a perioadei care urmează paleoliticului. În rîndurile arheologilor români, disputa dacă această perioadă are caracter de epipaleolitic sau de mezolitic este veche şi continuă şi astăzi. Fără îndoială, în lumina cărţii lui Rachet, problema merită să fie reevaluată şi discuţia poate căpăta alte criterii. În adevăr, dacă utilajul microlitic este caracteristic pentru toată această perioadă, nu este mai puţin adevărat, că pînă acum nu s-a descoperit nici o urmă certă de cultivare primitivă a plantelor, de domesticire a acestora şi nici măcar de economie de culegători de recolte. S-ar putea să nu fie decît o lacună a cercetărilor de pînă acum, dar s-ar putea să fie de asemenea o trăsătură distinctivă a perioadei date pe teritoriul României şi în acest caz, obligaţia de a considera perioada în discuţie drept epipaleolitic e inevitabilă.

Cu mult mai interesantă este problema genezei neoliticului în spaţiul sud-est european. Deşi cunoaşte descoperirile fundamentale de la Lepenski-Vir, din zona Porţilor de Fier, Rachet nu menţionează nici pe cele întrucîtva asemănătoare de la Ostrovul Banului şi nici pe acelea de la Gura Baciului. Or, din punct de vedere al structurilor pe care cultura materială le acoperă, se pare că atît într-un caz, cît şi în celălalt, avem de-a face cu forme de agricultură primitivă cu caracter de grădinărit pe care le putem aşeza la începutul
 evoluţiei civilizaţiilor agricole din sud-estul Europei în ace-

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

eaşi măsură în care putem aşeza cultura de la Lepenski-Vir în această etapă.]

Oricum, dacă ne referim la repere mai demult constituite şi dacă distingem zone în cadrul marii civilizaţii agrare care ocupă aria egeeo-anatoliană, zona nordică a acesteia ar cuprinde, în afară de bazinul carpato-dunărean pînă în Balcani, cîmpia Tisei pînă în Cehoslovacia, precum şi cîmpiile pontice.

În această zonă nordică a ariei egeeo-anatoliene, bazinul carpato-dunărean face figură de epicentru, în aria lui situîndu-se geneza culturilor specifice Cucuteni, Boian, Gumelniţa, Vinča-Turdaş, Petreşti, Tisa. Fără îndoială, toate aceste culturi sînt rezultatul unor procese de dezvoltare a civilizaţiei agrare locale dar şi de metabolisme şi schimbări cu civilizaţiile de acelaşi tip, învecinate. Dar centrele de origine în care aceste sinteze noi s-au produs sînt situate cu oarecare certitudine în zona subcarpatică sau în Podişul Transilvaniei. Aceasta face ca tocmai în această epocă a neoliticului, bazinul carpato-dunărean să-şi definească două caractere specifice care vor fi valabile încă milenii de-a rîndul. Este vorba de aspectul de provincie de frontieră şi de funcţia de filtru pe care această zonă a împlinit-o în raport cu celelalte două mari arii de cultură, aceea central-europeană şi aceea nord-eurasiatică. Epoca bronzului şi prima epocă a fierului sînt caracterizate, pentru meleagurile noastre ca şi pentru sudul Dunării, de constituirea treptată a poporului tracic şi a culturii sale, pe de o parte, iar pe de altă parte, într-o etapă mai tîrzie, de desprinderea dacilor de trunchiul comun tracic. Pentru a ne referi la prima etapă, deşi Rachet vorbeşte pe larg, acordîndu-le importanţa meritată, atît despre celţi cît şi despre sciţi, tracii sînt trecuţi oarecum cu vederea, poate şi datorită caracterului mai clasic al culturii lor. Cu siguranţă însă că într-o anumită măsură şi lipsa unei informaţii adecvate l-a făcut pe autorul cărţii noastre să omită unul dintre popoarele pe care Herodot le pomenea ca fiind cel mai numeros popor antic după indieni şi care, cel puţin atît cît îl cunoaştem arheologic, avea nu numai o cultură comparabilă cu aceea a celţilor şi a sciţilor, dar a şi jucat un rol istoric la fel de important în dezvoltarea culturii europene.

În legătură tocmai cu constituirea şi dezvoltarea culturii tracilor se mai ridică o problemă pe care în general arheologii români au abordat-o abia în ultima vreme şi cu destulă timi-

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

ditate. Este vorba de marile cetăţi hallstattiene atribuite tracilor şi care reprezintă un fenomen de trecere către o formă de civilizaţie şi organizare socială superioară. În comparaţie cu alte fapte analizate în carte, se poate pune problema în ce măsură aceste cetăţi hallstattiene nu marchează începutul revoluţiei urbane cu caracter local, aici în zona carpato-dunăreană. Dar poate nici una dintre lacunele cărţii nu este mai de regretat, din punct de vedere al publicului românesc, decît absenţa analizei civilizaţiei dacilor. Produs original al meleagurilor noastre, importanţa ei istorică a fost deosebită în măsura în care a constituit temeiul unui şir de evenimente istorice de primă importanţă în antichitate, cum au fost în primul rînd războaiele dacice, romanizarea acestei provincii de margine a imperiului roman şi constituirea insulei de latinitate pe care o reprezintă poporul român în sud-estul Europei.

Între alte probleme ridicate de această civilizaţie a dacilor ar trebui amintite formele ei originale cum sînt *davele*, elemente de urbanism care nu-şi ating toate maturitatea, dar care anunţă o civilizaţie urbană specific locală, apoi aniconismul şi anepigrafismul, refuzul de a reprezenta realităţile spirituale sub formă de imagine, ca şi refuzul de a concretiza conceptele în scris, pentru că astăzi este dovedit că nu e vorba de o incapacitate de reprezentare nici de lipsa de cunoaştere a scrisului, în sfîrşit umanismul spiritualist şi etic al acestei civilizaţii şi în ultimă instanţă, manifestările ei monumentale şi artistice, de factură cu totul originală, exprimînd în forme geometrice concepte abstracte de esenţă, putem îndrăzni să o spunem, etică.

Alt fenomen caracteristic pentru arheologia carpato-dunăreană este acela al sintezei daco-romane. Sinteza daco-romană, spre deosebire de alte provincii ale imperiului, are în Dacia pecetea specifică a *limesului*, a hotarului. Nici un centru din Dacia nu are valoarea de metropolă imperială, aşa cum, de exemplu, Trier sau York le aveau în Germania şi respectiv în Anglia, cum marile oraşe orientale au păstrat-o încă din epoca elenistică, sau cum marile oraşe africane au căpătat-o în perioada imperială. Dacii nu au dat capitale ale imperiului, nu au dat nici mari centre economice, sociale, politice şi culturale. Provincia lor a fost o provincie de graniţă, o provincie luptătoare, o provincie în care romanitatea a însemnat nu atît beneficiul unei civilizaţii superioare, deşi nici aceasta n-a lipsit, cît mai ales lupta permanentă

pentru apărarea granițelor imperiului și pentru desțelenirea și raționalizarea unor noi pămînturi.

Comportînd o restructurare socială și de habitat fundamentală, perioada scurtă cît Dacia a fost provincie a fost suficientă pentru romanizarea populației locale, oferind un caz dintre cele mai interesante de aculturație și în același timp oferind un nemaiîntîlnit obiect de studiu al proceselor de permanență și de continuitate. Dar o ultimă trăsătură este, poate, și mai interesantă, comparabilă cu alte mari serii arheologice, cum sînt cele ale Americii sau cele ale Extremului Orient. Este vorba de faptul că arheologia rămîne principalul instrument de cunoaștere istorică și pentru epoci mult mai tîrzii, cum este aceea a trecerii de la sclavagism la feudalism sau chiar și a începuturilor feudalismului.

Poate mai puțin cunoscută, dar mai bogată și mai complexă decît arheologia multor alte zone ale Europei, arheologia românească este de o importanță esențială, atît pentru istoria țării noastre, cît și, prin reflex, a întregului sud-est european și a Europei Centrale, fiind caracterizată de trăsături profund originale, consecință a unei dezvoltări istorice care a dovedit încă de timpuriu un specific bine marcat.

* * *

Încercînd să reunească într-o sinteză rațională o mare varietate de informații și tradiții de cercetare și de valorificare a rezultatelor cercetării uneori extrem de diferite, cartea a ridicat prin însuși acest fapt probleme de redactare adesea dificile. Am amintit mai sus stilul abrupt, uneori dur și vag criptic al autorului. Traducerea s-a străduit să înlesnească, pe cît posibil, accesibilitatea, fără ca prin aceasta să trădeze spiritul lucrării. Am socotit potrivit să înlocuim unii termeni de specialitate care sînt curenți în limba franceză cu termeni mai uzitați în limba română. Astfel, termenul de „industrie", dat ansamblurilor caracteristice de unelte din piatră cioplită (paleolitice), care în românește are o accepție specifică, deosebită de aceea din franceză, a fost înlocuit în mod constant cu acela de „utilaj". S-ar mai putea cita încă un număr de cazuri similare, dar acestea nu sînt prea numeroase și am considerat că este mai important ca terminologia și sensurile să rămînă cît mai apropiate de acelea pe care le întîlnim în lucrările similare românești.

O problemă deosebită a ridicat-o transcrierea numelor proprii. În principiu, ne-am conformat regulilor ortografice

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

românești, adică respectînd scrierea originală a numelor exprimate în alfabetul latin. Cu excepția numelor intrate demult în obișnuința scrierii românești, a trebuit să transcriem, totuși, acele denumiri exprimate în alte alfabete decît latin. Din acest punct de vedere, se pot stabili două serii de cazuri. Cazurile numelor moderne, în care ori de cîte ori, așa cum se întîmplă cu numele în alfabet slavon sau cu numele chinezești, există deja stabilit principiul transcrierii fonetice în alfabetul latin românesc, am procedat în consecință. Atunci cînd însă, așa cum e cazul, de exemplu, cu numele iraniene, care acceptă drept transcriere oficială în alfabetul latin, transcrierea englezească, sau cu numele japoneze, care acceptă tot fonetizarea engleză a numelor japoneze originale, am adoptat această formulă oficială preferată de înseși țările de origine. Ori de cîte ori am avut cazuri de bilingvism, cum este cazul multora din țările arabe, foste colonii franceze sau engleze, am adoptat de asemenea criteriul transcrierii în cea de-a doua limbă. Atunci cînd acest criteriu nu exista, am transcris în românește direct. Toate numele antice le-am transcris, de asemenea, fonetic, în românește, cu excepția denumirilor din Anatolia, unde existența unei transcrieri oficiale fonetice turcești în alfabetul latin, ne-a obligat să ținem seama de ea. Ar mai fi de menționat, că pentru a asigura o anumită continuitate și tradiție în cazul numelor egiptene antice și egiptene actuale, am adoptat aceleași soluții ca în *Enciclopedia civilizației și artei egiptene*, unde au fost aplicate principiile, de care aminteam mai sus. În cazul numelor grecești am admis, de obicei, transcrierea fonetică în românește și numai în cazul numelor intrate în uzul limbii române am adoptat transcrierea tradițională, încă demult impusă. Toate aceste procedee sînt departe, evident, de a asigura unitatea transcrierii numelor din acest domeniu. Fără îndoială, aceasta va da, în unele cazuri, o imagine falsă asupra valorii anumitor denumiri. Am fi putut, evident, adopta un singur principiu, dar acesta ar fi trebuit să încalce fie reguli internaționale, fie regulile noastre de transcriere, fie regulile oficial adoptate de o țară sau de alta. Am preferat să ne conformăm, după caz și loc, regulilor celor mai îndreptățite, conștienți fiind că, de fapt, această varietate de transcriere a denumirilor nu reflectă altceva decît stadiul actual al culturii umaniste a omenirii.

O problemă aparte au constituit-o denumirile unor instituții pe care de cele mai multe ori autorul le-a redat, pentru

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

cele din Franța, în termeni familiari, iar pentru cele străine în franțuzește. Am ales calea de a le reda în traducere românească, directă, și a trimite în note la denumirea originală, cu excepția acelora intrate în limba română (de exemplu, *Școala engleză de la Atena* și nu *The British School of Athens*). Asemănător am rezolvat și redarea titlurilor lucrărilor citate în text. Ori de cite ori am constatat că autorul a dat titlul complet și exact în limba originală, l-am transcris întocmai și am trimis în notă la traducerea românească. Dar atunci cînd totul era tradus în franceză din altă limbă, sau era redată într-o variantă prescurtată, familiară specialiștilor, am preferat să-l dăm direct în traducere românească, trimițînd în notă la titlul original complet.

În sfirșit, o serie întreagă de factori au determinat redactarea unor note explicative. Este vorba, în primul rînd, de terminologia specifică, de multe ori cu caracter de jargon profesional, pe care autorul o folosește. Pentru a putea s-o facem accesibilă cititorului obișnuit, am preferat să trimitem în subsol la note explicative, lexicografice, care să poată ușura înțelegerea și lectura. Este vorba de asemeni de concepte care, mai puțin curente în literatura de specialitate sau de popularizare românească, cereau să fie exemplificate. Dar este vorba de asemenea și de fapte și de concepte, de noțiuni legate de mediul în care opera a fost gîndită și compusă. Norme, instituții, stări de fapte, principii juridice caracteristice statelor capitaliste sau Franței ca atare, au trebuit să fie explicate și comparate cu normele, instituțiile, stările de fapt și principiile juridice corespunzătoare de la noi. Toate acestea și-au găsit expresia într-un șir de note pe care lectorul le va găsi în subsolul fiecărui capitol, pe măsură ce lectura va progresa. Fără îndoială, aceste note sînt tot rezultatul efortului unui specialist și s-ar putea ca uneori ele să pară cam specioase. Lucrările de specialitate, cum este Enciclopedia mai sus citată, a civilizației și artei egiptene, cum este aceea a civilizației și artei romane și cum sînt altele în curs de apariție, vor facilita înțelegerea mai profundă și mai largă a acestor concepte de specialitate, care nu pot fi desigur suficient explicate numai într-o notă.

*
* *

Cartea pe care o propunem aici în versiune românească este utilă și necesară pentru orice arheolog contemporan, cît și pentru cercurile largi de cititori interesați de istoria artei și a civilizației. Fără îndoială dezvoltarea arheologiei ca

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

știință, pe de o parte, pătrunderea ei tot mai largă în rîndurile publicului, pe de altă parte, va duce la apariția altor cărți de asemenea factură, care să încerce să sintetizeze rezultatele acestei științe pe plan mondial și să le pună la dispoziția publicului iubitor de artă. Literatura de popularizare continuă să fie bogată și — se poate spune — din ce în ce mai interesantă. Cartea lui Rachet va rămîne totuși și în viitor o lucrare de referință deoarece, dincolo de interesul pasionant pentru realitatea arheologică, de grija și strădania de a o face accesibilă unor cercuri cît mai largi, se situează pe o poziție de rigoare științifică și înțelege să comunice sisteme de concepte și de fapte și nu numai fermecătoare povești despre un trecut îndepărtat și despre îndrăzneața aventură spirituală a cîtorva minți pornite la redescoperirea lumii, în perspectiva ei istorică cea mai îndepărtată-

RADU FLORESCU

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

CUVÎNT ÎNAINTE

De aproape zece ani asistăm la creşterea din ce în ce mai accentuată a interesului pentru arheologie, în cele mai diferite cercuri ale societăţii. Această înclinare pentru lucrurile trecutului este hrănită de publicarea unui număr mereu sporit de lucrări de popularizare şi ne putem întreba dacă această înmulţire fără măsură a scrierilor semnate de oameni veniţi din orizonturile cele mai diferite (academicienii stau cot la cot, în această activitate, cu ziarişti sau chiar cu sportivi ieşiţi la pensie!) nu prezintă oarecari inconveniente. Pe vremea cînd am început să mă interesez de arheologie, puţină vreme după cel de al doilea război mondial, nu se vedeau în vitrinele librăriilor aceste cărţi cu coperte atrăgătoare şi cu titluri ispititoare. Trebuia să te iniţiezi direct din lectura lucrărilor specialiştilor şi, fără să se supere C. W. Ceram, nu cred că arheologia învăţată prin frecventarea acestor maeştri poate să semene cu o ştiinţă „uscată şi plictisitoare"; sînt convins că tinerii avînd „focul sacru" trebuie să găsească în aceste lucrări tehnice — dacă pot îndrăzni să folosesc această expresie, pentru a o opune uşurinţei lucrărilor de arheologie romanţată sau de arheologie ficţiune, — toate elementele care să le întreţină pasiunea. Primejdia arheologiei romanţate, pentru care rămîne ca model celebra carte *Zei, Morminte, Cărturari* a lui C.W. Ceram, este aceea de a-l face să creadă pe citi-

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

torul de bună credință, că arheologia nu este altceva decît o simplă căutare de comori, iar cei mai mari arheologi sînt aceia care au dezgropat obiectele cele mai de preț; astfel de cărți lasă prea mult să se creadă că arheologul poate fi improvizat ca pe timpul lui Layard sau al lui Belzoni și că arheologia nu este decît un mijloc de a ajunge la renume, ca și muzica ușoară sau cinematograful. Nu te poți improviza arheolog chiar dacă mergi să dezgropi civilizații pretinse misterioase, la capătul lumii, așa cum nu te poți improviza etnolog pentru că ai urcat Orenocul în canoe; totuși, cîți conferențiari de acest fel sînt astăzi mai cunoscuți și mai apreciați de public decît savanți de felul lui Malinowski, al lui Griaule sau al lui Charles Picard și Maiuri. Și oare, ar putea publicul nepregătit să facă deosebire, pe de o parte, între acei popularizatori cu mult talent și foarte serioși cum sînt H. P. Eydoux sau chiar Ceram, în lucrările sale recente, fără a mai vorbi de efortul depus în domeniul popularizării de unul dintre maeștrii arheologiei orientale, André Parrot, și autorii de „arheologie-ficțiune" pe de altă parte? Trebuie să constatăm încă de la început primejdiile pe care popularizarea de proastă calitate le reprezintă pentru părerea pe care și-a format-o publicul cu privire la seriozitatea unei științe, precum și la libertatea spiritului și la integritatea învățaților care o reprezintă; ar fi interesant să se facă o anchetă ca să se vadă cîți cititori pasionați de antichitate știu că există o arheologie oficială și falsificată, născută dintr-o conspirație mondială a specialiștilor, și o arheologie paralelă care dezvăluie adevărul asupra trecutului omului, dar pe care reprezentanții științei consacrate doresc să o înăbușe, dealtfel fără să știm în ce scop!

Așadar, prima datorie a unui scriitor de știință popularizată este aceea de a expune faptele așa cum sînt, arătînd încă de la început destulă prețuire față de cititorii săi așa încît să nu creadă că sînt doar niște nerozi pe care îi poate amuza cu jucărele și că maturitatea minții lor

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

n-ar prețui cel puțin tot atît cît și aceea a autorului. Dacă pleacă de la aceste principii elementare, va avea scrupule să prezinte arheologia ca pe o aventură ușoară, iar pe arheologi fie ca pe niște aventurieri norocoși fie ca pe niște înșelători caraghioși. Este, în adevăr, ciudat și demn de milă, să citești cum, adesea, în romanele arheologice de modă nouă, savantul cu guler tare și asudat din *Romanul Mumiei*[1] este înlocuit printr-un soi de „sorbonard" înfumurat și gelos de prerogativele sale pe care, dealtfel, este lăudabil să i le contești. Desigur, savantul rămîne un om, și nu este lipsit de greșeli, dar cum nu aparțin universității, cred că pot judeca obiectiv și am convingerea că nu există un singur savant care să nu fie sincer cu știința, așa că, dacă se înșeală, se înșeală de bună credință; căci știința „oficială" este supusă greșelii și de acest fapt, ea, știința, este conștientă. Fără îndoială este rar ca un specialist să se lase înșelat atît de grosolan cum i s-a întîmplat lui Salomon Reinach în cazul de la Glozel[2] — dealtfel aceasta nu micșorează cu nimic meritele și știința fostului conservator al muzeului din Saint Germain — dar cine a mînuit tîrnăcopul și șpaclul pe un șantier și a fost obligat să interpreteze faptele aduse la lumină prin prospectarea terenului, cine a parcurs măcar o parte din abundenta literatură de specialitate privind doar un singur domeniu al arheologiei, poate să-și măsoare propria slăbiciune, să înțeleagă în cît de mare măsură munca cea mai minuțioasă, în momentul în care a depășit cadrul simplei descrieri, este supusă greșelilor și criticilor.

Astfel, încă de la început, nu trec cu vederea slăbiciunile sigure ale lucrării de față. Aceste două volume reprezintă strădania de a prezenta o privire de ansamblu asupra faptelor arheologice. Prima parte va trata despre tehnica săpăturilor. Mi s-a părut că această introducere în orice fel de cercetare arheologică ar trebui să fie scurtă, căci manualele despre tehnica săpăturilor sînt nu-

 meroase și adesea bine făcute. A doua parte va

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

tratâ despre istoria cercetărilor arheologice, începînd cu Antichitatea. Este evident că pe măsură ce ne apropiem mai mult de epoca noastră, această istorie devine tot mai densă, aşa încît te vezi obligat să selectezi; dar orice selecţie reprezintă o nedreptate, cu atît mai mult cu cît, unele descoperiri, prin renumele lor, te obligă să vorbeşti despre ele. Cititorul mă va ierta că nu-i ofer în acest caz amănuntele romaneşti — în parte, adesea, fictive — ale descoperirii: am spus-o de la bun început, romanele cu tema descoperirilor arheologice sînt, încă de pe acum, prea numeroase şi dacă trebuie să spun cîteva cuvinte despre mormîntul lui Tutankamon, nu o voi face ca să amintesc „blestemul faraonilor", bun doar pentru a aprinde imaginaţia copiilor de şcoală primară, ci pentru a semnala ce a adus nou această descoperire în cunoaşterea civilizaţiei egiptene. În partea a treia, care va ocupa al doilea volum, şi care este, după părerea mea, cea mai interesantă pentru cititor, voi încerca să schiţez un tablou al aportului arheologiei la cunoaşterea istoriei şi culturii omenirii.

Aşadar, dorind să îmbrăţişez succint întregul domeniu al arheologiei, se înţelege că lucrarea va suferi, inevitabil, de lipsuri. Experienţa mea de arheolog pe teren nu însumează decît vreo doisprezece ani, nu s-a desfăşurat decît în Franţa şi nu se întinde decît între neoliticul Languedocului şi perioada galo-romană: nu vorbesc deci dintr-o experienţă directă despre şantierele din străinătate, dintre care nu am vizitat decît cîteva, situate în lumea mediteraneană. Va fi de ajuns ca cititorul să răsfoiască stufosul volum *L'Année Philologique* pentru ca să ia cunoştinţă de mulţimea de publicaţii privind antichităţile greco-romane care apar în fiecare an; va vedea de asemenea numărul mare de reviste care tratează despre aceleaşi probleme. Fără îndoială, acesta este sectorul din arheologie căruia îi aparţine relativ cea mai mare parte a documentelor; dar acest simplu contact va permite să se înţeleagă că adesea am fost obligat să folosesc ele-

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

mente provenind din surse secundare, adică din lucrări de sinteză făcute de specialişti, dar care, ca atare, dau numai un punct de vedere personal asupra problemelor. Semnalez aceste lucrări în bibliografii, reţinînd mai ales pe cele scrise în limba franceză; am fost nevoit totuşi să las la o parte numeroasele articole publicate în revistele de specialitate pe care a trebuit să le consult, de asemenea, mai cu seamă în ceea ce priveşte zona Mediteranei şi a Orientului Apropiat. În bibliografia complementară de la sfîrşitul volumului al doilea dau lista acestor reviste. Semnalez, de asemenea, că jurnalul englez *The Illustrated London News* rămîne, în ceea ce priveşte descoperirile recente, un preţios auxiliar care nu-şi găseşte echivalent în presa franceză.

INTRODUCERE

Ce este arheologia?

„Arheologie" nu este un cuvînt de etimologie savantă, format dintr-o rădăcină greacă într-o epocă recentă. El poate fi găsit încă în dialogul *Hippias Maior*, al lui Platon cu înţelesul de istorie a Antichităţii, iar Dionisiu din Halicarnas, cu trei secole şi jumătate mai tîrziu, numeşte *Arheologia romană* a sa istorie a Romei, povestită de la origini pînă la războaiele punice. Extrema supleţe a limbii greceşti a permis lui Iosephus Flavius să folosească cuvîntul pentru a defini preocuparea pentru lucrurile din trecut, sub o formă verbală, pe care ar trebui să o traducem, din greaca veche, literal, „a arheologiza" (arhaiologeo).

Jaques Spon, în secolul al XVII-lea, a introdus cuvîntul în limba franceză pentru a desemna ştiinţa lucrurilor din trecut[3]. Pe atunci se părea că arheologia nu ar fi altceva decît istoria însăşi, cu toate că termenul grec *„istoria"* are înţelesul general de anchetă sau cercetare şi de relaţie despre ceea ce se ştie. Totuşi, specialiştii An-

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

tichității sînt cei dintîi care vor să evite confuzia între istorici și arheologi și fiecare ține să marcheze această diferență, chiar dacă vreunul din marii istorici ai lumii romane a făcut și operă de arheolog, executînd săpături, după cum nu sînt decît puțini arheologii care să nu fi depășit cadrul strict al raportului de săpătură pentru a nu face, în același timp, operă de istoric. Această remarcă poate încă de pe acum să ne ajute a defini domeniul arheologiei, dacă nu chiar și pe acela al arheologului.

Timp de mai multe secole, istoricul n-a fost decît un analist care a raportat faptele contemporane. Într-un stadiu ulterior istoricul a folosit documentele scrise, moștenire a generațiilor trecute, completate prin cunoașterea directă a faptelor, grație cercetării făcute pe lîngă oameni interesați și prin studiul monumentelor existente. Astfel a procedat Herodot și tot astfel procedează încă orice istoric care scrie istoria contemporană. Din istoria faptelor politice și a instituțiilor pe care nu le putem cunoaște decît prin documente scrise sau prin tradiție orală s-a desprins, sub numele de istorie a artei, istoria monumentelor, adică a întregii creații ieșite din mîna omului, diferența dintre creația unui sculptor genial și aceea a unui modest artizan rămînînd doar o diferență de treaptă, în ciuda naturii deosebite a materialelor prelucrate.

Așadar, se pare că arheologia trebuie să cuprindă studiul tuturor acestor monumente, de la cele mai umile — o așchie paleolitică sau o perlă de faianță egipteană — pînă la cele mai mari și mai complexe — Bayonul de la Angkor sau Taurul Farnese. Și totuși, Etienne Houvet care a studiat atît de amănunțit catedrala din Chartres, construită între secolele XII și XIII, nu poate fi considerat arheolog, în timp ce inginerul mexican Francisco Rodriguez dezvelind teocalli-ul de la Tepoztlan și Marshal Saville care a asigurat publicarea acestui monument de la sfîrșitul secolului al XV-lea au făcut treabă de arheologi.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

Astfel, trecutul studiat de arheologi nu este în mod special limitat în timp. Trăsătura caracteristică a arheologiei este că ea dezgroapă, păstrează, în sfîrşit restaurează aşezări omeneşti; activitatea arheologului este, în primul rînd, treabă de muncitor la terasamente, deşi munca aceasta de terasament trebuie adesea efectuată cu o migală de giuvaergiu, cu ajutorul periilor şi a lamelor fine. În sensul strict al termenului am putea, de asemenea, să susţinem, ceea ce, dealtfel, s-a şi întîmplat, că arheologul poate să nu fie altceva decît un muncitor la terasamente metodic, şi că arheologia nu este decît o lucrare de săpătură care cere numai o tehnică sigură. În adevăr, simpla tehnică a săpăturii se poate însuşi în cîteva campanii prelungite sub conducerea unui şef competent, iar principiile esenţiale se pot învăţa dintr-un manual atît de bine, încît un amator scrupulos ar putea să sape o mică staţiune fără a face greşeli grave.

Arheologia este un umanism integral

Deci arheologul să nu fie, oare, altceva decît un tehnician? Dimpotrivă, el este contrariul unui tehnician. Pentru arheolog tehnica nu este decît un mijloc elementar de a-şi însuşi o cunoaştere mai totală şi mai profundă a omului; căci aşa cum subliniază Sir Mortimer Wheeler, arheologul nu dezvăluie lucruri moarte, ci popoare, oameni, („*the archeologist is digging up, not things, but peoples*", şi „*the archeological excavator is not digging up things, he is digging up people*", p. V şi p. 2 ale lucrării *Archaeology from the Earth*). Cred că aceste cîteva cuvinte conţin toată deosebirea care separă concepţia despre arheologul care dezgroapă amănunte istorice, de aceea despre arheologul care dezvăluie civilizaţii.

Dealtfel, ne imaginăm cu greutate un arheolog care să nu ştie nimic despre civilizaţia din care urmează să dezgroape o parte. Acesta era cazul pionierilor arheologiei, dar de aproape o jumătate de secol, chiar dacă mai există civili-

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

zații necunoscute, sau, mai mult, nebănuite, experiența săpătorilor cu privire la culturile învecinate în spațiu și timp face să ne aflăm foarte rar pe o *terra incognita* integrală.

În momentul de față nici nu ne putem gîndi că cineva poate să întreprindă cercetări în Egipt fără să cunoască teoretic faptele relative la civilizația și la istoria Egiptului antic; fără îndoială va avea în preajmă un epigrafist, cu sarcina specială de a publica textele fie că acestea sînt scrise pe monumente, fie așternute pe ostraca sau pe papiri; dar dacă nu-i poți cere arheologului o amplă practică a limbii egiptene vechi în toate fazele de evoluție pe care le-a cunoscut în lunga sa istorie și nici să citească curent o scriere atît de dificilă ca demotica, nu este nici măcar de gîndit să nu aibă măcar anumite cunoștințe de egipteană clasică, iar hieroglifele să rămînă pentru el doar simple desene fără nici un înțeles. Alături de cunoașterea profundă a civilizației căreia i s-a consacrat, arheologul nu poate ignora, de asemenea, nici civilizațiile vecine cu care poporul pe care îl studiază trăia mai mult sau mai puțin în simbioză și nici lucrările colegilor săi în domeniul care îl privește.

Voi lua un exemplu de situație limită, privind un domeniu cum este acela al civilizațiilor preelenice. Specialistul nu poate ignora nici limba latină și nici pe aceea greacă care sînt adevărate chei ale lumii clasice, după cum trebuie să cunoască săpăturile și lucrările efectuate în acest domeniu și este obligat să citească cel puțin limbile în care apar cele mai multe publicații, adică greaca modernă, franceza, engleza, germana, italiana și chiar turca. Adăugați la aceasta uriașa cantitate de lecturi necesare ca să poată cuprinde o parte din materialele aferente acestui domeniu și cunoștințele esențiale în discipline cum ar fi tipologia ceramicii sau epigrafia. Este chiar de mirare că învățații, trecînd peste părerile categorice ale administrațiilor incompetente pe care, dealtfel, situația nu le afectează deloc, n-au cerut să se studieze limba latină — care a dat cele

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

mai convingătoare dovezi de universalitate, prin supraviețuirea, timp de mai mult de cincisprezece secole, ca limbă internațională a întregii Europe creștine și savante, — încă din anii copilăriei, așa încît lucrările tehnice să fie publicate în această limbă, ceea ce ar scuti pe toți de chinul și de pierderea de timp impuse de învățarea a trei-patru limbi moderne pe care nu le putem vorbi niciodată decît rău, cu excepția acelora care sînt în mod cu totul special dotați de la natură.

Arheologia fiind astfel definită ca studiul civilizațiilor în parte sau complet ascunse în pămînt, se înțelege că nu te poți improviza arheolog și că nu este de ajuns să scormonești conștiincios solul cu un șpaclu pentru a-ți spune astfel. Munca aceasta de șantier nu reprezintă decît o piatră pusă la un edificiu ale cărei părți sînt cunoscute și cu cît părțile sînt mai bine cunoscute, cu atît piatra va fi mai solid și mai eficace încorporată în construcție.

Tipologia ceramicei și epigrafia au devenit științe cvasiautonome iar dacă arheologul este în general și un cunoscător al tipologiei ceramice, totuși marile misiuni de săpături au epigrafiștii lor proprii. Dar, dacă arheologul, care este în același timp șeful șantierului, nu cunoaște tehnicile folosite de oamenii care au creat civilizația pe care o studiază, dacă nu are cunoștințe cu privire la obiectele pe care aceștia le-au fasonat, mulțumită unei practici de muzeu și publicațiilor, cum va putea el să interpreteze corect descoperirile și să le descrie pe înțeles în rapoartele sale? Trebuie oare să se înconjoare de tot felul de specialiști? În acest caz nu mai este nevoie de el, pentru că, sînt silit să repet, tehnica săpăturilor rămîne o cunoștință practică care se poate căpăta în cîteva luni.

Deși arheologia folosește mijloace tehnice, ea este cu totul altceva decît o tehnică. Ea nu este, dealtfel, nici o știință exactă; este știința omului prin excelență. Arheologul nu este un istoric, dar istoria este unul dintre domeniile pe care le cuprinde; nu este un filolog, dar trebuie să cunoască

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

limbile civilizațiilor pe care le studiază; nu este nici antropolog, dar antropologia nu poate să-i fie străină; nu este nici etnolog, nici folclorist, totuși studiul folclorului și al etnologiei poate să-i aducă cele mai vii lumini. Cîte mituri, cîte credințe, cîte monumente ale civilizației popoarelor precolumbiene, de exemplu, își pot găsi explicația prin studiul sociologic al actualilor lor descendenți! Din acest punct de vedere, frumoasa lucrare publicată de J. Soustelle asupra familiei Otomi-Pame în *Mémoires de l'Institut d'Ethnologie*, lămurește, într-o oarecare măsură, sociologia și lingvistica vechilor azteci. Și chiar dacă trebuie folosită cu circumspecție, metoda etnologică, adică compararea manifestărilor culturale ale popoarelor arhaice actuale cu mărturiile arheologice ale culturilor dispărute, nu poate fi neglijată de specialistul în comuna primitivă.

Cunoscător al tuturor acestor științe umaniste, arheologul care redă viața civilizațiilor trecute, apare, deci, prin excelență, ca un umanist integral al epocii noastre.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

Partea întîi

TEHNICA ARHEOLOGIEI

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

I. PREGĂTIREA CERCETĂTORULUI

Oricît ar părea de absurd, arheologia nu este recunoscută oficial în Franța drept o știință ca atare.[4] Și nu există arheologi profesioniști, în măsura în care o profesiune este un mijloc de a-ți cîștiga existența. Arheologia rămîne deci o vocație practicată ca un „violon d'Ingres" și chiar și cei mai buni specialiști în domeniul arheologiei regionale sînt uneori profesori de facultate sau conservatori de muzee, dar cel mai adesea institutori, preoți de țară sau țărani.[5] Trebuie să se recunoască, dealtfel, că autoritățile administrative au început să capete o conștiință mai clară a realității și că Centrul Național al Cercetării Științifice a preluat finanțarea cercetărilor celor mai merituoși; dar, adesea, cu ce preț! Se întîmplă ca un oarecare licențiat să fie primit ușor în acest organism, în timp ce unei cercetătoare arheolog din sudul Franței i-au trebuit mai mult de 30 de ani de săpături exemplare și publicarea unei savante lucrări asupra culturii pe care a descoperit-o și a încadrat-o în contextul comunei primitive, pentru ca valoarea sa științifică să fie, în sfîrșit, recunoscută. Astfel de exemple ne fac să surîdem, cînd vedem studenți fără vocație și valoare intelectuală care se plîng și „protestează", deoarece după trei sau patru ani de studii pe cheltuiala altuia, presupusele lor „merite" nu sînt încununate de recunoștință!

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

Pînă nu de mult cel care dorea să facă săpături arheologice, în Franța, trebuia, din proprie inițiativă, să meargă și să caute un șantier în activitate, unde să fie angajat pentru a învăța să lucreze pe teren, afară numai dacă nu se apuca fără nici o pregătire! Nu trebuie să se uite că legea Carcopino, condiționînd orice deschidere a unui șantier de săpături de o autorizație prealabilă, nu datează decît din 1941 și încă, adesea a fost călcată. Exista, desigur, legea monumentelor istorice, din 31 decembrie 1913, completată de legea finanțelor din 13 decembrie 1912 (articolele 33—39) și de decretul din 18 martie 1924, „reglementînd administrația publică privind aplicarea legii din 31 decembrie 1913", prin aceste legi și decrete statul poate salva un monument sau o săpătură prin clasare sau expropriere și își rezerva o opțiune asupra vinderii obiectelor provenind din săpături, dar aceste legi nu ocrotesc prin nimic stațiunile arheologice împotriva inițiativelor nepotrivite ale săpătorilor incompetenți.[7]

Legea Carcopino, foarte binevenită, protejează, mai bine sau mai rău, antichitățile noastre (dar cîte așezări sînt încă distruse pentru lucrări zise de interes public sau de excavatoarele și buldozerele întreprinderilor particulare!), dar nimeni nici măcar nu visează să formeze cercetători. Și nu trebuie să credem că aceia care au urmat filiera universitară sînt mai pregătiți: membrii școlilor arheologice de la Atena sau Roma ajungeau pe marile stațiuni clasice fără să fi văzut vreodată un șantier.[8]

Cînd în 1960—1961 am întemeiat secția arheologică de tineret a Asociației Guillaume Budé[9] și am deschis, în pădurea de la Châtillon-sur-Seine, un șantier școală, de comun acord cu d. René Joffroy, acum conservator la Muzeul de Antichități Naționale de la Saint-Germain, existau, după cunoștințele mele, foarte puține șantiere folosind ca săpători, tineri destinați să fie instruiți în tehnicile explorării arheologice. Începînd cu anii din urmă șantierele școală sau, mai simplu, deschise amatorilor s-au înmulțit, în

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

Franța, și revista *Archéologia* publică în fiecare an, într-un număr din primăvară, lista acestor șantiere[10]. Inițiative asemănătoare au fost luate și în Belgia, și n-aș cita decît șantierele părintelui Courtois, directorul grupului „Caviniacum", sau pe cele ale d-lui V. Alié de la Mont Houffalize. Dealtfel, încă de mai mulți ani, profesorul Leroi-Gourhan a deschis un șantier de săpături preistorice la Arcy-sur-Cure, apoi la Pincevent, unde studenții sînt inițiați în cele mai riguroase metode de săpătură stratigrafică, aplicate la depuneri paleolitice. Școala de cercetători este patronată de comisiile de Săpături „de pe lîngă Ministerul afacerilor externe" ale Republicii Franceze; mai de curînd, alt șantier pilot pentru comuna primitivă a fost deschis la Orgnac, iar un șantier școală oficial, consacrat săpăturilor „clasice", a fost deschis sub direcția profesorului Courbin. E adevărat că profesorii universitari francezi n-au așteptat inițiativele administrației, întotdeauna în întîrziere cu cîțiva ani, pentru a forma pe teren, proprii lor elevi: șantierul de la Pègue, în Drôme, condus de dl. J. J. Hatt rămîne un model, iar cînd în 1964, am condus împreună cu soția mea, pe tinerii de la Asociația Guillaume Budé, pe unul dintre șantierele orașului roman Alba, în Ardèche, a cărui explorare o reluam, profesorul Legay, care era directorul general al săpăturilor, a adus și el pe cîțiva dintre studenții săi de la facultatea de litere din Lyon.[11]

Așadar, pe aceste șantiere, în principiu deschise tuturor, ar trebui să învețe amatorii tehnica săpăturilor. Totuși, nici manualele de metodologie nu sînt inutile. Începătorilor le dau elemente de bază ale aspectului tehnic al arheologiei; permit, dealtfel, publicului să înțeleagă mai bine valoarea unei stațiuni, oricare ar fi aceasta, și interesul său istoric și să-și facă o imagine limpede cu privire la dificultățile unei săpături. Poate să fie o lectură folositoare care să facă să se înțeleagă că o stațiune arheologică trebuie respectată și că un simplu sondaj făcut din nevinovată curiozitate poate avea urmările cele mai

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

nefaste. Cît despre cercetătorul instruit, experienţa sa rămîne limitată pe de o parte de aceea a profesorului care l-a format, iar pe de alta de natura săpăturilor pe care el le-a efectuat; vizite pe alte şantiere, contactele cu alţi săpători şi, în sfîrşit, lectura manualelor de săpătură îi vor aduce elemente de comparaţie care adesea ar putea să-i modifice concepţiile sau să-i sugereze metode la care nu s-ar gîndi, în mod necesar, de unul singur. Nu există ştiinţă care să poată fi infuzată, pe nici o cale, iar a-tot-ştiinţa, indiferent de natura sa, nu se cucereşte decît cu preţul unor stăruitoare eforturi, al unor lecturi de mari proporţii şi a unei îndelungate experienţe.

Există două mari categorii de săpături: unele sînt săpături individuale sau cu efective reduse, cum sînt acelea care se practică, în general, în Europa occidentală; altele sînt săpături de mari proporţii, în echipă, cum sînt întotdeauna practicate pe marile şantiere, în special în Orient. Metodele rămîn întotdeauna aceleaşi, în ceea ce priveşte principiile fundamentale, dar numeroasele modalităţi de detaliu variază; este evident că nu se poate săpa un adăpost sub stîncă, din paleolitic, exact în acelaşi fel cu un *tell* mesopotamian sau cu o staţiune maya. Voi trata aci procedeele de săpătură folosite pe micile şantiere occidentale, precum şi pe acelea de pe marile şantiere internaţionale; se înţelege totuşi că, dacă indicaţiile pentru cele dintîi pot fi folosite de amatori, descrierile privind cel de al doilea tip nu au decît un caracter istoric, nici un amator neputînd să se gîndească la săpături în străinătate, dacă n-a trecut, mai înainte, prin institute de învăţămînt superior de specialitate.

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

II. PREGĂTIREA SĂPĂTURII

Cercetări preliminare

Logic este ca, înainte de a întreprinde o săpătură oarecare, prima lucrare să fie identificarea sau alegerea unei stațiuni. În general, adevărata problemă consistă în alegerea stațiunii. În adevăr, atît în Franța cît și în străinătate, există un număr considerabil de așezări localizate în mod sigur, dar numărul lor este atît de mare încît adesea pregeți în alegere. În Franța, societățile arheologice, muzeele regionale sau învățații locali au întocmit, în general, hărți arheologice ale ariilor lor geografice, iar alegerea se poate face cu ușurință, ținînd seama de avantajele cercetătorului. În lumea mediteraneană și în Orient alegerea este mai greu de făcut. Stațiunile de mică importanță sînt nenumărate și, de aceea, în general, neluate în seamă. În timp ce în Franța cea mai modestă villă, cel mai mediocru atelier ceramic sau de turnat bronzuri vor fi cu grijă cercetate, în lumea italiană sau greacă nu se va ataca o *villa* decît atunci cînd are proporțiile unui palat, iar necropolele sînt considerate stațiuni de predilecție. Nu am căutat să fac bilanțul cercetărilor etrusce, dar dacă, de pildă, școala franceză de la Roma dă un frumos exemplu, în săpăturile de la Bolsena, conduse cu multă grijă — și încă, atunci cînd, în 1967, am vizitat șantierul se săpa în locuirea datînd din epoca romană! — cîte alte așezări etrusce

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

au fost săpate complet? Nu este necropolă cunoscută, pînă chiar și cele mai puțin accesibile de la Castel D'Asso în regiunea Viterbo, care să nu fi fost pe larg explorată, în timp ce pentru o așezare de importanța Tarquiniei, arheologii s-au mulțumit să efectueze cîteva degajări ale zidului de incintă sau ale unor monumente publice. Trebuie să recunoaștem că, în aceste zone, jefuitorii de morminte obligă prea adesea pe cercetători să facă față acestei urgențe, adică să salveze mormintele, obiect al lăcomiei *tombarolilor.* Dealtfel, stațiunile imense, orașe întregi care au jucat un rol însemnat în istoria antică, sînt atît de numeroase, încît toată lumea, natural, gîndește să orienteze eforturile cercetării către aceste locuri auguste, mai degrabă decît spre acele așezări obscure din care se păstrează doar resturi mediocre.

În Orient o stațiune mare se reliefează de la început prin masa sa enormă care apare brusc din cîmpie, ca o colină cu vîrful aplatizat: *tell, tepe, Hüyük, Com,*[12] uriașe movile care la noi se reduc la modeștii *tumuli* sînt nenumărate în Egipt și în Asia anterioară, iar numărul acelora care au și fost explorate pare infim; căci este necesar să se sublinieze că nici o stațiune importantă n-a fost săpată pînă la epuizare, sarcină uriașă care, dealtfel, nu poate fi dusă sistematic pînă la capăt, fie și numai pentru că ar trebui distruse acele descoperiri imobile, deosebit de importante, din orizonturile superioare, pentru a nivela stațiunea, strat cu strat.

Alegerea stațiunii depinde de cele mai diverse rațiuni. O descoperire întîmplătoare — stelă, statuie, zid, mormînt, manuscrise, de exemplu — poate decide pe specialist să întreprindă cercetări aproape de locul unde a fost găsită: astfel a fost deschis șantierul de la Mari sau cel de la mînăstirea esseniană de la Qumran. Mărimea *tellului* care lasă să se bănuiască importanța așezării poate fi un motiv decisiv, ca și poziția sa, ușurința accesului, apropierea de o zonă locuită, factori importanți în regiuni semideșertice. În
 Orient ca și în lumea clasică, celebritatea unei

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

așezări și importanța sa istorică stabilite pe baza documentelor antice constituie o atracție lesne de înțeles în ochii cercetătorului. În timp ce cea mai mare parte a *tellurilor* rămîn neexplorate, misiunile se înmulțesc în stațiuni ca Ninive sau Jericho, iar la Troia, la Babilon sau la Ur au fost efectuate multe campanii de săpături; sînt socoteli judicioase și, în asemenea locuri faimoase cercetătorul nu este cuprins de teamă că va depune eforturi zadarnice, dar chiar săpături în așezări fără strălucire aparentă ca: Arpatchiya, pe Tigrul superior, Açana între Orontele inferior și Eufratul superior, sau Englianos în vestul Peloponezului au adus elemente arheologice de foarte mare importanță pentru cunoașterea protoistoriei mesopotamiene sau a epocii mijlocii și recente a bronzului din Siria și din Grecia.

Arheologul este îndreptățit să prefere săparea unei așezări pe care a identificat-o el însuși. Această cercetare de suprafață, care nu necesită nici un fel de autorizație prealabilă, constituie un gen de explorare care se dovedește deosebit de interesant și fructuos dacă cercetătorul posedă cunoștințe dezvoltate de arheologie. Studiul drumurilor antice, prospectarea monumentelor mai recente la care au fost refolosite materiale antice, analiza toponimiei și a cadastrului, observația atentă a terenurilor în pîrloagă sau cultivate și în special a brazdelor pe cîmpuri, a mușuroaielor cîrtițelor, vizitele dese în șanțurile săpate pentru lucrări de utilitate publică, sînt cîteva din mijloacele care permit chiar și unui simplu plimbăreț perspicace să descopere o stațiune arheologică. Cioburile de ceramică sînt unul dintre indiciile cele mai sigure. Prin prospecțiunea bazată pe căutarea cioburilor arheologii americani au reperat un mare număr de așezări în Palestina; la Asine, în golful Argos în Grecia, înainte ca misiunea suedeză să fi întreprins săpături, arheologul englez James Frazer a datat perioadele de locuire a așezării numai prin studiul fragmentelor ceramice de la suprafață, iar Persson, unul dintre cercetătorii care, inițial, a con-

testat aceste concluzii, a recunoscut, cu o lăudabilă sinceritate, că săpăturile au confirmat deducțiile renumitului savant englez.[13]

Proprietatea terenului și a descoperirilor

Dubla problemă a raporturilor cu proprietarul terenului și a proprietății descoperirilor se pune imediat ce a fost aleasă o stațiune ba, adesea, chiar mai înainte.[14]

În Franța, acordarea autorizației oficiale de săpături este condiționată de acordul prealabil al proprietarului terenului. Dacă terenul aparține domeniului public, izbutești în general să obții autorizația de la administrația responsabilă; aceasta ajunge dealtfel, cîteodată, să pună unele condiții absurde, cu care însă, întotdeauna, te poți acomoda. Dificultățile apar atunci cînd terenul este o proprietate particulară. Se întîmplă, din fericire, să ai de-a face cu proprietari mai puțin bănuitori care închiriază terenul sau autorizează cu bunăvoință să execuți săpături; desfășurarea săpăturii arheologice are avantajul de a demistifica o știință care este asemănată de imaginația populară cu activitatea căutătorilor de aur, ceea ce face ca țăranii să privească pe arheolog cu ochi bănuitori, ca pe un solomonar oarecare, căutător de comori; se întîmplă chiar, adeseori, să întîlnești printre țărani pe unii dintre cei mai buni săpători, fie că sînt doar folosiți ca lucrători pe șantiere, fie că lucrează pe cont propriu. Totuși — sînt de atunci mai bine de 12 ani — efectuasem cercetări de suprafață, în sudul Franței, în colaborare cu fostul conservator al Muzeului de Arheologie de la Narbonne, Philippe Héléna, și pregătind deschiderea șantierului, am intrat în contact prin scris cu proprietarii terenurilor, n-am primit decît refuzuri, adesea într-o formă de-abia cuviincioasă atunci cînd au avut bunăvoința să-mi răspundă. Cu toate acestea așezările se găseau în terenuri necultivate, îndepărtate de orice locuire și săpăturile nu puteau să

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

stînjenească cu nimic pe acești proprietari bănuitori și cîrcotași.

În străinătate dificultățile nu sînt cu nimic mai prejos! Terenul poate fi închiriat, dar proprietarii sînt exigenți și chițibușari iar plictiselile se multiplică atunci cînd sînt mai mulți proprietari; William Albright raportează (*Archéologie de la Palestine*, p. 16) că a fost tîrît în fața judecătorului de către proprietarul Tellului el-Ful. Pretențiile proprietarilor se dovedesc, adesea, ruinătoare și, atunci cînd așezarea este importantă, nu mai rămîne decît să se recurgă la exproprierea oficială, executată pe cheltuiala cercetătorului; astfel satul construit pe ruinele de la Delfi a fost în întregime reconstruit la mică distanță, pe cheltuiala misiunii arheologice franceze, ca să poată întreprinde cercetări în această așezare deosebit de importantă.[15]

Atunci cînd este posibil, cumpărarea terenului este, cu siguranță, cea mai bună soluție, dar imediat ce află motivul achiziționării, proprietarii își ridică exorbitant cerințele și un pămînt arid pe care nimeni nu-l dorea, se vede pe neașteptate evaluat la un preț record pe metrul pătrat. Schliemann, el însuși, a dat înapoi în fața pretențiilor proprietarilor terenurilor pe care se afla Cnossos. Și doar acționînd în secret, fără să-și dezvăluie intențiile, Evans a izbutit să achiziționeze același teren.

Proprietatea obiectelor dezgropate rămîne încă un subiect de dezbătut. În Franța, după Codul civil, proprietarul unui teren se bucură și de proprietatea subsolului, precum și de dreptul „de a face săpăturile pe care le găsește potrivite și să scoată din aceste săpături toate produsele pe care ele le pot procura" (art. 522, Cartea II, Titlul III), bineînțeles, sub rezerva autorizației de săpături, iar descoperitorul unui „tezaur" este proprietarul acestuia pe jumătate cu proprietarul terenului unde tezaurul a fost dezgropat (art. 716, Cartea III). În general, cercetătorul ajunge la înțelegere, mai înainte, cu proprietarul terenului, fie pentru a împărți rezultatele săpăturilor, fie pentru a le

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

păstra în totală proprietate; din contră atunci cînd terenul aparţine domeniului public, administraţia îşi arogă adesea dreptul, în autorizaţia de săpături pe care o eliberează, de a dispune de obiectele descoperite, ceea ce constituie, cel puţin moral dacă nu şi juridic, un abuz de putere.[16] În general, cercetătorii nu urmăresc să transforme în venituri băneşti descoperirile lor; adesea le dau în grija muzeelor locale, cel puţin atunci cînd nu-şi constituie o colecţie particulară din care să formeze un muzeu local, ceea ce este preferabil. Nu voi cita decît cazul abatelui Jean Durant, unul dintre maeştrii arheologiei din Ariège; o parte din inventarele descoperite în săpăturile sale dorm ascunse în lăzile muzeului din Saint-Germain, ceea ce l-a hotărît să organizeze un muzeu aproape de aşezarea de la Vals, unde să poată fi studiate în contextul lor obiecte culese din aşezarea vecină.[17]

Este totuşi folositor să precizăm că, în afara cazului unei opţiuni a muzeelor naţionale, cercetătorul are dreptul să vîndă rezultatul cercetărilor sale; cercetătorului îi revine, de asemenea, dreptul de a exploata descoperirile sale, adică de a publica ceea ce a găsit, lucru care rămîne dealtfel, aşa după cum vom vedea mai departe, şi o obligaţie ştiinţifică.

Legislaţia străină, pentru care acordul încheiat între Germania şi Grecia în 1874, la începutul săpăturilor de la Olimpia întreprinse de Curtius, rămîne un model, este mai puţin liberală. În general guvernămintele îşi rezervă proprietatea obiectelor din săpături şi acordă cercetătorilor, cîte o dată, anumite piese existînd în „dublu exemplar" pentru a se păstra amintirea săpăturilor în muzeele ţării care a organizat expediţia. Trebuie să recunoaştem că intrasigenţa acestei legislaţii este motivată de spolierile pe care aceste ţări le-au suferit, prea adesea, în trecut, din partea expediţiilor occidentale, chiar dacă sîntem datori să admitem, pentru justificarea acestora din urmă, că în acele vremuri conducerile acestor ţări nu arătau nici cel mai mic interes antichităţilor,

ba chiar administratorii locali, erau, uneori, ei înșiși jefuitorii acestor antichități: astfel Marièttc a avut multă bătaie de cap ca să poată proteja o parte a mobilierului din mormîntul reginei Aahotep, soția lui Amenofis III și doar mulțumită intervenției lui comorile scoase de acolo au putut să ajungă la muzeul din Cairo și n-au sfîrșit în cuptorul vreunui aurar.[18]

Finanțarea săpăturilor

Într-o țară ca Franța, majoritatea patrimoniului arheologic este pus în valoare de către amatori, iar șantierele finanțate încă de la început de organismele statului rămîn puține. Este adevărat că cercetătorii pot să se bizuie, cîteodată, pe posibilitatea de a primi o subvenție, dar aceasta rămîne adesea mediocră și nu este decît cu greutate acordată, fără să se țină seamă totdeauna, echitabil, de valoarea muncii îndeplinite. Astfel cercetarea arheologică rămîne în general o operație mai mult sau mai puțin oneroasă, asumată pe cheltuiala cercetătorului.

Pe marile șantiere internaționale situația este cu totul alta. Cercetătorii sînt specialiștii care nu primesc decît un salariu mediocru, mai ales dacă se compară salariile cu sarcinile de îndeplinit; cazul lui Schliemann care a finanțat propriile sale săpături rămîne o excepție. În ceea ce privește Franța, cercetările sînt efectuate fie în Italia, fie în Grecia, în cadrul școlilor arheologice de la Roma și Atena, fie în restul lumii sub egida comisiei săpăturilor „de pe lîngă direcția generală a Afacerilor culturale" și statul rămîne în amîndouă cazurile singurul finanțator al săpăturilor.

Țările anglo-saxone care nu cunosc centralismul excesiv din Franța și unde se arată un profund interes pentru săpăturile arheologice, cunosc surse de finanțare mai variate. Universitățile sînt autonome și finanțează majoritatea săpăturilor oamenilor de știință care lucrează în cadrul lor, adesea în colaborare cu muzeele, și ele sînt acelea care suportă editarea publicațiilor; nu se va sub-

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

linia niciodată îndeajuns aportul remarcabil adus cercetării arheologice de un organism ca Oriental Institute al Universității din Chicago, pentru a nu da decît un exemplu important. De asemenea aceste țări cunosc mecenați, chiar dacă și în Franța nu putem lăsa uitării numele baronului Edmond de Rotschild, acela al ducelui de Luynes sau chiar pe acela al lui Maurice Burrus, mulțumită căruia s-a putut dezveli Vaison-la-Romaine. Săpăturile efectuate de Palestine Exploration Found sînt finanțate de donații particulare; Babylonian Exploration Found care a săpat așezarea de la Nippur a fost finanțată de Catherine Wolfe și de bancherul E. W. Clark; Fundația Rockefeller și Carnegie Corporation au contribuit din plin la organizarea unor misiuni și arheologia datorește mult unora ca Sir Charles Marston, Sir Henry Wellcome sau Jacob Schiff. Muzeul din Corint a fost înălțat pe cheltuiala doamnei A. Small-Moore. Pentru Belgia nu putem să nu cităm Fundația de egiptologie a reginei Elisabeta a cărei acțiune rămîne de cea mai mare importanță pentru dezvoltarea cercetărilor despre Egiptul antic.

Nu putem decît să regretăm că marile societăți franceze nu caută să urmeze exemplul anumitor trusturi anglo-saxone. Este adevărat că unele mari firme fac donații publicitare anumitor expediții, dar aceste expediții de pseudoarheologi, la capătul lumii, nu sînt bune decît să distreze publicul și nu aduc nici cel mai mic element de oarecare valoare științifică. Se poate vedea, așadar, ce figuri mediocre fac mecenații francezi în domeniul arheologiei, prin comparație cu generozitatea anglo-saxonă.[19]

Studii prealabile

Înainte de a înfrunta direct terenul este adesea necesar să te pregătești cu grijă. Încă de la început este bine să cunoști regiunea unde te vei stabili; să o cunoști geografic și istoric: se poate oare imagina un arheolog preistoric amator care

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

merge să sape un adăpost sub stînca din Vézère fără să aibă nici o noțiune despre geografia și despre geologia regiunii și fără să cunoască nimic despre săpăturile și descoperirile care au fost făcute în acest sector? Iau aci un exemplu ușor exagerat pentru a face mai bine simțită o nevoie care este cel mai adesea trecută cu vederea. Cîți nu au deschis un șantier într-o stațiune fără să fi cunoscut, în prealabil, condițiile geografice ale regiunii și nici săpăturile practicate anterior! Dacă stațiunea a mai fost explorată nu putem să ne dispensăm de a cunoaște amănunțit lucrările efectuate. Mi se pare o metodă bună ca, atunci cînd începi cercetarea unei stațiuni importante, cunoscută din documente antice și încă neexplorată sau prost săpată, să se întocmească un memoriu constituind istoricul stațiunii, cu ajutorul căreia săpătorul se va familiariza cu lumea pe care și-a propus s-o dezvăluie cît mai complet. Elaborarea unui asemenea memoriu, de cel mai mare interes pentru o stațiune din lumea clasică, cere parcurgerea tuturor informațiilor disponibile: texte vechi, inscripții, monede, publicații, tot ceea ce se referă la stațiune; aceste materiale trebuie completate printr-o cercetare de suprafață, studiul topografiei, cel al monumentelor existente dacă este cazul, al fragmentelor ceramice de la suprafață; acestea permit, pe de o parte, încadrarea istorică a stațiunii, fără ca totuși să dea limitele acestei încadrări, iar pe de altă parte localizarea densității mai mari sau mai mici de locuire ca și a necropolelor. Este folositor, de asemenea, să se facă un mare număr de fotografii și, dacă nu există, să se execute o ridicare topografică. Dealtfel, aceste două operații trebuie în mod obligatoriu să fie îndeplinite înainte de a se întreprinde săpături în indiferent ce stațiune, chiar dacă pentru cele mici, fără relief marcat, este de ajuns un plan fără nivelment.[20]

Aceste lucrări preliminare o dată efectuate și autorizația de săpături obținută, este nimerit să te stabilești în apropierea șantierului cu o echipă

Scanned with CamScanner

de săpători şi, dacă este cazul, şi cu materialele necesare săpăturii.

În ceea ce priveşte numeroasele probleme puse de instalarea taberelor şantierelor din Orient, dl. André Parrot în mica dar preţioasa sa lucrare care dă „Cheia arheologiei" (*Clé pour l'archéologie*) şi mai ales în al doilea volum din a sa *Archéologie mésopotamienne* a dat amănunte desprinse din experienţa sa personală, cu talentul şi simţul vieţii pe care i le cunoaştem. Săpătorii dau adesea indicaţii de mare interes asupra instalării lor şi a metodelor de săpătură (de exemplu Genouillac la Kiş, Dunand la Byblos, Morgan la Susa, Montet la Tanis, Amelineau la Abidos, pentru a nu cita decît cîţiva francezi); fără îndoială Schliemann a rămas cel mai grijuliu faţă de sine însuşi; în marea sa lucrare despre Ilion el ne încredinţează amănuntele vieţii sale pe aşezarea bătută de vînturi de la Hissarlik şi, în publicaţia sa despre Tirint ne spune totul despre cum şi-a folosit timpul (am făcut cîteva aluzii într-un articol despre acest mare om publicat la începutul anului 1969 în *Archéologia*). De fapt, este vorba de probleme gospodăreşti care se întîlnesc întotdeauna la săpăturile din regiunile deşertice din Orient sau în pădurile din America Centrală; pentru cea mai mare parte a săpăturilor problemele accesului la staţiune sînt rezolvate cu uşurinţă.[21]

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

III. ORGANIZAREA SĂPĂTURII

Personalul misiunii

Cuvîntul „misiune", evident, nu corespunde decît pentru expedițiile arheologice trimise în străinătate. În micile săpături din Franța, cel mai adesea „misiunea" nu se compune decît dintr-un singur săpător, titular al autorizației de săpături. Se întîmplă să-și adauge una sau mai multe persoane din anturajul său, dar aceasta nu constituie o adevărată echipă. Anumiți săpători, în general subvenționați, folosesc unul sau doi muncitori și cîteodată chiar mai mulți. Personal, n-am folosit niciodată muncitori salariați, dar problema recrutării lor se pune mai ales pentru că o campanie de săpături este limitată la cîteva săptămîni, cel mult la două sau trei luni (s-a întîmplat, pe unele mari șantiere, să se sape în permanență, timp de mai mulți ani în continuare, dar acesta este un fapt excepțional), așadar este greu să-ți procuri mînă de lucru pentru atît de puțin timp. Puțini săpători au norocul lui René Joffroy și al colaboratorului său René Paris de a avea un muncitor ca dl. Moisson, care participă cu fidelitate la săpăturile lor — între care și aceea care a adus la lumină vasul de la Vix, a cărui descoperire, în pante, i se datorește — în calitate de muncitor, dealtfel, cu competența unui săpător perfect format.[22] Folosirea săpătorilor voluntari, adică a unor persoane care vor să se inițieze în arheologie, este fără îndoială un mijloc

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

valabil pentru constituirea unei echipe, dar există riscul a numeroase decepţii, mai ales dacă sînt folosiţi tineri, în general studenţi. În primul rînd este greu să le impui o disciplină strictă, necesară totuşi pentru bunul mers al unui şantier; apoi apare tendinţa ca, după ce le-ai vîrît în cap metodele elementare de săpătură, să le acorzi încredere; este de ajuns să te îndepărtezi de un grup de asemenea lucrători, constituit în genere din un săpător, doi lopătari, un observator pus la roabă pentru ca toţi patru să lase să treacă obiecte pe care le regăseşti apoi inspectînd pămîntul cărat. Şi în acest caz, săpătorii sînt cu atît mai greu de format cu cît un foarte mic procent dintre ei se prezintă din nou, pentru a participa la campania următoare. Fără îndoială că un prea mare număr de tineri săpători vin pe şantiere mînaţi de un amestec de curiozitate, de voinţă de a participa la o nouă formă de explorare şi de dorinţa, probabil nemărturisită, de a descoperi vreun tezaur; disciplina săpăturii, adeseori incapacitatea lor de a asimila faptele cu care sînt confruntaţi, sesizarea vastităţii cunoştinţelor teoretice pe care le implică cea mai simplă săpătură ca şi faptul că în locul tezaurelor scontate toată munca migăloasă nu-i duce decît la descoperirea unei recolte de cuie şi de cioburi de vase pe care trebuie să le cureţe şi să le lipească, fibulele, monedele sau fragmentele de sculpturi rămînînd rare şi reprezentînd, în general, cel mai preţios tezaur al unei săpături normale, toţi aceşti factori fac, adesea, ca pasiunea pentru arheologie să nu fie decît un foc de paie.[23] Săpătorii cu mai mare maturitate de gîndire se prezintă în număr mai mic dar ei prezintă incomparabil mai multă statornicie.

Dacă pe micile şantiere din Franţa, săpătorul poate să ţină singur tîrnăcopul sau şpaclul, să facă planuri, să claseze descoperirile, să facă fotografii, în sfîrşit, să îndeplinească singur multiple îndatoriri pe care le impune o săpătură, pe marile şantiere nu este la fel; nu trebuie dealtfel să se confunde marile şantiere şi marile aşezări. Cînd am trecut pe la Paestum, în 1963, pe această vastă

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

stațiune se săpa într-un singur punct, de către cinci muncitori, dintre care unul îndeplinea și funcția de contramaistru răspunzînd în fața directorului șantierului, absent în cea mai mare parte a timpului! În 1967 la Selinus, în Sicilia, vreo zece muncitori începuseră săpături într-un colț al stațiunii. Am intrat în vorbă cu un personaj care dădea ordine cu o voce răsunătoare, crezînd că am de-a face cu directorul șantierului, sau măcar cu adjunctul său. Cu amabilitatea caracteristică italienilor, mi-a adus la cunoștință că directorul șantierului era rareori prezent, iar din conversația sa am înțeles că era aproape incapabil să identifice cioburile pe care le ținea în mînă; am dorit să-l lămuresc, dar mi-a făcut impresia că acele fragmente de vase pe care le-a aruncat cu dispreț, nu-l interesau cîtuși de puțin. Dealtfel, după vigoarea cu care muncitorii mînuiau tîrnăcoapele, am tras concluzia că noțiunea de săpătură stratigrafică îl lăsa cu totul indiferent.

Dimpotrivă, la săpăturile din Pompei pe care le conduce după o metodă perfectă, Amedeo Maiuri folosea un personal numeros printre care se numărau diverși specialiști precum și muncitori însărcinați nu numai cu săpături, dar și cu lucrări complexe de restaurare a zidurilor, a tencuielilor, a picturilor și mozaicurilor etc. Săpături ca acelea de la Ostia, Corint sau Delos folosesc un mare număr de savanți, fiecare din aceștia fiind însărcinat cu publicarea unui gen specific: bronzuri, mozaicuri, inscripții, ceramică, statuete de pămînt ars etc.

Componența colectivului științific (staff)

Componența a ceea ce, în arheologia occidentală, se numește în general *staff*, după un termen anglo-saxon care se traduce prin colectiv științific, adică personalul ce conduce o misiune pe un mare șantier, variază după stațiune, după numărul șantierelor ce trebuie deschise, după numărul muncitorilor folosiți.[24]

Cel mai important personaj este evident directorul șantierului sau șeful misiunii. Dacă nu el este întotdeauna cel ce alege stațiunea, poartă în schimb întreaga responsabilitate a săpăturii. În general, el își alege colaboratorii, își asumă sarcina organizării taberei, desemnează amplasamentul sau amplasamentele săpăturii; trebuie să țină jurnalul de săpătură și este însărcinat cu publicarea.

I se adaugă un asistent, dar este potrivit ca, pentru fiecare săpătură deschisă pe stațiune să existe cel puțin cîte un asistent, dacă această săpătură nu este prea mare. Acest asistent trebuie să supravegheze muncitorii și tot el trebuie să țină jurnalul săpăturii de care răspunde. Asistentul poate, dealtfel, să țină jurnalul ansamblului săpăturilor: astfel, la Cnossos, Mackenzie a redactat numeroase pagini în locul lui Evans fără ca aceasta să dăuneze ținutei jurnalului, în ciuda controversei declanșate de L. Palmer după studierea unor pagini din acel jurnal.

Orice șantier trebuie să dispună de cel puțin un specialist care să cunoască arhitectura și să știe să deseneze. Prima sarcină este executarea unui releveu altimetric al stațiunii încă înainte de începerea lucrărilor de săpătură, așa cum am mai menționat. În cursul lucrărilor de degajare trebuie să deseneze planul monumentelor, iar la sfîrșitul campaniei, grație elementelor arhitecturale culese, este folositor să încerce, în colaborare cu arheologul, o schiță de reconstituire a monumentelor scoase la lumină. Dacă nu dispunem de un desenator, lui îi revine sarcina de a desena obiectele găsite și a face releveele eventualelor picturi murale.

Chiar la o săpătură restrînsă, dacă putem obține un astfel de auxiliar este foarte util; neavînd unul pe șantierul unei villa galo-romane, soția mea a trebuit să-și asume sarcina de copiere a picturilor murale, după cum a trebuit să așteptăm sfîrșitul fiecărei campanii, ca să găsim timpul necesar să executăm desenele obiectelor și să refacem planurile așezării.

Fotograful este și el un auxiliar important pe un mare șantier, căci relativa iuțeală cu care lucră-

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

rile înaintează și abundența descoperirilor ocupă tot timpul de muncă al unei persoane. Epigrafistul este indispensabil pe șantierele din Orient. Ne putem lipsi de el pe șantierele grecești sau italiene, căci arheologul este capabil, în general, să descifreze inscripțiile. Nu același lucru este valabil în Orient: tabletele de argilă cu inscripții sînt foarte friabile și o descoperire imediată ne dă cîteodată indicații ce ar putea influența desfășurarea ulterioară a săpăturilor. Cîteodată tabletele pot fi atît de degradate încît trebuiesc descifrate pe loc, căci mijloacele tehnice nu permit să fie mutate de la locul descoperirii fără să le distrugem.

Șeful șantierului este însărcinat cu organizarea de șantier. El recrutează muncitorii, constituie echipele, se ocupă de transportul obiectelor grele, de ambalajul celor mici; el este așa numitul *foreman* al anglo-saxonilor care, în Orient, folosesc în această funcție indigeni; îi sînt necesare o perfectă cunoaștere a limbii țării și a psihologiei muncitorilor. Inspectorul este reprezentantul oficial al guvernului pe lîngă misiunea străină, el este un arheolog ce colaborează cu directorul șantierului.[25]

Această listă poate fi lungită cu ușurință și nu fără motive întemeiate. Trebuie ca cineva să fie însărcinat cu problemele economice care altfel trebuiesc rezolvate de șeful misiunii. Un ceramist însărcinat cu clasarea cioburilor cu lipirea lor pentru a reconstitui vasele sparte, cu desemnarea și catalogarea lor este necesar în stațiuni unde ceramica este numeroasă. Un restaurator cu formație de chimist în stare să execute primele lucrări de consolidare și reparare a obiectelor fragile, care să cunoască întrebuințarea siliconilor și tehnicilor moderne pentru conservarea și ridicarea picturilor, de exemplu, este de cea mai mare utilitate.

Sir M. Wheeler cere utilizarea unui „small finds recorder", înregistrator de descoperiri mici, însărcinat cu notarea micilor obiecte, etichetarea și dispunerea lor în cutii speciale. Este evident că, dacă misiunea posedă mijloacele necesare, ar fi util să se plaseze un astfel de auxiliar pe fiecare șantier pentru a seconda pe director și asistenții săi.[26]

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

Muncitorii

Numărul muncitorilor rămîne foarte variabil. De Morgan care a condus săpăturile de la Susa considera că nu este mai greu să conduci 1200 de oameni decît 200 și se pare că și-a pus în practică teoriile în săpăturile sale de la Susa unde folosea „grupuri de echipe" compuse din zece muncitori cu tîrnăcoape, douăzeci de muncitori cu lopeți și douăzeci de hamali însărcinați cu evacuarea pămîntului. Fără îndoială în acest ritm, un zid poate fi repede dezvelit, dar se înțelege că cel ce sapă nu se încurca cu probleme stratigrafice nici cu căutarea celor mai mici obiecte. După elementele pe care le dă profesorul Parrot (*Archéologie mesopotamiènne*, II) șantierele din Mesopotamia folosesc două pînă la trei sute de muncitori, cifra reținută de savantul ce sapă la Mari fiind de 231 de oameni, astfel repartizați: opt echipe de douăzeci și șase de oameni, dintre care doi cu tîrnăcoape, patru cu lopeți, douăzeci de auxiliari, unul dintre cei cu tîrnăcoape fiind șeful de echipă; șase echipe de cîte doi oameni la vagonete, zece oameni la conurile de evacuare a pămîntului, un șef al echipei de evacuarea pămîntului. În săpăturile sale de la Kiș, de Genouillac a folosit în general 180 de muncitori repartizați în șaptesprezece echipe de cîte unsprezece muncitori în medie: autorul amintește, cu spirit, că la terasamentele efectuate în timpul lui Urucaghina, prinț din Lagaș care a domnit spre 2500 î.e.n., efectivul echipelor de muncitori era fixat la 11 sau 12 oameni, experiență de care a profitat și el.

Întinderea stațiunilor din Mesopotamia justifică fără îndoială un personal atît de numeros. Săpăturile în lumea clasică sînt mult mai modeste. Schliemann însuși, care proceda cu largheță, folosea, în general, între 60 și 100 de muncitori. Este evident că felul în care este instruit un muncitor este important, dar cînd văd cît este de greu să supraveghezi eficace doar o duzină de săpători care își iau munca relativ în serios și care nu au nici un fel de dorință de a păstra pentru ei obiec-

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

tele găsite, mă întreb în ce măsură patru sau cinci oameni pot să supravegheze serios cîte două sute de săpători. Mă feresc să iau vreo poziție, în această problemă, așa că mă voi mulțumi doar să constat că între cei cinci muncitori care munceau la Paestum și cei 200 de oameni folosiți, în medie, pe marile șantiere ale Orientului, este o întreagă gamă statistică ce variază de la șantier la șantier și după mijloacele de care dispunem. Mi se pare dealtfel că vreo 40 de muncitori pentru săparea unei stațiuni clasice este o medie bună.[27]

Materialul de săpătură

Materialul necesar pentru a conduce o săpătură variază după săpătură, importanța și natura sa.

Dacă avem de făcut ridicări precise ale terenului și ale monumentelor, trebuie să dispunem de instrumente de arhitect și de geometru: teodolit, alidadă, tahimetru. Busola este întotdeauna necesară și este preferabil să fie o busolă cu eclimetru care permite să măsurăm înclinarea pantelor. Planurile trebuind să fie desenate pe teren, este folositor să dispunem de un material simplu care să ușureze munca: planșetă și trepied sau masă plană, echere, compas, teu, rigle gradate, tuș negru, hîrtie milimetrică, calc, hîrtie de desen, penițe etc.

Dacă folosirea aparatelor topometrice cere cunoștințe de specialitate, în săpăturile mici ridicările se pot face cu busola și cu ruleta de doi metri, iar transpunerea pe hîrtie milimetrică nu pare să pună probleme. În orice caz, aceasta este o lucrare pe care, în săpăturile mici, o poate executa, în general, directorul săpăturii. Instrumentele necesare pentru aceste măsurători sînt: ruleta de 2 metri, ruleta de 10 metri, și ruleta de 20 metri, firul cu plumb, nivela cu bulă de aer.

Jaloane, țăruși și gheme de sfoară sînt necesare pentru a delimita cîmpul săpăturii și a constitui un caroiaj. Trebuie să dispunem de una sau mai multe mire: o tijă de 1 m, pînă la 1,50 m, sau 2 m împărțită în secțiuni de 10 cm fiecare vopsită în culori alternative, în general roșu și alb; această

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

miră trebuie să fie plasată în cîmpul tuturor fotografiilor pentru a da scara monumentelor fotografiate. Rigle asemănătoare unde culorile alternează la fiecare centimetru sînt necesare ca etaloane în fotografiile obiectelor mici. Caiete, bloc-notesuri, plicuri, etichete, fișe, vată, cutii de diverse dimensiuni în mare număr, sînt necesare pentru ținerea jurnalului și pentru clasarea, etichetarea și împachetarea obiectelor, lucruri despre care se va vorbi în alt capitol.

Natura uneltelor variază, de asemenea, după săpătură.

În principiu, uneltele mecanice sînt excluse, ceea ce este atît de evident, că ni se pare inutil de amintit. Cu toate acestea, sînt cazuri cînd pot fi folosite. A. Perrot semnalează (*Clés pour l'archéologie,* p. 109) că profesorul Mallowan a folosit mijloace mecanice pentru a evacua pămîntul rămas de la predecesorii săi la Nimrud. La reluarea săpăturilor la Alba (Ardèche), s-a folosit de asemenea un buldozer pentru a evacua pămîntul rămas de la săpăturile vechi, R. Joffroy îmi spunea de asemenea că se gîndea să folosească buldozerul pentru a îndepărta stratul gros de pămînt steril de pe flancurile oppidumului de la Vix. Numai în aceste cazuri se pot folosi mijloace atît de eficace și încă, atunci cînd este vorba să îndepărtezi doar un strat gros de pămînt steril, munca trebuie supravegheată îndeaproape, căci grosimea pămîntului steril este foarte variabilă: dacă avem posibilitatea, este întotdeauna preferabil să fie îndepărtat cu mijloace clasice.[28]

Lucrînd în mijlocul pădurii unul din șantierele noastre era acoperit de arbori, adesea foarte groși. În acest caz rădăcinile împiedică foarte mult lucrările de săpătură care sînt astfel îngreunate și încetinite considerabil. Pentru a smulge unul dintre acești arbori, am folosit un tractor, dar a trebuit să renunțăm să smulgem alții doi ale căror rădăcini enorme erau lipite de ziduri, pe care le-ar fi distrus complet, în cazul în care le-am fi smuls. În cazuri asemănătoare este preferabil să lăsăm arborele pe loc și să nu continuăm săpătura, can-

Scanned with CamScanner

titatea uriașă de muncă necesară pentru a degaja toate rădăcinile unui mare copac, necorespunzînd în general descoperirilor ce se pot face. Trebuie să amintesc că pămîntul rămas între rădăcinile arborilor smulși trebuie să fie examinat cu multă grijă.[29]

Redactorul „Dicționarului" adăugat la *Enigmes de l'Archéologie* (*Enigmele arheologiei*) publicată de editura „Planète", scrie la articolul „Tehnicele arheologiei" că: „lopata și tîrnăcopul dragi primilor arheologi sînt complet demodate". De fapt, lopata și tîrnăcopul rămîn și vor rămîne întotdeauna instrumentele de bază ale oricărei săpături arheologice; trebuie dealtfel ca aceste instrumente să nu fie prea grele pentru a nu pătrunde prea profund în sol. Este, de asemenea, foarte evident că în săpăturile preistorice, aceste instrumente sînt, în general, nefolositoare și vor fi înlocuite prin instrumente mici. Cu toate acestea, o mare obișnuință a mînuirii tîrnăcopului permite să fie folosit aproape ca un șpaclu și să nu scoată pămîntul decît în straturi foarte fine, manieră în care trebuie procedat atunci cînd se ajunge la nivele arheologice bogate.

În *Manuel des recherches préhistoriques* (*Manualul cercetărilor preistorice*) sînt propuse instrumente care, după cunoștința mea, sînt actualmente greu de procurat și care pot fi ușor înlocuite prin instrumente ce se pot găsi în orice magazin de unelte bine aprovizionate. Este vorba de tîrnăcopul Rivière, care nu este altceva decît un mic tîrnăcop ușor cu un mîner de 40 de cm și un cap format dintr-un trident plat de o parte și o lamă plată de cealaltă parte. Este o jucărie de plajă destul de cunoscută astăzi. Tîrnăcopul-ciocan Hue este un mic tîrnăcop constituit dintr-un topor și de cealaltă parte un tîrnăcop cu lamă plată: se vede că aceste instrumente specializate pot să fie ușor înlocuite prin mici unelte de grădinărie. Săpăliga ușoară și tîrnăcopul mic pot de asemenea să folosească.

Alte instrumente ușoare indispensabile sînt lamele de cuțit, mici șpacluri, cîrlige, mistrii, sau

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

lopeţi de cărbuni. Periile de diverse mărimi şi mai mult sau mai puţin aspre sînt necesare pentru curăţirea zidurilor şi degajarea obiectelor; pensula groasă poate fi, de asemenea, folosită atunci cînd trebuie curăţată o fisură sau un obiect delicat. Atunci cînd se sapă în pădure un ferăstrău este indispensabil: micile rădăcini ies dintre pietrele zidurilor şi trebuie tăiate cu grijă fără a le smulge căci astfel am risca să dislocăm pietrele. Să precizăm că în săpăturile preistorice nu se folosesc decît instrumente uşoare printre care penseta, asemănătoare cu penseta filateliştilor, se numără printre cele mai folosite.

Sitele de diferite mărimi îşi găsesc şi ele utilitatea căci de multe ori pămîntul trebuie cernut. Evacuarea pămîntului se face pe majoritatea şantierelor cu roaba. Liniile ferate înguste şi vagonetele pot aduce servicii considerabile pe şantierele mari, în special în Orient unde ridicarea pămîntului se face cu ajutorul coşurilor. Atunci cînd avem posibilitatea, folosirea mijloacelor mecanice, cum ar fi camionetele, poate rezolva problema dificilă a îndepărtării pămîntului: astfel se procedează pe şantierele de la Ras Shamra în Siria sau pe cele ale Touring-Clubului în Vexin.[30]

Utilajul greu poate să fie şi el necesar, mai ales pe şantierele mari: cric, troliu, bare de mine sînt folosite pentru deplasarea mormintelor sau a fragmentelor grele de arhitectură sau de sculptură căzute pe sol, reînălţarea megalitelor cere de asemenea un material asemănător, iar săparea puţurilor funerare sau cercetările în peşteri pot să ne oblige să avem la dispoziţie frînghii, scripeţi şi scări de frînghii. Cîteodată sînt necesare şi pompe; este cazul în Orient, în sudul Mesopotamiei, atunci cînd ajungem în nivele inferioare ale unei staţiuni. Astfel, cînd săpăm sanctuarul unui izvor sau anumite puţuri funerare, se ajunge adesea la pînza freatică şi apa de infiltraţie trebuie să fie îndepărtată fără încetare.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

IV. SĂPĂTURA ARHEOLOGICĂ

Înainte de a da cîteva indicații asupra tehnicii însăși a explorării, trebuie să subliniem că, dacă unele principii rămîn neschimbate, modalitățile de aplicare variază după stațiunea de cercetat, natura săpăturii și temperamentul celor ce sapă. Astfel, nu vom expune aici decît cîteva noțiuni fundamentale.

Pregătirea stațiunii

Stațiunea trebuie să fie pregătită pentru a primi tîrnăcopul săpătorului. Adesea trebuie să lucrăm în pădure, pe cîmp, în terenuri pietroase. Este recomandabil să se curețe, mai înainte, aria destinată săpăturilor. Terenul trebuie să fie degajat de mici arbuști, de frunze moarte, de mărăcini, de buruieni, de pietre iar această muncă greoaie trebuie făcută observînd terenul și întorcînd toate pietrele aruncate pentru a nu pierde vreun obiect, vreo piatră sculptată sau inscripție. Este preferabil ca o săpătură să apară întotdeauna curată, ceea ce dealtfel este aproape imposibil în solul unei păduri, cînd este pietros.

În timp ce una din echipe face această toaletă a stațiunii, alta trebuie să prepare zona în care va fi pus pămîntul rezultat din săpătură. Firește, este de dorit ca aceasta să fie cît mai aproape posibil de șantier, mai ales dacă trebuie să se ajungă acolo cu roabele. Cu toate acestea,

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

trebuie să veghem ca acest pămînt să fie plasat la o distanță suficientă pentru a nu risca să vedem săpătura întinzîndu-se cumva în această direcție și să ne găsim în fața obligației de a-l deplasa încă o dată. Pentru a evita astfel de inconveniente, trebuie să efectuăm un sondaj de adîncime în locul ales pentru a primi acest pămînt, două tranșee ce se taie în cruce fiind modul cel mai sigur de a proceda.

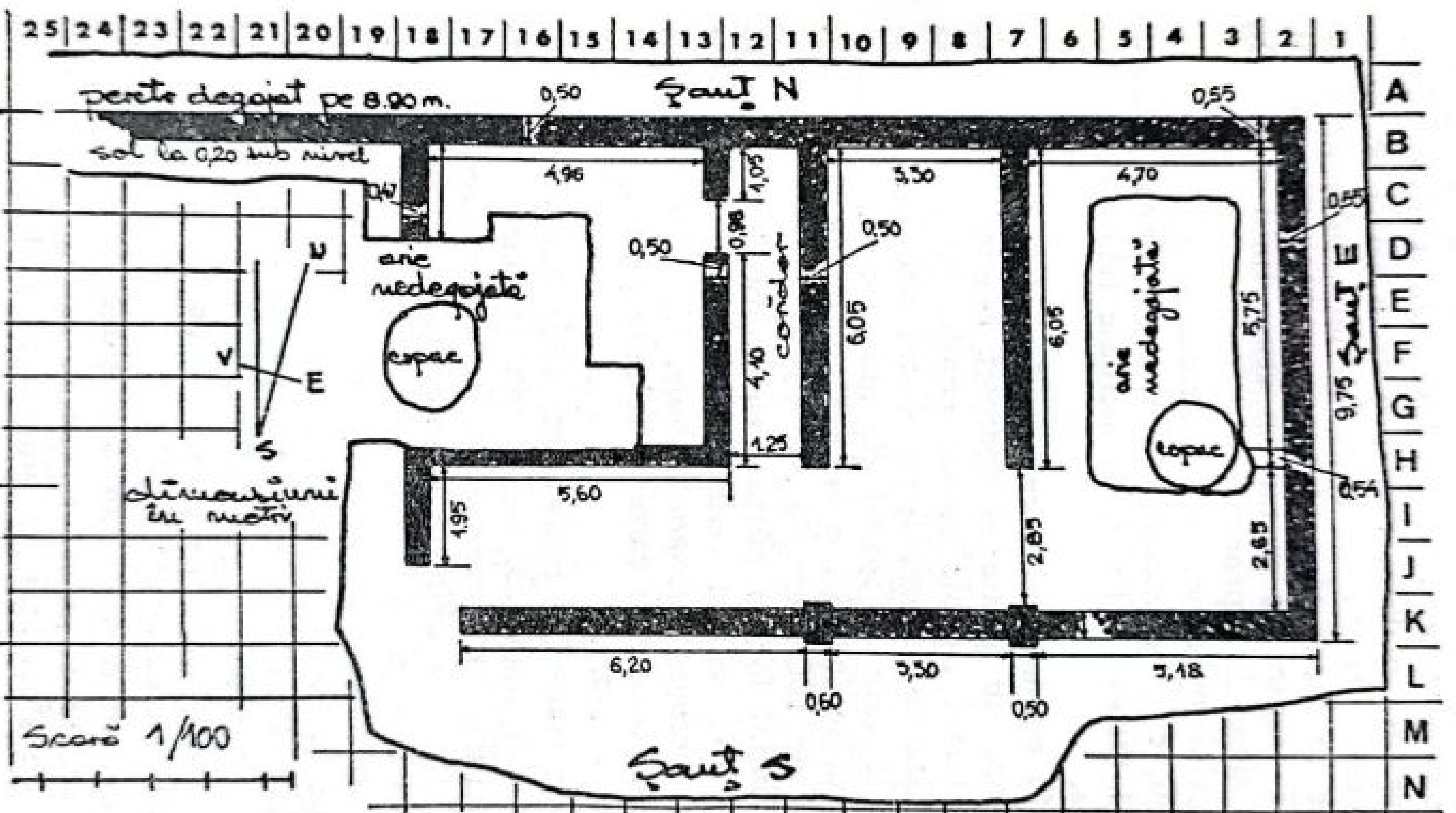
Altă operație, este marcarea și caroiarea stațiunii, care se execută cu ajutorul sforii de trasaj și al țărușilor. Există numeroase feluri de a proceda.

O stațiune mare care se întinde pe mai multe hectare nu poate fi complet caroiată pe teren. Arhitectul trebuie atunci, condus de arheolog, să stabilească un caroiaj pe planul altimetric. În stațiunile care se întind pe mai mult de un kilometru, se face un prim caroiaj, de carouri cu latura de 100 metri, aceste carouri fiind împărțite la rîndul lor în pătrate cu latura de 10 sau 20 de metri; se pot vedea în lucrarea lui A. Parrot (*Archéologie mésopotamiènne,* II, p. 48) exemple asemănătoare de caroiaje folosite pe stațiunile din Mesopotamia.

În stațiunile preistorice, unde nu găsim structuri din materiale solide sau în cele unde construcțiile sînt rare, se stabilește pe teren un fel de rețea cu ajutorul sforilor și țărușilor, constituind carouri cu latura de 1 m. Șantierul are astfel aparența unei table de șah și fiecare lucrător poate să primească însărcinarea de a dezveli un pătrat. Pentru reperarea exactă a ceea ce se găsește în săpătura preistorică, se folosesc cadre de un 1 m p împărțite printr-o rețea din fire de ață, în pătrate cu latura de 10 cm.

Pentru o villa sau o stațiune unde se găsesc numeroase structuri aparente, este bine să limităm cu sfori aria de săpătură, dar folosirea permanentă a unui caroiaj este o absurditate care nu poate decît să stînjenească înaintarea lucrărilor. În cazul unei villa sau al unui monument cu o structură simplă, se poate lua ca punct de ple-

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

I. Caroiajul săpăturii de la villa romană de la Pépinière (Chatillon-sur-Seine): calcul caroiat a fost suprapus pe planul clădirii (săpături Rachet — Asociaţia Guillaume Budé, ridicarea topografică: revista *Archeologia*).

Scanned with CamScanner

care un punct exterior al clădirii în parte degajată, care va servi de bază caroiajului, punctul cel mai înalt al zidului reprezentînd astfel cota 0 pentru măsurătorile în adîncime. Unii arheologi numerotează încăperile ce compun aceste locuințe și situează acolo un caroiaj ale cărui abscise și ordonate sînt constituite de ziduri. Inconvenientul acestui sistem este că nu putem situa descoperirile făcute în afara zidurilor.[31]

Începutul săpăturii

Începutul unei săpături pune adesea probleme. Pentru o săpătură preistorică nu există, în principiu, greutăți, pentru că o dată stabilit caroiajul, trebuie să decapăm fiecare carou cu instrumente mici. Atunci cînd există o structură aparentă, apare tendința de a ataca stațiunea în apropiere de acest martor. Este mai bine totuși să deschidem o tranșee largă cel puțin doi metri la o oarecare distanță de zid (5—6 metri) și să avansăm prin decapaj stratigrafic. Cînd săpătura unei stațiuni a început în urma găsirii unui obiect, locul descoperirii poate să constituie punctul de plecare a săpăturii: astfel a procedat A. Parrot la Mari.[32]

În stațiunile importante, numeroși arheologi utilizează tranșeele și puțurile de sondaj. Metoda puțului consistînd în forarea unei găuri mai mult sau mai puțin largi pentru a căuta un punct bogat în obiecte, unde s-ar putea amplasa săpătura, a fost folosită pe scară largă în secolul trecut și mai ales de către Schliemann; trebuie să spunem însă că această metodă ar trebui proscrisă.[33]

Tranșeea de sondaj, strîmtă și întinzîndu-se în lungime, este întrebuințată curent, pentru a ști dacă o stațiune merită să fie săpată sau pentru a localiza punctul de plecare al săpăturii. Este o soluție rapidă și, de exemplu, arheologii germani au ciuruit astfel cu tranșee paralele o stațiune mesopotamiană la Fara; numeroasele tranșee de sondaj se pot observa în diferite stațiuni clasice, iar de Ridder, care a deschis una la Orhomenos, a și avut

Scanned with CamScanner

norocul să facă acolo cîteva descoperiri. Dacă este săpată cu grijă, o astfel de tranşee n-ar trebui să fie primejdioasă pentru integritatea staţiunii, dar este un mijloc care mi se pare că ar trebui abandonat pentru ineficacitatea sa. În adevăr, astfel de tranşee pot foarte bine să treacă pe alături de monumente şi să ne lase să credem că ne găsim în teren steril: ele pot astfel să ne conducă la concluzii complet eronate. Cum am putea oare fi siguri că o staţiune merită să fie săpată doar pentru că tranşeele de sondaj nu au arătat nimic care să ne îndemne să întreprindem o săpătură? Aici tocmai intervine noţiunea greşită a unei arheologii care descoperă comori. Orice locuire, de orice fel ar fi, merită să fie săpată, iar pentru cunoaşterea omului, care este prima raţiune a cercetării arheologice, un umil vas sau podina unei locuinţe este tot atît de importantă ca şi o comoară de aur. În rest, rezultatele unei săpături sînt o chestiune de noroc; este foarte posibil să treci pe lîngă o comoară sau un palat fără să-l descoperi; Schliemann însuşi nu a uitat, oare, un mormînt în celebrul cerc A al mormintelor din citadela Micenei? Iar la Tanis, Montet a lucrat mult timp în sectorul mormintelor regale, înainte de a le descoperi din întîmplare. Este bine să ajutăm cît putem norocul şi este sigur că-l vom ajuta şi mai mult săpînd complet o arie de 400 de metri pătraţi mai curînd decît traversînd-o cu o tranşee.

Tot atît de rea mi se pare metoda săpăturilor „în cadă de baie", practicată de exemplu de misiunea bavareză pe staţiunea de la Orhomenos. Arheologii au săpat acolo o succesiune de tranşee relativ strîmte şi lungi doar de cîţiva metri, constituind un fel de şarpe discontinuu ce se tîrăşte prin staţiune; astfel, au fost dezvelite segmente de ziduri care dispar sub banchete de pămînt fără a putea şti ce devin.

Mai normală este metoda care constă în deschiderea a foarte mari tranşee. Astfel au procedat De Morgan şi Jéquier la Susa în anii 1897—1899; tranşeea nr. 1 deschisă de De Morgan pe panta *tellului* oraşului regal a urmărit configuraţia

Scanned with CamScanner

terenului și se întindea pe 194 m lungime, 4 m lărgime avînd o adîncime medie de 5 m.

Cînd nu există nici un punct de reper pe o stațiune mare, ceea ce este destul de rar, căci fie și numai denivelările terenului sînt adesea mărturiile unui monument îngropat, cea mai bună soluție este de a se încrede în instinct și de a deschide arii de săpătură de o sută sau de patru sute metri pătrați, fie pătrate cu latura de 10 sau 20 m, și acolo să întreprindem o săpătură stratigrafică; vom întîlni fără îndoială obiecte care ne vor permite să încadrăm, cronologic și cultural, primele nivele și structuri prin care vom ajunge la zonele monumentale.[34]

Săparea unui monument simplu pune mai puține probleme. Acesta fie că se găsește complet îngropat și nimic nu ne poate arăta prezența lui sub nivelul plat al cîmpiei, fie că formează o movilă.

În primul caz, construcția îngropată a fost reperată și cîteodată delimitată cu ajutorul fotografiei aeriene despre care se va vorbi mai tîrziu, sau a fost depistată grație unor descoperiri făcute la suprafață: singura metodă recomandată în acest caz este de a întreprinde o săpătură a cărei arie de plecare poate să nu fie decît un patrat de 4 m × 4 m, constituind o grilă de 16 m^2 și cu baza de 1×1 m; este bine să procedăm încă de la început cu precauție, după metoda stratigrafică, căci sînt șanse ca nivelele arheologice să se găsească la o adîncime mică. De aici este ușor apoi să întindem săpătura după descoperirile pe care am putut să le facem. Să iei precauții nu înseamnă să sapi numai cu șpaclul; folosirea tîrnăcopului, încă de la început, se înțelege de la sine, instrumentele mici netrebuind să fie folosite într-o săpătură arheologică asemănătoare decît în timpul lucrărilor delicate de degajare afară numai dacă ai o mînă excepțional de solidă și ești dispus să consacri o viață întreagă unei degajări care nu ar trebui să țină decît cîțiva ani! Mi se pare necesar să precizăm astfel absurditatea și pedanteria dorinței de a impune, sistematic și fără discernă-

mînt, arheologiei istorice toate metodele proprii săpăturii preistorice. Teoretic principiul este lăudabil, dar el nu ține seama de realitățile unui mare șantier în care aportul obținut prin folosirea sistematică a metodei stratigrafice ar fi ridicol de mic alături de enormitatea efortului pe care l-ar cere această metodă, dealtfel inaplicabilă pentru rațiuni practice dintre cele mai elementare.

Dacă stațiunea care urmează să fie săpată se prezintă sub forma unei movile, este bine să se deschidă o tranșee de plecare la cîțiva metri de bază, pe una din laturile movilei. Această tranșee trebuie să fie destul de largă pentru a se putea lucra comod și destul de adîncă pentru a nu trece pe deasupra zidului edificiului. În acest caz mi se pare greu să procedăm prin decapare stratigrafică, dar tăietura însăși a tranșeei trebuie să permită să ținem seama de nivelele vizibile. Îndată ce a fost atins zidul edificiului, săpătura se poate desfășura normal după metoda pe care o vom indica.

Dar înainte de a vedea în ce condiții putem proceda la degajarea zidurilor și a edificiului însuși, este necesar să studiem noțiunea de stratigrafie.

Săpătura stratigrafică

Stratigrafia este studiul nivelelor sau straturilor ce constituie componentele profunde ale unui teren, fie că acestea sînt formate din straturi de pămînt sau roci de origini diferite fie din orizonturi de locuire omenească. Geologia, încă de la întemeierea ei ca știință, în secolul trecut, s-a văzut obligată să folosească această metodă de studiu a terenului pe straturi, nedispunînd de alte mijloace de cunoaștere a istoriei solurilor și a formării lor. Cercetările arheologice au fost deformate încă de la începuturi prin ideea că scopul lor nu ar fi studiul unei civilizații în ansamblul ei, ci căutarea de opere de artă caracteristice fiecărei civilizații. Ea se reducea deci la o căutare de obiecte frumoase și de monumente, mai ales în domeniul antichi-

Scanned with CamScanner

tății clasice, unde nimeni nu se gîndea că săpătura ar putea aduce vreo cunoștință nouă pentru istoria acestor civilizații foarte cunoscute din izvoarele literare. Această concepție nu s-a modificat decît foarte încet și ideea ansamblurilor, acest principiu care totuși ar părea elementar, anume că orice civilizație formează un *întreg*, care trebuie să fie îmbrățișat în ansamblul său, rămîne o achiziție recentă.

Fără îndoială, marii istorici de la sfîrșitul secolului trecut aveau tendința să conceapă istoria popoarelor clasice ca pe niște ansambluri și un Grote în *Istoria Greciei* (*History of Greece*), Mommsen în a sa *Istorie romană*, zugrăveau o frescă a moravurilor, a literelor și a instituțiilor, paralel cu faptele politice. Cu toate acestea, convingerea intimă că faptele vieții cotidiene sînt legate strîns de marile acțiuni politice, că istoria unui popor este formată dintr-o rețea în care se înlănțuie moravurile, obiceiurile, religia, arta, gîndirea, literele, dreptul, economia și că trebuie să procedăm la o veritabilă analiză spectrală a civilizațiilor pentru a le descoperi esența și a desprinde originalitatea lor, nu sînt decît achiziții moderne. Cu un Marcel Mauss, etnologia începuse să considere faptele sociologice ca formînd un ansamblu ale cărui elemente nu pot fi disociate fără riscul de a deforma semnificația și cu M. Griaule s-a ajuns la concepția unei etnologii totale; vastele lucrări ale unui Georges Dumézil au conferit astfel studiului „mitologiei" veritabilele sale dimensiuni: scoase de pe suportul lor literar care reprezintă agentul de transmitere (nu contează dacă literatura este orală sau scrisă), retrase din complexul lor religios și cultural, miturile devin povestiri amorfe și lipsite de orice semnificație justificatoare. Același lucru se întîmplă cu faptele materiale arătate de arheologie: un obiect de artă, oricît de perfect ar fi, chiar dacă procură o plăcere estetică amatorului, își pierde orice valoare umană în afara contextului său cultural. Prima datorie, deci, a arheologiei este de

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

a regăsi acest context şi singurul mijloc tehnic de care dispune este stratigrafia.

O staţiune arheologică nu este altceva decît împietrirea unei culturi reprezentată printr-un oarecare număr de indivizi; după durata în timp a aşezării, găsim în cadrul ei sau un singur moment al unei culturi, sau suprapunerea unor civilizaţii diferite. Locuirile acumulîndu-se unele peste altele, formează nivele (sau straturi, orizonturi), fiecare caracteristic unei stări sociale, economice sau culturale în sînul căreia trăia comunitatea care a lăsat acolo amprenta sa materială. Munca arheologului constă în a releva fiecare indiciu, fiecare element propriu acelui nivel; plecînd de la aceste vestigii el face o veritabilă anchetă poliţistă, la sfîrşitul căreia va restitui viaţa din care profanul nu vede decît scheletul. Îndată ce am devenit conştienţi de acest lucru, înţelegem că cel mai mic vestigiu, urmă de foc, sîmbure de fruct, fragment de os, grăunte calcinat, rest microscopic de polen, mică gropiţă în sol, vor fi utile pentru a şti cum se încălzeau, ce mîncau, în ce context climatic trăiau oamenii ce au locuit acest loc, sau cum erau făcute locuinţele lor. Săpătura şi mai ales săpătura preistorică, implică aşadar o prospecţie de cea mai mare minuţiozitate, pe care nu o poate satisface decît cercetarea stratigrafică. Nu există decît un singur fel de a o aplica, aceea de a împărţi aria de săpătură în carouri de 1 mp şi de a decapa terenul strat după strat.[35]

Este de la sine înţeles că pe marile staţiuni, o astfel de metodă este de neaplicat pentru ansamblul staţiunii. Pe marile şantiere din Orient se practică, deci, sondaje şi secţiuni stratigrafice. Datorită unei astfel de secţiuni K. Kenyon, la Jericho (Ierihon), a descoperit oraşul neolitic din nivele inferioare.[36]

Sondajele stratigrafice se fac cîteodată de-a lungul versantului tellului, plecînd de la bază, ceea ce mi se pare o metodă puţin recomandabilă. Este preferabil să efectuăm acest sondaj spre o parte centrală. Într-adevăr, scopul secţiunii stratigrafice este de a ajunge pînă la solul virgin pen-

Scanned with CamScanner

tru a localiza toate locuirile care s-au succedat pe locul stațiunii; în general, primele așezări sînt destul de restrînse în suprafață și se succed, dezvoltîndu-se în întindere; astfel, în afară de faptul că decaparea pe flancul colinei nu poate decît să definească niveluri arbitrare care pot, doar cu greu, să corespundă cu straturile naturale, reduce toate șansele de a atinge cea mai veche locuire; această secțiune nu poate să fie decît, cel mult, controlul unei săpături stratigrafice întreprinse spre centrul stațiunii. Aceasta trebuie să se efectueze pe o arie destul de întinsă, un pătrat de 20 m $\times$ 20 m minimum; trebuie să ținem cont că, pe măsură ce săpătura se adîncește, acest puț de 400 m^2 se micșorează pentru a permite amenajarea teraselor și scărilor prin care se va ajunge la fundul săpăturii. A fost preconizată, și se practică încă uneori, o săpătură stratigrafică arbitrară, după care se progresează în sol prin secțiuni de 10 sau 20 cm adîncime. Sînt realizate, astfel, în locuri diferite, mici sondaje stratigrafice plecînd de la principiul că două obiecte găsite la aceeași adîncime sînt contemporane. Cînd ne gîndim cît de frămîntat poate să fie un teren prin intruziunea rădăcinilor de copaci, prezența rozătoarelor subpămîntene, alunecările de teren provocate de cauze diverse, cît de inegale sînt nivelele naturale și cît de modificate de noile construcții, prin săparea pivnițelor sau mormintelor, înțelegem cît de discutabile sînt aceste principii. În timpul săpăturilor pe care le-a condus la Byblos între 1926 și 1932 Maurice Dunand a folosit o astfel de metodă stratigrafică; săpătorul însuși subliniază inconvenientele unei astfel de metode care obligă la o muncă complicată de reconstituire a nivelului arheologic real, mai ales atunci cînd ne găsim pe un teren cu denivelări naturale așa cum este cazul la Byblos. Pe de-asupra, acest procedeu face aproape imposibilă restituirea vechii topografii a stațiunii.

Straturile nesuprapunîndu-se perfect paralel, idealul ar fi deci să săpăm fiecare strat unul după celălalt, urmărindu-le toate capriciile. Dacă deodată continuitatea nivelului este ruptă de un zid,

Scanned with CamScanner

trebuie să o regăsim dincolo de obstacol și niciodată să nu lăsăm săpătura să meargă singură, la noroc; dacă apare un sol cu contextură nouă, înseamnă că ne găsim în fața unui puț, a unei pivnițe sau a oricărei alte inserări, a unui fapt nou care trebuie surprins: trebuie să delimităm acest nou teren și să-l săpăm și pe el cu o metodă identică. Este inutil să precizăm cît de greu este în practică să urmărim astfel fiecare nivel, și M. Dunand a putut să scrie că este o adevărată ghicitoare să cauți un nivel arheologic și să te menții pe el, mai ales într-o stațiune mai întinsă; o astfel de muncă cere cel mai ascuțit simț de observație, cea mai mare minuțiozitate, și adesea poți să te lași antrenat într-un strat inferior, fără să-ți dai seama. În acest caz cunoașterea aprofundată a ceramicii se dovedește de cel mai mare folos, căci apariția cioburilor dintr-o epocă diferită ne poate arăta că am trecut în alt nivel.

Coborîrea în adîncime a săpăturii stratigrafice poate să fie oprită și de prezența unui monument important. Zidurile locuințelor și nivelurile de călcare se întîlnesc curent în orice săpătură și sîntem constrînși să le distrugem dacă nu vrem să ne vedem opriți în munca noastră de explorare. Nu poate fi vorba, totuși, să distrugem structuri importante: temple, palate, locuințe mari. Cîteodată aceste complexe vaste se găsesc în nivelele cele mai de sus și aceasta complică sarcina arheologului care vrea să cunoască ce se găsește dedesubt. La Cnossos și la Faistos, în Creta, cercetătorii s-au mulțumit să efectueze sondaje stratigrafice în curțile palatelor regale de pe aceste stațiuni, pentru a studia construcțiile ce zăceau dedesubt, la Warka în Iran, arheologii au recurs la vechea metodă a săpăturii în tunel pentru a explora subsolurile *zigguratului*.[37]

Desfășurarea săpăturii

Să atingi zidul unui edificiu nu este atît de ușor cît s-ar putea crede. În *tellurile* din Orientul Apropiat unde este folosită cărămida nearsă

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

în construcții, găsirea zidurilor este foarte dificilă. Profesorul Parrot (*Clé pour l'archéologie*, p. 125) indică metoda pe care o folosește pe șantierele sale, prin răzuirea solului pînă este distinsă linia mai deschisă sau mai colorată a tencuielii ce arată prezența unui zid; foarte mult timp arheologii au distrus ziduri fără să-și dea seama și W. Albright (*Archéologie de la Palestine*, p. 21) ne povestește anecdota arheologului din vechea școală care vine să viziteze șantierul unui săpător mai tînăr; acesta degajase ziduri de cărămidă nearsă, iar colegul său văzîndu-le strigă: „Nu mai spune! ai și ziduri!"

Într-un teren pietros, unde pietrele naturale se amestecă în masa pietrelor căzute dintr-un zid, avem adesea dificultăți, după deschiderea tranșeii de apropiere, să discernem unde începe într-adevăr zidul: lărgimea tranșeii și o mare prudență în adîncire ne permit să evităm distrugerile.

Un zid fiind astfel reperat, continuarea săpăturii depinde de natura monumentului. Dacă ne găsim într-un complex monumental, și mai ales într-un complex urban este, desigur, nemetodic să deschidem tranșee strîmte de o parte și de alta a zidului ca să-l degajăm; riscăm astfel să tăiem zidul de un context a cărui cunoaștere este necesară pentru scrierea istoriei monumentului. Trebuie mai întîi să prelungim tranșeea și să o urmăm dincolo de zid, pentru a întreprinde o săpătură stratigrafică a împrejurimilor zidului. Această tranșee largă, care va sări peste diversele ziduri întîlnite și va continua pe o distanță determinată de întinderea stațiunii sau a complexului monumental, poate să fie tăiată de altă tranșee perpendiculară. În principiu aceste tranșee vor permite să avem o vedere de ansamblu a nivelelor traversate de zid și de a lumina istoria construirii sale.

Vom putea atunci să începem degajarea monumentului deschizînd o tranșee de-a lungul zidului exterior pînă cînd găsim intrarea.[38] Într-un monument de structură simplă, ca o mică villa, săparea preliminară a tranșeelor stratigrafice în cruce mi se pare inutilă. Trebuie să insistăm aici

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

pe necesitatea de a proceda pe nivele, în timpul degajării zidului, și de a îndepărta pămîntul vegetal înainte de a ataca nivelele arheologice. Pe o stațiune simplă, ocupată puțin timp, acestea formează rareori o suită de straturi bine delimitate. Cu toate acestea, cînd printr-o a doua operație, după degajarea pămîntului vegetal, avansăm în nivele arheologice indentificabile grație cioburilor, țiglelor, fragmentelor arhitecturale și altor obiecte, este indispensabil să notăm adîncimea sau nivelul la care a fost găsit fiecare obiect.

În principiu materialele găsite trebuie să se etajeze în sens invers cu poziția lor în arhitectura originală: vom găsi mai întîi pietrele căzute din zid, după aceea profilaturi, apoi țigle, ordine logică, dacă ne gîndim că, la o casă ce cade în ruină se prăbușește mai întîi acoperișul, apoi părțile superioare ale zidurilor. În sfîrșit, în cele mai de jos nivele se găsesc cioburi de ceramică, sau monede pierdute sau aruncate în aceste locuri, de locuitorii construcției: se poate înțelege astfel importanța situației stratigrafice a obiectelor găsite pentru restituirea istoriei monumentului descoperit.

Transeea va urma, deci, zidurile, adîncindu-se metodic pînă cînd se va atinge o poartă. În timp ce o echipă va trebui să continue degajarea exterioară a zidurilor, alta va întreprinde explorarea interiorului edificiului plecînd de la prag. Este evident că, și aici, șeful șantierului va defini, printr-o trasare superficială cu ajutorul unui tîrnăcop, bucățile de teren pe care fiecare săpător va trebui să le degajeze. Bineînțeles această săpătură se va face pe nivele, dar cu toate că astfel se procedează stratigrafic, mi se pare excesiv să o calificăm drept săpătură stratigrafică.

Precizez acest punct căci unii recomandă metoda stratigrafică pentru săpăturile unei villa; mi se pare că există adesea un abuz de limbaj tehnic și o voință teoretică de metodă strictă, care este adesea neglijată în practică de cei mai rigizi predicatori, dacă nu cumva rămîn doar teoreticieni puri. De fapt, metoda stratigrafică apli-

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

cată la săpăturile unei villa romane ar consta din „aruncarea" peste movilă a unei grile formînd carouri cu latura de un metru și din decaparea sistematică a stațiunii, carou cu carou: susțin cu energie că ar fi o metodă tot atît de absurdă pe cît de pueril de pretențioasă și de fapt, practic, imposibilă în majoritatea cazurilor.[39]

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

V. SARCINILE MEMBRILOR COLECTIVULUI

Pe un mare şantier, nu se cere muncitorilor decît să manipuleze tîrnăcopul, lopata şi roaba sub directivele arheologilor. Unii dintre ei, folosiţi curent pe diferite şantiere, sînt adevăraţi tehnicieni şi ştiu perfect cum se procedează la degajări delicate. Pe numeroase şantiere franceze şi belgiene, muncitorii sînt săpători benevoli, iar şeful de şantier ţine şi el tîrnăcopul şi lopata. Este potrivit să examinăm în ce momente anume trebuie să intervină membrii colectivului ştiinţific.

Directorul şantierului şi asistenţii săi arheologi

Am definit, încă anterior, cîteva din atribuţiile directorului şantierului. Să examinăm acum cîteva dintre principalele sale activităţi pe şantier. Subliniez că pe şantierele mici, unde lucrează cu cîţiva muncitori sau săpători benevoli, lui îi revin adesea sarcinile de desenator şi de fotograf.

Prima sarcină a arheologului, după ce a dispus muncitorii pe şantier, este de a supraveghea progresul săpăturii şi de a ţine jurnalul de săpătură. În acest jurnal vor fi înscrise toate observaţiile făcute. Va fi precizat aici, de exemplu, cum a fost deschisă o anumită tranşee şi cu ce scop, vor fi notate descoperirile importante de obiecte, împreună cu o scurtă descriere a terenului în care

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

au fost descoperite; săpătorul va nota impresiile sale, reflecţiile sale asupra săpăturii, primele ipoteze. Nu există nici o raţiune de a nu semnala aici mici fapte cotidiene: vizite primite, certuri între muncitori, furturi dacă se produc etc. Jurnalul poate să fie ţinut pe un caiet în care o foaie din hîrtie de desen alternează cu o pagină normală, ceea ce permite să aşternem pe hîrtia de desen schiţe, planuri sumare, desenele obiectelor găsite. Pe staţiunile mari, atunci cînd s-au deschis mai multe şantiere, fiecare asistent ţine un jurnal relativ la şantierul a cărui responsabilitate o are şi se ia ca principiu de a contopi diversele jurnale în unul singur, la fiecare opt zile, de exemplu.

Orice descoperire de obiecte trebuie să fie semnalată de muncitor. Este bine ca atunci, arheologul însuşi să degajeze obiectul, dacă aceasta reprezintă o lucrare delicată. Dacă acest obiect este un ciob de ceramică va fi pus de către săpător într-o cutie. Pe marile şantiere, unde cioburile abundă, sînt aruncate toate cele care nu sînt pictate sau incizate şi, atunci cînd te plimbi pe unele staţiuni din Grecia şi Italia, găseşti un mare număr de cioburi aruncate. Mi se pare că este un principiu ce trebuie abandonat. Ştiu că aceste cioburi rămîn în general inutilizabile atunci cînd este vorba de a reconstitui un vas şi că nu ne aduc nimic în cunoaşterea ceramicii; totuşi, sînt utile pentru statistică. Nu este lipsit de interes să notăm că în cutare loc s-au strîns mai multe mii de fragmente ceramice, în timp ce alte locuri sau alte nivele sînt infinit mai sărace: putem găsi aici indicaţii utile, de exemplu, asupra densităţii populaţiei în diferitele nivele, precum şi asupra stării sale economice.

Cu atît mai mult pe staţiunile mici toate cioburile trebuie să fie păstrate. Ştiu că se vor umple în curînd cutii şi pînă la urmă lăzi întregi, dar ele pot în primul rînd să permită reconstituirea unor vase sparte; pot, de asemenea, să ne permită să stabilim statistici, după ce au fost clasate după culoare şi aspectul lor, evitînd totodată să amestecăm nivelele în care au fost găsite.

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

Cioburile trebuie deci reunite într-o cutie. Este evident că trebuie să fie afectată o cutie fiecărui nivel și fiecărui carou de săpătură, iar arheologul trebuie să vegheze ca o fișă să fie adăugată cutiei, pentru a preciza amplasarea exactă a locului găsirii, coordonatele trebuind să semnaleze caroul din grila trasată pe plan, precum și adîncimea. Punctul 0 poate fi situat la înălțimea unui colț de zid, atunci cînd este vorba de un monument sau mai bine pe nivelul de călcare al acestuia, atunci cînd a fost identificat; obiectele găsite anterior, deoarece au fost situate, încă din momentul descoperirii, față de un punct determinat, va fi ușor să le situăm din nou, față de nivelul de călcare. În acest caz, esențial este ca metoda aleasă de arheolog să fie coerentă și rațională. Într-o stațiune unde stratigrafia a fost precizată anterior printr-o secțiune, obiectul este situat ca înălțime prin raport cu nivelul unde a fost găsit; vom reveni asupra acestei probleme atunci cînd vom vorbi de numerotarea nivelelor.

Obiectele de orice natură ar fi trebuie adunate separat, așezate în cutii și însoțite de o fișă signaletică, ca și cioburile. Este bine ca pe fiecare fișă să fie consemnate cîteva note asupra condițiilor descoperirii. Să semnalăm, de exemplu, textura solurilor, starea în care a fost găsit obiectul, dacă este cazul alte obiecte găsite în împrejurimi; în sfîrșit putem scrie numele persoanei care l-a dezgropat, pentru a avea mărturia sa dacă s-ar isca vreo controversă, precum și data găsirii, pentru a ne putea referi la jurnalul de săpături fără a pierde timp.[40]

Instrumentele responsabililor de șantiere dintr-o stațiune importantă sînt deci metrul, un carnet, un creion, mici ustensile cu care să procedeze la degajările delicate. În afara acestei munci de rutină, directorului săpăturii îi revine competența de a lua orice decizie privind deschiderea unui nou șantier, oprirea înaintării lucrărilor într-un loc pentru a se opera o degajare delicată, pentru că au apărut structuri sau pentru orice altă pricină.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

Arheologul face repede schițe ale tuturor descoperirilor și a fiecărui moment al săpăturii. Arhitectului desenator îi revine sarcina de a executa un releveu precis al monumentelor. Acest releveu nu se poate face decît atunci cînd monumentul este în întregime degajat; la sfîrșitul campaniei te mulțumești eventual cu efectuarea unui releveu temporar al monumentelor în curs de degajare.[41] Releveul consistă în primul rînd dintr-un plan de ansamblu al monumentelor degajate, din cîte un plan al fiecărui monument în parte și, în cazul înmormîntărilor sau al sălilor în care s-au făcut descoperiri importante, din cîte un plan de situație al acestor descoperiri. Acest ultim plan trebuie deci să fie ridicat în momentul în care obiectele au fost descoperite și degajate și totul este încă lăsat *in situ;* cu alte cuvinte, obiectele nu sînt mișcate din loc ci numai curățate cu o perie sau cu ajutorul unei suflători și se scoate cît mai mult pămînt posibil, așa încît să apară așa cum erau în momentul căderii lor sau al așezării pe loc, înainte ca pămîntul să le fi acoperit.

Fiecare obiect, odată curățat, trebuie desenat în culorile sale naturale pe o fișă sau o foaie de hîrtie de desen. Această fișă poate să fie aceeași cu fișa signaletică pregătită de arheolog, dar și două fișe deosebite pot să fie agrafate împreună. În ceea ce privește vasele complete fie că au fost reconstituite cu ajutorul numeroaselor fragmente, fie că au fost culese întregi, este bine să fie desenate astfel cum ele apar văzute din față și de deasupra și este necesar să se adauge un profil, ca și cum am tăia vasul în două, ca să-i vedem grosimea și arcuirea reală a pereților. Fișa ce întovărășește vasul trebuie să dea o descriere a pămîntului din care acesta este făcut, culoarea sa, duritatea, modul în care a fost copt, dacă este modelat pe roată sau cu mîna, netezit, lustruit, incizat și orice altă observație folositoare.

Săpătura odată terminată arhitectul are datoria de a întocmi planurile și vederile în perspectivă

Scanned with CamScanner

ale monumentelor dezvelite, precum şi reconstituiri axonometrice ale acestora; încercările de refacere folosind structurile existente şi fragmentele arhitecturale strînse, ţinînd seama de situaţia lor stratigrafică, precum şi de monumentele figurate de care se poate dispune, sînt întotdeauna de dorit chiar dacă ţinem seama de partea de ipoteză care există permanent în orice lucrare de acest fel.

Fotograful

Activitatea fotografului este de cea mai mare importanţă. Dacă pe micile şantiere arheologul îşi asumă sarcina de a lua fotografii, pe şantierele de o oarecare întindere este necesar să fie afectat un specialist pentru aceste lucrări. Este bine să dispună de aparate perfecţionate, de obiective care pot fi schimbate, căci adesea este necesar să se ia vederi cu teleobiectivul sau cu superangularul; fotografiile de obiecte cer întrebuinţarea dispozitivelor de apropiere. Cel mai mare număr de fotografii se vor face în alb-negru; dar sînt necesare şi cele colorate şi diapozitivele căci acestea sînt singurele mărturii relativ obiective cu privire la coloraţia pămîntului şi a obiectelor. Dacă este posibil nu este nefolositor să se filmeze operaţiile unor degajări importante, precum şi şantierul în ansamblu, astfel încît să fie situate şi pentru un observator străin; o vedere parţială, ce nu poate fi reaşezată într-un ansamblu, poate adesea falsifica judecata noastră. Nu trebuie pierdut din vedere niciodată că documentele unei săpături sînt destinate altora care n-au asistat la săpături şi, adesea, nici n-au văzut staţiunea; trebuie deci să le permită să reconstituie toată munca efectuată, fără a risca să fie induşi în eroare de documente incomplete sau rău întocmite.

Astfel fotograful va trebui să înceapă prin a lua numeroase vederi de ansamblu ale aşezării, încă înainte de a se începe săpătura; personaje stînd pe cîmp vor putea să dea scara de mărime. Aceasta este de cea mai mare importanţă şi este necesar, pentru o exploatare obiectivă a fotografiilor, ca

Scanned with CamScanner

un etalon, un jalon bicolor să fie așezat întotdeauna în cîmpul optic.

Fiecare etapă a săpăturii trebuie păstrată în fotografie. Fiecare obiect trebuie să poată fi studiat în diferite etape ale degajării sale ca și după curățare, urmărind o suită de clișee. Vederi de ansamblu ale așezării luate de la înălțime, dintr-un arbore sau dintr-un mirador construit anume în acest scop, sînt documente de mare valoare. În definitiv, este vorba de un repertoriu constînd din sute sau chiar din mii de clișee alb-negru și color, pe care este bine să-l constituim în timpul unei săpături.

Mi se pare de preferat ca peliculele alb-negru să fie developate în fiecare seară, mai ales pe un șantier de o oarecare importanță; nu este necesar să fii fotograf profesionist pentru a proceda la această lucrare. Se găsesc în comerț cutii închise ermetic pentru lucrări de amatori; nu există nici o greutate să așezi, în întuneric, pelicula în acest vas și să prepari revelatoarele și fixativele vîndute sub formă de pulbere și de concentrate împreună cu notița de întrebuințare. Developarea imediată prezintă două avantaje: în primul rînd, evenimentele zilei rămînînd încă prezente în memorie, se poate, fără riscul de a greși, să clasezi clișeele în plicuri pe care sînt consemnate coordonatele relative ale vederilor pe care le reprezintă; un prea mare număr de fotografii developate la sfîrșitul săpăturii favorizează greșelile, chiar dacă fiecare cartuș de film nedevelopat este cu grijă marcat. Pe de altă parte, chiar și cu ajutorul unei celule fotoelectrice se pot rata vederi sau acestea pot fi luate din unghiuri mai puțin favorabile. Stadiul săpăturii poate, în acest caz, să permită îndreptarea acestor greșeli prin luarea de noi clișee. De asemenea, recomand să se semnaleze pe plicurile conținînd clișeele, nu numai ceea ce acestea reprezintă, dar, de asemenea, orientarea locului în raport cu obiectivul și chiar ora la care s-a luat vederea, filtrele folosite dacă este cazul, diafragma și timpul de expunere alese.

Scanned with CamScanner

Negativele trebuie copiate şi mărite pentru a constitui dosarul fotografiilor pozitive; dar nu este lipsit de folos să se facă şi „copii contact", adică copii de mărimea negativului care vor fi lipite pe fişa referitoare la diferitele obiecte şi pe jurnalul de săpătură. Aceasta va uşura regăsirea, atunci cînd vom dori să examinăm imaginea mărită.[42]

Tratamentul obiectelor

Se întîmplă ca unele obiecte să nu poată fi tratate definitiv decît în laboratoarele de specialitate: acela de la Nancy condus de Dl. France Lanord este renumit în Franţa, pentru desăvîrşirea lucrărilor de reconstituire şi de conservare care se efectuează acolo. Descoperiri neaşteptate pot pune probleme dificile; aşa a fost cazul atunci cînd profesorul R. Martin a descoperit sculpturi galice de lemn, în sanctuarul izvoarelor Senei; pentru a le transporta la facultatea de litere din Dijon, unde au fost supuse unui tratament îndelungat spre a putea fi conservate, aceste preţioase statuete a trebuit să fie menţinute într-un mediu umed identic aceluia în care au fost găsite; în acest caz, simpla uscare ar fi dat rezultate la fel de catastrofale ca şi spălatul cu apă a tabletelor de argilă crudă de pe un şantier din Orient, după cum s-a văzut.[43]

Un mic laborator mobil, a cărui componenţă poate varia după săpătură şi după săpător este deci un auxiliar foarte folositor pe un mare şantier şi permite să se facă faţă cazurilor foarte urgente.

Obiectul cel mai curent întîlnit este ciobul de olărie. Am spus, mai sus, că cioburile trebuie strînse în cutii, pe care sînt notate nivelul şi locul găsirii. Spălarea cioburilor în apă cu ajutorul unei perii este curent folosită; dacă nu poate fi dăunătoare unei olării cu verniu, cum sînt vasele de terra sigillata, sau ceramica cu cuvertă neagră strălucitoare, este însă exclusă pentru fragmentele moi, ale căror straturi superficiale sînt diluate de apă. Amintim că anumite vase galice (La Tène III) pe

Scanned with CamScanner

care le-am cules în cursul săpăturilor, făcute dintr-o pastă grosolană, prost arsă, amestecată cu un degresant din cochilii pisate, ar fi putut fi complet dezagregate prin spălare. Cioburile prea delicate pot fi consolidate după perierea cu o perie moale, printr-o baie de bedacryl, sau într-o soluție de celuloid 10%. Un ciob proaspăt scos din săpătură poate fi curățat de stratul de pămînt, făcîndu-l să se desprindă prin apăsare cu unghia, atunci cînd este umed, sau prin frecare cu o perie aspră (periuță de dinți), atunci cînd este uscat.[44]

Odată cioburile curățate și adunate, se poate începe reconstituirea vasului. Sînt rare cazurile în care se ajunge la o reconstituire completă dar, cel mai adesea, mai multe cioburi se pot asambla ca piesele unui joc de cuburi. Lipirea pe șantier trebuie făcută astfel: fiecare dintre cei care răspund de această sarcină dispune de o cutie plată plină cu nisip; el întinde, în fața lui, cioburile ce aparțin aceluiași vas; înfige un ciob în nisip astfel încît să lase vizibilă muchea ce urmează să fie lipită, întinde un strat subțire de clei celulosic pe marginea ciobului și aplică pe el marginea celui corespondent; în acest moment trebuie să vegheze cu grijă ca să păstreze arcuirea caracteristică a vasului. Atunci cînd cleiul s-a uscat pe cele două fragmente lipite și pot fi mînuite fără primejdie de a le dărîma, poate fi lipit la ansamblu un nou fragment; și așa mai departe pînă cînd sînt reunite toate fragmentele.[45] În atelier, specialiștii completează părțile lipsă cu materiale plastice sau cu un amestec de ipsos, în așa fel încît să poată fi expus un obiect întreg.

Curățirea monedelor este delicată. Cea mai bună soluție este frecarea puternică cu o perie aspră, în momentul descoperirii. Perierea nu este suficientă întotdeauna. Un mijloc empiric este acela de a freca monedele cu resturile unei lămîi stoarse; acidul citric, în cantitate mică, acționează fără risc de a deteriora moneda. Curățarea cu ajutorul acizilor este întotdeauna periculoasă; iată aici o soluție propusă de specialiști: baie constituită din 10% sodă caustică, 10% acid tartric, 80% apă; o baie

alcalină va neutraliza apoi efectul acidului și operația se va termina prin spălare cu apă.[46]

Curățarea prin electroliză nu poate fi întotdeauna efectuată pe șantier. Pentru a face aceasta, trebuie legat obiectul de un fir de aramă branșat la polul negativ al unei baterii de automobil, de exemplu; la polul pozitiv este legat cu o bucată de grafit (cărbune); împreună — obiectul și grafitul — sînt scufundate într-o baie de 2,5% sodă caustică. Piesa astfel curățată trebuie, de asemenea, să fie trecută printr-o baie de apă care se recomandă să nu conțină nici un fel de impurități (apă distilată). În toate cazurile o mai bună conservare a monedei este asigurată printr-o peliculă de bedacryl.

Bedacrylul este de asemenea folosit la tratamentul frescelor, pentru că face să se păstreze culoarea picturilor proaspăt dezgropate.

Obiectele de fier nu pot fi tratate decît în laborator; ceea ce nu se poate realiza decît rar, datorită numărului mare de obiecte de fier care, în definitiv, sînt condamnate, la o scadență mai scurtă sau mai lungă, să se desfacă în bucăți, rugina continuînd acțiunea sa de coroziune profundă. Cu toate acestea, obiectele de fier, după ce au fost curățate cu peria, pot fi acoperite cu un strat de parafină sau închise într-o teacă de ipsos. După materiale, există tratamente apropiate pentru fiecare obiect. Oasele, după curățarea cu peria, pot fi protejate cu o peliculă de polivinil acetat diluat în toluen sau alcool metilic. Tabletele de argilă, adesea încă umede, vor fi puse la umbră pentru a se usca înainte de a fi periate în mod delicat, pentru ca apoi să fie coapte cu scopul de a le asigura o conservare definitivă.[47]

Obiectele curățate, restaurate, trecute în repertoriu, sînt, în sfîrșit, marcate; această operație dacă nu este executată direct de arheolog trebuie să fie controlată de el. Marcajul se face în general cu tuș și poate fi redus la numărul de inventar general. Această precauție este necesară înainte de ambalaj, căci se poate întîmpla ca, mai tîrziu, să trebuiască să se scoată mai multe obiecte din cutii

Scanned with CamScanner

şi atunci, dacă este vorba, de exemplu, de cioburi, este lesne să se facă confuzii. Unele obiecte, ca bijuteriile, nu pot fi marcate, dar li se pot lega etichete. Ambalajul trebuie să se facă în cutii corespunzătoare şi obiectul, dacă este fragil, trebuie înfăşurat în vată. Cutiile vor fi, în sfîrşit, marcate ca să putem regăsi repede obiectul.[48]

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

VI. DUPĂ SĂPĂTURI

Săpătura unei stațiuni nu constituie decît o parte din operațiunile unei explorări arheologice. Lucrările care urmează săpăturii sînt adesea considerate „corvoadă" de care lumea dorește să scape, deși acestea constituie unul din momentele cele mai delicate ale sarcinii arheologului.

Dosarul de săpătură

Dosarul de săpătură este constituit din jurnalul de săpătură, fișele de inventar, cataloagele, fotografiile, desenele, planurile și, atunci cînd a fost cazul, estampajele și releveele inscripțiilor. Mă feresc a da aici indicații asupra formatului fișelor, modului de redactare, prezentării catalogului de obiecte și a clișeelor fotografice, fiecare săpător poate avea metoda sa proprie care poate fi întotdeauna apărată, iar esențial este să fie clară și ușor de folosit. Subliniez că este folositor de a întocmi fișiere în ordine numerică, după ordinea descoperirii obiectelor și pe categorii, așa încît să avem o vedere de ansamblu asupra fiecărei categorii de obiecte.[49]

Ansamblul acestor documente va permite arheologului să redacteze raportul de săpătură. Se întîmplă rar ca o săpătură să fie închisă după o singură campanie. O săpătură, restrînsă chiar, cere în general mai multe campanii, înainte ca stațiunea să fie epuizată. În marile stațiuni, s-a ajuns ca misiunea să nu execute decît una sau două cam-

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

panii care se reduc la un soi de mari sondaje stratigrafice. În Franța acordarea unei autorizații de săpătură implică obligația de a remite un raport în dublu exemplar directorului regiunii arheologice. Acest raport, păstrat în arhivă, va permite și altor persoane să-și facă o viziune de ansamblu despre lucrările efectuate.[50]

Pentru a întocmi raportul de săpătură este potrivit deci să faci o descriere obiectivă și rezumată a campaniei de săpătură. Se vor folosi jurnalele de săpătură pentru a redacta textul, iar desenele obiectelor, planuri, secțiuni, fotografii vor întovărăși descrierile, complement necesar al raportului.

Atunci cînd se conduce o săpătură mică, de unde nu s-au scos decît puține obiecte, cel mai adesea apare tendința de „umflare", pe cît este cu putință, a raportului, pentru a i se da oarecare consistență; asemenea sentiment este de înțeles, totuși trebuie evitată prolixitatea. Cu toate acestea o săpătură mică permite arheologului să atingă idealul în acest domeniu, adică să publice întregul material dezgropat, lucru imposibil atunci cînd este vorba de o săpătură de mari proporții.

Desenele obiectelor, planurile și secțiunile trebuie să fie însoțite de comentarii care să le facă ușor de înțeles. Fotografiile trebuie alese dintre cele mai clare și mai concludente. Atunci cînd se dau vederi de ansamblu, este bine să se noteze chiar pe clișeu, cu ajutorul creioanelor speciale, în negru pe fondurile deschise, în alb pe fondurile închise, indicații relative la ceea ce se arată.

Publicarea

Raportul de săpătură rămîne un document de arhivă, dar el nu asigură nici o publicitate a săpăturii. Este necesar ca toți specialiștii să știe că s-a făcut o săpătură în domeniul care îi interesează, iar singurul mijloc de a face cunoscută o săpătură este să-i asiguri publicarea. În Franța, *Gallia*, publicată sub patronajul CNRS (Centre National de la Recherche Scientifique — organul central de cercetare științifică în Franța), este organul oficial

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

care asigură anual publicarea săpăturilor efectuate pe întreg teritoriul. Dar aceste săpături sînt atît de numeroase încît nu se poate asigura, într-o astfel de revistă, decît publicarea lucrărilor de interes național; un număr de pagini este rezervat directorilor de regiuni arheologice pentru a da scurte rapoarte despre lucrările efectuate în departamentele aflate sub jurisdicția lor.

Așadar, revistele locale, editate de societățile arheologice, sînt cele care asigură, în general, publicarea săpăturilor regionale; se înțelege deci că aceste articole nu pot fi decît rezumate ale rapoartelor întocmite pentru arhivele direcțiilor regionale.[51]

Rapoarte preliminare sînt de asemenea publicate în urma campaniilor efectuate pe marile șantiere din străinătate. În Franța reviste de specialitate se ocupă de aceste publicații, care capătă chiar oarecare amploare: *Bulletin de Correspondance Hellénique*, pentru săpăturile efectuate în Grecia, *Mélanges de l'École Française de Rome* pentru Italia, *Syria* pentru Levant etc.

Totdeauna, pe marile șantiere, fiecare ansamblu arhitectural posedă dosarul său propriu, ceea ce permite publicarea definitivă a ansamblului atunci cînd săpătura lui este terminată, cu toate că așezarea continuă a fi cercetată în alte puncte. Așa este, de exemplu, cazul de la Mari unde au fost publicate templul lui Iștar și Palatul.

Publicarea de ansamblu, nu printr-un articol de revistă, ci printr-o lucrare autonomă în unul sau mai multe volume, este sinteza întregii lucrări săvîrșite pe o stațiune atunci cînd s-a hotărît să se închidă șantierul, fie pentru că s-a cercetat tot ceea ce era de cercetat acolo, ceea ce este un caz excepțional, fie pentru alte considerente. Această publicație trebuie să prezinte o vedere de ansamblu a rezultatelor săpăturii, fără ca, dealtfel, să facă inutilă lectura rapoartelor care au încheiat fiecare campanie, rapoarte grație cărora se urmărește mai îndeaproape dezvoltarea lucrărilor. Calitățile esențiale atît ale rapoartelor preliminare cît și ale publicațiilor definitive mi se pare a fi obiectivitatea

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

şi unitatea de expunere. Fără îndoială, un învăţat se poate abţine cu greu să emită ipoteze, să propună comparaţii, să încerce restituiri: această parte de incertitudine trebuie redusă la maximum. Ea poate fi dealtfel introdusă într-un capitol de concluzii sau, mai bine încă, să facă obiectul unor lucrări autonome, în care autorul va putea da, cu mai multă amploare, curs acestei părţi de imaginaţie atît de preţioase pentru dezvoltarea ipotezelor şi, în definitiv, pentru progresul cunoştinţelor noastre asupra trecutului omului.

Claritate, metodă, obiectivitate apar deci drept cele trei calităţi esenţiale ale unei publicaţii de săpătură. Raportul publicat de H. Bulle în *Mémoires de l'Académie de Bavière* în urma celor două campanii de săpături pe care le-a condus în 1905 şi 1907 la Orhomenos, în Beoţia, mi se pare a fi un model de ceea ce nu trebuie făcut. Expunerea n-are nici o logică, de mai multe ori autorul revine asupra unui subiect notat anterior şi fiecare descoperire este un pretext de comentarii, savante fără îndoială, dar în afară de subiect: astfel, pentru a nu cita decît un exemplu, locuinţele circulare din nivelul ultim al aşezării l-au determinat pe autor să treacă în revistă toate locuinţele rotunde, de la acelea din Antichitate pînă la colibele din Beciuana, în Africa de Sud. Pornind de la aceste principii, o publicaţie de săpătură poate uşor să capete aspectul şi amploarea unei enciclopedii.

Prezentarea secţiunilor stratigrafice în publicaţiile cu privire la marile staţiuni pune, de asemenea, probleme în legătură cu care ar fi bine ca un acord internaţional să stabilească unitatea de formule.

Unele profile ne apar ca o mişunare încurcată de haşuri negre, printre care cu greu distingem diferitele nivele. Altele nu reprezintă nivelele decît cu ajutorul liniilor paralele între care structurile reprezentate par a pluti. Sir Mortimer Wheeler sublinia incoerenţa acestor figurări (*Archaeology from the Earth*, fig. 12); el a dat (fig. 13) reprezentarea simbolurilor folosite de către Achaeolo-

Scanned with CamScanner

gical Survey of India care poate servi de model pentru stabilirea unui sistem internaţional: cu acest mijloc tehnic va fi uşor de stabilit scheme stratigrafice clare pe care cititorul exersat le va putea citi de la prima vedere.

De asemenea, merită a fi semnalată anarhia care domneşte în numerotarea diferitelor nivele ale staţiunilor, deşi mă îndoiesc că s-ar gîndi cineva să remedieze şi această carenţă. În general straturile sînt numerotate cu cifre romane, dar de exemplu pentru Chagar Bazar, Mallowan a utilizat cifre arabe (adică cifrele noastre, moderne), iar pentru Hamma, H. Ingolt a ales literele majuscule, ca şi Braidwood pentru staţiunile de pe Amuq. Aceste diferenţe n-ar fi grave dacă, dincolo de ele, nivelele ar fi notate într-un mod uniform; ori, unii săpători aşază nivelul I la suprafaţa aşezării, iar alţii la bază, ceea ce face că, dacă nu se referă fără de încetare la tablouri sinoptice, cititorul este incapabil de a situa cronologic nivelul unei staţiuni în raport cu alta. În general, în Orientul Apropiat, nivelele sînt notate începînd de sus, dar Woolley, la Ur, a adoptat sensul invers, la fel ca şi săpătorii americani, pentru templul zeului Sin de la Hafadje. De asemenea, sînt numerotate de la bază numeroase staţiuni din Orientul Mijlociu ca Mundigak în Afganistan, Kilighul Mohammed sau Damb Sadaat, în Belucistan, precum şi nivelele Troiei în Asia Mică. Logica săpăturii pledează evident pentru adaptarea numerotaţiei de sus în jos, dar logica istoriei pledează în favoarea soluţiei opuse. Săpătorul care deschide o săpătură stratigrafică, evident, nu poate şti cîte nivele va determina pînă la pămîntul virgin şi este obligat să înceapă de la numărul 1: pentru a pune toată lumea de acord, singura soluţie ar fi a nota în cifre arabice stratigrafia care coboară, aşa cum apare în cursul săpăturii şi în cifre romane stratigrafia relativă la ordinea nivelelor aşa cum acestea s-au constituit istoric.[52]

Altă datorie care se impune săpătorului este aceea de a publica repede. Cel mai bun principiu de urmat, dacă există posibilitatea, este acela de

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

a elabora raportul săpăturii imediat după încheierea șantierului și de a face rezumatul care va constitui publicația preliminară; în Franța, revistele locale publică, în general, astfel de materiale cu o lăudabilă iuțeală. Nu la fel este cazul cu publicarea marilor șantiere. Revistele specializate de caracter național, mai mult sau mai puțin subvenționate de stat, sînt puțin numeroase; am citat *Gallia* pentru perioada istorică și proto-istorică. *Gallia Préhistoire* publică lucrările care se referă la domeniul inclus în titlul revistei. Este adevărat că pentru acest fel de publicații *Bulletin de la Société Préhistorique de France,* sau *Bulletin de la Société Préhistorique de l'Ariège,* acesta din urmă finanțat prin donațiile și cotizațiile membrilor societății, suplinesc carențele organelor oficiale. Vedem deci cum arheologia rămîne copilul sărac al cercetării științifice franceze; după cum arheologii, la rîndul lor, trebuie să fie bogați dacă vor să cumpere revistele oficiale, subvenționate din fondurile naționale, dar cu un preț de vînzare prea ridicat! Pentru a nu da decît un exemplu de carență a organismelor guvernamentale din Franța nu voi cita decît o singură experiență personală: în urma primei noastre campanii de săpături de la Alba, M. Leglay mi-a făcut cunoscut că rezultatele lucrărilor nu vor putea fi publicate în *Gallia* decît peste patru ani..., fără comentarii! Este adevărat că avem puține motive să ne plîngem, dacă ne gîndim la ceea ce i s-a întîmplat lui Henri de Genouillac, după săpăturile sale de la Kiș, în 1912: guvernămîntul turc și-a rezervat dreptul de a duce la Constantinopol materialele dezgropate; dar abia în 1924 săpătorul a putut, în sfîrșit, să aibă acces la obiectele descoperite, pentru a putea asigura publicarea lor![53]

În aceste cazuri lipsurile săpătorilor îmi par, totuși, și mai de condamnat. Fiecare săpător, așa cum am mai spus, se bucură de dreptul de a-și valorifica rezultatele propriilor sale descoperiri. Dar acest drept ar trebui să implice datoria, cel puțin morală, de a asigura publicarea în cel mai
 scurt termen, cu ajutorul altor specialiști, even-

Scanned with CamScanner

tual, dacă nu este capabil să facă totul singur, pentru că doar un fel de vanitate prostească ar putea să ne facă să gîndim că știința noastră este în stare să cuprindă toate domeniile; așa s-a întîmplat, pentru a nu da decît un exemplu, că arheologul turc care a săpat la Kültepe păstrează sub controlul lui, plin de gelozie, de peste 15 ani, mai mult de 15 000 de tablete cuneiforme, fără să fi publicat nici una dintre ele, refuzînd să lase altuia o sarcină pe care a dovedit limpede că este incapabil să o îndeplinească. Se pare că există aici un abuz de drept care calcă în picioare, dincolo de orice limită, singurul drept adevărat: acela al științei.[54]

Conservarea și restaurarea stațiunilor

O stațiune săpată, mai ales în climatul nostru, este o stațiune condamnată, într-un timp mai scurt sau mai lung, la distrugere — afară numai dacă, ținîndu-se seama de importanța ei, nu se întreprind lucrări de salvare. Există soluția ușoară și eficace de a reacoperi stațiunea cu pămîntul scos din săpătură; este o muncă îndelungată și puțin plăcută de îndeplinit, dar zidurile din nou îngropate în pămînt sînt protejate; astfel au procedat arheologii de la *Société Archéologique de Chatillon-sur-Seine* după săpătura de la Vertault. Acest sistem prezintă, evident, inconvenientul de a împiedica vizitarea resturilor arhitecturale, dar știm că vom putea oricînd să le regăsim, atunci cînd vom voi.

Oricare ar fi soluția adoptată, înainte de a părăsi stațiunea în seama propriei sale soarte, ea trebuie curățată cît mai conștiincios cu putință. Tot ceea ce sîntem obligați să lăsăm pe loc, pentru rațiuni practice, cum ar fi greutatea prea mare a elementelor de arhitectură sau de sculptură, sau pentru rațiuni științifice — unii săpători lasă pe ziduri sau la baza lor cioburi caracteristice, dintre acelea care au fost culese în împrejurimi — trebuie să fie strîns și depozitat într-un muzeu, sau adăpostit. Cîte stațiuni n-am vizitat, în Grecia sau Italia, unde inscripțiile, fragmentele de arhi-

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

tectură şi chiar statuile sînt abandonate în fundul şanţurilor sau îngrămădite pe platforme, la îndemîna primului venit! Este adevărat că greutatea lor le apără în general ... dar nu şi de degradările datorite timpului şi hoinarilor. Staţiunile din Italia oferă dealtfel tot felul de contraste: în timp ce unele sînt lăsate în cea mai lamentabilă părăsire, altele sînt conservate cu o grijă şi cu o tehnică care rămîn adevărate modele. Construcţia unei acoperiri deasupra staţiunii este unul din mijloacele cele mai curent folosite; este eficace atunci cînd suprastructurile nu sînt prea fragile. Pe unele staţiuni tehnicienii italieni au folosit ultimele descoperiri privind materialele plastice: nu voi cita decît zidul de incintă grecesc de la Gela, din Sicilia şi, în aceeaşi insulă, celebra villa de la Piazza Armerina, villa de la San Biagio, sau săpăturile de la Heraclea Minoa care sînt în întregime protejate de construcţii din material plastic translucid care, în general, nu stînjeneşte cu nimic vizitarea, asigurînd, în acelaşi timp, cea mai eficace protecţie împotriva intemperiilor.[55]

Restaurarea monumentelor pune cele mai gingaşe probleme: este clar că nu trebuie să se confunde restaurarea cu reconstrucţia sau cu reconstituirea. Reconstituirea poate să aducă elemente interesante pentru a ne face o idee asupra vieţii popoarelor antice şi a cadrului în care această viaţă s-a desfăşurat. La Little Woodbury, în Anglia, J. Hawkes a reconstituit o mică clădire de lemn şi împletituri din ramuri, datînd din prima epocă a fierului; machete de care funerare din epoca fierului, cum este acela de la Vix, au fost realizate cu cea mai mare grijă. Din domeniul vieţii însăşi, citez ca exemplu încercarea de reconstituire a dansurilor magice preistorice în faţa grupului de bizoni de argilă de la Tuc d'Audoubert, de la Muzeul Academiei de Ştiinţe din Leningrad, ca şi încercările de restituire a condiţiilor în care minerii preistorici efectuau căutările lor, în grotele (Salts Cave) din Kentucky.[56]

Reconstrucţia monumentelor de piatră poate
 de asemenea să fie luată în considerare: astfel,

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

reconstrucţia, cu sculpturile originale, a Altarului din Pergam la Muzeul din Berlin este de cel mai mare interes. Reconstrucţia cu materiale de tip antic, marmoră de Himmet şi de Pentelic, calcare de Pireu şi argilă din Atica, a Porticului lui Attalos în agoraua Atenei între 1953 şi 1966, poate fi criticată de către purişti, ea nu rămîne mai puţin o încercare fericită pentru care nu putem decît să lăudăm pe H.A. Thompson, iniţiatorul lucrării şi directorul săpăturilor din Agora şi pe J. Travlos care a fost arhitectul acestora; experienţa arhitecturii antice pe care o posedă John Travlos şi metoda profesorului Thompson, care a folosit cele mai mici indicii arheologice pentru a restitui aspectul antic al monumentului permit să declarăm că era greu să se facă ceva mai bine, cu mai multe scrupule şi competenţă. Pot interveni rezerve atunci cînd reconstituirea devine sistematică şi se grefează pe resturi antice de mare întindere. Astfel a procedat Sir Arthur Evans la Cnossos. Fără îndoială, arhitectura „Palatului lui Minos", păstrata pînă la înălţimea primului etaj trebuia să fie serios consolidata în multe locuri şi luînd în considerare mijloacele de care dispunea săpătorul, ar fi lipsă de înţelegere dacă i s-ar reproşa că a folosit betonul armat: dar Evans a abuzat de acest mijloc de reconstruire şi n-a fost scăpat prilejul să i se reproşeze o prea mare fantezie care l-a dus de fapt la conceperea unei arhitecturi neocretane. Reproşul mi se pare mai îndreptăţit în ceea ce priveşte restaurarea picturilor şi este amuzant să remarci că în cărţile de astăzi, ce reproduc pentru public aceste frumoase picturi, în culori strălucitoare, este prezentată, cel mai adesea, concepţia pe care şi-a făcut-o Evans despre pictura cretană, mai mult decît operele originale din epoca minoică.

Problema se pune şi în alte domenii şi poate, în cele din urmă, este mai bine să putem admira întăriturile unui oraş cum este Carcassonne, în mare parte reconstituite de Viollet-Le-Duc decît să avem numai cîteva ruine; ceea ce pare important este că reconstruirile în care gustul cîteodată contestabil al arhitectului suplineşte, prea adesea, necunoaşterea

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

stării primitive a monumentului, rămîn exemple izolate și nu sînt generalizate. Dealtfel reconstruirile parțiale sînt adesea necesare și, în ciuda pietrelor lor moderne, arenele din Nîmes nu rămîn mai puțin un frumos monument roman; dar nu putem spune la fel despre teatrul din Vaison-la-Romaine! De asemenea, aș semnala o încercare interesantă de reconstituire a unei case grecești construită de E. Pontremoli și finanțată de elenistul Théodore Reinach; această locuință numită Kerylos (Alcyonul) poate fi vizitată la Beaulieu, în Alpii Maritimi.[57]

Trebuie, de asemenea, să atrag atenția asupra altui mod de reconstrucție ce rămîne cel mai netăgăduit și cel mai recomandabil, vreau să spun anastiloza. Acest termen modern, construit pe rădăcini grecești, desemnează acțiunea de reînălțare a coloanelor. Coloanele templelor grecești erau formate din tamburi așezați unii peste alții, pentru a constitui coloana, și apoi canelați. Acțiunea oamenilor, a timpului, sau aceea a cutremurelor de pămînt a răsturnat, foarte adesea, coloanele ale căror tamburi zăceau pe pămînt, așteptînd să vină cineva și să le ia ca să le transforme în var. Astfel au fost reînălțate coloanele templului lui Poseidon de la Capul Sunion, dar cele mai de seamă lucrări din ultima vreme, în acest domeniu, sînt anastilozele templelor de la Selinus; dintr-o grămadă foarte încîlcită de tamburi de coloane, unde privirea se pierdea, italienii au refăcut coloanele de temple cu frumoasă și zveltă ținută. Anastiloza nu se aplică dealtfel numai la coloane, același nume putînd fi dat frumoasei lucrări pe care au executat-o arhitecții germani atunci cînd au demontat și remontat templul Atenei Nice, de pe acropola ateniană, reînălțat anterior, în anii 1835—1837, după distrugerea de către turci, într-o formă stîngace; în rest toate monumentele Acropolei au fost reînălțate sau cel puțin consolidate, și această activitate continuă și în prezent. Francezii au procedat la reconstruiri asemănătoare la Tezaurul atenienilor și la *Tholosul* din Sanctuarul Atenei, ambele de la Delfi. Se întîmplă în

 aceste cazuri să lipsească unele elemente minore de

Scanned with CamScanner

arhitectură, iar înlocuirea lor prin elemente moderne este perfect justificată. Alt exemplu recent de reconstruire este repunerea la locul originar a gradenelor teatrului din Dodona, care redă vechiul aspect monumentului.[58]

Într-un domeniu mai puțin important mi se pare că se poate recomanda ceea ce numeroși arheologi au adoptat și anume consolidarea asizelor superioare ale zidurilor, rostuind cărămizile sau pietrele și îmbrăcînd creasta zidului cu un strat solid de beton; sentimentul estetic poate face o ușoară concesie care să permită prelungirea considerabilă a existenței zidurilor astfel protejate.[59]

Muzeul

Vorbind despre proprietatea descoperirilor, am spus cîteva cuvinte despre muzee unde, pînă la urmă, se găsesc adunate aproape toate obiectele din săpături. Muzeul interesează deci în cel mai înalt grad știința arheologică și nu îmi imaginez că un arheolog a putut să se formeze fără o lungă practică a obiectelor expuse în muzeu. Nu voi vorbi aici despre muzeografie. Această știință este dealtfel predată, la „L'école du Louvre", și se adresează persoanelor care vor să se specializeze în conservarea operelor de artă. Nu vreau să fac aici decît cîteva observații.

Există trei feluri de muzee: muzeul național pentru care Louvre-ul constituie un model prețios; muzeul regional care adună antichitățile din regiune, așa cum este muzeul arheologic din Dijon; muzeul local care primește obiectele găsite în una și aceeași stațiune, corespunzînd *anticvariului* italienilor. Fiecare dintre aceste concepții se justifică, căci mi se pare absurd de a pune în discuție utilitatea unuia sau celuilalt dintre sisteme. Cu toate acestea, abundența de materiale, mai cu seamă în domeniul arheologiei unde ele se înmulțesc continuu, favorizează dezvoltarea muzeelor locale și regionale. Acestea prezintă numeroase avantaje. Ele oferă mai întîi o fericită unitate. Vizita unei stațiuni, completată prin vizita muzeului local care

Scanned with CamScanner

îi este atașat, formează un ansamblu care pare inseparabil; fără îndoială un obiect își păstrează frumusețea în orice loc s-ar găsi, dar el primește o nouă valoare omenească dacă putem imediat să-l repunem în decorul în care a fost găsit; și, reciproc, o stațiune în care nu întîlnești decît niște ziduri mute, devine elocventă prin vederea obiectelor, martore ale vieții îngropate care a fost descoperită în cadrul ei.

Culturile descoperite de arheologi au, toate, aspecte regionale diferențiate, chiar dacă sînt strîns legate de formele de cultură din regiunile învecinate. Astfel, muzeul arheologic din Narbonne, așa cum l-a conceput și l-a realizat, acum vreo șaseprezece ani, fostul său conservator P. Hélèna, de la care am învățat și eu bazele muzeologiei, rămîne un model; înaintarea printre vitrinele unde sînt expuse obiecte găsite, într-un mod limpede și aerat, face pe vizitator să parcurgă istoria arheologică a regiunii începînd cu paleoliticul din grota Crouzade, pînă în evul mediu. Prezentarea obiectelor depinde, dealtfel, de originea și de natura lor. Acum cîțiva ani Dl. Paris a creat, la muzeul din Châtillon-sur-Seine, sălile unde a fost folosit inventarul mobil dezgropat în urma săpăturilor de la Vertault; obiectele sînt clasate pe categorii, iar expunerea constituie o frumoasă ilustrare a ocupațiilor productive și a vieții cotidiene dintr-un mic oraș galo-roman; fără îndoială că astfel de prezentări sînt desăvîrșit de instructive și de vorbitoare. Numeroși săpători independenți își organizează propriile lor muzee în apropierea stațiunii și acestea pot fi adevărate modele de prezentare cum, de exemplu, este muzeul creat de A. și J. Taffanel aproape de stațiunea lor de la Cayla, la Mallhac, în Aude, sau acela pe care abatele J. Durant l-a instalat aproape de stațiunea de la Vals, în Ariège.[60]

O prea mare abundență de materiale este adesea stînjenitoare. Numeroase muzee regionale expun de multe ori în vitrinele lor obiecte îngrămădite care înspăimîntă fără îndoială pe vizitatorul cel mai bine intenționat. Se cuvine, așadar, de a

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

face o selecție, cu gust; fiecare piesă trebuie să fie aleasă pentru caracterul ei estetic sau reprezentativ. În această ordine de idei M. Joffroy a făcut un model de muzeu la Saint-Germain-en-Laye și meritul său este cu atît mai mare cu cît, adesea, clădirile în care sînt instalate muzeele noastre sînt mai puțin adaptate unei muzeologii moderne.

Grecii și italienii s-au dovedit, de asemenea, maeștri în această artă a prezentării și se întîlnesc la ei exemple de perfecție dar și modele care nu trebuie urmate. Mă gîndesc la muzeul din Cheroneea, în Beoția, pe care l-am vizitat în 1965; obiectele se îngrămădeau fără nici o ordine, bronzurile din epoca romană, lipsite de etichete, învecinîndu-se cu cioburile neolitice în aceeași vitrină, iar o notă scrisă în greacă și germană arătau că sînt obiecte datînd din neolitic, fără indicarea provenienței. Vizitatorul riscă să fie dezinformat, cu atît mai mult cu cît se va plictisi repede de seriile, generos oferite, de cioburi albe cu desene geometrice roșii, care nu pot interesa decît pe specialistul în neoliticul beoțian. Marile stațiuni ale Greciei și Italiei dispun adesea de *Anticvariile* lor, iar vizitarea acestora este printre cele mai instructive, cu atît mai mult cu cît expun adesea capodopere faimoase în toată lumea. Dar vizitatorul nu vede în aceste muzee, unde fiecare piesă este pusă în valoare și aleasă cu cea mai mare grijă, decît o parte infinit de mică din ceea ce este dezgropat în fiecare an din stațiunile incomensurabil de bogate.

Cea mai mică necropolă dă vase ceramice cu miile; acestea sînt îngrămădite în pivnițele și podurile muzeelor. Este imposibil de a clasa totul, și încă și mai puțin de a le expune; nu putem, în realitate, să le cunoaștem decît din arhivele săpăturilor, căci nu se pune problema publicării lor în întregime; așa încît ele rămîn adesea inaccesibile, în lăzile lor. În timpul șederii noastre în Argolida am dorit să văd vasele și obiectele miceniene scoase din săpăturile din Asine și care, în majoritatea lor, se găseau în podurile muzeului din Nauplia; i-a fost imposibil eforului Karan-

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

tonidis de a-mi înlesni să le văd; nu din rea voință, dar pentru că adesea nu se prea știa bine cum pot fi regăsite lăzile și încă, după aceasta, ar fi trebuit să se piardă zile întregi pentru a se scoate piesele din ambalaj.

Astfel, majoritatea obiectelor din săpături și mai ales vasele considerate ca „dubluri", sau de mai puțin interes pentru muzeologie, rămîn inaccesibile chiar și pentru specialist. Astfel ajungi să te întrebi dacă nu este, în definitiv, mai rațional ca guvernămintele să decidă vînzarea unei părți din aceste descoperiri, pe piețele de antichități: dacă ne gîndim bine, aceasta s-ar dovedi o operație aducătoare de cîștig în toate privințele. Pe de o parte pentru că statele, fie foarte sărace, fie prea înclinate spre cercetare științifică de pur prestigiu, nu pot să finanțeze așa cum trebuie cercetările arheologice, venitul din aceste vînzări ar putea să servească la suplimentarea finanțării săpăturilor, publicațiilor, construirii de muzee; pe de altă parte, asemenea măsuri ar putea să descurajeze frauda și jaful necropolelor, în măsura în care riscul pe care acestea îl presupun nu ar putea să fie compensat de profituri eficiente, ținînd seama de scăderea prețurilor care ar rezulta din lărgirea ofertei; în sfîrșit, o astfel de inițiativă ar permite oamenilor modești dar pasionați să-și constituie colecții, ceea ce nu poate decît să dezvolte respectul și gustul pentru lucrurile trecutului și pentru produsele geniului omenesc. Fiecare obiect, vîndut cu al său „pedigree", nu va fi astfel totalmente pierdut și fără îndoială el va fi mai iubit și mai folositor oamenilor și științei, decît dacă ar dispărea anonim, inaccesibil și uitat, în fundul unei lăzi oarecare, printre mii de alte lăzi care umplu depozitele moarte ale tuturor muzeelor din lume, devenite astfel monopol personal al conservatorilor.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

VII. ARHEOLOGIA ŞI DESCOPERIRILE MODERNE

Este important să se sublinieze că toate descoperirile ştiinţei actuale rămîn instrumente accesorii ale arheologiei; ele servesc la prospectarea staţiunilor, la datarea obiectelor, la analiza şi la conservarea lor, ele vor permite dezvoltarea cercetărilor submarine, dar nu angajează cu nimic metoda de săpătură, pentru care se întrebuinţează în continuare instrumentele cele mai elementare, dar şi cele mai eficace, lopata, tîrnăcopul şi toate celelalte ustensile mici pe care le-am semnalat. Mă îndoiesc, dealtfel, că vreo descoperire oarecare ar putea să înlocuiască carnetul de note şi de schiţe, sau, de asemenea, cercetarea comparativă a săpătorului; epoca noastră este obişnuită cu soluţii facile, cu fuga de efort, dar cel ce vrea să devină arheolog trebuie, totuşi, să se convingă că nici un instrument modern nu va putea să-l scutească pe arheolog de efortul de a învăţa. Desigur, unii fantezişti n-au nici cea mai mică noţiune despre ceea ce este aceea o săpătură, pentru ca să poată crede că magnetofonul a înlocuit jurnalul de săpătură.[61]

Mijloace de prospecţie

Fotografia aeriană este fără îndoială unul dintre cele mai fecunde, mijloace de prospecţie. Este folosită, de asemenea, pentru a fotografia de la mică înălţime ansambluri dezvelite, constituind astfel planuri în proiecţie verticală. Fotografia aeriană

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

a fost pentru prima dată folosită de către D. Vaglieri la Ostia, în 1913, pentru a ridica planurile părţii descoperite. În acelaşi an în Sudan, pe atunci anglo-egiptean, arheologii britanici C.A. Close şi H. Welcome au luat vederi ale săpăturilor dintr-un zmeu uriaş.

După războiul din 1914—1918, Osbert Crawfort a început în Anglia o lucrare de identificare a staţiunilor antice prin fotografii aeriene şi a publicat o primă comunicare a rezultatelor sale, în 1923, în *Geographical Journal*. Totuşi, abia în Orientul Apropiat părintele Poidebard a întreprins lucrări de prospecţie de mare anvergură cu ajutorul aviaţiei din Levant: din 1925 pînă în 1932 şi din 1934 pînă în 1942, el a procedat, în colaborare cu P.R. Mouterde, la relevarea aşezărilor romane din deşertul Siriei şi la prospectarea instalaţiilor portuare de pe coasta libaneză; în acest din urmă caz, atunci cînd marea este calmă, fotografiile aeriene permit să se recunoască ruinele antice scufundate la mici adîncimi.

Tot în Orientul Apropiat, în 1938 şi în 1939, Sir Aurel Stein a continuat, în Irak şi în Palestina, lucrările de cercetare ale părintelui Poidebard, urmărind Via Nova a lui Traian[62] pînă în golful Akaba, la Marea Roşie. În 1926, R.A.F. (aviaţia militară britanică) a efectuat releveele aeriene ale aşezărilor din Mesopotamia inferioară, după cum E. Schmidt a făcut numeroase clişee ale staţiunilor din Iran.

În Africa de Nord, în 1935, P. Aversery a recunoscut, cu avionul său personal, limesul[63] roman al Numidiei şi al Mauretaniei; în acelaşi an, L. Leschi a obţinut concursul aviaţiei militare pentru efectuarea unui releveu fotografic al frontierei romane în sudul algerian.

Încă de la sfîrşitul celui de al doilea război mondial, fotografia aeriană este în mod curent folosită în toate ţările lumii ca un auxiliar al arheologiei.

Metodele de a lua vederi sînt variabile. Clişeele făcute la înălţimi mijlocii, între 500 şi 1 000 de metri, nu ne permit să îmbrăţişăm decît arii

restrînse; clişeele luate de la mică înălţime dau fotografii foarte detaliate ale unor puncte identificate anterior; clişeele efectuate la mare înălţime, pînă la 5 000 sau 6 000 metri trebuie studiate apoi cu ajutorul lupelor sau al stereoscopului.

Culorile pămîntului, densitatea mai mare sau mai mică a vegetaţiei, umbrele proiectate, la răsăritul şi la apusul soarelui, de lumina razantă, sînt cîteva din principalele indicii care ne permit să descoperim prezenţa resturilor arheologice îngropate în pămînt sau sub abundenţa vegetaţiei pădurilor tropicale. Aceasta face necesară luarea de fotografii la ore diferite sau în anotimpuri diferite, absenţa sau prezenţa vegetaţiei dovedindu-se, după caz, mai mult sau mai puţin favorabilă pentru dezvăluirea accidentelor din subsol.

Totuşi, dacă fotografia aeriană permite să se identifice staţiuni şi să se efectueze relevee de aşezări, numai săpătura va putea, apoi, să aducă elemente de analiză arheologică valabilă pentru interpretarea monumentelor astfel descoperite.[64]

Alt mijloc de prospecţie a fost căutat în rezistivitatea solurilor. Apa pe care o conţine pămîntul face ca acesta să fie bun conducător de electricitate; dacă se amplasează într-un sol doi electrozi legaţi la un potenţiometru se poate măsura rezistivitatea solului prin care trece curentul legînd cei doi electrozi; prezenţa pietrelor cauzează o ruptură. Printr-un cadrilaj al terenului izbutim astfel să urmărim traseul substructurilor, dar este un procedeu încet şi migălos.

În 1958 a fost pus la punct magnetometrul cu protoni care se bazează pe magnetismul remanent. Obiectele din pămînt ars şi toate obiectele metalice conservă un magnetism la care magnetometrul este sensibil. Acest instrument a fost recent perfecţionat şi de atunci, apare sub forma magnetometrelor cu rubidium şi cesium care înregistrează foarte repede măsurătorile şi sînt mai puţin sensibile la magnetismul terestru. Această metodă este folosită mai mult în Anglia, unde magnetometrul a fost inventat, şi în Italia unde, prin acest mijloc, misiunea italo-americană a efectuat

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

releveele staţiunii de la Sibaris — oraşul grecesc.[65]

Această metodă anume a utilizat-o fundaţia Lerici pentru localizarea necropolelor etrusce. Inginerul Carlo Lerici a fondat în 1955 institutul politehnic din Milano, unde sînt folosite pentru prospecţia arheologică metodele puse la punct de întreprinderile sale industriale, şi servind la detectarea rezervelor subterane de petrol şi de gaze naturale. După ce au reperat prin fotografii aeriene şi sondaje electrice mormintele etrusce, cercetătorii fundaţiei Lerici folosesc o sondă cu motor care forează terenul pînă la camera funerară; introduc în orificiul astfel obţinut un periscop prevăzut cu o lampă şi cu o fereastră prin care se pot lua fotografii ale tuturor pereţilor camerei. Acest procedeu a permis să se ştie dacă un mormînt merită să fie săpat şi s-au putut astfel releva un mare număr de picturi etrusce, fără ca mormintele să fie deschise.

Mijloace de datare

Trebuie de la început precizat că metoda de datare cea mai sigură este metoda comparativă care permite datarea unui nivel dintr-o staţiune graţie obiectelor străine care se întîlnesc în el şi care pot fi datate, sau prin studiul grosimii nivelelor şi a rapidităţii de sedimentare, mijloc folosit pentru datarea straturilor în geologie şi în arheologia preistorică. Aceste metode clasice pot servi la controlul metodelor fizice, dintre care cea mai cunoscută şi cea mai răspîndită este aceea a radiocarbonului sau Carbon 14. Reamintesc pe scurt principiul acestei metode: Carbonul 14 se formează în părţile de sus ale atmosferei prin acţiunea razelor cosmice asupra nucleelor de azot şi este un izotop radioactiv al carbonului stabil, de greutate atomică 12. Profesorul W.F. Libby a stabilit că proporţia în atmosferă a acestui carbon radioactiv rămîne constantă, fiind reînnoită fără încetare de către radiaţiile cosmice, în timp ce toate fiinţele vii absorb acest carbon atmosfe-

Scanned with CamScanner

ric care le comunică și lor o radioactivitate fără încetare reînnoită și constantă. Atunci cînd corpul viu moare, el încetează de a-și mai reînnoi carbonul radioactiv și acela de care este impregnat începe să se dezintegreze prin radiație. Libby a calculat astfel că, la capătul unei perioade date, radiația diminuează la jumătate; este ceea ce se numește „perioada de înjumătățire": aceasta a fost fixată la 5 568 de ani de către prof. Libby. Totuși, după calculele altor fizicieni, această perioadă variază pînă la 5 760 de ani, iar aceea de 5 730 de ani este una dintre mărimile cele mai des propuse. La capătul unei astfel de perioade, ceea ce mai subzistă din radioactivitate diminuează din nou la jumătate, și așa mai departe: pornind de la acest principiu măsurarea radioactivității carbonului din resturile organice permite să datăm epoca morții lor cu o marjă de eroare exprimată în ani, variabilă în plus sau în minus.

În 1951, în articolul „Radiocarbon dates" publicat în *Science*, prof. Libby și colaboratorul său J.R. Arnold au dat primele rezultate ale muncii lor, cu datări-test ale unor eșantioane prelevate pe obiecte provenind din Egipt și datate cu aproximație; datele date de analiza radiocarbonului au corespuns aproape cu acelea obținute prin metodele cronologice clasice. Astfel, mormîntul lui Hemaca, ministrul lui Udimu, rege din prima dinastie, a fost datat între 2930 ± 700 î.e.n., ceea ce ar putea corespunde datelor medii propuse pentru domnia acestui suveran; la fel, mormîntul lui Sesostris III, faraon din dinastia XIII, a fost datat la 1671 ± 180; aci, data medie este cu aproape două secole prea joasă și a trebuit să adunăm cei 180 de ani de marjă a erorii, ca să găsim data aproximativă a morții acestui suveran (circa 1850 î.e.n.).

Deși foarte folosită de aproape toți săpătorii, un oarecare număr dintre aceștia contestă totuși valoarea acestei metode. În realitate, sînt numeroase exemple pentru care datele obținute prin acest mijloc fizic corespund cu acelea calculate prin concordanțe istorice dar există, de asemenea,

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

exemple pentru care găsim discordanțe depășind un mileniu. Ba chiar, mai mult decît atît după perioada de înjumătățire adoptată, se obțin prin analiza aceluiași element diferențe variind între un secol și jumătate și patru secole: astfel pentru natufianul de la Jericho (Ierihon) se obține data de 7800 ± 240 pentru „o perioadă de înjumătățire" de 5570 ani și data de 8196 ± 247 pentru „o perioadă de înjumătățire" adoptată de 5730 ani! Este deci folositor, chiar dacă punem temei pe datele obținute prin analiza radiocarbonului, să recurgem la datele clasice ca la un mijloc solid de control. Semnalez că în Franța, unde se marchează întotdeauna o splendidă întîrziere în cercetarea științifică, nu dispunem decît de un singur laborator pentru analiza Carbonului 14, acela al Radioactivităților slabe (Faibles Radio-activités), de la Gif-sur-Yvette condus de d-na G. Delibrias, în timp ce toate marile universități germane, engleze și americane posedă propriile lor laboratoare.[66]

Nu fac decît să amintesc datarea prin Argon-Potasiu. O carte recentă, dedicată profesorului Gentner și la care au contribuit doisprezece specialiști, dă o sinteză a rezultatelor obținute prin această metodă care nu interesează deloc pe arheologi, pentru că această metodă nu se aplică decît în datarea geologică, pînă la precambrian și în epoca meteoriților și a tectitelor; totuși, ea este aceea care a permis să se ajungă pînă la 1.750.000 de ani cu vîrsta Zinjantropului care nu era plasată mai sus decît opt sau nouă sute de mii de ani, după calculele de datare geologică. Voi arăta că principiul este același ca și al analizei Carbonului 14, dar corpul analizat este potasiul conținut în corpurile organice și care se dezintegră după o perioadă de 1.300.000 de ani, pentru a se transforma în argon. Perioada de dezintegrare a potasiului 40 face, deci, să nu o putem utiliza decît pentru datările privind paleoliticul inferior dacă vrem să o aplicăm în mod serios la cronologia umană.

Scanned with CamScanner

Arheomagnetismul se bazează pe magnetizarea remanentă a teracotelor; intensitatea magnetică a acestora putînd fi măsurată, s-ar putea obține o hartă a cîmpurilor magnetice terestre în diversele perioade istorice; datările-test trebuie să fie date la început prin analiza vaselor situate cronologic; ceramica nedatată ar putea fi apoi situată în acest tablou cronologic după intensitatea magnetică a fiecărui exemplar. La ora actuală, o asemenea metodă rămîne practic inutilizabilă.[67]

Dendrocronologia, inventată de americani și folosită mai ales în S.U.A. și în Canada, poate fi o metodă foarte precisă, dar limitată, de datare. Principiul este simplu; un arbore retezat prezintă o suită de anouri concentrice, începînd de la coajă pînă la centrul trunchiului, aceste inele sînt inele de creștere și, în fiecare an, se mai adaugă cîte unul, forma și grosimea lui reprezentînd variațiile climatice care au influențat creșterea arborelui. Într-o regiune dată, mulțumită studiului pe un anumit număr de arbori vii, se poate stabili schema tipului de evoluție climaterică a acestei regiuni. Astfel toți arborii cu o sută de ani de existență prezintă variații identice care se regăsesc și pe bîrnele folosite în construcțiile din vecinătate; studiul comparat al inelelor acestor bîrne, în raport cu cele ale arborilor încă vii, permit să avem exact data cînd a fost doborît arborele din care s-a cioplit bîrna. Această metodă a permis datarea cu certitudine a ruinelor Pueblosurilor americane, acestea din urmă fiind contemporane cu sfîrșitul evului mediu european și adesea mai recente. Atunci cînd s-a încercat folosirea acestui procedeu în Scandinavia, pentru a studia așezările lacustre preistorice, s-a luat drept măsură-etalon un sequoia din California, bătrîn de mai mult de 3000 de ani; în acest caz însă, rezultatele obținute rămîn ipotetice, deoarece variațiile climatice ale continentului american nu pot fi exact la fel cu cele ale Europei; totuși, dacă umiditatea sau uscăciunea climatului dintr-un an sînt, în parte, responsabile de grosimea sau de subțirimea inelelor de creștere, activitatea radiației solare, ale că-

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

rei efecte sînt identice pe toată suprafața pămîntului, exercită, de asemenea, o anumită influență asupra creșterii arborilor, iar graficele ne arată o evoluție identică a curbelor de creștere a inelelor arborilor și a curbelor de variație a activității petelor solare; aceasta explică de ce datele propuse pentru lemnul arheologic din Europa, bazate pe comparația cu sequoia americane, par satisfăcătoare.[68]

Arheologia și laboratorul

Am vorbit mai sus despre importanța descoperirilor chimiei pentru curățarea, repararea și conservarea obiectelor dezgropate dintr-o săpătură. Curățarea, lipirea și primele lucrări de reparare pot fi executate, în general, pe teren, grație unui mic laborator de campanie. Dar foarte adesea piesele trebuie să fie încredințate laboratoarelor specializate pentru a fi restaurate cum trebuie; astfel s-a întîmplat cu vasul de la Vix, găsit complet sfărîmat, sau cu statuia lui „Pacatianus" de la muzeul din Vienne, reconstituită cu ajutorul unui număr important de fragmente. În Franța, laboratorul de cercetări arheologice de la Nancy, condus de către A. France-Lanord, a realizat adevărate minuni în acest domeniu.

Vasele au adesea culori foarte fragile, cum este cazul cu frumoasele vase minoene de tip Camares, a căror curățare nu poate fi realizată decît în laborator; același lucru este valabil pentru lipirea vaselor sfărîmate într-un prea mare număr de fragmente; mărețul riton în cristal de rocă de la Muzeul din Heraclion, găsit de către M. Platon la Zacros, era spart în 350 de bucăți! Reconstituirea sa, un adevărat tur de forță, nu a putut fi realizată pe șantier, cu mijloace limitate.

Analiza chimică a metalelor, intrînd în compoziția unui obiect, poate fi de mare utilitate; este interesant să se știe în ce proporție se găsește cositorul în obiectele de bronz, ceea ce ne permite identificarea atelierelor de unde au ieșit anumite piese sau precizarea epocii în care apare bronzul

Scanned with CamScanner

într-o stațiune sau alta. De asemenea, se poate vedea în ce mod, în perioada imperiului tîrziu, unii dintre împărații romani au falsificat propriile lor monede, iar acesta este un indiciu asupra stării economiei lumii antice în această epocă.

Studiul materialelor folosite și al tehnicilor nu poate fi, de asemenea, neglijat; acesta se efectuează în parte pe teren, în parte în laborator. Cunoașterea naturii pietrelor care au servit la construcția edificiilor poate permite găsirea carierelor din care ele au fost extrase și să suplinească absența documentelor, numeroase pentru Grecia și Egipt, dar lipsind pentru perioadele protoistorice; în acest mod, în 1923, H. Thomas a demonstrat că pietrele de la Stonehenge au fost extrase din carierele situate departe în Țara Galilor de Sud (South-Walles); în monumentele grecești se recunoaște marmoră provenind din munții Himmet și Pentelic, sau din insula Paros și ajungem să determinăm din ce carieră au fost desprinse pietrele care au servit la înălțarea unuia sau altuia dintre monumentele din Valea Nilului. Analiza chimică a permis, de asemenea, să se găsească compoziția mortarelor folosite în arhitectura romană sau a verniului strălucitor care a servit la acoperirea vaselor de tip Camares, sau a celor atice cu figuri.

Arheologia preistorică folosește, de asemenea, metode deosebit de delicate ca să ajungă să reconstituie mediul în care au trăit oamenii ale căror urme le studiază. Fiecare ramură a sedimentologiei — adică a studiului terenurilor în care inventarul mobil este stratificat — folosește microscopul și analiza chimică, ceea ce nu se poate face decît în laborator; aceleași condiții sînt necesare pentru palinologie, studiul polenului. Acesta se păstrează fosil în nivelele arheologice, de unde este strîns cu grijă pentru analizele fine la microscop, cu scopul de a reconstitui flora din fiecare epocă și, ca urmare, climatul acesteia din urmă.

Greu de folosit pentru a stabili datări analiza fluorului conținut de un os permite deosebirea unui os fosil de un os recent, proporția de fluor crescînd odată cu vîrsta osului. Astfel, s-a putut de-

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

monstra că maxilarul găsit la Moulin-Quignon, descoperit în 1873 de către Boucher de Perthes, nu era vechi, şi că „omul de la Piltdown" era unul dintre falsurile care abundă în arheologie; dacă ar mai fi nevoie, ar fi uşor să se descopere „contrafacerea" descoperirilor de la Glozel, prin astfel de mijloace.

Şi fotografia poate să devină un auxiliar de caracter mai tehnic: la fel fotogrametria şi fotografia cu raze ultraviolete.

Fotogrametria nu este altceva decît aplicarea la monumente a tehnicii de relevare topografică. Monumentul este descris cu ajutorul clişeelor obţinute printr-un fototeodolit care redă relieful, exprimat pe hîrtie prin curbe de nivel; astfel se obţine prin acest procedeu o descriere obiectivă pe trei dimensiuni. Metoda a fost inventată de către L. Laussedat în 1849, iar F. Stolze ataşat pe lîngă misiunea astronomică germană din Persia, în 1874, a efectuat un releveu fotogrametric al Persepolisului. Dar abia în ultimii ani acest procedeu a fost folosit sistematic şi anume pentru a releva monumentele egiptene din Nubia, înainte ca ele să fie deplasate sau înghiţite de apele înaltului baraj de la Asuan.[69]

Fotografia cu raze ultraviolete a fost adesea întrebuinţată pentru studiul tablourilor; se pot astfel deosebi, sub unele picturi, altele mai vechi peste care pictorul a creat o operă mai nouă, iar analiza prin raze ultraviolete poate permite urmărirea muncii de creaţie a operei de artă. Această metodă, a analizei spectroscopice, a fost folosită pentru studiul picturilor parietale, în special în Australia.

Maşinile electronice pot să fie, de asemenea, folosite. În 1961, la congresul de matematică al Republicilor Sovietice, de la Leningrad, s-a anunţat descifrarea hieroglifelor maya mulţumită calculatoarelor electronice. În altă ordine de idei, un centru de analiză documentară pentru arheologie a fost creat în 1957 de către directorul general de la C.N.R.S. Aici se constituie fişiere mecanografice, cu ajutorul cărora fiecare descoperire ar

Scanned with CamScanner

putea fi repede comparată cu obiectele identice descoperite în alte stațiuni.[70]

Mai întîi, însă, este necesară o muncă preliminară imensă de recensămînt pentru a permite întocmirea fișierelor. Lucrările întreprinse sau proiectate cuprind obiectele de metal din epoca bronzului, din Balcani pînă la Indus (lucrare realizată în întregime de către J. Deshayes), ceramica din epoca bronzului vechi și mijlociu din Orientul Apropiat, monedele cretane din epoca clasică, cilindrii-sigilii orientali, vasele grecești, uneltele paleolitice, tabletele orientale. Se ia în considerare, de asemenea, un fișier de analiză conceptuală asupra Coranului, cu alte cuvinte, toate temele ce au constituit gîndirea lui Mohamed sînt repertoriate și clasate. Trebuie să remarcăm că aceste fișiere nu sînt decît o formă modernă și sistematică a „corpusurilor" de inscripții sau de vase, după cum lucrări cum sînt *Concordantiae bibliorum sacrorum*, a părintelui Dutripon, datînd de la 1868, aduc servicii analoage exegeților bibliei.

Arheologia submarină

Cercetarea tezaurelor înecate urcă pînă în Antichitate. Herodot ne vorbește de Scyllias care, într-un naufragiu de corăbii persane, în largul coastelor tesaliene, a salvat numeroase tezaure. Oamenilor care practicau pescuitul bureților și al peștilor submarini cu mîna, trebuie că li se întîmpla să recunoască, în cursul scufundărilor, epave de unde să readucă obiecte prețioase; se pare că acesta era un lucru destul de curent, deoarece un oraș ca Rhodos a stabilit o legislație relativă la drepturile „descoperitorilor".

Primele descoperiri de tezaure arheologice submarine din epoca noastră s-au datorat, de asemenea, pescarilor de bureți. În 1879, în apele golfului Salamina, s-a scos o statuie fără cap, de efeb, care se găsește la muzeul de la Berlin. În 1900 s-a descoperit o epavă de corabie de către pescuitorii de bureți în largul insulei Cerigoto, antica Anticyteră. S-au întreprins lucrări care au

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

durat mai multe luni pentru a scoate la suprafață o parte din încărcătură; scufundătorii au readus mai mult de 40 de statui din marmură și bronz; fără îndoială aceste comori ale artei grecești clasice au fost îmbarcate pe cîteva vase ca să fie duse spre Roma, probabil în urma jefuirii Atenei de către Sylla, în 86 î.e.n. Se presupune, de asemenea, că datorăm lăcomiei romanilor contemporani lui Sylla descoperirile de pe vasul de la Mahdia. Chiar în largul acestui mic port tunisian, în 1907, pescuitorii de bureți au descoperit o epavă antică. Alfred Merlin, directorul Serviciului de Antichități din Tunisia, a vrut să întreprindă explorarea vasului scufundat de unde se și scoseseră un mare număr de obiecte. Natural, el n-a obținut creditele necesare de la guvernul francez ci de la doi mecenați americani, ducele de Laubat căruia arheologia franceză îi datorește atît de mult, și James Hazen Hyde; marina franceză și-a dat și ea, totuși, concursul și de la 1908 la 1913 s-au scos din epavă coloane, capitele, obiecte de bronz, cratere, în total un inventar mobil îndestulător ca să umple cinci săli ale muzeului Alaloui din Tunis. În 1948, a revenit în apele Mahdiei aviso-ul *Elie Monier*, făcînd parte din grupul, proaspăt fondat, de studii și cercetări submarine sub direcția comandanților Tuillez și Cousteau; părintele Poidebard însoțea expediția, căreia el i-a adus cunoștințele sale în materie de arheologie clasică. În timp ce cercetările de la 1908 au fost efectuate cu ajutorul scafandrilor, de data aceasta, au fost folosiți pentru prima dată scafandrii autonomi Cousteau-Gagnan, în domeniul arheologiei submarine. Abia după cinci zile de cercetări, epavele au putut fi găsite și deoarece lucrările de scufundare n-au durat decît cîteva zile, s-au adus la suprafață numai patru coloane și cîteva amfore.

Cei cinci ani care au urmat ultimului război au marcat începutul cercetărilor submarine și scafandrul Cousteau-Gagnan este instrumentul care a permis vulgarizarea acestei noi goane după comori, căci jaful epavelor de pe coastele noastre mediteraneene, început odată cu acela al balizei

de la Chretienne, în largul Antheor, nu este altceva decît o goană după comori. Căutarea epavelor este în prezent reglementată, iar săpăturile submarine au propriile lor metode și instrumente de lucru, ca și săpăturile terestre. Stațiunea trebuie să fie caroiată cu ajutorul unei grile rigide, astfel încît să se poată situa obiectele; se ridică planuri submarine după ce grila a fost localizată prin raport cu țărmul. Se întîmplă adesea ca părți dintr-un oraș în ruine să fie acoperite de ape; planul ridicat după acestea nu este altceva decît continuarea părții dezgropate pe țărm. Pentru a ridica acest plan, fotografia aeriană este un prețios auxiliar, și, în săpăturile submarine de la Halieis, în Peloponez, americanii folosesc baloane de unde fac fotografii de la înălțimi joase, variind între 20 și 350 m. Televiziunea poate fi un instrument util pentru directorul săpăturii, care de la cartierul său general are posibilitatea de a dirija, cu ajutorul unui telefon, lucrările de scufundare. Nava *Calypso* a comandantului Cousteau a adus mari servicii arheologiei submarine și recent Franța a pus în serviciu o vedetă special armată pentru explorarea submarină: *Arheonautul*. Anglo-saxonii au pus la punct diverse instrumente de scufundare; australianul Macley Lawrie a construit o capsulă submarină, *Towvane,* care permite explorarea fundului mării; *Asherah* folosită de către profesorul G.F. Bass este o cameră submersibilă care are două faruri, camere fotografice și cameră de televiziune. Magnetometrul cu protoni este de asemenea utilizat, dealtfel cu destul succes, iar releveele fotogrametrice ar trebui cu deosebire recomandate, în arheologia submarină.

Publicul știe acum că există un mare număr de epave reperate în tot lungul coastelor Mediteranei; în Grecia sînt orașe întregi care sînt parțial sau total scufundate și mai multe dintre ele sînt explorate de către misiuni grecești, americane sau germane: Asopos, Halieis, Feia în Peloponez, Anthedon în Beoția. Prof. J. Hall a cercetat urmele de la Areopolis, oraș scufundat în sec. V, iar școala franceză de la Atena a făcut o tentativă

pentru a regăsi Helike, important oraş din Ahaia scufundat în sec. IV î.e.n.

Arheologia submarină este o cucerire recentă a arheologiei; cîmpul său imens abia începe să fie explorat şi încă de pe acum ne aduce elemente esenţiale pentru cunoaşterea civilizaţiilor şi tehnicilor trecutului.[71]

Partea a doua

ISTORIA ARHEOLOGIEI

Să schițezi istoria succintă a cercetărilor arheologice, începînd din Antichitate pînă în ultimii ani, nu este un lucru ușor. Dacă este posibil să urmărești cronologic dezvoltarea cercetărilor în lumea occidentală, atîta timp cît arheologia n-a fost decît distracție de amatori, marotă de colecționari sau lucrări individuale ale unor diletanți, este exclus să poți trata astfel subiectul după ce arheologia a devenit o știință organizată ce acoperă toate spațiile geografice; este potrivit, atunci, să tratezi progresul cunoștințelor pe zone.

Săpăturile înmulțindu-se pe măsură ce ne apropiem de epoca noastră, nu poate fi vorba să se facă o examinare amănunțită a acestora. Sînt deci doar cîteva descoperiri importante, alese printre cele mai marcante, care vor reține atenția noastră, deși, ori de cîte ori va fi posibil mă voi strădui să schițez un istoric cît mai complet. Numărul de cercetări, masa de documente, obligă să se procedeze la o alegere riguroasă, și, orice alegere rămînînd subiectivă, voi fi constrîns să vorbesc de unele descoperiri iar pe altele numai să le semnalez, ba chiar să le trec sub tăcere, fără ca aceasta să însemne că lucrările menționate ar fi realmente mai importante sau științific mai bine conduse decît altele lăsate la o parte. Se va vedea, de asemenea, că, dacă am tratat mai pe larg istoria descoperirilor și civilizației mesopotamiene sau egiptene decît pe aceea a Africii Negre, aceasta

ține de faptul că misiunile arheologice se tot înmulțesc, de mai bine de un secol, în Egipt și în Irak, în timp ce Africa abia începe să fie prospectată.

Totuși oricare ar fi dezvoltarea lucrărilor, săpăturile arheologice sînt încă în stadiu de schiță, nu există o singură stațiune care să fie săpată în întregime, și chiar în țări unde arheologii cercetează terenul de mai bine de un secol, nu s-a atins nici măcar a suta parte din patrimoniul arheologic.

Vom vedea mai jos munca săvîrșită și ne vom putea imagina atunci tot ce mai rămîne de făcut pentru numeroasele viitoare generații de arheologi.

Scanned with CamScanner

I. CĂLĂTORI ŞI COLECŢIONARI

Babilonienii şi egiptenii

Unul dintre cei mai vechi colecţionari cunoscuţi este Nabonide, ultimul rege al Babilonului. El a fost suit pe tronul lui Nabucodonosor în 555 î.e.n., poate de către armată, cu toate că nu făcea parte din familia regală. Era, în acel moment, înaintat în vîrstă şi foarte învăţat în teologie; aşadar n-a fost adus pentru valoarea sa militară şi ambiţia sa este limitată la restaurarea templelor şi la reanimarea cultului diferiţilor zei ai imperiului, după cum mărturisesc numeroasele inscripţii datînd din timpul domniei sale. Mama sa a fost preoteasa zeului Lună, Sin, la Harran, pe Eufratul superior; ca urmare a unui vis în care zeul i s-a arătat şi i-a cerut-o, el a reconstituit templul său de la Harran, după cum l-a restaurat şi pe acela de la Ur, al aceleaşi divinităţi. O expediţie anglo-turcă care a săpat la Harran, începînd din 1951, a regăsit templul sub marea moschee a oraşului; au fost dezgropate stelele de fundaţie ale lui Nabonide, integrate în perimetrul de piatră al moscheii ruinate. Dar Nabonide nu se mulţumea numai să restaureze sau să zidească din nou templele. El a strîns în palatul său de la Babilon statuile de zei scoase din temple, ritualurile redactate pe tablete, prizmele poligonale cu inscripţii de fundaţie, toate obiectele sacre dintre care o parte trebuie să fi fost culese în

cursul lucrărilor de reconstrucție. Pare să fie sigur că regele a adunat statuile de divinități dintr-un sentiment de pioșenie, și același sentiment l-a condus și în opera de restaurare a sanctuarelor și a cultelor; dar mînat de o pasiune de colecționar a adunat toate obiectele de cult strînse din temple. Această manie care îl ducea la despuierea templelor din cetăți a atras nemulțumirea clerului și a credincioșilor, așa încît s-a retras la Teima unde a vrut să ridice o cetate „asemănătoare Babilonului". S-a crezut că a fost constrîns la acest fel de exil, în timp ce fiul său, Bel-șar-Utsur — Baltazar din Biblie — asigura regența la Babilon. Dacă am crede stelele de la Harran, s-a stabilit la Teima de bunăvoie, pe care a și părăsit-o la un moment dat pentru a întreprinde lucrările de reconstrucție a templului lui Sin de la Harran. S-ar părea de asemenea că numai pentru a se deda în mod liber dragostei sale pentru colecționarea de obiecte antice, a fost reținut în acest oraș situat în nordul Arabiei, de unde mergea adesea în vizită la Yatribu, viitoarea Medina.

În Egiptul Epocii Tîrzii se relevă o preferință generalizată pentru operele de artă din Antichitate. Această preferință a apărut sub dinastia XXV etiopiană.[72] Artiștii au continuat să copieze modelele tradiționale din Imperiul Nou. Cu dinastia etiopiană, începe să fie studiate operele din Imperiul de Mijloc și mai ales acelea din Imperiul Vechi, bătrîne de aproape două milenii. În epoca următoare, numită perioada saită,[73] datorită faptului că regii indigeni și-au stabilit capitala la Sais, în Deltă, de unde era originar Psamtie, întemeietorul dinastiei, această preferință pentru lucrurile antice a triumfat. Așa cum la începutul secolului nostru, colecțiile de „artă neagră" au influențat toate concepțiile artistice ale acestei epoci, în Egiptul secolului VII î.e.n., preferința pentru cea mai îndepărtată antichitate națională a dirijat toate ideile estetice ale sculpturii epocii. Asistăm la o adevărată „Renaștere" dar aici artiștii au imitat prea servil operele vechi,

Scanned with CamScanner

afară numai dacă nu le-a lipsit un oarecare geniu; creațiile lor, datorită calității lor de finețe în amănunt și al profundului lor realism care reîntîlnește pe cel al artei din dinastiile V și VI, așa cum aceasta se manifestă în capul Salt sau în Șeic-el-Beled, sînt marcate de o răceală care dezvăluie secătuirea sufletului creator al Egiptului marilor epoci.

Grecii

În sensul cel mai larg al cuvîntului, primul arheolog după cunoștința noastră este Homer sau dacă preferăm autorul sau autorii *Iliadei și Odiseei*. Este greu să deosebești ceea ce aparține epocii poetului și ceea ce este ecoul lumii miceniene dispărute probabil de patru secole, dar apare clar că universul epopeii homerice este, în mare parte, reconstituirea unei epoci trecute. Homer face treabă de arheolog cînd descrie obiceiurile de viață zilnică sau juridice care urcă pentru el în „Antichitate" și, adesea, și atunci cînd dă descrieri amănunțite ale obiectelor; povestirea înmormîntării lui Patrocle, așa cum o citim în *Iliada*, va fi aplicată riturilor funerare care au fost săvîrșite la înhumarea prințului micenian al cărui mormînt, de la Dendra, în Argolida, a fost deschis de Person; megaronul, sala comună cu vatră centrală, descris de Homer a fost regăsit în săpăturile de la Pylos și de la Tirint; alte descrieri de armuri și de sculpturi, începînd cu cele ale lui Agamemnon, aceea a coifului lui Ulise, a patului făurit de Ikmalios, a cupei lui Nestor, răspund unor obiecte miceniene din care posedăm exemplare sau reprezentări.

Patru secole după Homer, spre mijlocul sec. V. î.e.n., Herodot a parcurs Orientul din Lydia pînă în Egipt, trecînd prin Mesopotamia. În cursul anchetei sale, al cărui scop era de a întocmi istoria războaielor care îi opuseseră pe greci perșilor lui Darius și Xerxes, el a descris nu numai obiceiurile popoarelor pe care le-a vizitat, dînd și elemente din istoria lor, dar, de ase-

menea, unele monumente vechi, cum ar fi templul lui Zeus-Belos şi turnul său cu etaje (*Ziggurat*), sau grădinile Semiramidei de la Babilon, Piramidele de la Ghize, templele de la Buto şi Bubastis din Egipt.

Tucidide, mai tînăr decît Herodot cu o generaţie, consacră primele capitole din a sa *Istorie a Războaielor peloponeziece* unei schiţe istorice a evenimentelor care au precedat aceste războaie; aici se găsesc consideraţii care ţin de arheologie şi, în special, această constatare care conţine în general germenii metodei comparative, fundament al cercetărilor arheologice: atunci cînd atenienii au purificat insula Delos, în cursul răboiului lor contra Spartei, au fost scoase şi duse din insulă toate mormintele şi s-a tras concluzia, cu acest prilej, că jumătate din acestea aparţineau carienilor după forma armelor pe care le conţineau şi după felul în care carienii contemporani lui Tucidide, instalaţi pe coastele Asiei Mici îşi înmormîntau morţii.

Dicearhos din Mesina, care a trăit în a doua jumătate a sec. IV î.e.n., a fost discipolul lui Aristotel. El a scris un număr mare de cărţi din care nu ne-au rămas decît cîteva fragmente şi se pare că Cicero îl preţuia deosebit de mult. Cel mai lung fragment pe care îl avem de la el este relativ la o operă asupra *Vieţii din Helada;* este una dintre primele „periegheze" în care autorul, în cursul unei călătorii, descrie geografia regiunilor traversate, precum şi obiceiurile locuitorilor şi unele monumente ale oraşelor, în cazul acesta, cele din Atica şi mai ales din Beoţia. Filohoros, abia mai tînăr decît Dicearhos, a scris o *Istorie a Aticei* unde se găsesc strînse tradiţiile asupra celui mai îndepărtat trecut al acestei regiuni a Greciei; după cunoştinţa mea el este primul care a strîns înscripţiile într-o lucrare intitulată *Epigrammata Attika*.

Alt călător arheolog este Polemon din Ilion, dintr-o generaţie mai tînără decît Filohoros. După Athenaios care a scris în Alexandria, el a redactat de asemenea o culegere de inscripţii ale

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

orașelor, dar și-a consacrat cercetările sale mai ales unor monografii din care ne-au mai rămas cîteva fragmente, și al căror caracter arheologic se dezvăluie fie și numai din titluri: *Despre Acropola ateniană*, *Tablouri din Propilee*, *Pe Calea Sacră*, *În porticul pictat de la Sicione*, *Despre Tezaurele de la Delfi*, *Călătorie la Ilion*, *Originile cetăților din Italia și Sicilia.*

Cel mai celebru dintre acești călători rămîne, totuși, Pausanias care, în a doua jumătate a secolului al II e.n., a parcurs Grecia și a compus o lucrare voluminoasă, unde a povestit tot ceea ce a văzut și a auzit; cu toate că este prost scris și prost compus, datorită credulității și lipsei de simț critic ale autorului, acest tratat care s-a păstrat în întregime, este fără îndoială cel mai prețios ghid al Greciei antice. Descrierea monumentelor vechi deține un loc foarte important și știm cît de prețioasă este ea pentru arheolog, atît pentru cercetătorii de la Delfi, sau de la Olimpia, ca și pentru Schliemann care a putut să identifice, mulțumită lui Pausanias, tezaurul lui Minyas de la Orhomenos, sau care a întreprins săpături în cercul mormintelor de la Micene, întemeiat pe încrederea în cuvintele periegetului nostru.

Putem să regretăm cu nu avem lucrări asemănătoare și pentru alte regiuni ale lumii antice, căci marea *Geografie* a lui Strabo, care a trăit în sec. I. î.e.n., nu cuprinde fapte de acest fel, decît îutr-un mod prea sumar pentru a fi un îndreptar foarte util, în ciuda imensului interes pe care-l prezintă numeroasele descrieri de locuri, de monumente și de obiceiuri.

Romanii

Se pare că grecii nu au avut deloc înclinație pentru colecțiile de obiecte antice, chiar dacă nu au ignorat muzeele, cel mai vestit dintre acestea fiind, se pare, templul Herei din insula Samos care a fost transformat în muzeu și unde au fost adunate picturi, sculpturi de maeștri, precum și copii după opere celebre. Romanii, dimpotrivă,

au arătat cel mai viu interes pentru colecţiile de opere de artă greacă.

În sec. III î.e.n. romanii au intrat în contact strîns cu grecii din Italia şi Sicilia pe care i-au supus legilor lor. Prin greci, latinii au descoperit bucuriile artei şi culturii. În ciuda unor conservatori cum erau Cato cel Bătrîn, în casele lui Scipio, Paulus Aemilius, Flaminius şi a Gracchilor era cultivată limba greacă;[74] această pasiune pentru literatura greacă a devenit repede o modă pentru tot ce venea din Grecia, iar cînd, în 146 î.e.n., Lucius Mummius a distrus Corintul, mii de tablouri şi statui au fost adunate în cetate şi trimise în Italia, unde au împodobit templele şi locuinţele particulare. Strabon care aminteşte acest eveniment, povesteşte că, atunci cînd Cezar a făcut să se reconstruiască oraşul, cu un secol mai tîrziu, noii locuitori au săpat în morminte, de unde au scos o atît de mare cantitate de bronzuri preţioase şi de sculpturi în teracotă, încît au umplut Roma, cu ale lor „necrocorintiene", după numele care s-a dat acestor obiecte de artă; după textul lui Strabo se pare că în această epocă, achiziţia de opere greceşti nu era numai privilegiul romanilor bogaţi, dar şi al unui număr mare de amatori.

Am arătat, anterior, jaful Atenei de către Sylla, în urma căruia un mare număr de corăbii care duceau tezaure de artă către Italia, au naufragiat şi ne-au asigurat poate epavele de la Anticythera şi de la Mahdia.[75] Lucullus şi Cicero au fost mari amatori de artă grecească, dar, în general, ei cumpărau obiectele, contrariu acelui prea vestit Verres[76] care a despuiat Sicilia, mai degrabă din lăcomie, decît datorită atracţiei pentru operele de artă.

Paralel cu gustul colecţionării operelor vechi, romanii au dezvăluit o înclinare oarecare şi pentru călătoriile turistice. Această curiozitate cu privire la ţările exotice este uşor de simţit chiar la greci şi, alături de călătorii scriitori ca Pausanias, numeroasele grafituri lăsate de călătorii greci pe monumentele egiptene sînt mărturiile im-

portanței turismului grecesc din epoca ptolemaică. Romanilor nu le-a plăcut mai puțin să călătorească, dar Grecia a rămas locul privilegiat pentru popasurile lor, chiar dacă curiozitățile Văii Nilului nu i-au lăsat indiferenți. Germanicus, despre a cărui călătorie la Teba la începutul sec. I., în vremea împăratului Tiberiu, ne-a păstrat amintirea Tacit, rămîne fără îndoială unul dintre cei mai celebri turiști romani. Fără îndoială, cel mai ilustru dintre călătorii și amatorii de antichități este împăratul Hadrian. Cea mai mare parte din domnia sa a fost consacrată călătoriilor de-a lungul și de-a latul imperiului său; călătorii de prestigiu, călătorii, de asemenea, de prinț luminat care voia să cunoască problemele administrativ-economice ale fiecărei provincii, dar, încă și mai mult, călătorii de turist distins și măreț căruia îi place să întemeieze orașe și să înfrumusețeze cetățile. Nostalgia sa pentru Grecia și pentru operele sale de artă este atît de profundă încît a pus să se construiască la Tibur, actualul Tivoli, o vilă palatială unde se uneau grațiile Atenei cu fastul Alexandriei; aici se aflau o academie și un liceu, o bibliotecă, un stadion, un teatru grecesc ba chiar și un mare bazin înconjurat de statui și numit Canope, în amintirea acestui oraș plin de plăceri, vecin cu Alexandria și unit cu capitala egipteană printr-un canal, unde toată noaptea circulau bărcile luminate ale petrecăreților; în această lume în miniatură, împăratul a adunat obiecte de artă, statui, tablouri, dintre care o mare parte era constituită din copii; multe dintre „anticele" muzeelor moderne provin din cercetările efectuate, de la Renaștere încoace, în ruinele acestei vile.

Literatura latină privitoare în parte la subiecte din domeniul arheologiei este destul de restrînsă. Cercetările asupra obiceiurilor și instituțiilor vechii Rome, așa numitul *mos maiorum*, au început din sec. II î.e.n. cu autori precum Cato și Fulvius Nobilior și acestor lucrări, din care nu ne-a rămas aproape nimic, vin să se adauge studiile filologice, pentru care tratatul despre *Limba Latină* al lui Varro, dedicat lui Cicero, rămîne

drept model. La sfîrşitul aceluiaşi prim secol înaintea erei noastre, Vitruviu scrie un tratat despre *Arhitectură*, în care se găsesc elemente fundamentale pentru cunoaşterea arhitecturii elenistice, din care scriitorul latin făcuse un model. În secolul următor, Frontinus a scris o lucrare preţioasă despre apeductele Romei; este un studiu precis asupra istoriei apeductelor care furnizau apă Romei, despre lungimea lor, modulul conductelor lor, debitul lor etc. *Istoria Naturală* a contemporanului său Plinius cel Bătrîn este deosebit de importantă pentru cunoaşterea istoriei picturii, sculpturii, artelor minore din Grecia şi a tehnicilor întrebuinţate de către artişti. Dimpotrivă, geografii latini sînt în general arizi şi operele lor se reduc la nomenclatoare, adesea rezumate ale autorilor greci sau chiar cartaginezi, de felul lucrării *Ora Maritima* (Malurile mării) a lui Festus Avienus care a trăit la sfîrşitul sec. IV. Din întreagă această literatură, lucrarea cea mai originală şi mai bogată în însemnări cu caracter arheologic rămîne *Jurnalul de călătorie al Etheriei* (*Itinerarium Aeteriae*); această creştină, din Spania sau din Gallia, a efectuat, la sfîrşitul sec. IV, un pelerinaj în Palestina, care a dus-o din Sinai pînă la Eufrat; preocupată cu pasiune de toate antichităţile biblice, ea a descris locuri şi staţiuni care interesează atît istoria Exodului, cît şi pe aceea a liturghiei creştine primitive.

Scanned with CamScanner

II. MISIONARI, NEGUSTORI ŞI UMANIŞTI

Evul mediu timpuriu

În toată perioada evului mediu timpuriu asistăm la dezinteresul pentru cercetarea cu caracter arheologic, dar fără ruptură totală cu tradiţia antică. Gîndirea greco-latină, în aspectul său platonizant este păstrată în mînăstiri, văzută prin ochii sfîntului Augustin[76] sau ai lui Boetius.[77] Dar, mai ales în timpul acestei perioade, se dezvoltă în Orient tradiţiile artistice care au permis înflorirea arhitecturii romanice, începînd din sec. XI.

Monumentele antice existau sub ochii locuitorilor oraşelor şi cîmpiilor, dar, nu apăreau decît ca nişte ruine ciudate, afară numai dacă serveau încă drept adăposturi atît bogaţilor cît şi pentru săraci; aceştia din urmă locuiau la Roma în Coliseu, ca nişte „squateri", în timp ce familiile nobiliare se refugiaseră în ruine mai solide, după ce le fortificaseră; în 1257 senatorul Brancaleone a pus să se radă de pe faţa pămîntului 146 din aceste case, servind drept refugiu unei nobilimi agresive. Nu este mai mică, în Evul Mediu, nici fantezia în interpretarea ruinelor, fantezie pentru care grecii au rămas celebri, în legătură cu monumentele din Egipt. Astfel, în sec. IX, teatrul de la Verona era considerat drept un labirint,[78] în timp ce Coliseul devenise un templu al Soarelui construit de Vergiliu! Din 1454, s-a găsit o interpretare a mormintelor de la Corneto (Tarquinia),

anume că ar fi fost palatul regelui Corythos[79]; este totuşi remarcabil faptul că fantezia grecilor, cît şi a oamenilor din Evul Mediu, păstrează un caracter verosimil, contrar superstiţiilor contemporanilor noştri, amatori de arheologie-ficţiune, care s-a schimbat într-un adevărat delir cosmic.

Aşa cum se scriseseră adevărate romane asupra temelor antice de felul mitului lui Heracle, sau al istoriei lui Alexandru cel Mare, s-au făurit povestiri pentru a explica atitudinile statuilor: de asemenea, se găseşte în *Mirabilia Romae*, lucrare asupra frumuseţilor Romei datînd din sec. XIII, o interpretare a Dioscurilor de la Quirinal[80] care ar fi fost făcuţi din ordinul lui Tiberius pentru a recompensa pe doi tineri filozofi, Praxitele şi Fidias[81]... În a sa *Istorie a regilor Angliei*, William de Malmesburry, la mijlocul sec. al XII-lea, raporta istorioare privind căutarea comorilor şi descoperirea, în secolul precedent, a corpului uriaş al lui Palas, fiul lui Evandru,[82] personaj devenit celebru prin Eneida lui Vergiliu. Ruinele Romei nu interesau numai pe amatorii de minunăţii, dar, de asemenea, pe constructori. Se ştie ce „cariere de piatră" reprezentau uriaşele monumente romane, în timp ce marmorele alimentau cuptoarele de var. Coloanele antice, începînd încă de la sfîrşitul antichităţii, erau refolosite pentru construcţia bazilicilor creştine şi, la monumentele medievale care se mai pot încă vedea în Italia, numărul acestor reîntrebuinţări pare incalculabil; tocmai în aceeaşi ordine de idei, către 1140, Suger abate de Saint-Denis,[83] punea să se caute la Roma fusuri de coloane pentru înălţarea bazilicii regale.

Călători în Orient

De la Giovanni Piano da Carpino şi Willem van Ruysbroeck la Giovanni de Montecorvino, de la Abul Hasan Ali la Ibn Djobair, Evul Mediu a cunoscut un mare număr de călători. Din partea creştinilor, sînt negustori, misionari sau ambasadori; călătorii musulmani sînt mai dezinteresaţi,

deşi religia este adesea motivul profund al călătoriilor lor, în general sancţionată prin pelerinajul la Mecca. Scrierile lor prezintă puţin interes pentru istoria arheologiei, cu toate că se găsesc la Marco Polo interesante descrieri, de exemplu a Pekinului, sau în Odoric de Pordenone o descriere a unui templu jawanez care poate să fie acela de la Borobudur.

Ibn Batuta, care a trăit în sec. XIV şi care se pare că a fost cel mai mare călător din toate timpurile, s-a interesat mai precis de antichităţi, şi, atunci cînd a călătorit în Egipt, el a descris farul din Alexandria în ruine, a vizitat piramidele şi a urcat pe Nil pînă la Luxor. Piramidele îi neliniştiseră pe arabi şi înainte de Ibn Batuta. În 820, califul abbasid al-Mamun[84] a pus să se deschidă piramida lui Cheops şi se povestea că a găsit o statuie de malachit, îmbrăcată cu o armură de aur împodobită cu pietre nestemate; *Scurta povestire despre minunăţiile Egiptului* (Abrégé des Merveilles de l'Egypte), tradusă în 1898 de către Carra de Vaux, este plină de povestiri ciudate, de felul celor 1001 de nopţi, şi de istorioare relative la temple misterioase locuite de către djinni.[85] Cît despre Ibrahim Ibn Wasif Sham, acesta poate fi considerat unul dintre fondatorii piramidologiei, întrucît susţinea că ştiinţa vechilor egipteni era cuprinsă în marea piramidă. Ibn Batuta s-a dus de asemenea în Levant, unde a vizitat Ierusalimul şi Tiberiada în ruine, Baalbek şi Damasc. Mergînd la Şiraz, nu ştie nimic despre Persepolis, dar atunci cînd a vizitat Mosul, semnalează nişte ruine care sînt cele ale Ninivei; la Efes, ştie cîte ceva despre ruinele templelor greceşti, iar la Pergam a vizitat o casă despre care credea că este aceea a filozofului Platon. Ajunge chiar să viziteze Constantinopolul, unde scapă să nu fie brutalizat datorită protecţiei împăratului — era încă în epoca Imperiului Bizantin creştin — şi ne dă o povestire a vizitei sale la palatul imperial; este interesant de remarcat că un musulman nu putea să intre fără pericol în ţările creştine, în timp ce creştinii care par-

curgeau Orientul pentru a predica religia lor sau pentru comerţ erau foarte numeroşi.

Printre călătorii din Occident trebuie citat mai întîi Beniamin din Tudela. Acest rabin al unei comunităţi din Navara, a părăsit Spania în 1160, cu intenţia de a vizita comunităţile evreieşti din Orient. Pelerinajul său l-a condus, prin Franţa, Italia şi Grecia, în Asia Mică (Cilicia), Siria, Mesopotamia, Persia, Arabia, Yemen şi Egipt, de unde s-a îmbarcat pentru Sicilia, în 1173. Cinci ani mai tîrziu, el redacta în ebraică povestirea voiajului său care n-a fost publicată decît în 1543, la Constantinopol. În carte se vorbeşte mai cu seamă despre Byblos, despre Ninive, despre Al Mutsal (Mosul) pe care l-a identificat greşit cu Asur, despre Babilon, „vechiul Babel ... care este complet ruinat".

Singurul călător creştin care s-a interesat, în adevăr, de lucrurile antichităţii, în timpul Evului Mediu, este Ciriaco (Ciriacus) din Ancona. Născut în 1391, a parcurs toată Italia, iar din 1435 pînă în 1447 a călătorit, traversînd Orientul, în Grecia, în Dalmaţia, în Egipt, în Marea Egee, la Constantinopol. În cursul acestor călătorii el a adunat manuscrise, monede, inscripţii, a căutat să identifice mormintele antice şi, în special, monumentele romane despre care a dat explicaţii împăratului german Sigismund. Din călătorie el a adus şase volume de note, comentarii, desene şi copii de inscripţii greceşti şi latine care au fost distruse în 1514, în timpul incendiului Bibliotecii Sforza de la Pesaro. Nu ne-au mai rămas acum decît *Itinerariile* sale (*Cyriaci Anconitarii Itinerarium*) editate la Florenţa, în 1742. Ciriaco d'Ancona este, încă de pe atunci, un om al Renaşterii, al acelei minunate Renaşteri italiene care a început un secol înaintea Renaşterii franceze.

Primii iubitori de „antichităţi"

În ciuda Cruciadelor şi a comerţului cu Orientul, oamenii Evului Mediu au rămas orientaţi spre antichitatea greco-latină şi la fel s-a în-

tîmplat și cu cei ai Renașterii. Se mergea în Orient pentru comerț, pentru ca să cucerești pămînturi, pentru a propovădui credința creștină, dar Nicolo și Hugo d'Este călătoresc, în 1367, la Roma pentru „a vedea aceste magnifice antichități care se puteau încă vedea la Roma": astfel ei ar putea apărea ca primii turiști ai Evului Mediu. Dar Roma fusese vizitată cîțiva ani înaintea lor de către un călător marcant, care poate fi considerat primul iubitor de antichități, deși este mai ales cunoscut ca poetul dragostei pentru Laura.

Atunci cînd s-a dus la Roma, în 1340, Petrarca a venit datorită invitației Senatului roman, pentru a primi coroana poeziei, prin care se reînnoda firul tradiției jocurilor capitoline ale Antichității. Înainte de a merge la Roma, Petrarca a trecut prin Neapole, ca să vadă mormîntul lui Vergilius și Posilippo. În scrisorile sale familiare, poetul povestește vizita la termele lui Dioclețian, unde, sub bolțile liniștite, regăsea această Antichitate atît de scumpă umaniștilor. Într-un tratat sub formă de dialog „*De remediis utriusque fortunae*" el semnalează un mare număr de statui și întocmește lista monumentelor distruse și abandonate. Petrarca apare ca primul umanist care a dezvăluit respectul pe care trebuie să-l purtăm resturilor antichității, și tot așa, el este primul care a realizat o colecție de monede și diverse medalii clasate într-o succesiune cronologică. Încă de pe atunci om al Renașterii, el considera pe Antici drept modele care trebuie imitate și a oferit împăratului Carol IV[86] o medalie a lui Augustus, dîndu-i drept exemplu pe împăratul roman, ca pe un model de principe. Alături de sonetele care i-au adus nemurirea, el a mai lăsat o întreagă operă erudită, între care un „*Itinerar al Siriei*", întocmit pe baza cunoașterii geografilor antici.

Înainte de a trece în sec. al XV-lea, care este secolul de aur al Renașterii italiene, se cuvine să menționăm numele lui Boccaccio, care s-a făcut celebru prin imensul său talent de povestitor în Decameron, dar care a fost, de asemenea, un

Scanned with CamScanner

erudit interesat, în mod deosebit, de religia și mitologia antică asupra cărora a lăsat un important tratat intitulat *Despre genealogia zeilor* dar, de asemenea, s-a interesat și de ruinele antice și în special de cele de la Baiae, „vechi clădiri care totuși sînt noi pentru spiritele moderne".

Poggio Bracciolini, cunoscut în Franța sub numele de le Pogge, este fără îndoială primul „arheolog" modern. S-a născut la Florența, în 1380; a studiat greaca și latina pe lîngă magiștri distinși, și cînd s-a dus la Roma, la douăzeci și doi de ani, era considerat ca un savant cu renume. A stat zece ani la Roma, ca secretar apostolic al Papei, iar cînd s-a întors la Florența, după vacanța care a urmat după Marea Schismă a Occidentului, Nicolo Niccolini,[87] de care-l lega o prietenie adîncă, i-a inspirat gustul pentru căutarea capodoperelor Antichității. A revenit la Roma ca să-și reia funcțiile sale de secretar apostolic pe lîngă Martin V, Eugen VI și Nicolae V[88]; acesta din urmă l-a însărcinat să traducă *Cyrupaideia* a lui Xenofon[89] și *Biblioteca Istorică* a lui Diodor din Sicilia.[90] A murit în 1459. Către 1430 a scris *Descrierea Ruinelor Romei* (*Ruinarum urbis Romae descriptio*); în această lucrare se găsește pentru prima oară descrierea amănunțită a ruinelor Romei antice, explicată în lumina informațiilor din autorii antici și prin studiul inscripțiilor. Roma creștină este lăsată la o parte, și acest om care a parcurs Roma și împrejurimile sale cu atenția unui adevărat savant, descrie aceste ruine cu o grijă plină de scrupule, dezvăluind un adevărat spirit critic și o vastă cunoaștere a subiectului. Ruinele Romei erau, pe atunci, foarte numeroase și multe monumente, cum ar fi mormîntul Caeciliei Metella, de pe Via Appia,[91] erau încă intacte. Dar distrugerea era atît de rapidă, încît Poggio însuși a regăsit, distruse, monumente pe care le-a cunoscut în picioare. Poggio este, dealtfel, primul care a reunit o colecție de busturi antice și de inscripții și se pare că ar fi scris o lucrare, acum pierdută, asupra inscripțiilor din Roma.

Protectori ai artelor unii dintre marii papi ai Renaşterii s-au interesat şi de antichităţi. Eugen IV, care a ocupat tronul pontifical de la 1431 la 1444, a fost primul papă care a dat o bulă[92] vizînd protecţia monumentelor antice, prevăzînd pedepse împotriva jefuitorilor. Panteonul[93] rămăsese unul dintre rarele edificii romane încă în picioare; Eugen IV a făcut să fie restaurat şi amenajat, iar în cursul acestor lucrări, degajîndu-se coloanele, au fost descoperiţi leii de bazalt de origină egipteană, fără îndoială, primele specimene de artă egipteană văzute în Europa, în afară de obeliscurile din Roma.

Nicolae V, Parentucelli, discipol al umaniştilor din Florenţa, a fost unul din protectorii cei mai străluciţi ai artelor şi literelor, iar în timpul scurtei sale domnii între anii 1447 şi 1455, a avut răgazul să capete un renume deosebit în toată Italia. Nicolae V s-a înconjurat de umanişti, a ordonat traducerea numeroaselor texte greceşti şi a însărcinat pe Bessarion[94] să creeze o bibliotecă deschisă tuturor savanţilor , origine a incomparabilei biblioteci Vaticane. Mare constructor, el a restaurat numeroase apeducte pentru alimentarea Romei cu apă, vechi bazilici, cum este Santa Maria Maggiore,[95] zidurile romane ale Romei şi mai ales Capitoliul[96] şi Castelul Sant-Angelo,[97] care nu este altceva decît mausoleul împăratului Hadrian.

Cu Enea Silvio Piccolomini, din Siena, de familie nobilă, dar săracă, prieten de tinereţe cu Tomasso Parentucelli (Nicolae V) s-a urcat pe tronul Sfîntului Petru, cu numele de Pius II, un poet umanist şi erudit. Activitatea sa politică debordantă, şi sănătatea sa fragilă nu l-au împiedicat de a purta un interes pasionat ruinelor antice. Atunci cînd, în octombrie 1459, anul care a urmat alegerii sale, s-a dus la Congresul de la Mantova, unde convocase pe suveranii Europei pentru a discuta problemele atitudinii creştinătăţii faţă de turcii otomani, s-a oprit în drum

la Clusium,[98] ca să caute labirintul ce servise drept mormînt lui Porsenna,[99] despre care vorbește Pliniu cel Bătrîn (XXXVI, 19, 7), și ca să viziteze pe malurile rîului Mincio, la Pietola, ruinele despre care se spunea că sînt villa lui Vergiliu. Cu toate că era chinuit de gută, el a parcurs în lectică cîmpia romană de la Ostia la Tibur, de la Alba și Tusculum la Falerii. La Tibur s-a gîndit să reconstituie villa lui Hadrian, pe ruinele căreia tocmai reflectează asupra precarității condiției umane și la căderea mărimilor acestei lumi, dovedindu-se precursorul lui Francesco Colonna care, puțin după aceea, în 1467, a apărut, în *Visul lui Polifilo,* sau *Hypnerotomachia,* drept primul din această serie de idealizatori ai antichității și ai ruinelor, care va înflori în special în epoca romantică. Plimbările arheologice ale lui Pius II i-au inspirat *Comentariile,* operă plină de viață și de prospețime, scrisă în entuziasmul descoperirii antichității, plină de această emoție pe care o poate încă încerca și călătorul modern, umanist, atunci cînd parcurge aceste locuri nemuritoare. Așa cum se cuvenea pentru un adevărat admirator al antichității, el a hotărît pedepsele cele mai severe împotriva distrugătorilor monumentelor antice, dar edictele sale au rămas fără urmare, ca și bulele lui Eugen IV, și jafurile ruinelor de către antreprenori în căutare de materiale puțin costisitoare au continuat mult încă după moartea sa.

În peregrinările sale Pius II a fost adesea întovărășit de către Flavio Biondo, cunoscut și sub numele de Blondus de Forli. Către 1447 el a scris și a dedicat papei Eugen IV o lucrare intitulată *Roma Instaurata* (*Roma restaurată*), în care face o descriere a Romei antice, folosind scriitorii latini și în special pe Frontinus. Aceasta este prima etapă a unui efort care îl va conduce în cele din urmă să scrie a sa *Roma Triumphans* (*Roma triumfătoare*), terminată către 1459 și dedicată lui Pius II în care încearcă să descrie ansamblul antichităților romane. Este bine să se sublinieze că prima încercare în acest sens este lucrarea despre

Antichitățile Romei a celebrului Cola di Rienzi[100] care, hrănit din cunoașterea autorilor antici, încercase, în 1347, să restabilească un soi de republică romană, cu nobila ambiție de a uni întreaga Italie sub această Romă renăscută, ambiție care a fost și aceea, a lui Cezar Borgia.[101]

Descoperiri arheologice

Această cercetare a monumentelor antice rămîne totuși pasiunea cîtorva spirite superioare și interesul pentru descoperiri nu atinge deloc marele public. Atenția acestuia a fost atrasă de descoperirea, la 5 aprilie 1488, a corpului unei tinere romane, în urma unor lucrări sub nivelul de călcare al mănăstirii Santa Maria, aproape de Via Appia. O mărturie de valoare declara că nu se putea ști dacă era corpul unui bărbat sau al unei femei și deși, fără îndoială, era, în parte, mumificat este deajuns să fi văzut mumii egiptene pentru a ști ce aspect putea să prezinte un cadavru conservat mai bine de două milenii. Dar uimirea contemporanilor a fost atît de mare, iar entuziasmul amatorilor de antichități a fost atît de viu, încît acest corp uscat a devenit acela al unei tinere fete de o frumusețe supranaturală! Purtat la Capitoliu,[102] corpul a fos desenat de diverși artiști mai înainte ca în fața preocupării excesive a publicului, papa Inocențiu VIII să ordone înhumarea acestor resturi noaptea, în afara zidurilor Romei.

Descoperirile întîmplătoare se multiplică apoi. Sub Alexandru IV (1492—1503), s-a descoperit Apolo din Belvedere,[103] iar sub Iuliu II (1503—1513) au fost dezgropate Venus de la Vatican[104] și, mai ales, „Torsul"[105] și Laocoon[106] care au exercitat o puternică influență asupra concepțiilor sculpturale ale lui Michelangelo. Laocoon ilustrează o scenă din legenda troiană[107] a cărei amintire ne-a lăsat-o, în *Eneida,* Vergiliu; grupul proorocului Laocoon cu cei doi fii ai săi a fost găsit în 1506, în via lui Felice de Fredi, între termele lui Traian[108] și rezervorul de apă al Casei de aur[109] a lui Neron,

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

rezervor numit *sette sale* şi situat pe Esquilin; toată lumea este de acord să vadă în acest grup sculptura despre care vorbeşte Pliniu cel Bătrîn (XXXVI, 4, 24), care-l atribuie lui Agesandru, Polidor şi Atenodor, sculptori rodieni din sec. II î.e.n. Pliniu situa această sculptură în locuinţa lui Titus. Descoperirea lui Laocoon provocă cel mai minunat entuziasm printre locuitorii Romei şi, probabil, de la această descoperire datează primele săpături care s-au executat în cetatea cezarilor pentru a regăsi statui, dacă l-am crede pe Vasari, istoric al picturii italiene şi el însuşi pictor, din secolul XVI.[110] De asemenea, ştim de la Vacca, că la termele lui Traian s-au scos un mare număr de statui. Acest Flaminio Vacca, născut la Roma în 1538, a realizat pentru Sixt V numeroase restaurări de statui antice şi a lăsat un jurnal referitor la săpăturile executate la Roma de către cardinalul Farnese: *Memorie di varie antichitta di Roma* care n-a fost publicat decît în 1704 de Falconieri şi care constituie un important document. Vom spune, imediat, cîteva cuvinte despre aceste săpături ale cardinalului Farnese, pentru care *Memorie* rămîne cel mai bun izvor documentar.

Actele lui Leon X de Medici şi Paul III Farnese,[111] ultimii doi mari papi umanişti ai Renaşterii, săvîrşite în vederea descoperirii Romei antice, sînt prea numeroase pentru a fi studiate aici; să ne mulţumim să semnalăm cîteva din aporturile Renaşterii în declin către barbaria Contrareformei, consecinţă naturală a Reformei.

Papalitatea a creat funcţia de comisar al Antichităţilor în care a fost numit în 1515, de către Leon X, Rafael. În raportul pe care l-a adresat Papei, genialul pictor al stanzelor Vaticanului se plîngea în aceşti termeni: „cîţi pontifi au îngăduit dărîmarea templelor antice, distrugerea statuilor, a arcurilor de triumf şi a altor edificii, glorie a întemeietorilor lor ... Cît var n-a fost fabricat cu statuile şi cu alte monumente antice? Îndrăznesc să spun că această nouă Romă pe care o vedem astăzi cu toată splendoarea sa, cu toată

frumusețea sa, cu bisericile sale, cu palatele sale și cu celelalte monumente este construită cu varul provenit din marmurele antice". Și cînd te gîndești la bogăția și la imensitatea Romei antice ai convingerea că nu este nici o exagerare retorică în dezolanta constatare a lui Rafael.

Rafael a întreprins un studiu exhaustiv al Romei cezarilor. Pentru această muncă gigantică s-a întovărășit cu Fabio Calvo, însărcinat cu ridicarea planurilor și cu cercetări arheologice, cu Andrea Fulvio, avînd răspunderea studierii antichităților și cu Mazocchi care a primit misiunea de a îngriji strîngerea inscripțiilor. Acești conștiincioși colaboratori au publicat *Epigrammata Antiqua Urbis,* lucrare a lui Mazocchi care a apărut în 1529, *Pianta Archeologica de la Citta,* opera lui Calvo și în sfîrșit Fulvio a editat în 1527 cartea sa *Antiquitates,* iar în 1545, *Descrizione di Roma.* Aceste lucrări rămîn încă indispensabile pentru acela care vrea să reconstituie topografia Romei antice.

Din una dintre *Scrisorile pitorești* (*Lettere pittoriche*) ale lui Tolomei,[112] datată 1542, luăm cunoștință de programul uriaș pe care și-l stabilise, de asemenea, „Academia lui Vitruviu"[113] și care nu a fost îndeplinit. Pe de altă parte, tot unul dintre artiștii care ilustrează sfîrșitul Renașterii italiene, Michelangelo, a fost numit de papa Leon X pentru a conduce comisia însărcinată cu supravegherea săpăturilor, care pusese să fie executate în jurul arcului lui Septimiu Sever.

Palatul Farnese

Acțiunea lui Paul III este mai îndoielnică. Vedem că, puțin după alegerea sa în 1538, a ordonat lui Giovenale Manetti, maistru de drumuri, să vegheze la conservarea monumentelor antice. Dar atunci cînd l-a primit pe Carol Quintul, doi ani mai tîrziu, el a vrut să traseze împăratului o cale pe sub anticele arcuri de triumf ale lui Constantin, Vespasian și Titus, al lui Numetianus și ale altora, după cum ne arată Rabelais care se gă-

sea atunci la Roma, iar părintele lui Pantagruel precizează că „... pentru ca să deschidă acest drum și să-l niveleze a demolat și a dărîmat mai mult de două sute de case și trei sau patru biserici au fost rase de pe fața pămîntului..." Această muncă à la Haussman[114] are meritul de a fi degajat forul de mulțimea de construcții alipite mai tîrziu. Dar, pe de altă parte, în 1540, prin decret, Paul III a rezervat Sfîntului Scaun monopolul săpăturilor în Roma, săpăturile consistînd din căutarea de pietre, marmoră și travertin, pentru înfrumusețarea construcției catedralei Sfîntului Petru și a palatului Farnese. Este adevărat că aceste lucrări au fost urmărite de către comisari, printre care se găseau artiști ca Sangallo[115] care a lucrat atît de îndelungat timp la palatul Farnese; aceștia din urmă puneau cu grijă de o parte sculpturile și inscripțiile. În 1546, fără îndoială pentru a-și procura materiale, Paul III a ordonat săpăturile în Antoniniana sau Băile Antoninilor, adică termele lui Antoninus Caracalla[116]; cunoaștem cu siguranță un mare număr de statui găsite în cursul săpăturilor, printre care trebuie semnalate Flora[117] și Hercule[118] și Taurul Farnese; acest ultim grup a rămas singurul model pe care-l cunoaștem cu certitudine din școala elenistică de sculptură de la Trales,[120] în Asia Mică. Proveniența acestor statui ne este cunoscută prin memoriul pe care Ulisso Aldrovandi[121] îl scrisese în 1550, *Asupra statuilor antice ale Romei*, publicat în 1556, împreună cu *Antichitățile Orașului Roma*, al lui Lucio Mauro.[122] Semnalez acest ultim tratat, căci el este, poate, prima lucrare metodică și științifică asupra acestui subiect.

În același an, 1546, cardinalul Alexandru Farnese, strănepotul lui Paul III, ordona săpături în For, între templul lui Antoninus[123] și cel al lui Castor.[124] Aceste lucrări, care au continuat pînă în 1565, sînt primele săpături executate cu un scop de cercetare științifică. Ele au fost făcute sub cerul liber dar, în același timp,

și în galerii, după o tehnică care va fi folosită pînă la mijlocul sec. XIX. Rezultatul cel mai remarcabil al acestor săpături a fost o recoltă de inscripții printre care trebuie semnalate Fastele capitoline și triumfale.[125]

Acest Alexandru Farnese admirat, pe bună dreptate, de către Stendhal, a fost unul dintre oamenii cei mai remarcabili ai secolului său. Mare senior și, ca atare, știind să fie de o simplicitate primitoare cu oamenii pe care-i cinstea cu prietenia sa, a fost un Mecena cum puține epoci au cunoscut și a vrut să-și ia de model pe Mecenna însuși, prietenul lui Augustus. A pus să se construiască o locuință și să se planteze grădini pe Palatinul[126] abandonat, unde protejații săi din Academia dei Virtuosi,[127] întemeiată de Claudio Tolomei,[128] puteau veni, visa și scrie poemele lor printre aceste ruine glorioase. Ajuns stăpînul palatului Farnese, care este primul mare muzeu de „antice" creat vreodată, a continuat să-și lărgească colecția prin săpături și cumpărături și a încredințat conservarea acestor tezaure și a vastei sale biblioteci lui Fulvio Orsini.[129] Acest erudit purta cel mai mare interes studiului medaliilor și inscripțiilor și publica, în 1570, o lucrare intitulată *Imagines et Elogia virorum illustrium* (*Portrete și elogii ale oamenilor iluștri*) în care, cu o profundă erudiție și un spirit critic ascuțit a căutat să regăsească, cu ajutorul monumentelor antice, trăsăturile personajelor ilustrate de texte; a căpătat, la vremea sa, reputația de cel mai bun arheolog și nu fără dreptate. Visconti, în a sa *Iconografie greacă și romană*[130], publicată în 1808, l-a declarat „părintele iconografiei moderne".

Pe o treaptă mai puțin înaltă trebuie să-l citez, alături de cardinalul Farnese, pe cardinalul du Bellay, unchiul poetului din Pleiadă[131]; el a achiziționat aproape de termele lui Dioclețian un teren pe care a pus să se construiască o vilă și să i se constituie o frumoasă colecție de antichități care a fost vîndută la moartea sa, în 1560,

pentru a plăti datoriile pe care le făcuse ca să-şi satisfacă gustul pentru lucruri frumoase.

Primele cercetări etrusce

Marile entuziasme ale Renaşterii odată stinse în ceaţa Reformei şi Contrareformei, italienii au purtat un interes mult mai puţin viu antichităţilor lor, iar sfîrşitul sec. XVI, precum şi secolul următor par sărace de-a binelea, în comparaţie cu descoperirile şi publicaţiile care au ilustrat cele două secole ale Renaşterii. Dar, paralel cu descoperirea antichităţilor greco-romane în care Italia este atît de bogată, începe căutarea urmelor altui popor prestigios, etruscii.

Din 1444 datează descoperirea „tablelor eugubine"; sînt şapte tablete de bronz cu inscripţii cu caractere etrusce care au fost găsite într-o subterană la Gubbio, anticul Iguvium, în Italia centrală. Totuşi, abia în 1613, Bernardino Baldi[132] a publicat o încercare de traducere a acestor documente. Dar aceasta nu a fost prima tentativă de descifrare a scrierii etrusce. În 1498, Giovanni Annio Da Viterbo[133] a publicat un comentariu de Antichităţi, în care a încercat să explice prin arameeană şi ebraică inscripţii etrusce destul de rău copiate. În aceeaşi epocă un sienez, Sigismondo Tizio[134], autorul unei *Istorii a Siennei (Historiarum Senensium)*, rămasă în manuscris în biblioteca Vaticană, raporta inscripţii etrusce găsite aproape de Chiusi şi de Sienna; el căută să reconstituie alfabetul etrusc şi să stabilească un prim vocabular. Tot la sfîrşitul secolului XV, sub pontificatul papei Inocenţiu VIII (1484—1492), a început să fie deschise mormintele de la Corneto-Tarquinia. În 1507, alt mormînt etrusc a fost descoperit la Castellina în Chianti şi, în 1566, Vasari[135] a vizitat hipogeul numit Tanella di Pitagora[316], aproape de Cortona. Fantezia interpretării acestor camere subterane apare chiar în numele aceleia la care este asociat numele lui Pitagora; Vasari, supralicitînd, a făcut-o mormîntul lui Arhimede[137].

Scanned with CamScanner

în a doua jumătate a sec. XVI, a început o întoarcere mai serioasă către realitățile Orientului și ale Extremului Orient.

Din 1665 datează călătoria lui Iohannes Helffrich în Egipt; el a publicat în 1579 povestirea călătoriei sale în care a vorbit, mai precis, de piramidele de la Ghize și de Sfinx. Nu se poate să nu fie semnalată apariția, în 1543, a cărții *Viaggio alla Tana, in Persia, in India e in Constantinopoli* a ambasadorului venețian Giosafat Barbaro; acesta a parcurs aceste regiuni ale Orientului către anul 1472 și este primul care a descris „Cehil Minâr" despre care nu știe că este tocmai Persepolis. Între 1573 și 1576 medicul și naturalistul german Leonhard Rauwolf a parcurs Siria, Iudeia, Arabia, Mesopotamia, Babilonul, Asiria, Armenia, după meleagurile enumerate în titlul lucrării sale apărută la Frankfurt, în 1582; el a fost mai ales interesat de botanică și de zoologie, dar dă și cîteva indicații asupra diverselor stațiuni arheologice începînd cu Babilionul unde a crezut că a văzut resturile Turnului Babel.

Cucerirea Lumii Noi de către spanioli a adus Occidentului un vast domeniu de studiu asupra trecutului omului, asupra creației și credințelor sale. Totuși, atenția pe care Europa a acordat-o acestei regiuni era în întregime interesată, iar giuvaerurile de aur din Peru și din Mexic nu erau prețuite decît pentru greutatea metalului prețios. Se pare că Albrecht Dürer a fost singurul om al acestei epoci care a pomenit obiectele de artă americane pentru valoarea lor culturală. Spre 1566, fără îndoială în timpul unui popas făcut în Spania, Diego de Landa a redactat lucrarea sa *Relatare despre lucrurile din Yucatan*. Născut în 1524, intrat în 1541 în rîndurile ordinului Sfîntului Francisc, a fost unul dintre primii franciscani trimiși în Yucatan pentru a evangheliza pe descendenții maiașilor. Opera sa este lucrarea de bază pentru orice studiu asupra populațiilor din Yucatan; folosind izvoare scrise dar, de asemenea,

întreprinzînd o anchetă pe teren și întrebînd indigenii, Diego de Landa descrie obiceiurile, credințele, istoria yucatecilor, dă indicații asupra calendarului lor și în același timp vorbește, mai pe larg sau mai pe scurt, despre Izamal, Chichen Itza, Mayapan. *Relacion de las Cosas de Yucatan,* scrisă în spaniolă, n-a fost publicată în timpul vieții autorului. După moartea sa, în 1579, manuscrisul a fost păstrat în biblioteca mănăstirii franciscanilor de la Merida; istoricul A. de Herrera (1549—1625) va folosi, în a sa *Istorie generală a Indiilor Occidentale,* o copie a manuscrisului, după care s-a făcut, spre 1616, o prescurtare; Cogolledo,[138] în sec. XVII, a cunsultat manuscrisul lui Diego de Landa pentru a sa *Istorie a Yucatanului.* Opera lui Diego de Landa a rămas astfel foarte puțin cunoscută de către contemporani și, abia în 1863, Brasseur de Bourbourg[139] a regăsit manuscrisul prescurtat.

Printre contemporanii lui Diego de Landa trebuie citat Don Gaspar Antonio Chi, născut în jurul lui 1531, indigen, de baștină din Mani, din familia regală, convertit la creștinism. Cunoștințele sale de limbă maya și nahuatl (limba aztecilor), precum și originea sa îi îngăduiau să aibă o amplă cunoaștere a lucrurilor din trecut și, prin aceasta, cucerise o oarecare notorietate. A scris, în 1553—1581, un mare număr de „relații", monografii care au fost, cu siguranță, folosite, de către Diego de Landa pentru marea sa lucrare. Spre 1576, a vizitat Yucatanul Francisco Dominguez, de la care a rămas o *Descripcion geografica de Yucatan.* Între 1560 și 1570, franciscanul Bernardino de Sahagun, mort la Mexico în 1590, a redactat monumentala sa *Historia de las Cosas de Nueva España*; este lucrarea cea mai importantă consacrată antichităților mexicane. A fost compusă mai întîi în nahuatl și biblioteca din Florența posedă manuscrisul original, unde traducerea spaniolă este scrisă față în față cu textul nahuatl. Și această lucrare a trecut abia luată în seamă de contemporani.

Incaşii au avut de asemeni cîţiva istorici. Cieza de Leon, care a traversat Peru ca soldat, a început în 1541 să scrie *Cronica Perului,* ajutîndu-se cu mărturiile unui descendent al casei regale a incaşilor. Dar cronicarul cel mai important rămîne Garcilaso de la Vega care s-a născut la Cuzco, în 1539, şi care, după mamă, descindea din Inca Capac-Yupanqui; în Spania, în primii ani ai secolului XVIII, a scris *Comentariile Regale,* document adesea tendenţios cu privire la starea socială a vechilor peruani şi a admnistraţiei incaşilor cărora le face apologia.

Rezultă că, în ciuda numărului mare de soldaţi, administratori şi misionari care au parcurs America în sec. XVI şi care au scris despre neamurile indigene, Antichităţile americane i-au lăsat indiferenţi pe eruditii europeni.

III. IUBITORI DE ANTICHITĂŢI ŞI DILETANŢI (SECOLELE XVII ŞI XVIII)

Primele repertorii de inscripţii

Sec. XVII se deschide cu o operă monumentală, prima, ca dată, dintre aceste savante *Corpus Inscriptionum*, fără încetare sporite de descoperirile arheologice, şi care rămîn unul dintre cele mai preţioase ajutoare ale Istoriei. Născut la Anvers în 1560, Jan Gruter a studiat la Cambridge şi la Leyden, a fost profesor în Germania şi în Olanda. În 1603, el a publicat două volume de *Inscriptiones Antiquae totium orbis romani;* aşa cum numele acestei opere o indică, aceasta avea pretenţia de a reuni inscripţiile antice din toată lumea romană; autorul a fost ajutat în această vastă sarcină de diverşi savanţi, mai cu seamă de către Josephus Justus Scaliger. Acesta era fiul celebrului filolog italian Giulio Cesare Scaliger; dar s-a născut la Agen în 1540 şi şi-a făcut studiile la Bordeaux şi la Paris, unde a învăţat greaca, ebraica, persana şi araba, În 1593, Scaliger se bucura de un renume universal şi ocupa la Leyden scaunul lui Justus Lipsius[140]; eruditţii din Europa veneau să-l consulte pentru propriile lor lucrări şi astfel a ajuns să participe împreună cu Gruter la opera sa de publicare a inscripţiilor latine. Marele secol clasic va fi, astfel, încheiat prin reeditarea, la Amsterdam, în 1707, a acestei opere dar atît de mult sporită, de Graevius[141], încît ajunsese să cuprindă, atunci, patru volume.

Prima jumătate a secolului XVII este marcată prin personalitatea a doi mari colecţionari, dintre care primul a fost în acelaşi timp un savant şi un umanist, Peiresc şi lordul Arundel. Nicolas Claude Fabri de Peiresc s-a născut la Beaugensier, în Var, la sfîrşitul lui 1580; în tinereţea sa el a călătorit în Italia, precum şi în Olanda şi în Anglia şi a manifestat o mare curiozitate pentru toate ştiinţele; s-a interesat de mineralogie şi de geografie, de zoologie şi de botanică; astronom, a stabilit împreună cu Gassendi[142] o hartă a lunii care a fost gravată, în 1636, de Claude Mellan. Avea 15 ani cînd şi-a inaugurat colecţia numismatică cu o piesă de aur de la Arcadiu[143]; în 1637, la moartea sa, colecţia de monede avea mai mult de şaptesprezece mii de piese. Dar, în acelaşi timp, în ochii săi monedele nu erau doar simple piese de colecţie, ci şi documente ce aduceau preţioase elemente istorice. O mare parte din opera sa, care consistă mai ales dintr-o vastă corespondenţă cu un mare număr de persoane însemnate ale timpului său, a rămas inedită; lucrările sale şi cercetările cu caracter arheologic, studii asupra cameelor, explicaţii ale unor descoperiri arheologice, cum este aceea a unui tripied de la Frejus, se găsesc răspîndite în aceste scrisori şi în hîrtii manuscrise. El a fost unul dintre primii care a scris despre obiceiurile şi tradiţiile abisinienilor, pe care le-a cunoscut datorită corespondenţilor săi din Africa; a fost, de asemenea, printre cei dintîi care a căutat să studieze aspecte particulare ale civilizaţiei egiptene prin examinarea fragmentelor arhitecturale şi a două mumii pe care le poseda în colecţia sa. Avea în Orient agenţi care cumpărau în contul său antichităţi; printre aceştia trebuie semnalat un oarecare Samson. Acesta din urmă a adunat la Smirna un mare număr de inscripţii, printre care faimoasa „marmoră din Paros“, tabelă cronologică antică relativă la istoria Aticii. Tocmai se pregătea să expedieze achiziţiile, cînd foştii proprietari l-au

acuzat în mod perfid şi a fost aruncat în închisoare, în timp ce obiectele erau confiscate. Aflînd ceea ce se întîmplase, William Petty, agentul lordului Arundel, a reuşit să cumpere, pentru corespondentul său, încărcătura pe care turcii o furaseră de la noul proprietar: astfel, datorită duplicităţii şi necinstei traficanţilor mărunţi şi ale guvernului otoman, de care arheologia va avea adesea să se plîngă, aşa cum vom vedea, aceste preţioase inscripţii au ajuns în Anglia şi nu în Franţa; ţinînd seama de dispreţul distrugător pe care turcii îl profesau, dealtfel, pentru antichităţi, este o întîmplare fericită faptul că acest monument capital a fost păstrat în colecţiile occidentale.

Thomas Howard, al doilea conte de Arundel şi Surrey, s-a născut în 1585. Interesează istoria arheologiei nu numai pentru că şi-a constituit o remarcabilă colecţie de obiecte antice, dar şi pentru că apare ca primul mare colecţionar englez. Ca toţi englezii de familie bună, el a făcut solide studii, clasice, la Westminster şi la Cambridge şi a călătorit, în tinereţea sa (1612), în Italia, ajungînd pînă la Napoli. La Roma el a obţinut autorizaţia Sfîntului Scaun de a întreprinde cîteva săpături ca să caute sculpturi; astfel a început, în mod serios, magnifica sa colecţie care s-a mărit, în special, în 1616, cînd lordul Roos i-a dat toate statuile pe care le adusese din Italia. Avea agenţi în Orient, dintre care cel mai activ a fost William Petty despre care a fost vorba. În 1625 şi 1626, acesta din urmă a străbătut, pentru comanditarul său, coastele occidentale ale Asiei Mici, vizitînd Constantinopolul, Pergamul, Samos, Efes, Smirna; în cursul acestei călătorii el a achiziţionat marmorele furate de la Samson, precum şi diverse statui printre care un fragment al marelui altar de la Pergam[144], alto-relief reprezentînd o divinitate şi, actualmente, conservat la Worksop Museum, în domeniul ducelui de Norfolk (Nothinghamshire); inscripţiile rămîn fără îndoială piesele cele mai interesante ale colecţiei Arundel; în 1628 John Selden[145] publică, în *Marmora*

Arundeliana, zece inscripţii latine şi douăzeci şi nouă de inscripţii greceşti, între care „marmora de la Paros" ocupa un loc de cinste. Selden era prieten cu Peiresc dar acesta, trecînd cu vederea aventura nenorocită a agentului său, a fost mulţumit că inscripţia a fost, în acest fel, savant şi demn editată, generozitate remarcabilă pentru un om şi mai ales pentru un savant; dar Peiresc era un veritabil umanist, contrariu prea multor profesori universitari din zilele noastre, pentru care antichitatea rămîne un mijloc de a exercita o erudiţie pedantă, mai mult decît un izvor totdeauna viu de umanism. După moartea lordului Arundel în 1646 şi în urma unei serii de moşteniri contestate încă de la început, colecţia a ajuns, încetul cu încetul, să se împrăştie în diferite muzee britanice.

Călători în Orient în sec. XVII

În timpul întregului sec. XVII, numărul călătorilor s-a înmulţit, iar aceştia sînt cel mai adesea anticari care nu ignorau de loc staţiunile arheologice. Primul, ca dată, dintre aceşti călători este englezul John Cartwright care, la începutul secolului, a parcurs, ca misionar, toată Asia anterioară din Siria pînă la hotarele Indiei, trecînd prin Armenia şi prin nordul Mesopotamiei şi al Persiei la ducere şi revenind prin Susiana şi Arabia; în urma acestei lungi călătorii el a publicat o relatare, la Londra, în 1611 sub titlul *The Preachers travels.*[146] A dat, îndeosebi, o descriere a ruinelor de la Ninive, în mare parte fantezistă, care reaminteşte consideraţiile lui Herodot despre Babilon; dar exagerarea atinge delirul cînd zidurile capitalei asiriene sînt estimate la un perimetru de 96 km, apărat de 1500 de turnuri şi atît de late că trei care ar fi putut circula pe ele.

Mult mai interesant este cavalerul roman Pietro de la Valle care a călătorit în Orient între 1614 şi 1626. Din insula Rodos a trecut în Egipt, în Siria, în Irak, în Persia şi în India; povestirea acestei călătorii este strînsă în cincizeci şi patru

Scanned with CamScanner

de scrisori adresate prietenului său Mario Schiapano, publicate la Roma între 1650 și 1658 și traduse în limba franceză și editate la Paris în 1662—1664, în patru volume. În 1616 a vizitat stațiunea Babilonului — fără îndoială colina Babil — pe care o descrie sprijinindu-se pe date din Strabo și din Biblie. În ciuda erorilor născute dintr-un studiu foarte superficial, el este primul care a stabilit definitiv că stațiunea de la Babilon nu este aceeași cu acea de la Bagdad, cum se credea, în general, pe atunci. În 1621 el a vizitat „Cehil Minâr" fără însă a-l identifica, și Naqsh-i-Rustam căruia îi descrie inscripțiile; în scrisoarea (21 octombrie 1621) relativă la această vizită dă copia a cinci caractere cuneiforme; de la Hille (Babilon) și de la Muqayyar a adus cărămizi cu inscripții, cele dintîi care au ajuns în Europa.

Pietro de la Valle nu cunoștea vizita pe care Garcia de Silva Figueroa, ambasadorul lui Filip III al Spaniei în Persia, o făcuse în 1618 la „Cehil Minâr" pe care, cel dintîi, a identificat-o cu Persepolisul; relatarea călătoriei sale în Persia și în India, în 1617—1624, n-a fost publicată în franceză decît în 1637, la Paris, după un manuscris redactat în latină.

În 1626 și 1627, engelzul Thomas Herbert parcurge Orientul Apropiat; el plasează de asemenea stațiunea de la Bagdad lîngă Babilon și descrierea Persepolisului este cu totul fantezistă; cel mai mare merit al său este că a copiat trei rînduri cu caractere cuneiforme; relatarea călătoriei sale a fost avantajată, față de acelea ale predecesorilor săi, pentru că a apărut încă din 1634, la Londra.

Către aceeași epocă încep a fi descrise ruinele din Arabia. Mai mulți călători vizitaseră, încă mai de mult, vasta peninsulă, printre care se cuvine să-l citām pe italianul Ludovico Varthema care a părăsit Veneția în 1503, ca să meargă la Cairo, de unde s-a dus pe mare în Siria; de la Alep, s-a angajat să traverseze pe drumul de caravană deșertul spre Damasc, Medina, Mecca, pe urmă a navigat pînă în Yemen, unde a vizitat

Saana; dar, acest îndrăzneţ călător n-avea de loc cultură umanistă şi singurele staţiuni antice pe care credea că le-a văzut, sînt cele ale Sodomei şi Gomorei, la nord de Medina! În 1615 Pieter Van den Broecke a venit la Aden, pe vasul Nassau, cu scopul de a deschide Arabia comerţului olandez, iar în anul următor a ajuns cu o încărcătură la Mecca, în Yemen, şi s-a dus cu o caravană la Saana; în cursul acestei călătorii a găsit numeroase vestigii ale trecutului, printre care un templu pătrat „pe o platformă unde se înălţau peste o sută de stîlpi", situat aproape de un puţ despre care băştinaşii ziceau că a fost săpat de către Iacob.

Nu pot decît să amintesc cele şase călătorii pe care Jean Baptiste Tavernier le-a făcut, între 1636 şi 1663 la Constantinopol, în Persia şi pînă în India; fiind bijutier, cel dintîi scop al călătoriei sale a fost de a merge la Golconda, în India, oraş celebru pentru meşteşugul tăietorilor şi şlefuitorilor săi de pietre preţioase. Relatarea acestor călătorii, editată de Chappuzeau şi la Chapelle, a fost publicată prima dată, în 1676, iar a doua oară în 1679, într-o ediţie augmentată, în trei volume, unde se găsesc informaţii preţioase asupra comerţului, obiceiurilor, religiei şi guvernămîntului din aceste ţări, dar se vede că acest mare călător nu a arătat nici un fel de interes pentru cercetarea oraşelor antice. Mai interesantă este călătoria lui Jean Chardin în Persia şi în India, din 1665 pînă în 1670 şi de la 1671 la 1677; el a vizitat ruinele Persepolisului şi cele de la Naqsh-i-Rustam, iar pictorul Grelot, care l-a întovărăşit, a executat desene după aceste două staţiuni, unde Chardin credea că vede temple.

În 1686, medicul Engelbert Kaempfer a făcut desene, destul de mediocre de fapt, ale monumentelor de la Naqsh-i-Rustam şi de la Persepolis; totuşi, a avut meritul că a ridicat un plan şi că a copiat o inscripţie babiloniană destul de lungă; în a sa *Amoenitatum exoticarum politico-physico-medicarum Fasciculi V*[147], el a publicat

desene și inscripții și a fost primul care să denumească scrierea mesopotamiană sub numele de *cuneatae* care a fost tradus din latină prin cuneiforme.

Călătorii în Grecia în sec. XVII

În sec. XVII, călătoriile în Grecia sînt mult mai puțin numeroase decît cele în Orient. În 1670, Charles François Olivier, marchiz de Nointel, pe atunci în vîrstă de 40 de ani, a fost trimis de Ludovic XIV ca ambasador pe lîngă Sublima Poartă, la Constantinopol. El și-a îndeplinit misiunea în cursul a trei ani de ședere în capitala sultanilor otomani și a mers apoi să poarte pavilionul regelui, cu o fregată, către Treptele Levantului; în cursul acestei călătorii a început să cumpere antichități; aceste cumpărături l-au determinat să facă datorii, așa încît regele l-a rechemat. Nointel a fost de mai multe ori la Atena, unde a admirat antichitățile și mai ales „frumosul templu al Minervei", adică sculpturile care împodobeau Parthenonul încă neatinse la această epocă, pentru că abia în 1687 venețianul Francisco Morosini a venit să asedieze Atena, în cursul unui război împotriva turcilor, și atunci secundul său Koenigsmark și-a ochit bateriile pe Acropole și a făcut să sară în aer Partheonul, transformat în pulberărie de către turci!

Unul dintre pictorii flamanzi pe care Nointel l-a luat cu sine a desenat sculpturile Parthenonului, desenele acestea fiind atribuite pe nedrept unui artist din Champagne, Jacques Carrey. Aceste desene sînt păstrate în Cabinetul de stampe de la Biblioteca Națională din Paris și ele rămîn cea mai prețioasă mărturie a unui ansamblu incomparabil, în mare parte distrus de către barbaria oamenilor. Nointel i-a scris regelui că originalele „merită să fie așezate în cabinetele sau în galeriile majestății sale"; este regretabil că Ludovic XIV nu a ascultat de ministrul său, ceea ce ne-ar fi asigurat păstrarea întregului ansamblu și, pe această cale, și a unora dintre ca-

podoperele atelierului lui Fidias. În același timp un iezuit, părintele Babin, scria o descriere a Atenei unde vorbea de aceste sculpturi în termeni lirici.

Abatele Pecoil, atașat pe lîngă casa lui Nointel, în timpul acestei peripeții, s-a dus să se așeze la Lyon, unde a cunoscut pe Jacques Spon. Acesta s-a născut în 1647 și deși a fost medic de profesie, avea un gust foarte viu pentru antichități. În 1673 a publicat un volum de *Recherches des Antiquités et curiosités de Lyon* (*Cercetări asupra antichităților și curiozităților din Lyon*), prima lucrare care tratează în mod serios antichitățile vechii capitale a Galliei. În urma sfaturilor și recomandărilor părintelui Pecoil, Jacques Spon s-a îmbarcat pentru Constantinopole, în 1675, la Veneția, pe un vas care îl însoțea pe Morosini, tocmai numit ambasador al Serenissimei Republici, pe lîngă Poartă. Spon s-a îmbarcat împreună cu trei călători englezi, printre care un botanist, George Wheeler, care l-a întovărășit în toată lunga sa călătorie prin Levant. Folosindu-se de un pașaport eliberat de către Nointel, Spon a mers în Asia Mică și în Grecia. În ciuda cîtorva greșeli, relatarea călătoriei din Grecia este prima demnă de acest nume, și se găsesc în ea cîteva interesante descrieri ale Aticii și Beoției, „Ghidul Bleu" al lui Spon fiind Pausanias. Întors din această călătorie, el a publicat, în 1678, *Călătoria în Italia, Dalmația, Grecia și Levant*[148], în 3 volume, care a avut mult succes și a servit mult timp ca ghid celor care călătoreau pe aceste meleaguri. În 1682, Wheeler a publicat la Londra o traducere-plagiat după Spon în care adăoga și cîteva elemente personale, cum ar fi vizita sa la lacul Copais și la *cathavotre* (prăpastii care au legături subterane cu marea, prin care se deversa surplusul de apă al lacului); această carte a fost tradusă în franceză, în 1689, la Amsterdam, sub titlul *Voyage de Dalmatie, de Grèce et du Levant par Mr. George Wheeler*. Spon a fost un adevărat anticar; dacă n-a constituit o remarcabilă colecție de antichități, în

Atenția lumii savante nu va fi realmente reținută de problema omului antediluvian decît prin adevărata bătălie pe care o va angaja un director al vămilor de la Abbeville, Jacques Boucher de Crèvecoeur de Perthes. S-a născut în Ardeni, în 1788. Tatăl său, Boucher de Crèvecoeur, era director al vămilor la Abbeville, unde întemeiase o Societate de emulație, împreună cu cîțiva prieteni. Interesul său se îndrepta mai precis spre botanică; între prietenii săi, Laurent Traullé se ocupa de paleontologie și supraveghea lucrările de la turbăriile[283] de pe Somme, ca să culeagă oseminte și obiectele care erau dezvelite; astfel, el a constatat că antichitățile „galice" se găseau în săpăturile cele mai adînci. Cele romane erau situate deasupra și cele mai de sus erau antichitățile france. Avem aci un prim început de arheologie stratigrafică. În acest mediu a fost crescut Jacques Boucher de Perthes — acest nume de Perthes îi venea de la mama sa —, înainte de a urma aceeași carieră ca și tatăl său, la vamă. După mai mulți ani de absență, s-a instalat la Abbeville, lîngă tatăl său. Se interesa pe atunci de literatură și de politică, domenii în care a lăsat o operă ce nu poate fi trecută cu vederea. Astfel s-a legat cu Casimir Picard, tînăr medic pasionat de arheologia „celtică". Acesta din urmă publicase în *Buletinul Societății de emulație*[284] cîteva notițe în care afirma contemporaneitatea securilor celtice cu „unele specii de animale pierdute". Boucher de Perthes, devenit președinte al societății, împărtășea același interes ca Picard pentru arheologie și, atunci cînd acesta din urmă a murit, în 1841, abia în vîrstă de 34 de ani, el a reluat opera prietenului său. Începînd din 1836, a început să urmărească lucrările efectuate în albia Sommei, ale cărei terase le-a studiat minuțios. Rezultatul acestor cercetări a fost apariția în 1846, la Treuttel et Wurtz, a primului volum din ceea ce avea să devină *Antichitățile celtice și antediluviene*[285], intitulat *Despre industria primitivă sau*

schimb a adus prin lucrările sale o importantă contribuție la dezvoltarea arheologiei. Prin cartea sa de călătorie, a dezvăluit tocmai Grecia arheologică, în această vreme în care Grecia era părăsită în folosul Romei, într-o atît de mare măsură, încît Spon însuși, care a consacrat mai mult de 170 de pagini descrierii Atenei, atribuie domniei lui Hadrian frizele Parthenonului. Este adevărat că Pausanias a rămas, fără îndoială, singura sa sursă de informații; ori, descrierea Atenei rămîne confuză la periegetul antic, faptele istorice ne sînt relatate fără nici o indicație cronologică, iar Atena lui Hadrian este pusă pe același picior cu aceea a lui Pericle; se poate, așadar, înțelege că un cititor care nu dispune de punctele de reper pe care le cunoaștem astăzi, putea să facă un oarecare număr de confuzii pe care nouă ne este prea lesnicios să le găsim inexplicabile. În 1683 Spon a publicat *Recherches curieuses d'antiquités*[149] și, în același timp, *Miscellanea eruditae activitatis*[150]. Reamintesc că el este acela care a introdus, în terminologia modernă, cuvîntul de arheologie.

Arheologia romană și etruscă în sec. XVII

După activitatea, cîteodată nepotrivită dar adesea rodnică a umaniștilor din sec. XVII, în stațiunile atît de bogate ale Romei antice, oamenii secolului următor sînt total dezinteresați de arheologia romană. Forul, săpat de cardinalul Farnese, sanctuar al istoriei unde înțelepciunea papilor care au domnit înaintea perioadei contrareformei, înclina să creeze un fel de zonă arheologică, a fost readus la destinația de *forum boarium*, adică piața de boi (*campo vaccino*, pentru italieni), aceeași piață de boi, în epoca în care Roma domina lumea, fiind deplasată către *Circus Maximus* (Circul Mare). Singurele cercetări importante pe care le putem nota în sec. XVII sînt cele relative la mormîntul Scipionilor[151] și la piramida lui Cestius[152]. Un anticar, Giacomo Sirmondo, raportează prima jefuire pe care a sufe-

rit-o, în 1641, mormîntul Scipionilor; s-au scos două sarcofage, dintre care unul, cel al lui Lucius Cornelius, fiul lui Barbatus, a fost sfărîmat iar lespedea purtînd inscripţia a servit ca piatră de construcţie. Piramida lui Caius Cestius se ridică în apropierea porţii Ostiei (*porta Ostiensis*); dacă ar fi să-l credem pe Müffel, care a văzut-o în 1462, era numită pe atunci mormîntul lui Romulus şi Remus. În 1656, Alexandru VII a cerut Consiliului comunal să ia pe seama lui restaurarea monumentului; lucrările consistînd din degajarea piramidei, smulgerea vegetaţiei, consolidarea şi înlocuirea blocurilor de marmoră dispărute au durat pînă în 1663; în cursul acestor săpături s-a descoperit o cameră împodobită cu picturi foarte şterse, dar unde se puteau distinge încă atitudinile personajelor şi eleganţa desenului, ele reprezentînd scene religioase legate de funcţia lui Cestius, însărcinat să întreţină masa zeilor. Muzeul Capitolin a strîns fusele de coloane, piedestalele şi un picior de bronz, dezgropate în cursul acestor lucrări.

Antichităţile din Italia au interesat şi pe cîţiva călători şi anticari. Printre aceştia pot fi amintiţi François-Maximilien Misson, protestant francez şi fost consilier al Parlamentului din Paris, care s-a dus să se aşeze în Anglia, după dezastruoasa revocare a Edictului din Nantes. În al său *Nouveau Voyage en Italie*[153], publicat în 1668, se găsesc, în mijlocul atacurilor sale împotriva papalităţii, interesante consideraţii cu caracter arheologic. Mai importanţi sînt Nardini şi Falconieri. Napolitanul Famiano Nardini mort în 1661, a scris o lucrare despre *Roma antică*[154], unde se găseşte un tablou al stării ruinelor Romei în această epocă; studiul său a fost publicat la Roma, în 1666, de către Ottavio Falconieri[155] care a făcut şi adăogiri; lucrarea a fost reeditată în 1704 şi în această reeditare se găseşte, ca supliment, un comentariu al lui Falconieri asupra piramidei lui Cestius. Acest studiu s-a bucurat de o atît de mare faimă încît Nibby[156], în 1818, a

scos o a patra ediție, mult mărită, în patru volume.

Arheologia etruscă n-a cunoscut decît un nume în sec. XVII dar acesta a fost un nume foarte important, pentru că este acela al adevăratului fondator al etruscologiei: Thomas Dempster. Acest nobil scoțian, născut în 1579, a cunoscut o tinerețe plină de aventuri, înainte de a deveni doctor în dreptul canonic la Paris, de pe urma cărui titlu a devenit profesor de drept (*Pandectes*) la universitatea din Pisa, în 1616; în 1619, el a obținut catedra științelor umaniste la Bologna, unde a și rămas pînă la moarte, în 1625. Dempster își cucerise o binemeritată faimă pentru uriașa sa erudiție — „o mare bibliotecă vorbită" spunea despre el Cospi; Camillo Guidi, originar din Volterra, oraș atît de bogat în resturi etrusce, este cel care a trezit interesul lui Dempster pentru vechii toscani. Adunînd cu grijă și spirit critic toate textele antice privitoare la etrusci, Dempster a scris o lucrare în șapte cărți, unde a tratat originea, istoria și limba etruscilor, făcînd să vină acest popor, după Herodot, din Lidia; dizertația sa, *De Etruria regali Libri Septem*[157], a rămas fără răsunet în tot sec. XVII și abia un secol mai tîrziu, cînd a fost publicată de către Thomas Coke, a avut drept consecință nașterea studiilor etrusce.

Egiptologia de fantezie

Se cuvine să mai amintim, pentru a ilustra acest secol, pe iezuitul german Athanasius Kircher, născut aproape de Fulda, în 1602; el s-a interesat de științele cele mai diverse, precum și de studiul limbilor. Cel mai mare merit al său, în ceea ce privește istoria și arheologia, rezidă, mai degrabă, în cercetările asupra limbii copte și egiptene vechi, decît în colecția de antichități pe care și-a constituit-o. Prima editare în 1505, de către Aldo Manuccio[158], a lucrării *Hieroglyphica*, scrisă, fără îndoială, în coptă, de către un egiptean din sec. V, Horapollon, și tradusă în greacă, a cunos-

cut oarecare succes pe lîngă eruditii din sec. XVI, dar n-a suscitat nici o lucrare în domeniul filologiei Egiptului vechi. Din călătoria sa în Orient, Pietro de la Valle a adus un lexic copto-arab, a cărui traducere a încredințat-o lui Athanasius Kircher; acesta avea treizeci de ani și încă de mult își cucerise o mare faimă de orientalist. Această lucrare a stîrnit vocația de egiptolog a lui Kircher; ajutîndu-se de lucrări antice, între care cartea medicului arab Abenefi, *Despre științele vechilor egipteni*, a publicat în 1633 al său *Prodromus Coptus sive-Egyptiacus*[158] în care el a pus bazele științifice ale studiului coptei și a propus ipoteza identității dintre egipteana antică și coptă; în 1644 a editat la Roma *Lingua Aegyptiaca restituta*[159], unde a publicat Lexicul copt al lui Pietro de la Valle, iar anii 1652—1654 au văzut apariția lui *Oedipus Aegyptiacus*[160]. Deși plecat de la o ipoteză justă, Kircher s-a rătăcit în simbolism, care l-a condus la interpretarea cea mai fantezistă a hieroglifelor; dacă a tradus corect globul solar, în schimb credea că hierogliful în formă de tîrnăcop este „semnul mistic al lui Agatodemon"; dealtfel, nici măcar nu-i trecea prin gînd să lege cuvintele copte de semnele hieroglifice; prematură, tentativa lui Kircher, bazată mai ales pe studiul inscripțiilor hieroglifice de pe obeliscul Minervei găsit la Roma, în ruinele templului zeiței Isis, a rămas fără nici un rezultat — dacă nu cumva s-a soldat cu unul negativ — asupra dezvoltării egiptologiei, în secolele clasice.

Tranziția între sec. XVII și XVIII

Legătura între sec. XVII și XVIII este asigurată de către Luigi Antonio Muratori. Opera sa apare, prin unele aspecte, ca o lucrare de compilație, dar compilația se dovedește adesea o treabă necesară care permite să se pună la dispoziția cercetătorilor un corp de materiale dispersate, care rămîneau adesea inaccesibile celei mai mari părți a eruditilor, afară numai dacă nu se încumetau ei înșiși să-și asume această ingrată sarcină de compilație

pe care este prea lesnicios să o desconsiderăm, în general, pe nedrept. În rest, nu este nici un istoric care să nu știe cît de mult datorește „corpusurilor“ nenumărate de vase, de inscripții grecești, romane sau semitice, care nu sînt nimic altceva decît lucrări de compilație, chiar dacă editorul adaugă comentarii sau conjecturi personale.

Născut aproape de Modena, în 1672, Muratori, îmbrăcînd haina de preot, a devenit conservator al bibliotecii Ambroziene din Milano, în 1694; avînd ca sarcină conservarea uneia dintre cele mai bogate biblioteci din Italia, el a studiat manuscrisele din acest templu al umaniștilor și din extrasele pe care le-a selecționat a dat *Anecdota latina*[161], în 1697 și *Anecdota graeca*[162], în 1708. Opera sa care se referă cel mai direct la arheologie rămîne deocamdată *Novus thesaurus veterum inscriptionum*, corpus de inscripții în 6 volume, *in folio*. Dar mai mult decît spre antichitate Muratori a îndreptat către Evul Mediu puterea sa de muncă uriașă, ceea ce a avut drept rezultat îndeosebi *Antiquitates Italicae medii aevi*[164] în 6 volume și, mai ales, cele douăzeci și nouă de volume *in folio* ale lucrării *Rerum Italicarum Scriptores praecipue ab anno 500 ad annum 1500*[165], ediție a istoricilor Italiei între anii 500 și 1500.

Dacă, în această perioadă de tranziție care a condus de la domnia lui Ludovic al XIV-lea la aceea a lui Ludovic al XV-lea, Italia a dat un Muratori, Franța poate să se mîndrească cu un om ca Bernard de Montfaucon. Născut în 1655, aproape de Narbonne, în castelul de la Soulage, el a servit în armată sub Turenne, în 1673, înainte de a intra, în 1675, în congregația St. Maur, care aparținea ordinului Benedictinilor. Între 1687, epocă în care a primit grija cabinetului de medalii de la Saint-Germain-de-Prés, și 1741, anul morții sale, și-a petrecut timpul lucrînd în bibliotecile din Italia și în cercetări savante, ale căror rezultate practice sînt exprimate prin numeroase ediții și traduceri din autori greci și din părinții bisericii, printr-o *Palaeographia Graeca*[166], datată în 1708 și care a fost una din bazele paleografiei, prin ce-

lebra *Bibliotheca bibliothecarum manuscriptorum nova*[167] care a apărut în 1739, în 2 volume și prin *Diarium Italicum*[168], jurnal de călătorie în Italia. Totuși, opera monumentală a lui Montfaucon, aceea care rămîne prima publicație de ansamblu a monumentelor antichității, unde antichitatea greacă și antichitatea romană sînt studiate nu numai separat, dar și într-un cadru comun, și unde antichitățile naționale își găsesc de asemenea locul, este *L'Antiquité expliquée et representée en figures* (*Antichitatea explicată și reprezentată în figuri*); lucrarea a fost publicată, în anii 1717—1719, în 10 volume *in folio*, iar în 1724 au fost adăugate cinci volume de suplement. Rapiditatea cu care a fost epuizată această publicație arată interesul pe care lumea savantă îl purta dintr-odată arheologiei, după îndepărtarea manifestată de eruditii din secolul precedent. „Summă" a tuturor lucrărilor, a tuturor cercetărilor efectuate pînă la această dată în domeniul a ceea ce a devenit arheologia clasică, *Antichitatea Explicată* a lui Montfaucon apare, astfel, ca lucrarea fundamentală care marchează începutul cercetărilor arheologice în spirit nou.

Caracterul original și „evolutiv"[169] al concepției sale istorice ne obligă să cităm numele lui Giambattista Vico, născut la Napoli în 1688. El a publicat, în 1722, o operă intitulată *Principi di Scienza Nuova d'intorno alla commune natura delle nazioni*[170], care și ajunsese la a treia ediție în 1744, cînd a murit. Concepțiile autorului se sprijină pe două idei fundamentale: umanitatea a trecut prin trei vîrste: divină, eroică și omenească, punct de vedere care evocă mitul „vîrstelor" lui Hesiod, iar la sfîrșitul fiecărui ciclu, omenirea recade într-o perioadă de barbarie, pentru ca să reînceapă mersul său spre civilizație; această concepție păstrează probabil un ecou al viziunii stoice a eternei reîntoarceri. Pe parcursul lucrării, se găsesc cercetări cu caracter cronologic, întocmite pe baza datelor din autorii antici. Lui Vico nu-i lipsește oarecare pătrundere, atunci cînd el caută să precizeze epoca în care

a trăit Homer, dar îi lipsește în schimb ceea ce totdeauna a fost greșit la homerizanți, o cunoaștere arheologică a problemei; abia de curînd a început să se studieze în mod serios problemele homerice, într-o optică arheologică, căci nu pot fi cuprinse în acest cadru fanteziile întemeiate pe descoperirile de la Troia, Micene sau Cnossos, ba chiar pe cunoștințele de arheologie feniciană și care prea adesea au falsificat problema, în timpul primilor cincizeci de ani ai secolului nostru[171].

Primele săpături de la Herculanum și Pompei

Sec. XVIII a cunoscut o reîntoarcere la săpăturile arheologice și se cuvine să constatăm că metodele nu au fost superioare acelora folosite cu două secole mai înainte.

În 1710, Emmanuel Maurice de Lorrainne, prinț d'Elboeuf, colonel-mareșal al armatei austriece, care a ocupat Napoli, a cumpărat de la Frații alcantrini un teren în regiunea Resina, cu scopul de a pune să i se construiască o vilă. În timp ce căuta materiale de construcție în împrejurimi, antreprenorul a săpat un puț din care a extras marmoră care i-a servit la confecționarea mortarului. D'Elbœuf, înțelegînd interesul descoperirilor, s-a gîndit să sape un puț și galerii, de unde a extras un mare număr de statui care au fost răscumpărate, în urmă, pentru prințul Mare elector de Saxa, August al II-lea și astfel au ajuns în muzeul de la Dresda. Acest jaf a continuat pînă în 1716, epocă în care prințul și-a vîndut locuințele napolitane și a părăsit Italia.

În 1738, Charles de Bourbon, devenind rege al celor două Sicilii sub numele de Carol al III-lea, a ordonat de îndată reluarea săpăturilor; acestea au fost conduse de către inginerul militar spaniol Rocco-Gioacchino de Alcubierre, asistat de Charles Weber, arhitect elvețian. Punctul de plecare al noilor săpături a fost puțul săpat de antreprenorul prințului D'Elboeuf. Munca, în lava solidificată, era grea și s-a întrebuințat explozibil

pentru a deschide galerii, săpăturile făcîndu-se în tunel. S-a descoperit astfel că explorările lui D'Elboeuf au atins zidul scenei unui teatru, și o inscripție arăta că acest teatru era cel din Herculanum, ceea ce a permis să se identifice stațiunea despre care prințul D'Elboeuf a crezut că este un templu al lui Hercule, dar pe care, încă mai de mult, anumiți eruditi o identificaseră cu Herculanum. Deși Alcubierre dădea rapoarte regelui cu privire la înaintarea săpăturilor, explorarea sa n-avea nimic științific; singurul scop era căutarea obiectelor de artă; un sculptor, Joseph Canart era însărcinat să curețe și să reconstituie statuile; toți au găsit perfect normal faptul că acesta, deoarece fragmentele de bronz deveniseră atît de numeroase încît nu știa ce să mai facă cu ele, le-a topit ca să facă din ele candelabre și statui de sfinți! În anul care a urmat începutului săpăturilor a început să se întîlnească primele picturi murale. Asemenea fresce fuseseră dezgropate încă mai de mult la Roma, în special celebra „Nuntă aldobrandină"[172], în 1605. Dar aceste descoperiri trecuseră relativ nebăgate în seamă; privirile lumii savante erau acum întoarse spre Herculanum, găsirea picturilor a provocat un viu entuziasm, așa încît fresca lui Tezeu a apărut, în ochii lui Venuti, o operă incomparabil superioară picturilor lui Rafael. Dealtfel lui Nicollo Marcelo Venuti, care a urmărit lucrările atît cît a fost cu putință, îi datorăm prima publicație asupra orașului antic Herculanum, datată în 1749: *Descrizione delle prime scoperte dell'antica città di Ercolano*[173].

În 1748 pe colinele numite Civita, țăranii au semnalat resturi antice. Ca urmare, Alcubierre a venit să deschidă tranșee închizîndu-le pe măsură ce lucrările înaintau. Unii eruditi au emis ipoteza că se găseau pe așezarea de la Pompei, în timp ce Alcubierre era convins că descoperise Stabiae. Era, desigur, Pompei, dar Alcubierre care n-avea nici o noțiune valabilă de arheologie romană, iar după gustul său nu găsea suficiente obiecte de artă, considera că săpăturile de la Civita erau lipsite de in-

teres. Charles Weber a continuat totuşi săpăturile pînă în toamna anului 1750. Puţin după aceea, forarea unui puţ, în apropiere de Herculanum, a dus la descoperirea unor coloane. Weber a întreprins săpături în tunel în acest loc, ceea ce i-a permis să descopere un imens peristil de unde s-a scos o cantitate mare de opere de artă, printre care treizeci de statui de bronz şi patruzeci şi şapte de busturi; doi ani mai tîrziu, înaintînd cu săpătura în interiorul acestei somptuoase ville, prin galeriile subterane, muncitorii au descoperit într-o mică sală un mare număr de rulouri de papirus; ele erau carbonizate şi cădeau în fragmente, la cea mai mică izbire; totuşi, datorită intervenţiei lui Paderni, s-a putut recupera mai multe mii de rulouri, fără a putea fi derulate, pentru a se evita distrugerea. Cîţiva ani mai tîrziu, Antonio Piaggi, conservator al bibliotecii Vaticanului, a inventat un aparat care a permis derularea papirusului. Carol III i-a încredinţat grija de a le desfăşura şi de a le descifra, sarcină de care savantul bibliotecar s-a legat, fără desigur să ajungă la capătul unei lucrări atît de vaste. În 1765 a trebuit să se pună capăt explorării atît de fructoase a acestui mic palat, cunoscută de atunci sub numele de „Villa papirilor"[174], din cauza exalaţiilor de acid carbonic (*mofeta*). Din această epocă villa continuă să zacă sub mantaua sa groasă de lavă, pînă în ziua în care arheologii vor avea mijloacele tehnice şi în acelaşi timp financiare, ca să întreprindă dezgroparea uneia dintre cele mai somptuoase locuinţe pe care ne-a lăsat-o antichitatea romană. Planul ridicat de către Weber şi notele lui de săpături ne permit să ne facem o idee asupra acestui măreţ ansamblu, lung de mai bine de 250 m şi prevăzut cu un imens peristil de 100 m lungime, înconjurînd o grădină şi o piscină de 66×7 m. Printre statuile care au fost scoase din săpătură şi care au fost aşezate în muzeul din Napoli, nu putem să omitem copia Doriforului[175] de Policlet, Hermes odihnindu-se, Faunul beat[176], Amazoana[177] şi acel admirabil bust elenistic zis al lui Seneca[178], dar care reprezintă, fără îndoială, un poet grec din

perioada Noii Comedii. Studiul papirilor a permis să se ajungă la concluzia că este vorba de o bibliotecă a unui filozof epicurian, unde dominau operele lui Filodem din Gadara[179]. Comparetti a putut propune pe aceste temeiuri să se atribuie această casă lui Lucius Calpurnius Piso Cesoninus, socrul lui Cesar şi prieten al lui Filodem; doar săpături, foarte promiţătoare, ar putea să ne aducă certitudinea asupra acestui punct.

Dificila explorare a oraşului Herculanum a fost de atunci părăsită pentru a nu fi reluată decît în 1828. În 1754, Alcubierre s-a apucat în mod serios de săpăturile de la Pompei. Abia în 1763, Weber a găsit o inscripţie, în cursul săpăturilor, care a permis identificarea staţiunii de la Civita cu oraşul antic Pompei. El a murit în acelaşi an; iniţiativa de a abandona săpăturile în tunel, la Pompei, pentru a face săpături în adevăr exhaustive îi aparţine lui. Începînd de la această epocă, dezgroparea Pompeiului a continuat fără întreruperi importante.

Winckelmann şi Caylus

Nu putem despărţi săpăturile de la Herculanum şi Pompei de numele lui Johann Joachim Winckelmann. Născut în 1717, la Stendal, în Brandenburg, dintr-o familie săracă, a cunoscut începuturi dificile iar pasiunea sa pentru antichitate l-a menţinut pe calea grea pe care şi-o alesese. A reuşit să-şi completeze studiile la Berlin şi la Halle; a fost regent al colegiului din Seehausen şi bibliotecar la contele de Bünau, înainte de a obţine o bursă regală care i-a permis, în 1755, să părăsească Dresda, ca să meargă la Roma, unde s-a convertit la catolicism. Protejat de către cardinalul Albani, al cărui bibliotecar a devenit, a fost numit, în 1763, anticar al camerei apostolice şi bibliotecar al bibliotecii Vaticane. În 1768 revenea dintr-o călătorie în Germania, cînd a fost asasinat la Trieste, de către un individ care abuzase de încrederea sa, ca să-i fure medaliile antice.

În 1757, Winckelmann se dusese la Napoli, iar în anul următor el căpătase acces la săpături și a putut studia obiectele dezgropate, fără totuși să fi avut autorizația de a face schițe după ele. Winckelmann a criticat modul în care fuseseră conduse săpăturile, ceea ce i-a atras dușmănia suveranilor din Napoli. Lucrarea sa, *Scrisori asupra Antichităților de la Herculanum*[179], a apărut în 1762 și acestea sînt primele lucrări despre săpături arheologice care au afectat un public destul de larg. În 1763, el a publicat *Despre sentimentul frumosului în operele de artă*[180] care pune bazele esteticii, iar în 1764, prima ediție a celor două volume din *Istoria artei din antichitate*[181], prima operă de critică și sinteză asupra artei antice. Winckelmann era familiarizat cu antichitățile din Roma, Herculanum și Pompei, dar el vizitase, de asemenea, stațiunea grecească de la Paestum, regăsită cu prilejul străpungerii drumului litoral, la sud de Salerno și care începuse să fie săpată din inițiativa acelui rege mecenat și amator de artă care a fost Carol III. În această vreme s-au dat templelor dorice de la Paestum numele lor convenționale de Basilica, Templul lui Neptun și Templul lui Ceres, Așadar, în această vreme, în ciuda erorilor și confuziilor sale, Winckelmann are posibilitatea să cunoască mai nemijlocit arta greacă. În această lucrare, pentru prima oară, se găsește o istorie închegată a artei începînd de la arta egipteană și terminînd cu cea romană, arta etruscă nefiind nici ea neglijată, alături de arta greacă.

Împreună cu Winckelmann, altă personalitate a dominat secolul al XVIII-lea în domeniul descoperirii arheologice a antichității: Anne-Claude-Philippe de Tubières, conte de Caylus. Născut în 1692, a servit în armata regală înainte de a fi trimis, ca atașat de ambasadă, la Constantinopol. La acea dată vizitase anterior Italia, iar postul său i-a permis de a parcurge coastele Asiei Mici. În cursul acestei călătorii, a vizitat Efesul[182] care era, pe atunci, o ascunzătoare de tîlhari; aceștia i-au servit de ghid și l-au făcut să descopere ruinele de la Colofon[183]. La întoarcerea în Franța,

în 1717, s-a dedat, de atunci, pe deplin, studiilor antice, gustul său pentru știință, veniturile sale și talentele sale de artist permițîndu-i să fie, în același timp, savant, mecenat și gravor. Împreună cu Diderot este, poate, cel mai remarcabil critic și istoric al picturii din epoca sa, dar ceea ce trebuie să rețină atenția noastră sînt colecțiile de artă antică și publicațiile sale asupra antichităților. Devenit, în 1742, membru al Academiei de inscripții și litere[184], a publicat în memoriile acestei academii patruzeci și șapte de disertații; a participat la redactarea celor trei volume ale lucrării *Culegere de picturi antice găsite la Roma*[185] și a întocmit o *Descriere a pietrelor gravate din cabinetul regelui*[186]; totuși, lucrarea sa monumentală care, sub un oarecare aspect, îl așează mai presus de Winckelmann, este *Culegere de antichități egiptene, etrusce, grecești, romane și galice*[187], în 7 volume, publicate între 1752 și 1767. Aici, domeniul antichităților cuprinde aproape întreg cîmpul cunoscut de arheologie; și dacă Caylus nu s-a interesat de loc de studiul artei antice într-o optică istorică, adică implicînd o naștere și o dezvoltare continuă, urmată de un declin, cum a făcut Winckelmann, interesul eruditului francez se îndreaptă nu numai spre marile opere de artă, dar și către monede și către obiectele cele mai modeste și nu neglijează nici aspectul tehnic al producerii lor.

Nașterea etruscologiei

Printre marii maeștri ai arheologiei în timpul celor două secole clasice, dacă Germania a dat un Winckelmann, iar Franța pe Montfaucon și Caylus, Italia l-a dat pe Antonio Francesco Gori. Născut la Florența în 1691, nu a părăsit niciodată orașul său natal, unde a fost prior al baptisteriului San Giovanni și profesor de istorie la Atheneu, adică la universitate. Dacă i-am putea reproșa o oarecare lipsă de simț critic, defect care pe atunci nu-i aparținea numai lui, are în schimb la activul său o operă din care nu putem să dăm decît unele dintre titlurile mai marcante: *Monumentum Co-*

lumbarium libertorum et servorum Liviae Augustae et Caesarum[188], publicat în 1727; *Thesaurus gemmarum antiquarum astriferarum*[189], în 3 volume, una dintre primele culegeri de camee şi geme; *Historia glyptographica*[190], în 2 volume, care este, poate, primul monument al glipticei; şi, mai ales, o culegere de inscripţii greceşti şi romane din oraşele etrusce, *Inscriptiones antiquae graecae et romanae, quae exstant in Etruriae urbibus*[191], în 3 volume *in folio* şi *Museum etruscum exhibens insigna veterum etruscorum monumenta*[192], ale cărui trei volume au fost publicate în 1737—1743 şi care rămîne unul dintre monumentele acestui aspect excesiv al etruscologiei care se numeşte „etruscomanie" (*etruscheria*). Secolul XVIII cunoscuse dealtfel o dezvoltare prodigioasă a studiilor etrusce, frînată de această etruscomanie care a făcut să se nască ipotezele şi apropierile cele mai fantastice şi care a determinat adesea pe adepţii săi să vadă în etrusci sursa capitală a civilizaţiei Italiei antice.

Printre primii etruscologi poate fi citat Giovanni-Battista Passeri (1694—1780), născut la Gubbio, care a compilat un *Tezaur*[193] de gemme antice; el a publicat mai ales, între 1767 şi 1775, la Roma, cele trei volume de pictură etruscă, *Picturae Etruscorum in vasculis nunc primum in unum collectae*[194], în care a atribuit etruscilor vasele pictate cu figuri negre sau roşii, despre care Gerhard a demonstrat, mai tîrziu, că sînt atice. Nicolas Frèret (1688—1749), născut la Paris, a fost secretar perpetuu al Academiei de inscripţii, iar alegerea sa l-a făcut să se intereseze tot atît de mult de originea francilor, cît şi despre geografia, mitologia sau lingvistica comparată. În domeniul etrusc a lăsat eseuri publicate în tomul IV al *Operelor* sale *complete*[195] (Paris 1796) şi în *Recherches sur l'origine et l'ancienne histoire des différents peuples de l'Italie*[196], în care îi face pe etrusci să vină din Europa Centrală peste Alpi. Mario Guarnacci (1701—1785), originar din Volterra, a fondat acolo un muzeu etrusc, origine a muzeului actual, şi a publicat un memoriu în trei

volume: *Origini italiche*[197] (Lucca 1767—1772), în care face din etrusci educatorii Italiei şi chiar ai Greciei. Este folositor să reamintim aici că, în a sa *Istorie a artei antice*, în cartea a III-a, Winckelmann considera că etruscii sînt primul popor din Europa care au cultivat arta, chiar înaintea grecilor. În a doua jumătate a sec. XVIII, trebuie să cităm, în sfîrşit pe Luigi Lanzi (1732—1810), născut aproape de Fermo şi subdirector al galeriilor Uffizi din Florenţa; el a întemeiat în acest oraş Gabineto Etrusco,[198] şi a publicat *Saggio di una lingua etrusca e di altre antiche d'Italia*[199], în 3 volume, unde susţinea, de asemenea, originea continentală a etruscilor, dar prin metoda sa riguroasă, eseul său marchează începutul etruscologiei ştiinţifice; în 1806 a publicat de asemenea o lucrare asupra vaselor antice (atice), pe atunci numite etrusce, *De vasi Antichi dipinti chiamati Etruschi*[200] şi al său *Saggio delle Lingue Italiane Antiche*[201].

Aceste studii etrusce au fost sprijinite pe cîteva săpături şi încurajate de formarea societăţilor savante. În 1728, odată cu primele săpături exhaustive întreprinse la Volterra, putem data începutul arheologiei etrusce de teren. Cu doi ani mai înainte fusese întemeiată Academia etruscă de la Cortona şi, în 1735, la îndemnul lui Gori, a fost înfiinţată Società Colombaria, la Florenţa. Pe de altă parte, descoperirile din Campania au stat la obîrşia Academiei de la Herculanum, în timp ce în 1733 se năştea la Londra Societatea de Dilettanti[202] (Societatea diletanţilor), care grupa numeroşi englezi entuziasmaţi de descoperirea arheologică a antichităţilor clasice şi orientale.

Călători în Grecia şi Italia în sec. XVIII

Călătorii au adus şi ei contribuţia lor la cunoaşterea arheologică. Printre călătorii din Italia trebuie să cităm pe Joseph-Jérome le Français de Lalande (1732—1807), care a fost astronom celebru şi profesor la Collège de France. El a publicat, în 1769, o monumentală *Călătorie a unui*

francez în Italia, în 1765—1766[203], în 8 volume și un atlas, unde se găsesc descrieri adesea detaliate ale monumentelor antice, și în special ale celor din Roma. Dacă, printre călătorii în Italia îl așez aici și pe provensalul Jean-Jacques Barthélémy (1716—1795), celebrul abate, autor al acelui monument de erudiție și de gust care a fost *Călătoria tînărului Anarhasis*[204] o fac pentru că el s-a dus la Roma, în 1755, grație protecției lui Stainville, ambasadorul Franței și a rămas pînă în 1757 în Italia, unde a vizitat Herculanum și Pompei și s-a împrietenit cu cea mai mare parte a savanților arheologi italieni. Șederea sa în Italia ne este cunoscută printr-un memorial, editat adesea împreună cu *Călătoria tînărului Anarhasis* și prin scrisorile sale, după care Sérieys a publicat, în 1802, o *Călătorie în Italia*[205]. I-a urmat lui Bose la Cabinetul de Medalii, unde el a clasat și a sporit colecțiile. Funcționari mediocri din vremea Revoluției Franceze, necunoscîndu-i valoarea, i-au retras slujba, ba l-au și închis în 1793, dar a fost scos din închisoare puțin după aceea, de ministrul de Interne, Paré. Printre lucrările sale arheologice și filologice, mai trebuie citate *Explicația mozaicurilor din Palestrina*[206], datată 1760 și *Reflecții asupra alfabetului și limbii din Palmira,*[207] publicată în 1754, în care a făcut operă de orientalist.

Grecia a fost parcursă de cîțiva călători. James Stuart (1713—1788) a căpătat prin forțe proprii o largă cunoaștere a antichității și a făcut o călătorie în Italia și în Grecia, împreună cu un pictor, Nicolas Revett. Rodul acestei călătorii a fost o frumoasă lucrare în patru volume, publicată între 1762 și 1816, *Antiquities of Athens*[208] care a fost tradusă în franceza de către Feuillet (*Antiquités d'Athènes*, în 3 volume).

Mare senior, îndrăgostit de antichitate, Marie-Gabriel-Florent-Auguste, conte de Choiseul-Grauffier (1752—1817) a fost numit de Ludovic XVI, în 1784, ambasador la Constantinopol. A luat sub protecția sa pe arhitectul Foucherot, precum și pe pictorul Fauvel, pe care l-a trimis la Atena,

pe lîngă Gaspari, agent al Franței, pentru a strînge aici tot felul de antichități. A strîns, astfel, o importantă colecție de obiecte și opere de artă pe care le-a cumpărat muzeul Louvre; amintesc că fragmentul din friza Parthenonului pe care îl are acest muzeu, a fost cules de către Fauvel, pentru Choiseul-Gouffier. Datorăm tot acestui ambasador anticar remarcabila *Călătorie pitorească în Grecia*[209], al cărei prim volum a apărut în 1782, al doilea în 1802 și al treilea în 1820.

Călătorii în Orient

Primul dintre călătorii în Orient este Paul Lucas (1664—1737). A plecat în Levant cu scopul să facă comerț de bijuterii, a strîns acolo numeroase medalii și antichități, ceea ce a făcut să fie numit anticarul lui Ludovic XIV, în 1704. Numeroasele sale călătorii în Orientul Apropiat s-au finalizat toate în o serie de lucrări, care n-au prea mare interes datorită numeroaselor erori: *Călătorie în Levant*,[210], 1704, 2 volume; *Călătorie în Grecia, Asia Mică, Macedonia și Africa*[211], 1710, 2 volume. Această ultimă lucrare a fost redactată de către Fourmont, după indicațiile lui Lucas, în timp ce abatele Banier a redactat pentru el *Călătorie în Turcia, Asia, Siria, Palestina, Egiptul de Sus și de Jos*[212], 1719, 3 volume.

Cu toate că n-a călătorit în Orient și că lucrarea sa principală n-a avut urmările pe care le-a meritat, trebuie să semnalez pe olandezul Adrien Reland (1678—1718) care, începînd din 1701, a predat limbile orientale și antichitățile sacre la Utrecht. În 1708, a publicat *Antiquitates sacrae veterum Hebraeorum*[213], lucrare asupra antichităților vechilor evrei și, mai ales, a scos, în 1714, cele două volume din a sa *Palestina ex monumentis veteribus illustrata*[214]; așa cum indică titlul lucrării, autorul a strîns acolo, pentru prima oară, monumentele antice ale Palestinei, cunoscute pe atunci și cărora le-a făcut un comentariu savant.

Scanned with CamScanner

Între 1732 şi 1741, Richard Pococke, născut la Southampton în 1704, a parcurs Egiptul şi Levantul, înainte de a deveni episcop de Ossory (Irlanda); a publicat la Londra în 1743—1745 *A description of the East and some other countries*[215], tradusă în franceză, în 1772, sub titlul *Voyages de R. Pococke en Orient, dans l'Egypte, l'Arabie, la Palestine, la Syrie, la Grèce et la Thrace*[216]. Autorul se interesează, mai mult decît oricare dintre ceilalţi predecesori, de problemele arheologice, iar lucrarea sa conţine numeroase planuri, schiţe şi copii de pe inscripţii.

Spre aceeaşi epocă, danezul Federik Ludvig Norden (1708—1742) a parcurs Egiptul şi a urcat pe Nil pînă la Der, în Nubia; lucrarea sa *Călătorie în Egipt şi Nubia*[217], publicată la Copenhaga, în 1852—1855, în 2 volume, n-a fost tradusă în franceză decît în 1859—1898. Lucrarea, prevăzută cu 159 de planşe, dă descrieri, împreună cu măsurători, ale unui mare număr de monumente egiptene, cum este piramida de la Meidum[218] şi rămîne prima culegere monumentală din istoria egiptologiei. De un mai mic interes sînt *Scrisori despre Egipt*[219], în 3 volume, de Claude Savary (1750—1788); specialist în arabă, autor al unei gramatici arabe şi a unei traduceri a Coranului, el este mai puţin sensibil la antichitate; în urma călătoriilor sale în Orient a publicat şi nişte *Lettres sur la Grèce*[220]. Alt călător în Egipt este Charles Sonnini de Manoncourt, născut la Lunéville, în 1751. În 1777, a călătorit în Egipt şi în Orient, după care a publicat *Călătorie în Egiptul de Sus şi de Jos*[221], 1799, 3 volume, şi *Călătorie în Grecia şi Turcia*[222], 1801, 2 volume. Elev al lui Buffon, pasionat de zoologie şi de botanică, s-a interesat mai mult de animale şi mai ales de reptilele acestor ţări, decît de antichităţile lor.

Carstens Niebuhr (1733—1815), geograf german, este unul dintre călătorii cei mai însemnaţi din secolul XVIII. În 1761—1762 el a participat la expediţia daneză din Arabia şi a trecut prin Egipt, înainte de a se duce în Yemen, în 1762.

În timpul acestei nenorocite expediţii, şi-a pierdut toţi tovarăşii şi s-a dus, pe un vas englez, în India, de unde s-a întors la Oman şi a revenit în Europa, în 1767, prin Persia, Mesopotamia şi Turcia. În 1774 a apărut *Reisebeschreibung nach Arabien und Anderen umliegenden Ländern*[223] (Copenhaga), tradusă în franceză sub titlul *Voyage en Arabie et dans d'autres pays circumvoisins* (Amsterdam, 1780), în timp ce, în 1779, era publicată, la Paris, o ediţie completă a lucrării sale *Description de l'Arabie*[224]. Aceste lucrări, remarcabile ca precizie geografică, comunicînd rezultatele unei cercetări condusă metodic privind stadiul civilizaţiei popoarelor Arabiei de Sud, nu interesează decît în mică măsură arheologia. Niebuhr a vizitat Marib, dar despre ruinele unui palat al lui „Balkis sau Seba"[225] el declară că nu merită să fie văzute, căci nu există acolo nici o inscripţie; de asemenea, un dig construit în antichitate i s-a părut lipsit de interes. Revenind prin Persia şi Irak, el a vizitat numeroase staţiuni ale căror vederi le-a dat şi, în special, a adus de la Persepolis douăsprezece inscripţii pe care le-a folosit Grotefend, în lucrările sale de descifrare.

Constantin François Chassebeuf de Volney, născut în Anjou în 1757, şi-a făcut studiile medicale, înainte de a fi apucat de pasiunea pentru Orient şi a pornit, în 1782, spre Egipt, pe jos, cu un rucksac în spate, cu o puşcă pe umăr şi 6000 de franci în centură. El a petrecut trei ani în Egipt şi Levant şi a publicat, în 1787, o *Călătorie în Egipt şi în Siria*[226] care i-a adus un renume european. În Egipt, i-au reţinut atenţia, mai ales, mamelucii, dar, la Alexandria, vorbeşte de băile Cleopatrei, de catacombe şi de coloana zisă a lui Pompei. Herodot şi Strabon i-au servit adesea de ghizi, dar el se referă şi la predecesorii săi la care trimite pentru a nu mai spune nimic despre antichităţile de care aceştia au vorbit. Predecesorii săi sînt Lucas, Pococke, Norden, Niebuhr şi, de asemenea, Benoît de Maillet (1656—1738), care a fost consul general în Egipt şi a lăsat o *Descriere a Egiptului*[227] (1735) şi John Greaves

(1602—1652), astronom și orientalist. Acesta din urmă a lăsat numeroase scrieri și traduceri dintre care o *Pyramidographia*[228] (1646), „summă"[229] a tot ceea ce se știa pe atunci despre piramide, prin care este primul care a semnalat ruinele unui templu funerar în vecinătatea piramidelor. Volney a mers să vadă piramidele, „vizitate de o mulțime de călători"; vorbește mult despre ele susținînd, pe bună dreptate, că erau morminte, împotriva acelora care voiau să vadă în ele observatoare astronomice. Se vizita marea piramidă, iar el semnalează și altă piramidă deschisă la Saccara; dealtfel Volney ne informează că un „bec" încercase să deschidă a treia piramidă de la Ghize „ca să sustragă tezaurul presupus", dar după ce au fost smulse în zadar două sau trei sute de pietre, el a părăsit lucrarea. În Siria, a vizitat Palaea Tyr și a consacrat numeroase pagini Baalbekului și Palmirei. În aceste două din urmă stațiuni, se pare că ghidul său au fost lucrările lui Wood pe care l-a citat de mai multe ori. Robert Wood (1716—1775) este unul dintre primii mari arheologi orientaliști. Ceea ce alții au făcut pentru Roma sau Atena, adică monografii unde monumentele erau relevate, descrise, studiate în detaliu, el a făcut pentru Baalbek și Palmira, în două lucrări remarcabile care sînt primele monumente ale arheologiei siriene: *The Ruins of Palmyra*[230], 1753, *in folio*, cu 570 pagini și *The Ruins of Balbec*[231], 1757, *in folio* mare, cu 47 planșe.

Deși a fost mai mult botanist și n-a scris decît despre flora Americii, trebuie să-l amintim pe André Michaux (1746—1802) care a adus dintr-o călătorie în Persia (1786) o piatră de hotar babiloniană numită Cudurru: această piatră rotundă și lustruită, cunoscută sub numele de „Caillou Michaux"[232] și păstrată la Cabinetul de medalii din Paris, este primul document epigrafic de origine mesopotamiană, de oarecare importanță, ajuns în Europa.

Alături de Wood, a doua parte a sec. XVIII este ilustrată de unul dintre cei mai buni arheologi ai acestui timp care a fost de asemenea un

Scanned with CamScanner

strălucit elenist, Richard Chandler (1738—1810). La douăzeci şi cinci de ani s-a ilustrat printr-o frumoasă ediţie a marmorei de la Oxford (*Marmora Oxoniensia*), adică „Cronica Parosului"[233], din colecţia lordului Arundel, care fusese dăruită universităţii de la Oxford. Puţin după aceasta a efectuat o călătorie lungă în Orientul Apropiat ale cărei rezultate sînt consemnate în trei lucrări: *Călătorii în Asia Mică şi Grecia*[234], publicată în Anglia în 1775 şi în Franţa în 1806; *Ionian Antiquities*[235], 1769—1800, şi *Inscriptiones Antiquae plaereque nondum editae, in Asia Minori et Graecia, praesertim Athenis collectae*[236], publicate la Oxford în 1774—1776. Aceste două opere constituie primele lucrări ştiinţifice consacrate aşezărilor greceşti din Asia Mică şi ele sînt o „summa" a cunoştinţelor de arheologie şi de epigrafie ioniană, cunoştinţe care nu aveau să fie repede reînnoite.

Filologie orientală

Istoria arheologiei în sec. XVIII trebuie să reţină numele a încă doi bărbaţi, ale căror lucrări au avut o mare importanţă filologică: Abraham-Hyacinthe Anquetil-Duperron, născut la Paris în 1731. La douăzeci şi trei de ani, după ce şi-a făcut studiile de limbi orientale cu ajutorul abatelui Barthélémy, s-a angajat în armata Indiei şi s-a îmbarcat la Lorient pentru Bombay. A rămas în India timp de 8 ani şi a trăit în special printre ghebrii din Surat care păstrau vechea limbă şi religiile perşilor preislamici. Din această călătorie a adus diverse texte religioase, urcînd pînă în vremea Persiei Sassanide, a căror limbă a dezvăluit-o şi după care a făcut o traducere în trei volume, în 1771, sub numele de *Zend-Avesta*[237], titlu care a continuat să se aplice acestui corpus de texte privind religia Persiei ahemenide. Contribuţia sa la cunoaşterea persanei antice va permite citirea inscripţiilor cuneiforme din Persia antică. Dar aportul lui Anquetil Duperron depăşeşte cadrul iranismului. În 1786—1787, au apă-

rut 2 volume de *Cercetări istorice și geografice asupra Indiei*[238]; în al doilea tom din această lucrare, a dat prima versiune a *Upanișadelor;* traducerea sa este contestabilă, căci Anquetil nu avea decît cunoștințe slabe de sanscrită; el a realizat lucrarea după o traducere persană, făcută în 1656, pentru principele mogol Darah Shakoh. India reală începea să intereseze Europa și în special Anglia, mulțumită unor ofițeri, cum a fost John Holwell (1711—1798) și Alexander Dow, mort în 1779, sau a unor orientaliști ca Charles Wilkins (1750—1836) care a dat, în 1785, prima traducere a *Baghavad Gîta*[239], extrase din vasta epopee *Mahabharata*[240] și, în 1787, *Hitopadesa*[241], culegere de fabule de Vișnu-Sarma. Ca și William Jones (1746—1794), care a dat, în 1789, traducerea dramei lui Kalidasa, *Sacuntala*[242], iar, în 1794, pe aceea a celebrelor *Legi ale lui Manu*[243].

În Franța, era cunoscut mai ales datorită polemicii lui Voltaire, mult prea faimosul *Ezur-Vedam*[244] pe care autorul *Eseului despre obiceiuri*[245] îl credea anterior lui Alexandru, dar care nu era decît o lucrare recentă, de propagandă, făurită de misionarii creștini pentru a combate „idolatria" poemelor *purana*[246]. Cercetările lui Anquetil-Duperron apar deci ca o dezvăluire a Indiei pentru francezi, iar în 1801—1802, el publică o traducere latină a *Upanișadelor*[247]; atitudinea marelui orientalist este, de asemenea, cu totul nouă. El nu vrea să considere India prin prisma deformantă a unei educații creștine sau greco-latine, ci întru totul obiectiv; dezvăluie doctrinele Indiei și ale Persiei pe care le studiază fără a încerca să le compare cu vreo dogmatică oarecare, pentru a le critica sau a le disprețui, în numele unor criterii cu totul relative.

În timp ce odată cu Anquetil-Duperron încep, în adevăr, studiile persane, danezul Georg Zoëga (1755—1809) este predecesorul imediat al lui Champollion în studiile egiptene. Fiu de pastor, el și-a făcut studiile la Goettingen, a fost însărcinat să claseze medaliile de la Copenhaga, pe urmă a fost trimis, în 1782, în Austria și în

Italia, ca să caute monede. Aceasta i-a îngăduit să publice monedele romane imperiale din Egipt, din colecția cardinalului Borgia de la Velletri: *Nummi Aegyptii imperatorii prostantes in Museo Borgiano Vellitris*[248], 1787. Arheolog, el a folosit desenele marelui Piranesi (1720—1778) și gravurile lui Piroli pentru a publica, în 1808, *Bassirilievi antichi di Roma*[249]. Dar aportul său în domeniul egiptologiei i-a cucerit un anumit renume. În 1805, el a publicat o lucrare asupra manuscriselor copte din biblioteca cardinalului Borgia, *Catalogus codicum Copticorum manuscriptorum musaei Borgiani*[250] și, mai ales, în 1795, la cererea papei Pius VI, a publicat *De usu et origine obeliscorum*[251], „summa“ a cunoștințelor egiptologice ale epocii.

Aportul său la descifrarea hieroglifelor egiptene rămîne totuși neglijabil; împreună cu abatele Barthélémy a constatat că elipsele numite cartuș închid nume regale; a studiat obeliscurile de la Roma și a arătat obeliscul zis al lui Flaminius ca fiind acela pentru care Hermapio, autor grec citat de istoricul latin Ammianus Marcellinus, de la sfîrșitul sec. VI, a lăsat o traducere greacă a textului care îl acoperă. În realitate, acest obelisc, adus de la Heliopolis de către Augustus și așezat în Circul mare (*Circus Maximus*)[252], înainte de a împodobi Piazza del Popolo, unde poate fi văzut și astăzi, a fost studiat de către Marruchi în lucrarea sa *Gli obelischi Egiziani di Roma*[253] (1898); se găsesc efectiv cîteva analogii între formulele raportate de către Hermapio și cele folosite de scribul egiptean; dealtfel, obeliscul a fost gravat pentru Tutmes III și refolosit de Ramses II, iar obeliscul așa-zis studiat de Hermapio este dedicat unui „Ramestes“, fără îndoială Ramses. Această apropiere făcută de Zoëga n-a rămas nefolositoare pentru munca de transcripție realizată de către Champollion, în primul sfert al sec. XIX.

Arheologiile

Cînd ajunge în pragul sec. XIX, istoricul arheologiei se găsește dezorientat. Pînă la această dată,

pînă la campania din Egipt, care marchează începutul arheologiei egiptene, între 1798 și 1801, în ciuda numărului crescînd de publicații, este posibil să se facă o istorie continuă a dezvoltării cunoștințelor arheologice, istorie care poate fi tratată „orizontal“, fără să fie necesar să se distingă sistematic disciplinele.

Între *Istoria artei la cei vechi*, de Winckelmann și *Culegerea de antichități* a lui Caylus, unde abia încep să se distingă antichitățile romane, grecești, egiptene, etrusce între ele și *Manualul de arheologie a artei*[254] pe care Carl Otfried Müller l-a publicat în 1830, este mai mult de o jumătate de secol de cercetări, și o dezvoltare atît de mare a studiilor arheologice încît nu mai pare cu putință din vremea aceea să nu se disocieze diferitele arheologii. Nici o îndoială nu mai este posibilă, în 1844, cînd este întemeiată *Revue Archéologique*[255], în care Charles Lenormant, sub titlul *Arheologie*[256], redactează un articol fundamental, unde el scria încă de pe atunci: „Avem în prezent o arheologie chineză și japoneză, o arheologie indiană, o arheologie americană...“. Desigur, Otfried Müller, elenist și filolog, acorda un loc preponderent arheologiei clasice, iar Asia nu ocupa încă decît o poziție mediocră. Dar între 1800 și 1845 vedem născîndu-se și dezvoltîndu-se diferite arheologii, cu caracterele lor proprii. În aparență, începînd de la 1800, putem prezenta o istorie „verticală“ a arheologiei, o istorie care surprinde fiecare domeniu geografic al arheologiei și care îi trasează trăsăturile dominante pînă în epoca noastră, în care domeniul arheologiei se întinde, de acum înainte, la toată suprafața globului.

Am folosit cuvîntul de „istorie“, dar nu trebuie luat aici în sens literal. O istorie sistematică a fiecărei arheologii care să enumere săpăturile efectuate, începînd cu zorile secolului XIX pînă în zilele noastre, dînd amănuntele săpăturilor, depășește cu mult cadrul acestei cărți. Am trecut în revistă doar atît cît a fost cu putință, superficial, cea mai mare parte a săpăturilor, neputînd uneori decît să le citez, dar, cel mai adesea, am căutat să

Scanned with CamScanner

aleg ceea ce este mai specific fiecărei săpături urmînd succesiunile cronologice, şi să raportez cîteva trăsături interesante ale acestor descoperiri, fără să insist asupra detaliilor romanţioase, despre care s-a vorbit prea mult; acestea, dacă nu sînt cunoscute încă de cititori, sînt descrise foarte amănunţit în diversele lucrări semnalate în bibliografia noastră. Dincolo de lucrările de săpătură sau de cercetare, de asemenea, am ţinut seama şi de oameni şi mai ales de acei pionieri care au intrat în istorie şi care sînt întemeietorii arheologiei.

Scanned with CamScanner

IV. ORIGINEA ŞI DEZVOLTAREA ARHEOLOGIEI PREISTORICE

Arheologia preistorică îşi propune să cerceteze cea mai îndepărtată origine a omului şi a activităţilor sale productive şi să retraseze istoria acestora pînă la apariţia scrisului. Această din urmă descoperire, relativ recentă, reînnoieşte istoria omenirii, datorită faptului că textele care au putut fi păstrate ne aduc mărturii precise şi, adesea, amănunţite, contemporane culturilor istorice, dincolo de acestea, istoricii fiind reduşi, timp îndelungat, la aventuroase ipoteze. Odată cu arheologia preistorică ne-a fost restituit, pe neaşteptate, un trecut de o uriaşă adîncime, anterior inventării scrierii, care, pînă la apariţia acestei arheologii, nici măcar nu era bănuit. În acest capitol vom continua, în general, să studiem dezvoltarea descoperirilor din cea mai îndepărtată preistorie, căreia i s-a dat numele de paleolitic.

Mituri ale originii

Dorinţa de a explica şi de a cunoaşte obîrşiile omului este semnificativă pentru însăşi natura omenească, şi nu există nici o societate omenească care să nu aibă un ansamblu de mituri despre propria sa origine. Acest domeniu este prea vast şi nu putem decît să reamintim existenţa acestor povestiri despre naşterea zeilor şi despre creaţia lumii şi a oamenilor, despre originea focului, pe care nu

Scanned with CamScanner

le ignoră nici o religie, mitul ținînd în acest caz locul cunoștințelor științifice.

Grecii și latinii nu și-au îndreptat decît prea puțin atenția spre această problemă a trecutului îndepărtat al omului și nu au adus nici o soluție științifică. Viziunea stării demne de milă în care se aflau oamenii înainte să fi cunoscut focul și artele, pe care ne-o dă Eschil în *Prometeu înlănțuit*[257], este mitică și poetică; viziunea omului primitiv care se hrănește cu ghindă și rădăcini, avînd drept arme doar mîinile sale, dinții săi și pietre se găsește la numeroși autori, Lucrețiu a explicitat-o desăvîrșit, în versuri celebre; observarea populațiilor sălbatice și îndeosebi a acelora care ocupau coastele Africii Orientale și Iranul Meridional, asupra cărora ne-au lăsat mărturii precise Herodot, Strabo, Arian și în special Diodor din Sicilia au servit de model, fără îndoială, pentru această concepție despre omul primitiv. Pe de altă parte, atunci cînd Strabo constată că există fosile marine în pămînt, el întrevede „revoluțiile" geologice, așa cum le va defini Cuvier, cu nouăsprezece secole mai tîrziu.

Atunci cînd se găseau arme de piatră, se credea că au fost produse de trăsnet, de unde și numele de *ceraunii,* sau pietre de fulger, care le-a fost dat; li se atribuiau puteri magice, profilactice sau divinatorii. S-au găsit securi șlefuite neolitice, gravate din nou, în antichitatea clasică, ca să servească de talisman, afară numai dacă n-au fost consacrate unui cult anumit, cum era acela al lui Mithras. Este surprinzător că, deși știau că numeroase populații foloseau încă arme și instrumente de piatră și că, în unele manifestări de caracter ritual ca îmbălsămarea, în Egipt, se foloseau ustensile de piatră, autorii antici cei mai luminați, ca Pliniu cel Bătrîn, nu s-au gîndit să atribuie niciodată unei activități productive omenești confecționarea acestor securi de piatră, găsite atît de des. Trebuie să credem totuși, că incapacitatea de a discerne originea reală a uneltelor preistorice este un fenomen general și este curios să constatați că tot pe seama trăsnetului și a fulgeru-

lui sînt date topoarele și vîrfurile de săgeată, atît în China și în Malaezia, cît și în Siberia sau în Etiopia. Evul Mediu și Renașterea admit aceste credințe populare care supraviețuiesc pînă astăzi la țară.

Natura ceraunilor

În sec. XVI, Agricola, Cardan, Gessner[258] descriu noi varietăți de pietre de trăsnet și chiar dacă par să atribuie credințelor populare originile lor celeste, nu dau nici o părere personală asupra naturii lor.

Michele Mercati (1541—1593), doctor al papei Clement VIII și intendent al Grădinii botanice a Vaticanului, a făcut o descriere a pietrelor și a fosilelor muzeului fondat la Vatican de către Grigore XIII și Sixt V[259]. Dar abia în 1717 a fost publicat, la Roma, rezultatul acestei munci, *Metallotheca Vaticana*[260], în care el, cel dintîi, a sugerat că pietrele de trăsnet nu sînt decît produse ale activității productive omenești; „cît despre noi, scrie el în capitolul XVI, ne este de ajuns să arătăm că acest fel de ceraunii au putut să fie făcute de către cei vechi." Boèce Boot, în *Le parfaict Joaillier*[261] (1644) și J. B. du Hamel, în *Meteorite și fosile* (*De meteoris et fossilibus*, 1660), cred că aceste ceraunii sînt instrumente fabricate de către om, dar mărturisesc această credință naivă, că la început erau de metal și că au fost schimbate în piatră. Totuși, în această epocă se întîlnesc primii arheologi lucizi. În *The Antiquities of Warwickshire*[262], publicat în 1656, sir William Dugdale (1605—1686) atribuie bretonilor, și anume din vremea cînd nu știau încă să facă arme din metal, securile de piatră găsite în comitatul ale cărui antichități le studiază. Medicul danez Oliger Jacobaeus este primul care s-a gîndit să folosească descoperirile arheologice pe de o parte, iar pe de alta comparația etnologică, pentru a indica destinația acelor pietre pe care cei mai mulți contemporani le credeau pietre de fulger. În publicația colecțiilor regale de antichități (*Museum Regium, Hauniae*, 1695[263]), el descrie un pumnal

din silex negru, în legătură cu care menţionează descoperirea, în 1692, în insula Fionia, a unui „mormînt păgîn" care urca „pînă la cea mai înaltă antichitate", în care au fost găsite un ciocan şi un mic paloş de silex, asociate unui craniu omenesc, precum şi în 1698, în insulele Seeland, dintr-o colină (adică un tumul) dezgroparea unui număr de urne însoţite de numeroase silexuri cioplite. În legătură cu un vîrf de lance din piatră neagră, găsit în Islanda, el constată că „lipsiţi de instrumente de fier, groenlandezii le fabricau pe ale lor din piatră" şi că, după Louis Hennepin, exploratorul Louisianei, americanii foloseau „pietre tăioase pe care le prelucrau şi ascuţeau cu dinţi de animale".

În acelaşi an Johann-Daniel Major a publicat la Breslau o mică operă intitulată *Bevölkertes Cimbrien*[264] în care notează că aceste securi de trăsnet se regăsesc frecvent în „mormintele de uriaşi", din Scandinavia şi din ţara cimbrică (Germania) şi că ele serveau ca arme, pentru războinici.

Primele săpături preistorice

Germanul Josse Hermann Nunningh (1675—1753) este unul din primii arheologi care a executat săpături preistorice şi le-a asigurat publicarea. El a cercetat tumulii funerari din Westfalia şi a dat un raport al acestor cercetări într-o carte apărută în 1713: *Sepulcretum Westphalico-Mimigardico*[265]. El a cules, din inventarele funerare, numeroase securi neolitice, dar nu a ştiut să le interpreteze, crezînd că ar fi pietre destinate să li se pună o coadă de lemn, pentru a face ciocane, într-o epocă mai puţin veche.

Paralel cu germanii şi scandinavii, englezii şi francezii se interesau de antichităţile lor naţionale. În 1620, regele Angliei, Iacob I însuşi a dorit să pună să se studieze ansamblul megalitic de la Stonehenge; arhitectul Inigo Jones[266] (1572—1652), intendent general al monumentelor regale, arhitect al palatului de la Whitehall, a fost însărcinat cu acest studiu; abia în 1605 a făcut cunoscute concluziile sale, într-o lucrare postumă, asu-

Scanned with CamScanner

pra *Antichității celei mai remarcabile din Marea Britanie*[267], despre care declară că ar fi „un templu roman... ridicat în stil toscan"! Cîțiva ani mai tîrziu John Aubrey (1626—1697) a studiat stațiunea; acesta își însușește o sugestie a lui Inigo Jones cum că ar putea fi un monument druidic, dar el este primul care a semnalat un aliniament de găuri în interiorul taluzului care servea de incintă monumentului. Aceste găuri au căpătat de atunci numele de „găurile lui Aubrey". El este, de asemenea, acela care a descoperit că așezarea vecină, Avebury, se înalță peste o stațiune de același tip cu Stonehenge, cu un șanț și cu un val închizînd cercuri concentrice de pietre așezate în picioare.

În Franța, prima săpătură preistorică este aceea a unui dolmen pe care un nobil normand, M. de Cocherel, a efectuat-o pe pămînturile sale, aproape de Evreux, în 1685; acolo s-au găsit douăzeci de schelete cu securi de piatră, vîrfuri de lance de piatră și „fildeș", instrumente de os. Obiectele n-au fost publicate decît cu treizeci și cinci de ani mai tîrziu, de către Montfaucon în *Antichitatea explicată*[268]; în legătură cu această descoperire, elvețianul Jean Cristophe Iselin (1681—1737) scria, în *Scrisoare către Montfaucon*[269], datată din 1718, că „în părțile cele mai nordice ale Germaniei și dincolo de aceste regiuni, se găsesc adesea astfel de pietre, cioplite în arme, pe lîngă urne sau lîngă corpurile morților, și se găsesc întruna". Benedictinul dom Jacques Martin, în *Religia galilor*[270] (1727), se face ecoul acestor descoperiri; adeseori el vorbește de „mormîntul lui Cocherel și de toate celelalte, unde s-au găsit corpuri care nu au fost deloc arse, cu securi de piatră, sau chiar de fier sau de alt metal"; atît numai că atribuie ansamblul acestor morminte „primilor franci sau francezi care au locuit în Galia, sub domniile lui Clodion, Meroveu și Childeric..."[271]

Inceputul metodei etnografice

Primele comparații etnografice folosite de Jacobeus au fost pe larg reluate de Antoine de Jussieu
 (1686—1758) în *Memoriul* pe care l-a citit, în

Scanned with CamScanner

1723, în fața Academiei Regale de științe; aici el compară „pietrele de trăsnet" cu o secure de piatră, găsită în Insulele Americii (Indieni caraibi) și cu un șpiț de piatră, adus din Canada. Acest memoriu n-a fost publicat decît în 1753. Între timp, în 1740, apăruse, în *Istoria Academiei regale de inscripții și litere*[272], memoriul pe care l-a citit Mahudel (1673—1747), în fața Academiei, în 1734; folosind descoperiri arheologice și comparații cu „activitățile productive ale popoarelor sălbatice", Mahudel demonstrează că abia după mai multe secole de la „nașterea lumii" — se rămînea la datele dogmatice ale Bibliei[273] — de la „reînnoirea ei prin Potop", oamenii au cunoscut folosirea bronzului și fierului; piatra a fost deci materia care a înlocuit metalele. Mahudel a procedat, între altele, la studiul pietrelor potrivite pentru această producție, după instrumentele pe care le-a adunat și studiat și a stabilit comparații cu uneltele de bronz, ca să le determine vîrsta.

În 1745, în a sa *Mineralogie sistematică (Mineralogia systematice proposita*, tradusă de d'Holbach, în 1753), naturalistul suedez Johann-Gottschalk Wallerius încearcă să schițeze o clasificare a uneltelor de piatră; Arnold Vosmaer (*Oudreidkundiie Brieven*[274], 1760) perfecționează clasificarea și separă uneltele de piatră de „pietrele de trăsnet" din metal. În 1758 apare *Despre originea legilor, artelor și științelor și despre progresul lor la popoarele antice*[275] (3 volume), lucrare foarte erudită scrisă de Consilierul Parlamentului, Antoine-Yves Goguet și de Alexandre Fugère. Goguet sublinia în lucrarea sa că popoarele Americii au folosit „din timpuri imemoriale" unelte de piatră și ajunge la concluzia explicită, că a fost un timp cînd locuitorii din Asia și Europa n-au cunoscut folosirea fierului. Nu putem să nu amintim aici de Buffon care, într-un pasaj din *Epocile naturii*[276], scrisă în acel stil grandios și somptuos care îi dă un farmec nemuritor, însăilează un tablou al condițiilor „primilor oameni, martori ai mișcărilor convulsive ale pămîntului" care reamin-

tește viziunile lui Lucretius, dar unde el declară pietrele de fulger „primele monumente ale artei omenești în stadiul pur al naturii".

Marii precursori

Nimeni nu luase încă cunoștință de profunzimea timpului care separă pe oamenii care au fabricat aceste unelte, de oamenii moderni. Această problemă, a duratei timpurilor preistorice, a fost pusă mai întîi de François-Xavier Burtin din Maestricht (1743—1818) care în a sa *Oryctographie de Bruxelles*[277], publicată în 1784, remarcă că un topor a fost găsit aproape de Bruxelles, sub trei straturi de oseminte pietrificate de animale. John Frère, într-o comunicare făcută în fața Societății Regale din Londra, în 1797, publicată în al treilea volum din *Archaeologia*, a făcut un nou pas atunci cînd, în ceea ce privește descoperirile de silexuri cioplite, amestecate cu oseminte fosile, la 12 picioare (4 m) adîncime, la Hoxne în Suffolk, constată că această descoperire se raportează la o epocă foarte îndepărtată și că „Hoxne a fost locul unde, un oarecare popor vechi a fasonat armele sau instrumentele de care el avea nevoie."

John Frère este precursorul acestor cercetători care, în timpul primei jumătăți a sec. XIX, au acumulat materialele care au impus Preistoria ca o știință autentică și autonomă în ochii lumii învățate. Nu putem aminti decît pe unii dintre acești pionieri care i-au precedat lui Boucher de Perthes. În Franța și în Belgia este mai întîi F. Jouannet care, din 1815, a săpat grotele de la Combe Grenant, în Dordogne, de unde a scos oseminte de animale fosile asociate cu silexuri cioplite. În Languedocul mediteranean, un tînăr farmacist din Narbonne, Tournal, a întreprins, în 1826, săpăturile de la grota din Bise; a publicat descoperirile sale în *Analele științelor naturii*[278], în 1828 și 1829; a dezgropat fragmente de vase, dar mai ales oseminte omenești amestecate cu oseminte de animale, „aparținînd speciilor dis-

părute"; dealtfel, el afirmă că singură geologia poate „să dea cîteva noțiuni asupra epocii primei apariții a omului pe globul terestru". Tournal este în raport cu alți cercetători care și-au dus activitatea în Gard și Hérault: Marcel Serres, Emilien Dumas care a săpat grota de la Souvignagues (Gard), doctorul Pitore care a făcut cercetări la Fauzan, în Hérault și, în sfîrșit, Christol care a publicat, în 1829, observațiile sale asupra osemintelor omenești asociate cu oase de hienă și de rinocer, în grota de la Pondres (Gard). Pe malurile Rinului, în loess, Ami Boué întreprinde cercetări paleontologice și este, dealtfel, descurajat de remarcile lui Cuvier.

În Belgia, doctorul Crahay și, mai ales, doctorul Schmerling au săpat grotele din provincia Liège, începînd în 1829. În 1833—1834, Schmerling a publicat *Cercetări asupra osemintelor fosile descoperite în cavernele din provincia Liège*[279] (2 volume, Liège); în această lucrare el a demonstrat că omul a fost contemporan urșilor și hienelor și că silexurile găsite în straturile de oseminte au fost cioplite de o mînă omenească. Totuși, se găsesc și contradicții ciudate în luările sale de poziție. Dacă, pe de o parte, el declară că „nici un geolog luminat nu ar vrea să susțină astăzi că omul n-a existat deloc în această epocă în care cavernele au fost umplute cu nămol și cu fosilele pe care le cuprind", el rămîne sceptic atunci cînd scrie că „ne îndoim foarte tare că elefantul locuia în ținuturile noastre, în epoca în care se umpleau cavernele". Dealtfel, împotriva a ceea ce afirma Schmerling, cea mai mare parte a geologilor care erau de acord cu teoria lui Cuvier, mort în 1832, acceptau afirmația marelui geolog din al său *Discurs asupra revoluțiilor suprafeței globului*[280], „că specia umană n-a existat deloc în țările unde s-au descoperit fosile, în epoca revoluțiilor care au îngropat aceste oase". Acest pasaj pe care l-am citat este extras dintr-un capitol intitulat: „Nu există oase de oameni, fosile"; în aceste cîteva pagini, Cuvier își justifică atitudinea hipercritică: el trece în revistă toate

oasele care i-au fost supuse ca resturi omeneşti, începînd cu celebrul „homo diluvii testis" (omul martor al potopului), al lui Scheuchzer, care nu era decît un schelet de salamandră din Miocen[281]; toţi aceşti oameni fosili nu sînt decît resturi de animale, sau sînt atît de rău situaţi stratigrafic de către descoperitori, încît înţelegem îndoielile lui Cuvier care cerea o dovadă realmente ştiinţifică. Singurul reproş pe care il putem adresa este că nu s-a dus să vadă el însuşi descoperirile preistoricienilor din Languedoc şi de a fi rezolvat problema pusă de descoperirile lor prin aceste observaţii: „s-a făcut mare zgomot, acum cîteva luni, cu privire la anumite fragmente de om găsite în cavernele cu oseminte din provinciile noastre meridionale; dar este suficient ca ele să fie găsite în cavernă pentru ca să intre în această regulă", anume că au fost îngropate ulterior.

În Anglia, geologul William Buckland a deschis era cercetărilor preistorice, prin săpăturile sale într-o grotă aproape de Kirkdale, în 1820. Trei ani mai tîrziu el a publicat *Reliquiae diluvianae*[282]; se vede că nu a înţeles deloc importanţa descoperirilor sale, deoarece cu scopul de a justifica geologia şi paleontologia, încearcă în lucrarea sa să introducă descoperirile sale ştiinţifice în cadrul mitic al genezei biblice. Lui Buckland îi cere ajutorul Mac Ennery, ca să publice descoperirile pe care le-a făcut, în 1832, într-o cavernă din Devonshire numită „Kent's Hole", în apropiere de Torquay. Sub o formaţie de stalagmite, Mac Ennery a descoperit oase de animale fosile amestecate cu silexuri cioplite; prezenţa lui Buckland, care se ataşase de datele geologiei tradiţionale, l-a împiedicat pe Mac Ennery să ţină seama de această descoperire. Este adevărat că concluziile lui Mac Ennery ar fi trecut nebăgate în seamă, cum au fost, zece ani mai tîrziu, cele ale geologului Godwin Austen care a reluat săpăturile la „Kent's Hole" şi a declarat în faţa Societăţii Geologice din Londra că depozitul de oseminte şi de unelte omeneşti data dinaintea formării stratului de stalagmite.

Atenţia lumii savante nu va fi realmente reţinută de problema omului antediluvian decît prin adevărata bătălie pe care o va angaja un director al vămilor de la Abbeville, Jacques Boucher de Crèvecoeur de Perthes. S-a născut în Ardeni, în 1788. Tatăl său, Boucher de Crèvecoeur, era director al vămilor la Abbeville, unde întemeiase o Societate de emulaţie, împreună cu cîţiva prieteni. Interesul său se îndrepta mai precis spre botanică; între prietenii săi, Laurent Traullé se ocupa de paleontologie şi supraveghea lucrările de la turbăriile[283] de pe Somme, ca să culeagă oseminte şi obiectele care erau dezvelite; astfel, el a constatat că antichităţile „galice" se găseau în săpăturile cele mai adînci. Cele romane erau situate deasupra şi cele mai de sus erau antichităţile france. Avem aci un prim început de arheologie stratigrafică. În acest mediu a fost crescut Jacques Boucher de Perthes — acest nume de Perthes îi venea de la mama sa —, înainte de a urma aceeaşi carieră ca şi tatăl său, la vamă. După mai mulţi ani de absenţă, s-a instalat la Abbeville, lîngă tatăl său. Se interesa pe atunci de literatură şi de politică, domenii în care a lăsat o operă ce nu poate fi trecută cu vederea. Astfel s-a legat cu Casimir Picard, tînăr medic pasionat de arheologia „celtică". Acesta din urmă publicase în *Buletinul Societăţii de emulaţie*[284] cîteva notiţe în care afirma contemporaneitatea securilor celtice cu „unele specii de animale pierdute". Boucher de Perthes, devenit preşedinte al societăţii, împărtăşea acelaşi interes ca Picard pentru arheologie şi, atunci cînd acesta din urmă a murit, în 1841, abia în vîrstă de 34 de ani, el a reluat opera prietenului său. Începînd din 1836, a început să urmărească lucrările efectuate în albia Sommei, ale cărei terase le-a studiat minuţios. Rezultatul acestor cercetări a fost apariţia în 1846, la Treuttel et Wurtz, a primului volum din ceea ce avea să devină *Antichităţile celtice şi antediluviene*[285], intitulat *Despre industria primitivă sau*

despre arte la originea lor[286], din care Boucher de Perthes a trimis un exemplar la Institut, cerînd totodată să se desemneze o comisie care să vină pe teren să examineze valoarea descoperirilor sale. Comisia a fost constituită, dar membrii ei nu s-au deranjat. Printre aceştia se găsea Elie de Beaumont, secretar perpetuu al Academiei de ştiinţe, partizan orb al ideilor lui Cuvier şi al datelor biblice, care nega sistematic realitatea faptelor în numele „creaţiei geniului" care i se părea că ar fi teoria lui Cuvier. În 1857 a apărut al doilea volum al *Antichităţilor*, iar al treilea nu a fost publicat decît în 1864. Douăzeci de ani trecuseră între această dată şi anul 1844, cînd Boucher de Perthes întreprinsese, în faţa membrilor Societăţii de emulaţie din Abbeville, lectura unui manuscris, *Asupra instrumentelor celtice*[287], sîmbure al voluminoasei sale opere asupra *Antichităţilor celtice*. Dacă în primul volum găsim o oarecare lipsă de discernămînt între silexurile cioplite şi pietrele care au suferit doar aşchiere mecanică, ceea ce este foarte uşor de înţeles pentru o primă lucrare într-un domeniu atît de nou, vedem că autorul îşi perfecţionează fără încetare experienţa şi simţul de observaţie şi distinge net antichităţile celtice, adică pietrele lustruite neolitice, de antichităţile antediluviene, mult mai vechi şi care corespund uneltelor paleolitice. După cunoştinţa mea, Boucher de Perthes este primul care a făcut această distincţie, care, în prezent, ni se pare elementară.

Doctorul Rigollot a fost unul dintre primii arheologi care s-a raliat teoriilor lui Boucher de Perthes, în general întîmpinate doar cu indiferenţă sau cu sarcasme. In 1819, Rigollot a publicat o lucrare de paleontologie care i-a adus notorietatea; la început adversar al teoriilor lui Boucher de Perthes, a acceptat să viziteze săpăturile de la Abbeville şi a plecat de acolo convins. El însuşi s-a apucat să facă cercetări şi a găsit, astfel, în nisipăriile de la Saint-Acheul, aproape de Amiens, pietre cioplite analoage acelora descoperite în peşterile de la Abbeville; în 1854 a publi-

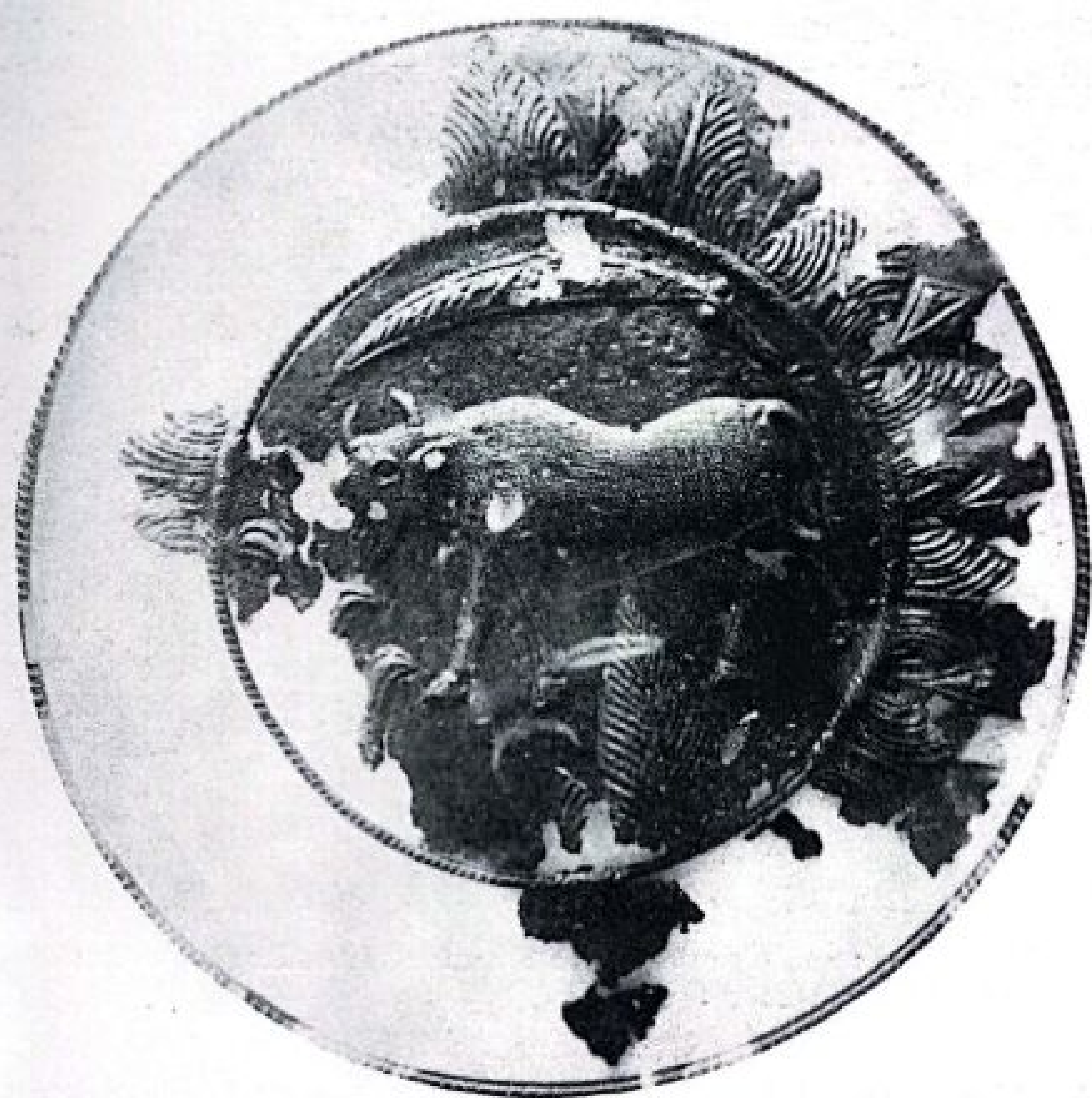
Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

cat la Amiens un memoriu asupra acestor descoperiri şi a scris lui Boucher de Perthes că nu face decît să-i urmeze drumul.

In acelaşi timp, în 1858, în Anglia, s-a descoperit la Brixham, la sud de Torquay, o nouă peşteră. Grota vecină de la Kent's Hole fusese săpată nesistematic şi paleontologul Falconer a dorit ca noua grotă să fie explorată metodic. A obţinut credite de la Societatea regală de geologie şi Pengelly a fost însărcinat cu conducerea săpăturilor. Instrumentele de piatră au fost situate stratigrafic, amestecate cu oase fosile şi doctorul Falconer, definitiv convins, a trecut prin Abbeville în toamna anului 1858. Cîştigat de teoriile lui Boucher de Perthes, l-a invitat pe geologul J. Prestwich să vină şi să studieze geologia bazinului Sommei; Prestwich a venit împreună cu John Evans: în raportul său la Societatea regală a apărat descoperirile lui Boucher de Perthes şi a arătat o fotografie reproducînd un instrument de silex în locul în care fusese descoperit. Marele geolog englez, sir Charles Lyell a venit în Franţa în anul următor şi acţiunea sa a fost importantă pentru a face să se admită, în această ţară, interesul descoperirilor de la Abbeville. Puţin timp după aceea, Lyell şi-a publicat lucrarea *Vechimea omului dovedită de geologie*[288], tradusă în franceză în 1864. Aceasta este prima mare lucrare sistematică asupra preistoriei, în care autorul foloseşte toate descoperirile înregistrate pînă atunci, pentru a dovedi înalta vechime a omului; în ea au fost serios analizate lucrările lui Boucher de Perthes şi studii speciale sînt consacrate teoriei lui Darwin, recent dezvoltată în *Originea speciilor prin selecţiune naturală*[289] (1859) şi craniului de la Neanderthal, căruia Lyell îi subliniază importanţa în sprijinul teoriilor evoluţioniste ale lui Lamarck şi Darwin.

De atunci, în ciuda indispoziţiei lui Ellie de Beaumont, preistoria a triumfat şi, în 1868, Boucher de Perthes s-a stins cu bucuria de a fi văzut că teoriile sale au fost acceptate de toată lumea savantă.

Scanned with CamScanner

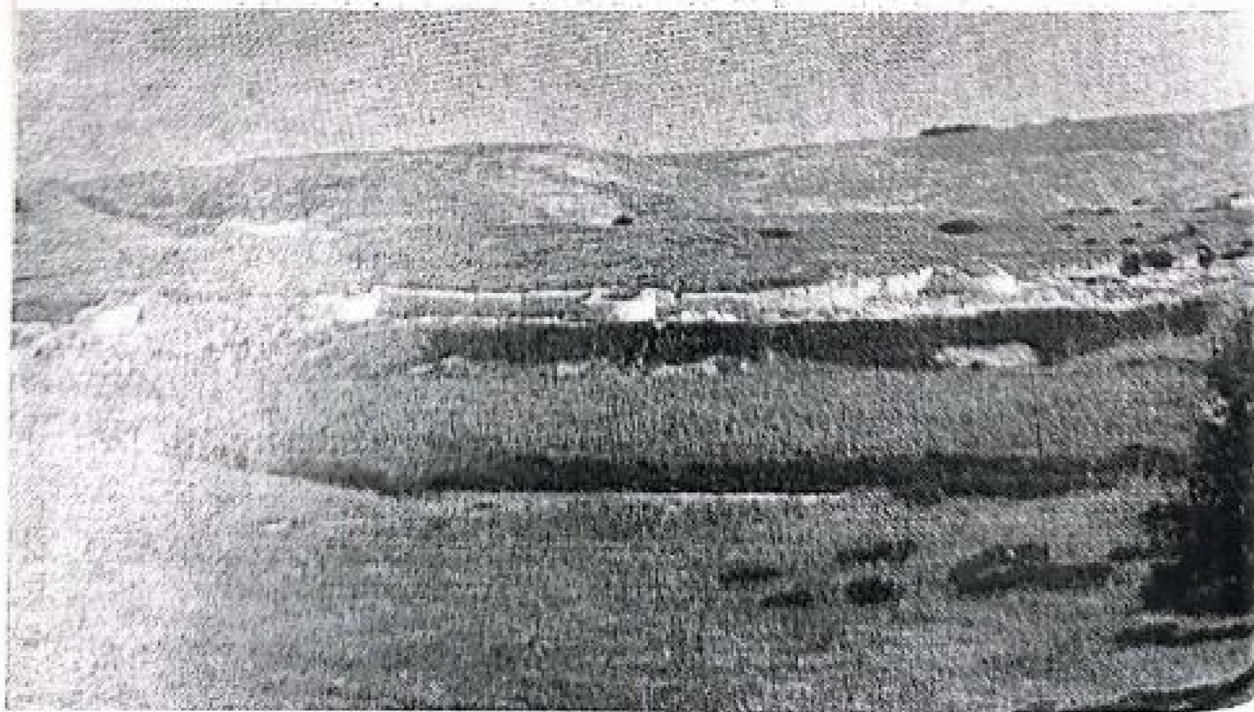

7. Scutul dacic de la Piatra Roșie, sec. I e.n. Muzeul de Istora Transilvaniei, Cluj-Napoca — piesă tipică pentru feroneria dacică.

Scanned with CamScanner

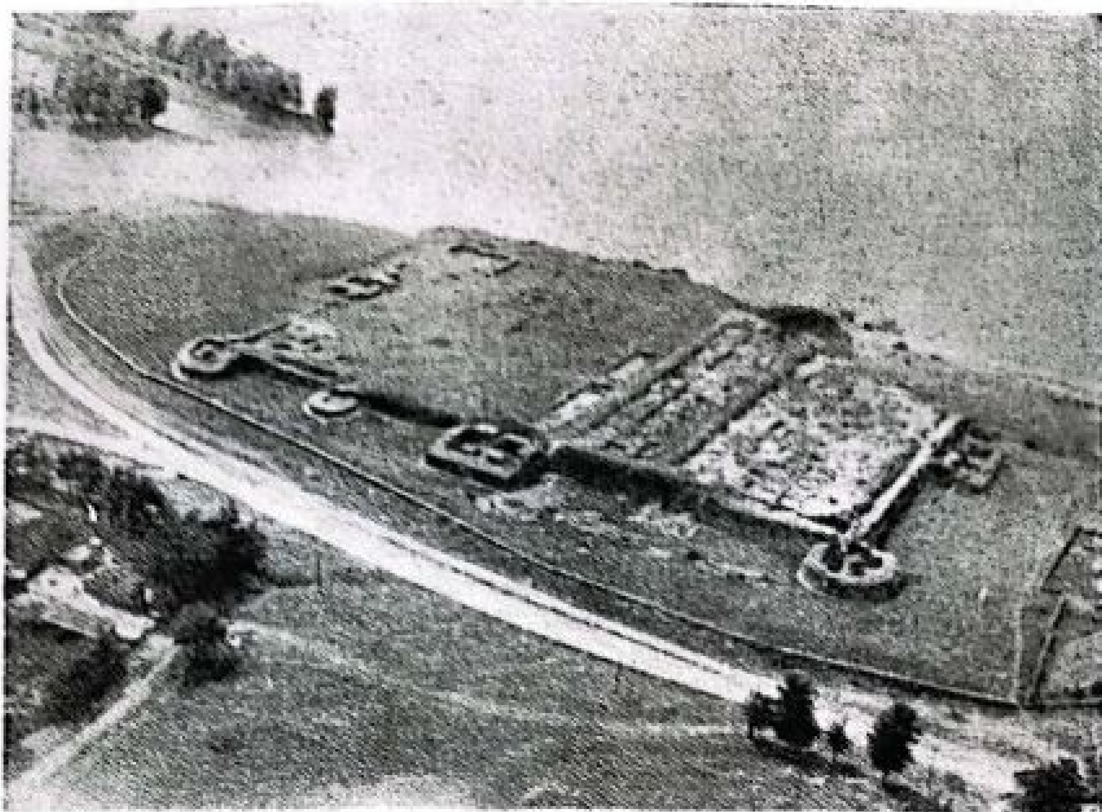
2. Sanctuarul mare circular de la Sarmizegetusa Regia, monument dacic specific din sec. I e.n.

3. Zidurile oraşului Tropaeum Traiani (Adamclisi), datînd din sec. IV e.n., monument specific pentru arhitectura provincială romană tîrzie.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

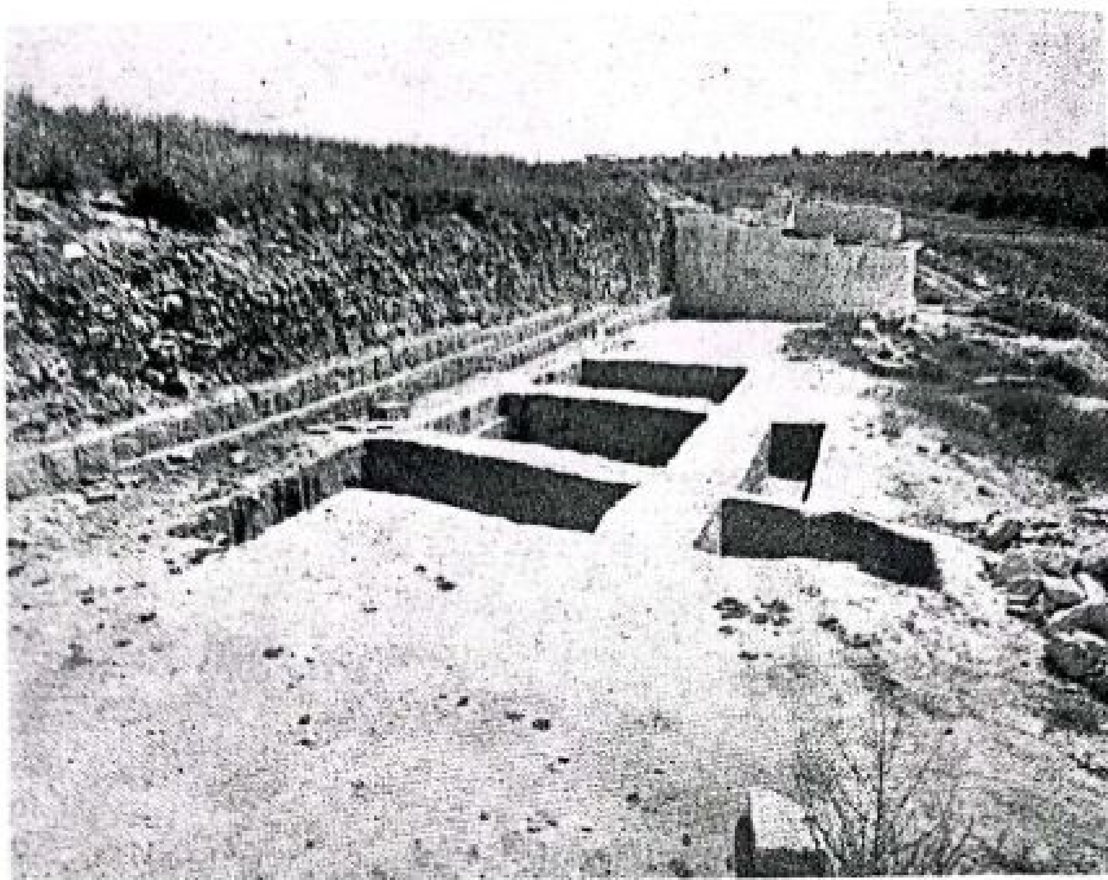
4. Cetatea Capidava văzută din avion — fortificație de *limitanei* din sec. IV e.n., caracteristică pentru frontiera imperiului roman de la Dunărea de Jos.

5. Tropaeum Traiani (Adamclisi) — curtea interioară a unei locuințe, în cursul degajării (sec. V e.n.).

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

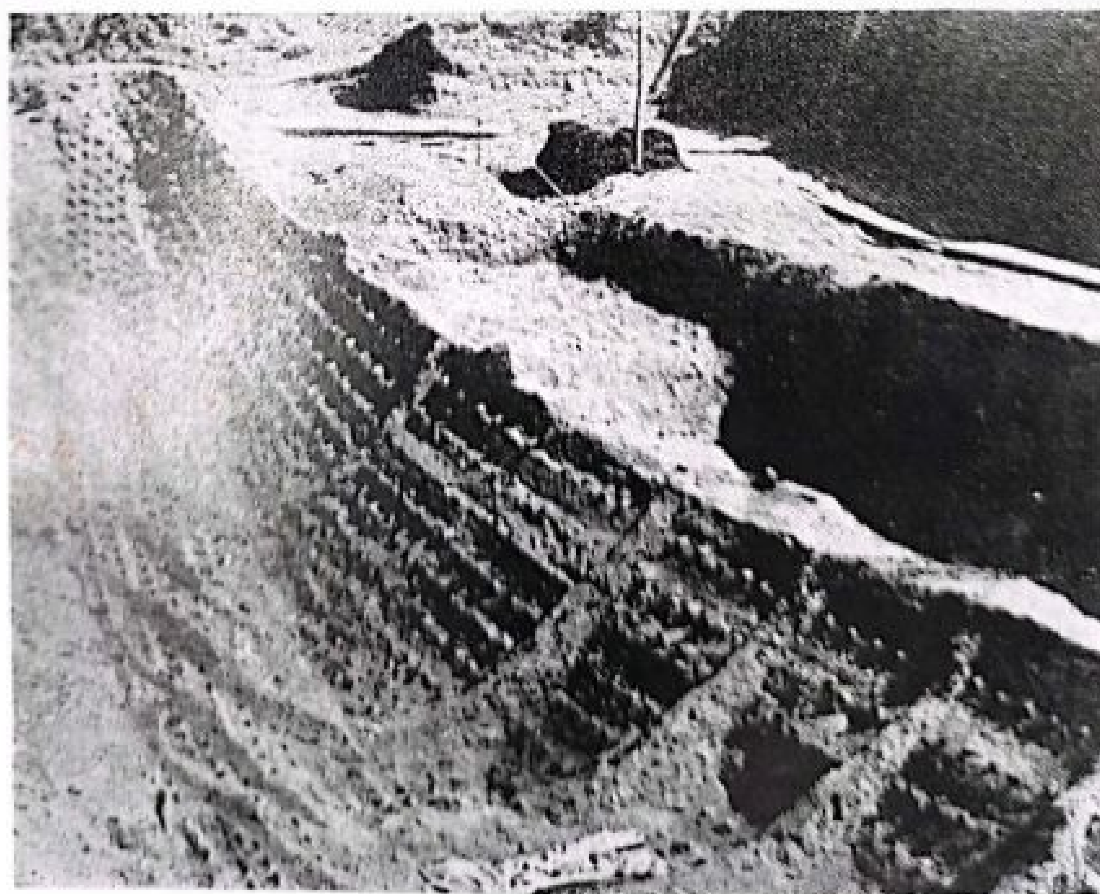
6. Săpătură stratigrafică „în grătar", la baza zidurilor orașului roman tîrziu Tropaeum Traiani.

7. Ruinele așezării de stratiotai — soldați grăniceri-țărani — bizantini de la Capidava, din sec. IX—XI e.n. — se disting ziduri de piatră de la bordeie și resturile unor sobe.

8. Mormîntul tumular cu navă anglo-saxon, de la Sutton Hoo, resturile ambarcației — sec. VII e.n. — Anglia.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

9. Curățirea resturilor unei sobe dintr-un bordei de *stratiotes* la Capidava — sec. XI e.n.

10. Hipocaust — instalație de încălzire centrală — roman din sec. VI e.n. de la Capidava — exemplu de arhitectură rustică, provincială, de la marginea imperiului roman tîrziu.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

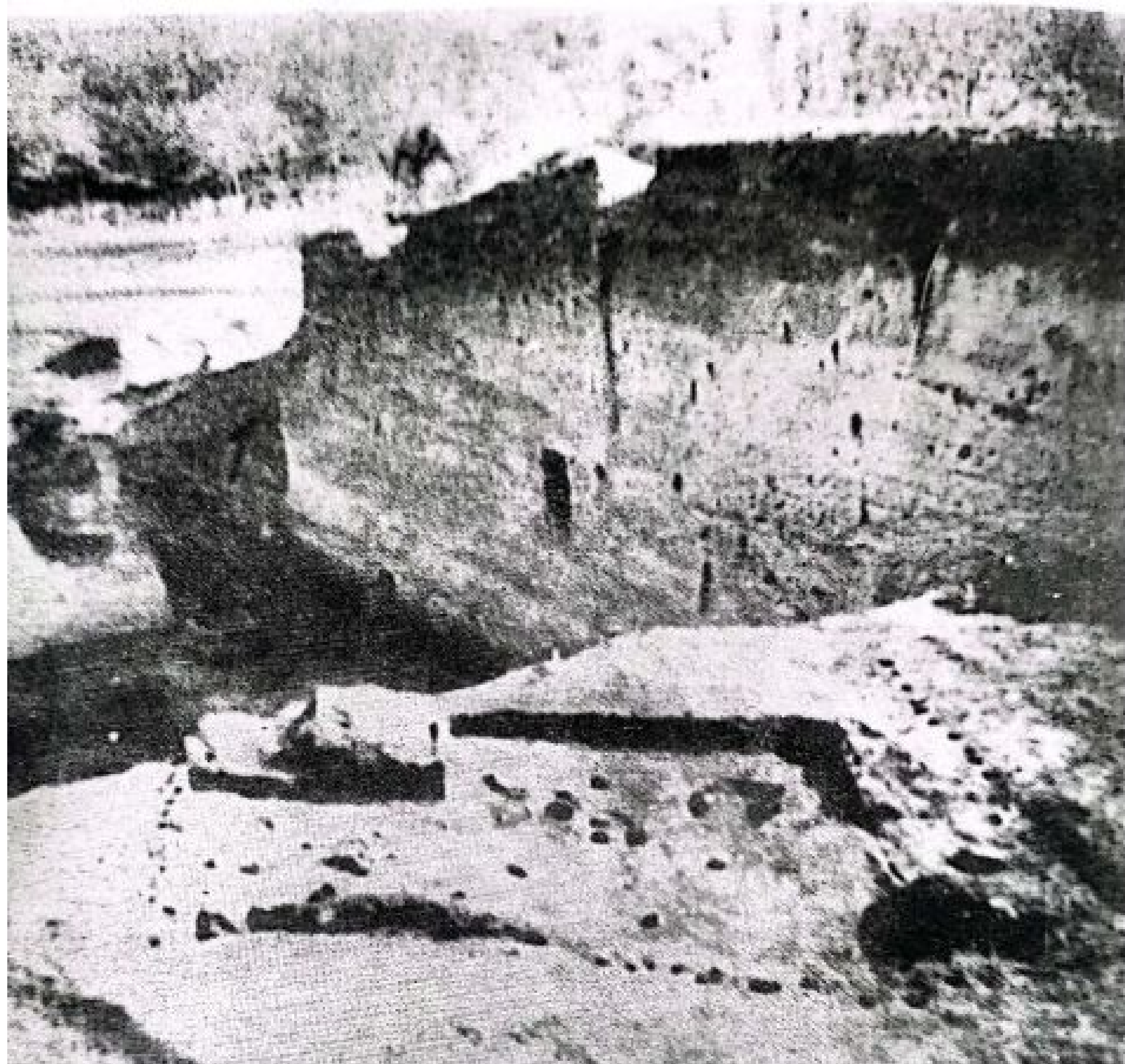

11. Templul roman din așezarea civilă Tibiscum în timpul săpăturilor.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

12. **Vestigiile unei locuinţe neolitice — mil. IV î.e.n. — la Karanovo, Bulgaria.**

13. **Pictogramă indiană din nisip, văzută din avion. Nord de Blythe, California.**

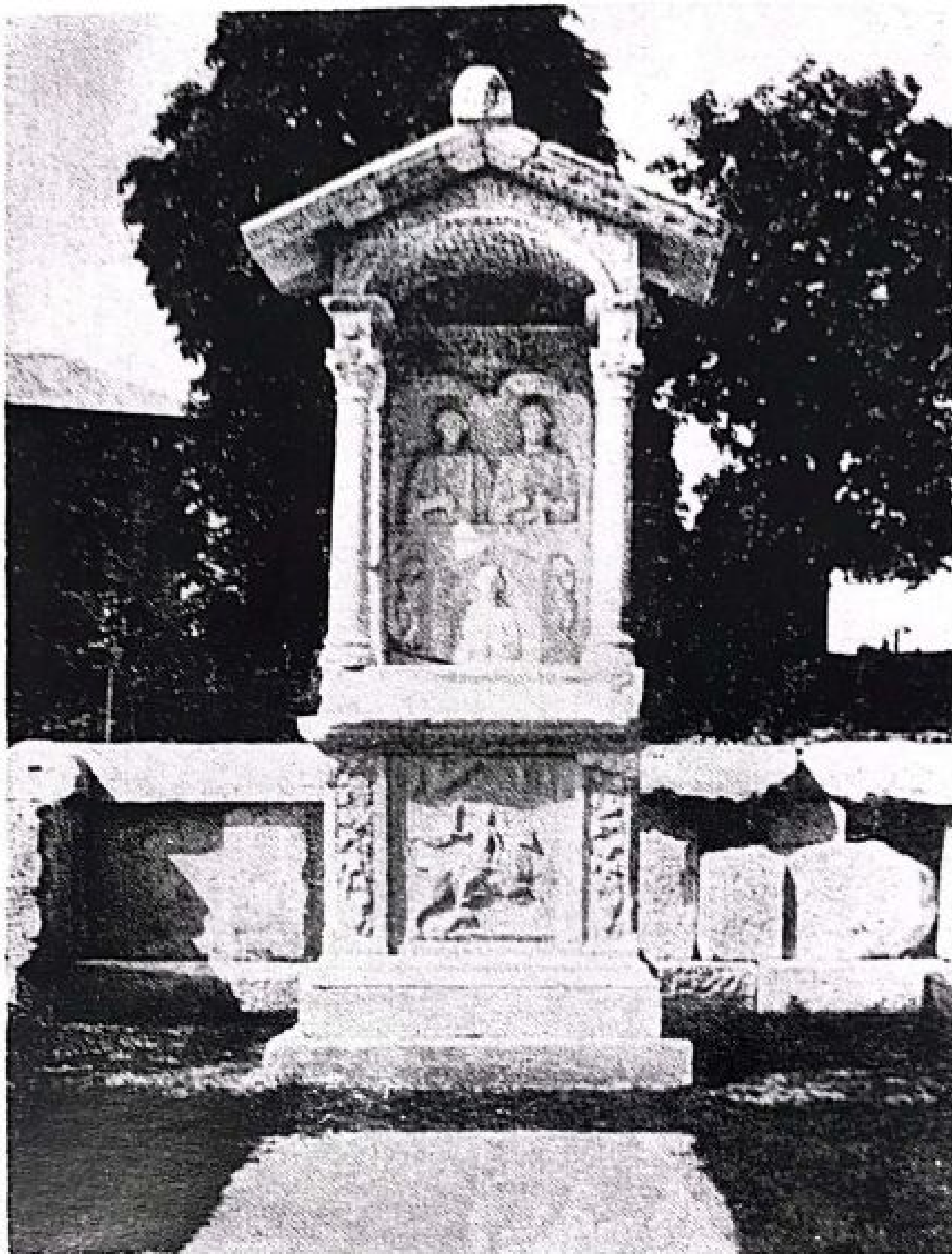
Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

14. Ediculă funerară romană din Pannonia Inferior — Šempetru kod Celja, Iugoslavia, reconstituire muzeală, prima jumătate a sec. II e.n.

15. Templul zeiței Nike Apteros, de pe acropolea Atenei, construit în 427—424, exemplu de anastiloză.

16. Porticul lui Attalos din agoraua ateniană, construit în jurul anului 150 î.e.n., exemplu de reconstituire științifică, realizată de Școala americană din Atena.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

17. Parte din vestigiile satului neolitic de la Panpo, Şensi, R. P. Chineză, amenajate muzeal.

18. Faleza de la Cioukou-tien, şi intrarea în grotele cu descoperirile paleolitice. Întreaga zonă este constituită în rezervaţie arheologică şi accesul la grote este amenajat.

Scanned with CamScanner

19. Craniul — reconstituit — al omului de la Lantien (*Sinanthropus lantieniensis*), din paleoliticul inferior.

20. Paleta de fard votivă a faraonului Narmer, descoperită la Hieraconpolis, în Egiptul de Sus, datind din dinastia I, şi constituind una dintre descoperirile cheie pentru perioada tinită. Muzeul Egiptean Cairo.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

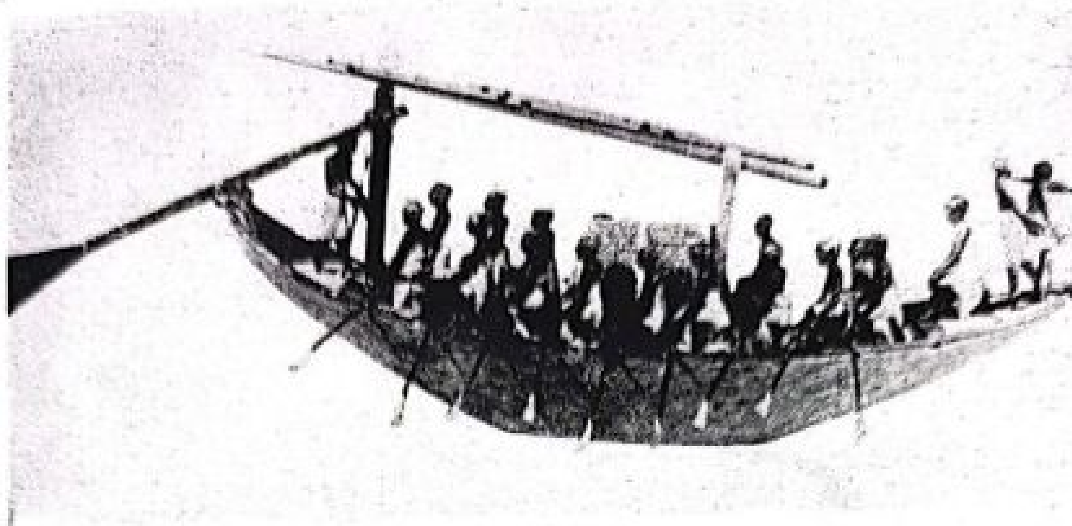

21. Teba — Valea Regilor cu intrările mormintelor hipogee ale faraonilor din Imperiul Nou.

22. Şaccara — piramida cu trepte a faraonului Djeser, dinastia III, monument marcînd tranziţia de la mormîntul în formă de mastaba la piramidă.

Scanned with CamScanner

23. Model de barcă din lemn policromat, provenind din mormintul lui Meketre, înalt funcționar din vremea dinastiei XI, Teba. Metropolitan Museum, New York.

24. Model de locuință, din același mormînt. Metropolitan Museum New York. Aceste mărunte descoperiri au contribuit intr-o măsură hotăritoare la reconstituirea aspectelor de viață zilnică din Egiptul antic.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

25. Luxor, lîngă Teba, templul lui Amon, Mut și Honsu, vedere de ansamblu în cadrul căreia se disting în primul plan sanctuarul, apoi curtea lui Amenofis III, sala hipostilă a lui Amenofis III, curtea lui Ramses II, în sfîrșit pilonul — poarta monumentală. Descoperirea acestui uriaș ansamblu se leagă de activitatea lui Mariette și Maspero.

26. Vestigiile Templului Alb din Uruk, monument marcînd o etapă premergătoare zigguratului mesopotamian, specific pentru perioada predinastică. A doua jumătate a mil. IV î.e.n.

27. Stradă din Ur, după săpături. Sec. XXII—XXI î.e.n.

Scanned with CamScanner

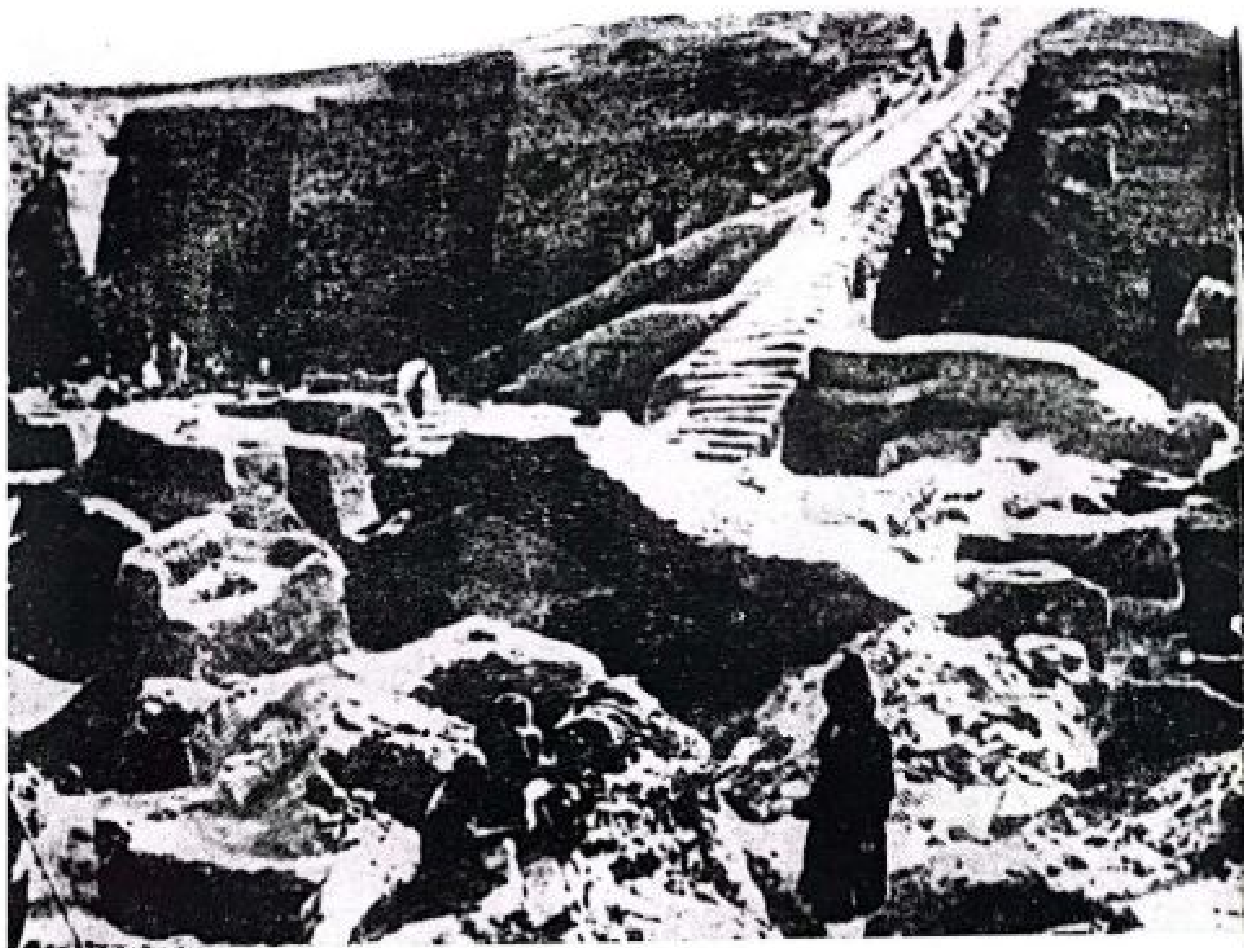
Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

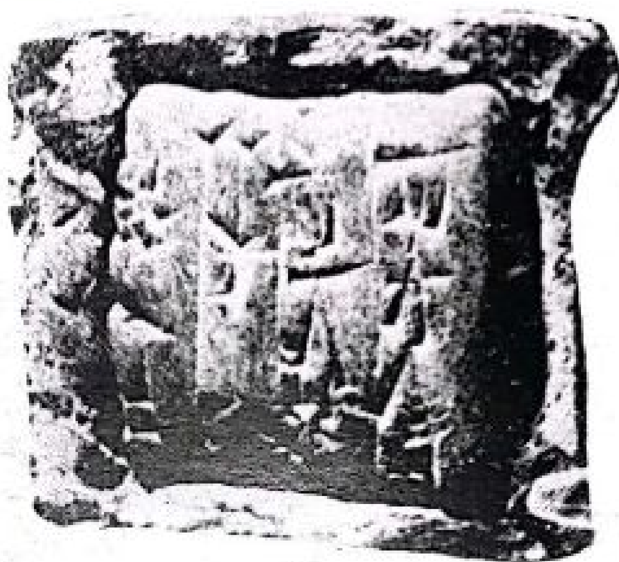

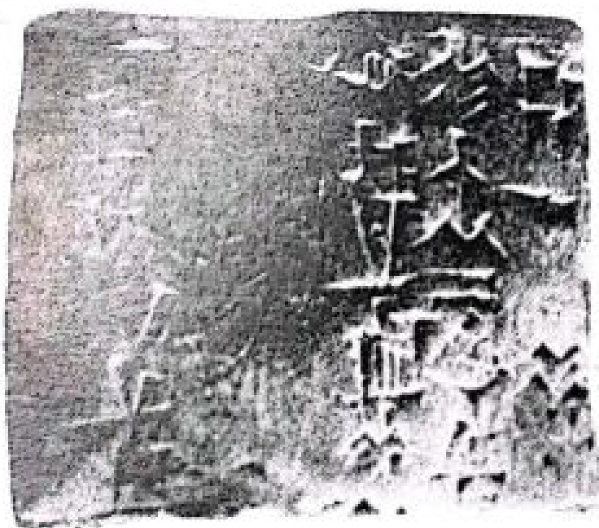

Scanned with CamScanner

28. Aspect din vremea săpăturilor lui Sir Leonard Wooley în necropola regală din Ur.

29. Tabletă de lut ars cu inscripţie cuneiformă, îmbrăcată în alt strat de lut ars, pe care se repetă inscripţia şi este sigilat cu un cilindru-sigiliu, rostogolit pe suprafaţa încă moale (sec. VIII î.e.n.). Muzeul Cinquantenaire, Bruxelles

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

30. Statuia de diorit a regelui neosumerian Gudea (circa 2000), din Lagaş (Tello). Muzeul Louvre, Paris.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

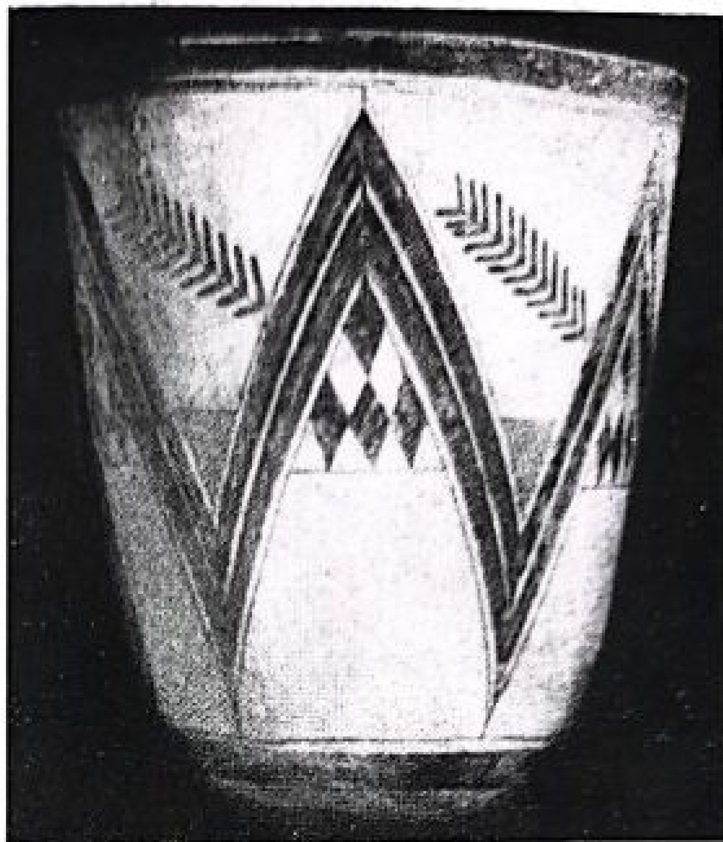

31. Persepolis — ruinele palatului lui Xerxes. În spate, săpat în faleză, mormîntul lui Artaxerxes II sau III (sfîrşitul sec. V— înc. sec. IV î.e.n.).

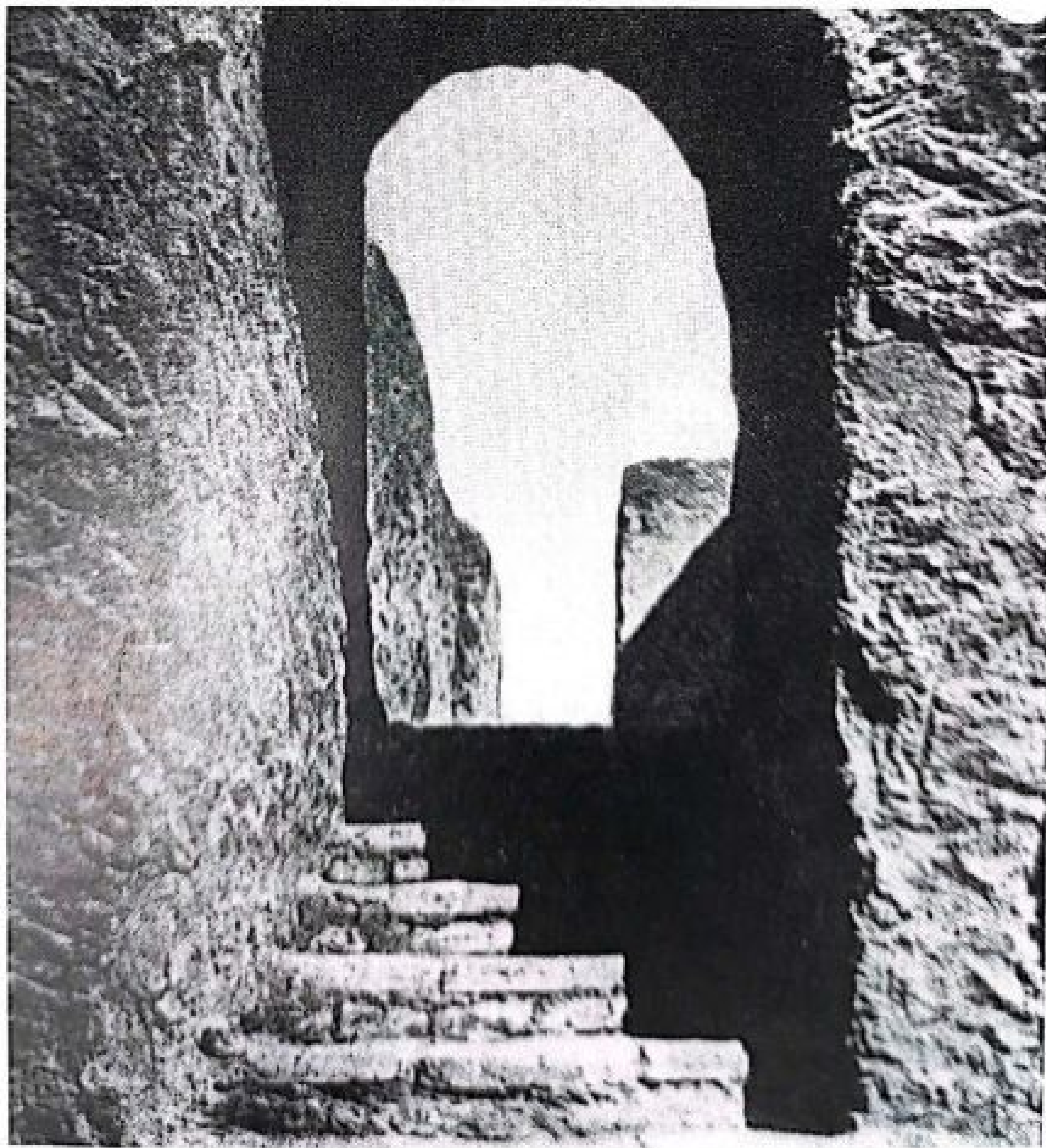
Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

32. Vas pictat cu motive stilizate geometric de stil Susa I, de la Susa, mil IV î.e.n. Muzeul Louvre, Paris.

33. Scară şi gang boltit din palatul lui Zimrilim din Mari, sec. XVIII î.e.n.

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

34. Panou decorativ din cărămidă policromată pictată, reprezentînd doi sfincşi, de la Persepolis, sec. V î.e.n. Muzeul din Teheran.

35. Poarta leilor din Micene, sec XIV î.e.n.

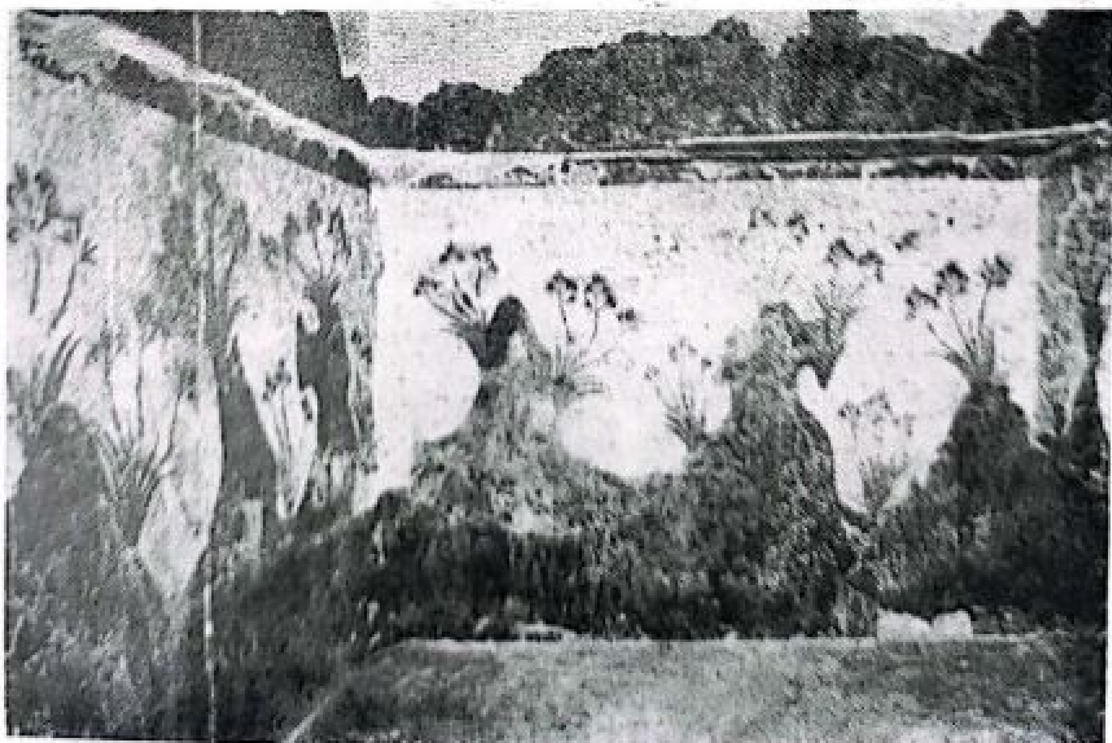
Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

36. Micene, cercul mormintelor. Aici au fost descoperite de Schliemann celebrele măști de aur. Sfîrșitul primei jumătăți a mil. II î.e.n.

37. Camera crinilor din insula Thera, cea mai recentă descoperire a arheologiei preelenice. Prima jumătate a sec. XV î.e.n. Reconstituire, Muzeul Național din Atena.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

38. Atena. Acropola văzută de pe Areopag. În primul plan, jos, Odeonul lui Herodes Atticus.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

39. Delfi, Gimnaziul, sec. IV î.e.n.

40. Efesul elenistico-roman — teatrul și stradă flancată de colonade.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

41. Craterul de bronz aurit de la Derveni, lingă Salonic, circa 320, Muzeul arheologic Salonic.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

42. Zidul de incintă al Troiei VI — bronz mijlociu şi recent — cu dispoziţia caracteristică în „dinţi de fierăstrău".

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

43. Stela marelui preot Baalyton din Tir — Ny Carlsberg Glyptothek-Copenhaga.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

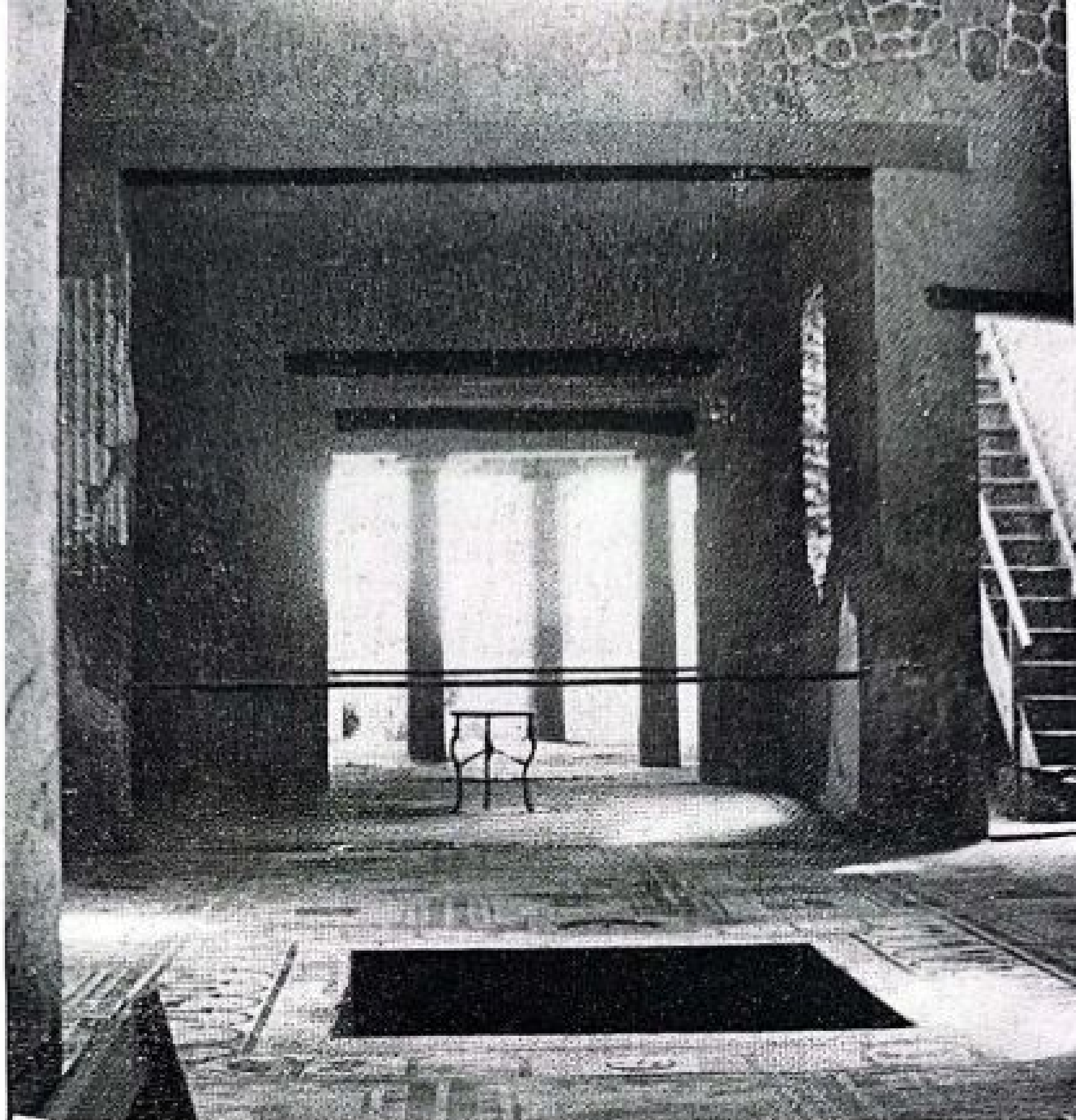
44. Boğazköy — Poarta leilor, una dintre porţile monumentale ale oraşului din epoca hitită imperială (sec. XIV—XIII î.e.n.).

45. Templul din Arad (Fenicia) restaurat, epoca regală (sec. IX î.e.n.).

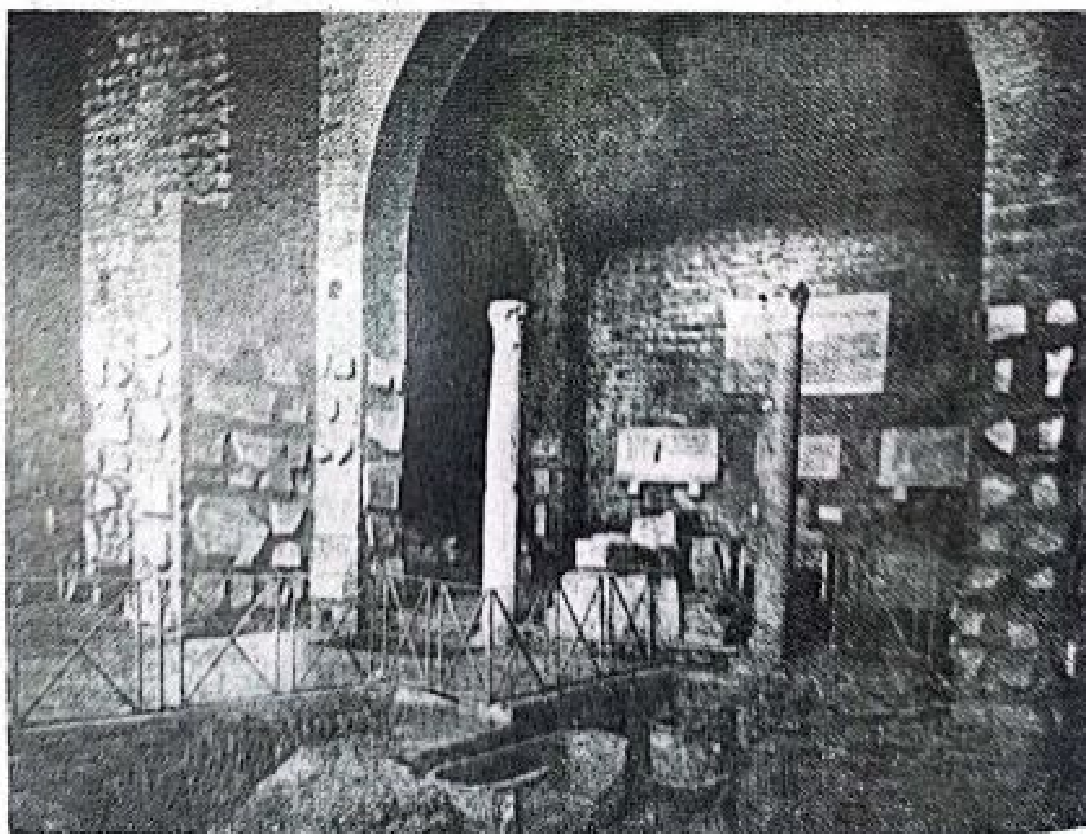
Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

46. Casă din Pompei, restaurată.

47. Nartexul bazilicii sfinţilor Nereus şi Achilleus, Catacombele Domitillei, Roma, sec. IV e.n.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

48. Car votiv de bronz, cultura Villanova, sec. VIII î.e.n., Etruria. Muzeul Cinquantenaire, Bruxelles.

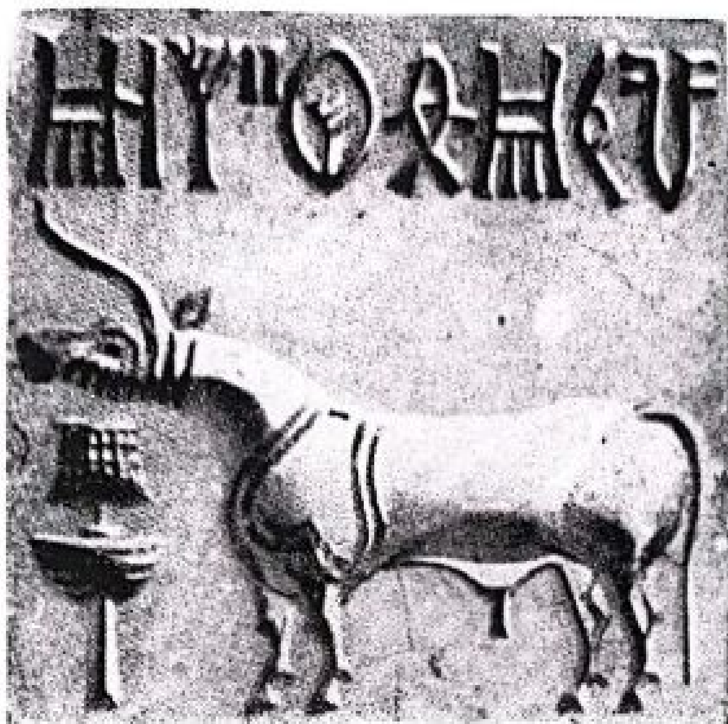
49. Vîrful unei stele funerare dauniene de la Herdonia, Italia de sud.

50. Monumentul funerar al lui Lucius Poblicius, din Colonia Agrippina, deceniul al patrulea al sec. I e.n. Römisch-Germanisches Museum, Köln.

Scanned with CamScanner

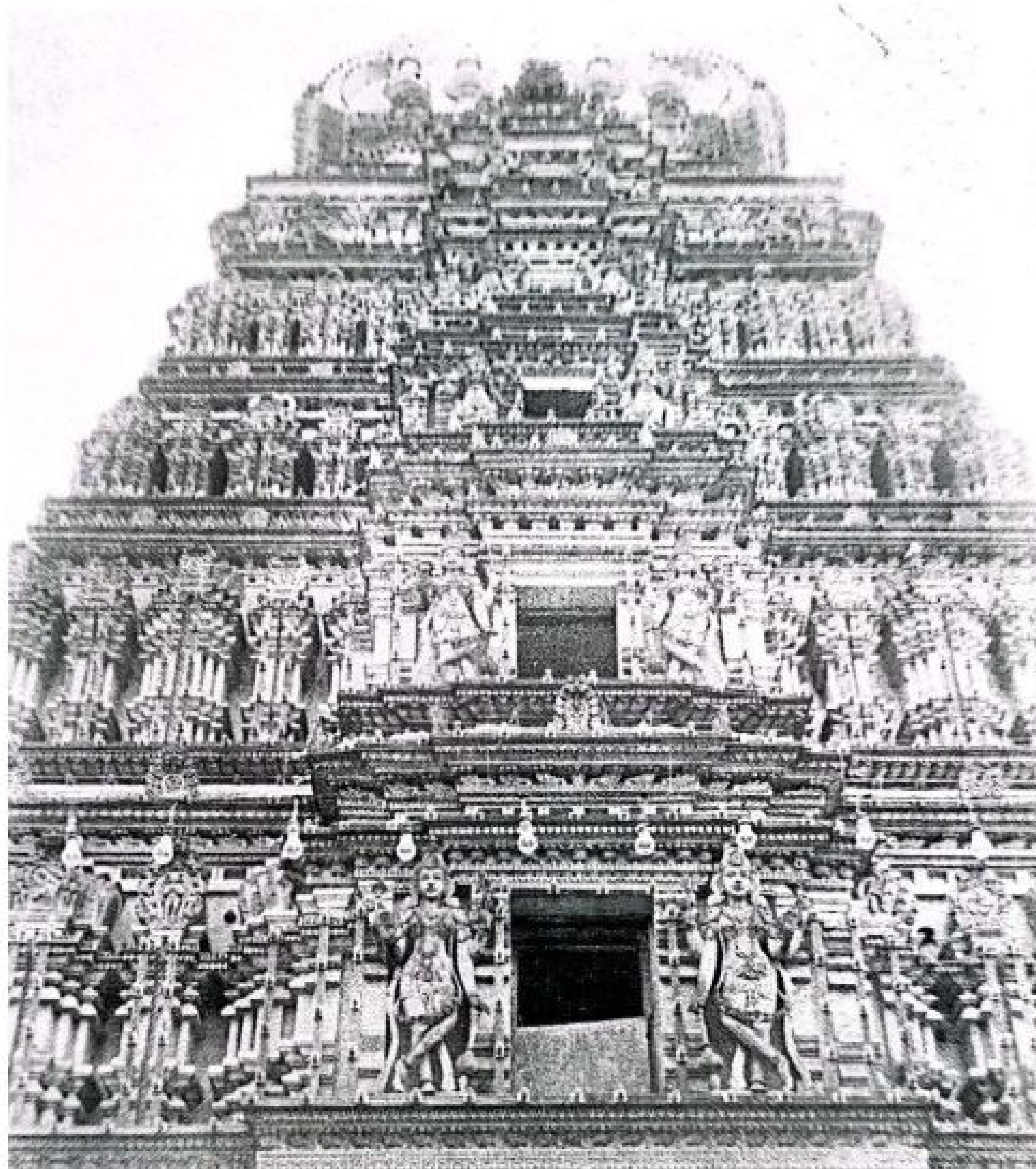
Scanned with CamScanner

51. Harappa, sigiliu cu imaginea unui unicorn şi inscripţie, mil. III – 1600 î.e.n. National Museum of India, New Delhi.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

53. Mysore, Templul Melukote.

52. Săpătura unui mormint bogat din vremea dinastiei Șan, Republica Populară Chineză, sec. XVI–XI î.e.n.

Scanned with CamScanner

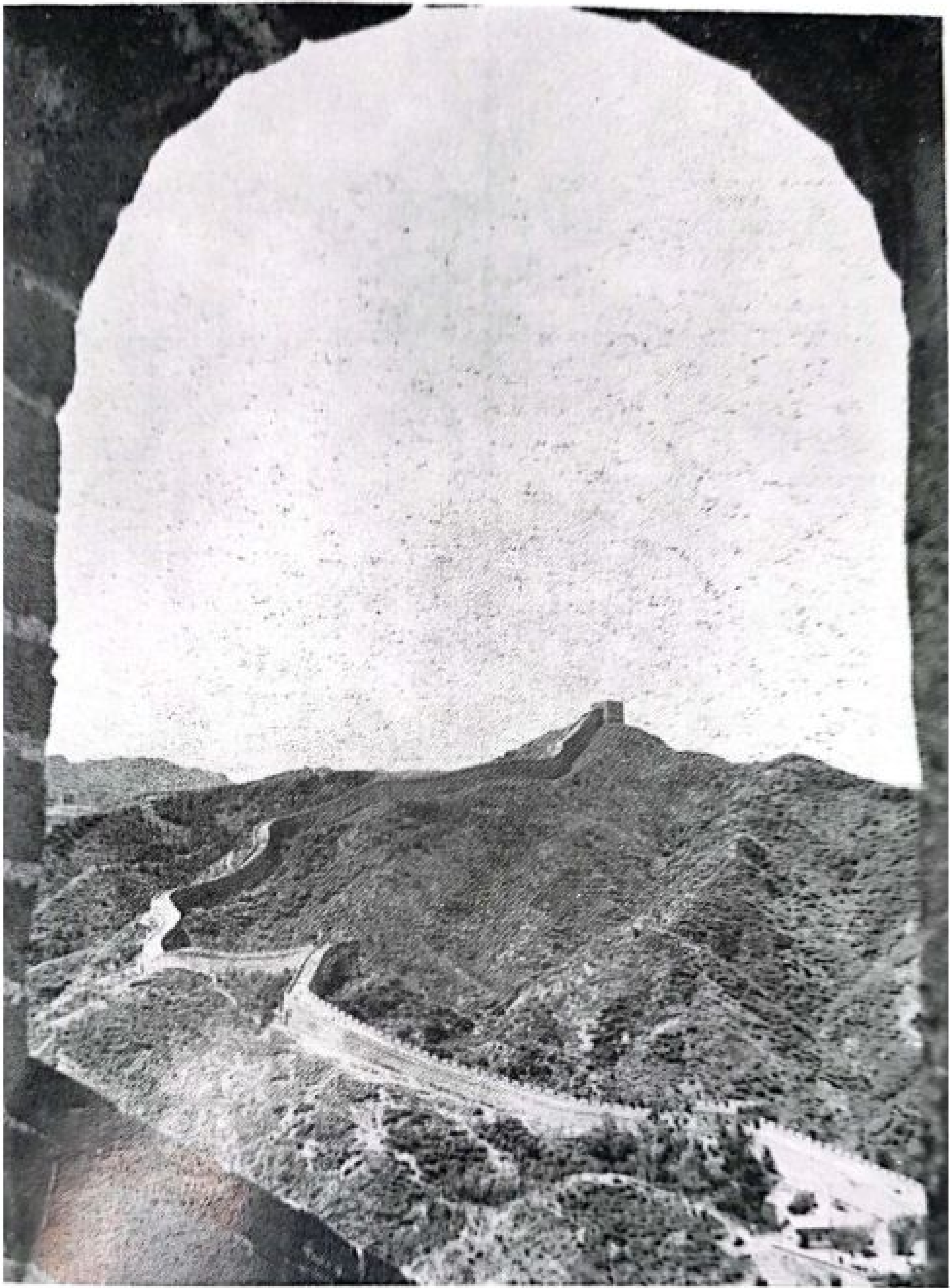
Scanned with CamScanner

54. Mormintul prințului Lieu Șen, sala centrală, dinastia Han de Vest (206 î.e.n.—24 e.n.). Mancen, Hăpei, Republica Populară Chineză.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

55. Zidul chinezesc în apropiere de Pekin.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

Existența omului într-o epocă foarte îndepărtată nu mai era supusă îndoielii. Începe să se cunoască bine activitatea sa productivă și tocmai se descopereau creațiile sale artistice. Această descoperire a fost unul dintre aporturile lui Edouard Lartet. Născut în 1801 în Gers, fusese avocat înainte de a se consacra în întregime paleontologiei. Din 1836, a explorat zăcămintele de la Sansan, unde a descoperit resturile fosile ale unei maimuțe antropoide din Miocen (Terțiar), strămoșul gibonului, pe care l-a numit Pliopitec. Nu poate fi notat aici întreg aportul acestui mare pionier. Mă voi mulțumi să semnalez că este primul care a încercat să facă o schiță de „cronologie paleontologică" și a împărțit astfel primele vîrste ale omului după fauna care era asociată osemintelor sale: epoca ursului mare de cavernă, a elefantului, a rinocerului, a renului și a bourului. În grota de la Massat, în Ariège, a descoperit în 1860, pe un corn de cerb, imaginea gravată a unui cap de urs. Lyell menționează această descoperire, care a fost urmată de descoperirea din 1864, în grota de la Madeleine, a unei lame de fildeș gravată cu un mamut. Lartet a întreprins atunci explorări în grotele de la Vezère, împreună cu un industriaș englez, Henry Christy. Bogatele lor descoperiri au fost publicate la Paris, în 1875, după moartea lui Christy (1865) și Lartet (1871), de către Rupert Jones, sub titlul de *Reliquae Aquitanicae*[290]. În realitate, prima gravură preistorică a fost descoperită între 1834 și 1845, de către un notar, Brouiller, în grota de la Chaffaud; este un fragment de os gravat cu două ciute care a rămas necunoscut pînă ce Worsaae a comunicat-o la congresul de la Copenhaga, în 1869. Adevărata dezvăluire a artei cuaternare o constituie, însă, lungul articol pe care Lartet și Christy l-au publicat, în aprilie 1864, în *Revue Archéologique*. La citirea acestui articol îți dai seama de frumoasa muncă de prospectare pe care o și săvîrșise Lartet la vremea sa. În această lucrare Lartet a stu-

diat descoperirile din opt grote, dintre care mai multe au cucerit, de atunci, un renume universal: grotele de la Moustier, de la Eyzies, de la Madeleine, de la Laugerie Haute. Şi este remarcabil faptul că Lartet încheie acest articol ridicînd o problemă pe care o mai pusese timid, în primele sale lucrări: „mai rămîne doar un pas de făcut în această direcţie, pentru a reporta existenţa omului pînă în perioada Terţiară". Este adevărat că acest pas n-a fost făcut, pentru că cea mai veche fosilă omenească pe care noi o cunoaştem, Zinjantropul, a fost descoperită în asociaţie cu o faună de caracter villafranchian, care este primul nivel al Cuaternarului — deşi, încă recent, villafranchianul era situat în terţiar — şi că pietrele aşchiate, numite eolite şi efectiv situate în terenuri terţiare, sînt, fără îndoială, aşchiate mecanic, fără intervenţia omului.

Existenţa unei picturi parietale din epoca preistorică nu s-a impus decît mai tîrziu şi cu mare greutate. În timp ce Lartet şi Christy publicau memorabilul lor articol, doctorul Garigou remarca desene pe pereţii grotei de la Brunniquel (Tarn), fără să se gîndească să le atribuie oamenilor preistorici.

Abatele Breuil şi arta parietală

În 1868, în provincia Santander, în Pirineii cantabrici, aproape de Santillana del Mar, căderea unui cîine de vînătoare într-o gaură a permis descoperirea peşterii Altamira. Stăpînul locului, Don Marcelino de Santuola, a întreprins săpături în cavernă, în 1875. Abia în 1879, Santuola a descoperit, în urma remarcii micuţei sale fiice, că bolta unei galerii era acoperită cu picturi de animale, bizoni, căprioare, cai. De Santuola a publicat descoperirile sale în anul următor, atribuind picturile ocupanţilor preistorici ai grotei. Un inginer, Edouard Harlé a venit să studieze picturile şi a publicat rezultatele anchetei sale, în 1882—1883, în *Materiale pentru a servi la Istoria primitivă a omului*[291], prima revistă de preistorie,

Scanned with CamScanner

întemeiată în 1864, de Gabriel de Mortillet (1821—1898). Concluziile sale, care s-au impus, erau că picturile erau recente și că, fără îndoială, ele au fost executate în timpul întreruperii cercetărilor lui Santuola! Altamira a căzut deci în uitare pînă în 1895. In acest an, Emile Rivière a raportat Academiei de științe despre descoperirile pe care le-a făcut în grota de la Mouthe, aproape de Tayac, în Dordogne, și anume figuri de animale gravate, adesea accentuate de o linie de culoare roșie sau neagră. Comunicarea lui Rivière ar fi rămas de asemenea fără consecințe, dacă în anii care au urmat nu s-ar fi înmulțit asemenea descoperiri: în 1896, Daleau repera picturile de la Pair-Non-Pair, în Gironde; în 1897, Félix Regnault semnala picturile din grotele de la Marsoulas, în Haute-Garonne; în sfîrșit, în 1901, sînt dezvăluite, în apropiere de Eyzies, grotele de la Cambarelles și de la Font-de-Gaume care oferă cîteva din capodoperele picturii parietale. Acestor descoperiri le este asociat numele lui Henri Breuil. Născut la Mortain, în 1877, el s-a interesat de paleontologie și preistorie încă din adolescență, pe cînd își făcea studiile în seminarul de la Issy-le-Moulineaux. Astfel, îl aflăm în 1901, cutreierînd malurile rîului Vézère, în compania lui Denis Peyrony, viitorul conservator al muzeului din Eyzies, pe atunci institutor. Așa se face că, la opt zile interval, ei descoperă Combarelles și Font-de-Gaume. Cu colaborarea doctorului L. Capitan (m. 1929), publică rezultatele prospecțiunilor sale în reviste, dar abia în 1910 și 1924 va da, împreună cu Capitan și Peyrony, publicațiile definitive, în *Memoriile Institutului de paleontologie umană*[292]. Henri Breuil reabilitează atunci Altamira și, în aceleași *Memorii*, publică, în 1907, aceste admirabile picturi, în colaborare cu Emile Cartailhac (m. 1921), fost adversar al antichității picturilor rupestre și care, în 1902 și-a retractat opiniile în *Mea culpa a unui sceptic*[293], admirabil exemplu de revenire asupra propriilor greșeli și de integritate științifică, pe care regretăm că nu le regăsim la S. Reinach, la sfîrșitul afacerii

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

de la Glozel[294]. Frumusețea celor douăzeci și cinci de reprezentări animaliere, pictate pe cei 14 m de boltă, în cea mai mare sală de la Altamira, i-a atras numele de „Capela Sixtină a artei cuaternare". Acest titlu de glorie i-a fost smuls grotei spaniole, prin descoperirea grotei de la Lascaux, „o Altamira franceză", după titlul dat de către abatele Breuil, în comunicarea pe care a făcut-o la Academia de inscripții, în 1941. În septembrie 1940, un cîine a dispărut într-o groapă formată mai demult prin căderea unui brad. Patru tineri din satul vecin, Montignac, care se plimbau cu acest cîine, îl cheamă și coboară în groapă, pentru a-l căuta: ei au regăsit acolo animalul și, în același timp, o suită de galerii cu pereți pictați. Tinerii au adus în grotă pe fostul lor institutor, M. Laval care, la început sceptic, a fost entuziasmat de marea descoperire. Abatele Breuil, devenit profesor la Collège de France, este imediat anunțat și, patru zile mai tîrziu, este la fața locului, pentru a confirma autenticitatea și importanța descoperirii. Grota a fost imediat clasată monument istoric, dar a trebuit să fie închisă și a trebuit să se aștepte sfîrșitul războiului, pentru a se gîndi să fie amenajată, în 1948. În ciuda tuturor măsurilor care s-au luat pentru a conserva atmosfera din peșteră, o temperatură și o umiditate constante, numărul crescînd de vizitatori constituia o amenințare care devenea fatală pentru conservarea acestor prețioase relicve, dintr-un trecut atît de îndepărtat. În 1963, a trebuit să fie închis accesul publicului în grotă. Desigur este regretabil pentru cei ce vizitează aceste sanctuare cu sufletul plin de emoția care le-o provoacă, căci aceștia sînt, în cele din urmă, victimele cirezilor de turiști care nu se deplasează niciodată decît pentru „a face" o țară sau o așezare și pentru care acest tribut plătit vanității, este agreabil compensat printr-o petrecere într-un loc la modă, unde să se amuze.

Ultima, ca dată, dintre aceste grote decorate, al căror număr nu a încetat să crească, este aceea de la Rouffignac, cunoscută de mult timp de

Scanned with CamScanner

către speologi; a trebuit totuși să așteptăm anul 1956, pentru ca Louis René Nougier și Romain Robert, întemeietorii Societății preistorice din Ariège, să descopere picturile ascunse în fundul acestei grote. Din nou un adevărat „război al mamuților" s-a angajat privind autenticitatea acestor picturi, deși descoperitorii nu erau amatori, dar, de această dată, cea mai mare autoritate mondială, aceea a abatelui Breuil, era de partea autenticității care n-a putut să mai fie contestată.

Din China și pînă în Anglia, din Africa de Sud în Peninsula Iberică, sînt puține mari așezări care să nu fi fost studiate de către abatele Breuil care reunea prodigioasa sa erudiție cu un mare talent de desenator, permițîndu-i să facă el însuși releveele picturilor din grote, unde la vîrsta de mai mult de 80 de ani petrecea încă ore întregi de lucru răbdător. Formidabila personalitate a abatelui Breuil domină toată prima jumătate a sec. XX și dacă Boucher de Perthes este părintele preistoriei, Henri Breuil este maestrul ei incontestat.

Cronologie preistorică

Tot abatelui Breuil îi datorăm și stabilirea unei cronologii relative a preistoriei care, dacă nu poate îmbrăca un aspect definitiv, a constituit un cadru pe care descoperirile moderne nu fac decît să-l completeze, fără a-i modifica sensibil structura esențială.

Am văzut că Lartet a căutat să facă o primă clasificare a perioadei preistorice, bazată pe studiul faunei dominante. Lui sir John Lubbock îi datorăm împărțirea timpului preistoric în perioade: paleolitic sau a pietrei cioplite și neolitic sau a pietrei șlefuite, terminologie pe care a propus-o în *Omul înainte de istorie*[295] (1866), dar care nu s-a impus imediat. În 1869, Gabriel de Mortillet a stabilit un clasament al epocii pietrei cioplite, care era divizată în: „domnia osului" și în „domnia silexului", fiecare din acestea prezentînd cîte două subperioade numite: epocile de

Scanned with CamScanner

la Madeleine și de la Aurignac pentru „domnia osului" și epocile de la Solutré și de la Moustier pentru „domnia silexului". Într-o modificare a cronologiei sale relative, în 1872, Mortillet folosește pentru prima oară terminologia pe bază de eponime, după obiceiul nomenclaturii geologice. Astfel, paleoliticul a fost divizat în: magdalenian, solutrean, musterian și acheulean. Marcellin Boule, care determinase o a treia mare perioadă de glaciație în cuaternar, propunea în 1888 în al său *Eseu de paleontologie stratigrafică a omului*[296], apărut în *Revue d'Anthropologie*[297], o clasificare în care coordona datele geologice (perioadele glaciare și interglaciare), paleontologice (studii ale oaselor fosile tipice) și arheologice (studii ale uneltelor asociate cu faună). Diverși cercetători ca A. M. Rutot (m. 1933), Penck, H. Obermaier (m. 1949), au perfecționat aceste prime încercări de clasificare pe care Henri Breuil nu a încetat să le modifice și să le completeze, între 1905 și 1932, dată la care a introdus clactonianul, numit astfel după așezarea eponimă de la Clacton-on-Sea, în Anglia, în tabelul său cronologic; primul volum al revistei *Préhistoire*[298] a păstrat studiul magistral pe care el l-a consacrat atunci acestui subiect.

Nu există săpătură preistorică care să n-aducă un element nou. Totuși, acest element de noutate nu este întotdeauna sensibil decît vederii preistoricianului, care știe cît de multe fapte noi poate să aducă o simplă săpătură minuțios executată într-o așezare anterior explorată, pentru stabilirea cronologiei sistematice sau pentru completarea cunoștințelor noastre în evoluția tipologică a formelor ustensilelor.

Alături de acest progres încet și continuu, arheologia preistorică a cunoscut întotdeauna, mai ales la începuturile sale, și cunoaște încă, descoperiri noi care răstoarnă adeseori concepțiile elaborate pînă atunci. Așa a fost cazul, așa cum am văzut, cu descoperirea picturii și a gravurii paleolitice; la fel s-a întîmplat și cu descoperirea

Scanned with CamScanner

sculpturii şi, mai precis, cu revelarea acestor statuete feminine care implică un întreg sistem de credinţe religioase.

Sculptura preistorică

Prima din aceste mari descoperiri se datoreşte lui Edouard Piette (1827—1906), care a fost unul din profesorii lui Henri Breuil. Piette s-a făcut cunoscut în 1871 prin săpăturile din grota de la Montréjeau (Haute-Garonne), urmată de explorările grotelor de la Gourdan, Lorthet şi mai ales Mas d'Azil. În 1892, trebuia să se ţină la Pau congresul Asociaţiei franceze; secţia de Antropologie era prezidată de către Piette care a propus o excursie la grota du Pape, la Brassempouy, în Landes. Cu acest prilej, J. de Laporterie şi Dubalen au reluat săpăturile din grotă, explorată pentru prima oară în 1881. În cursul acestor prime săpături, Dubalen crezuse că deosebeşte trei nivele: sub pămîntul vegetal se întindea o asiză de silexuri în formă de foi de laur, de tip solutreean, pe care cercetătorul le data în neolitic; acest nivel părea, situat pe un strat de silexuri cu aspect cvasimusterian, asociat cu oase de rinocer şi „lateral" se observa un nivel de silexuri magdaleniene şi de oseminte de ren. În cursul săpăturilor din 1892, conduse fără metodă, cei doi arheologi au descoperit primele figurine omeneşti de fildeş, în nivelele cele mai de jos. În 1894, Piette, secondat de către Laporterie, a reluat săpăturile observînd stratigrafia, măsurînd grosimea nivelelor; astfel la 0,30 m deasupra solului primitiv şi pe o grosime de 0,40 m, el a situat un strat cu statuete de fildeş, corespunzînd unei epoci pe care a numit-o „ebureneene" (latin *eburneus*, de fildeş). În această săpătură el a descoperit, la bază, torsul numit „Venus de la Brassempouy" şi celebra „figurină cu glugă", cap feminin de o remarcabilă expresie, sculptat într-o bucată de colţ de mamut, capodoperă a artei aurignaciene, care poate fi admirată în muzeul de la Saint-Germain-en-Laye [299]. Doi ani mai tîrziu, Salomon Reinach,

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

cumpăra pentru muzeul de la Saint-Germain o statuetă aproape completă din steatită, figurină feminină schematizată, la care caracterele simbolice ale fecundității sînt accentuat marcate. Vînzătorul, Jullien, a declarat că a găsit-o în una din cele patru grote din apropiere de Menton, numită Barma Grande. A. de Mortillet i-a pus la îndoială autenticitatea, care a fost demonstrată prin săpăturile ulterioare ale prințului Albert de Monaco.

Descoperirile de acest tip de „Venus" se înmulțesc apoi: în 1909, Szombathy publica statueta greoaie găsită în nivelele aurignaciene din loessul de la Willendorf (Austria de Jos): în 1911, dr. G. Lalanne (m. 1925) descoperea la Laussel (Dordogne), o „Venus" sculptată în basorelief; alte statuete feminine au fost descoperite în Italia, în Rusia, în Franța, unde cea mai celebră rămîne fără îndoială „Doamna de la Lespugue", găsită în 1922, de către René de Saint-Périer și de soția sa; această statuetă, expusă acum la Muzeul Omului, este tăiată într-un fildeș de mamut: este aproape intactă și, cum scrie atît de frumos Boule, este „de o frumusețe care face din ea regina Venerelor aurignaciene".

Omul preistoric: neanderthalienii

De îndată ce existența omului preistoric se impusese, datorită descoperirii uneltelor sale, se punea problema asocierii osemintelor omenești fosile cu aceste unelte. Atunci cînd, în 1889, în a lor *Crania Ethnica*, de Quatrefage și Hamy căutau un prototip al primei rase fosile, au indicat un fragment de craniu, găsit în 1700, la Cannstat, aproape de Stuttgart; antichitatea acestui os a fost pusă la îndoială de către Hugo Obermaier, în 1907. Maxilarul omenesc găsit în 1863 de către Boucher de Perthes, la Moulin-Quignon, a putut fi judecat drept modern, puțin după aceea, de către John Evans. Aceste două resturi omenești fiind declarate recente, să ne întoarcem spre fosilele autentice. Primul schelet fosil care a fost dez-

Scanned with CamScanner

gropat şi recunoscut ca atare, a fost găsit, în 1823, de către Buckland, în caverna de la Paviland (Țara Galilor); el este cunoscut în Anglia sub numele de „Red Lady of Paviland" („Doamna roşie de la Paviland"), „doamnă roşie" care este scheletul unui bărbat ce datează din aurignacian şi se leagă de rasa Cro-Magnon.

Descoperirea sa a rămas fără ecou, căci morfologia sa se apropia foarte mult de aceea a oamenilor moderni. Dimpotrivă, a fost marcantă descoperirea omului de Neanderthal. Neanderthal este numele unei vîlcele din Renania, aproape de Düsseldorf, pe fundul căreia curge rîul Düssel. In 1856, în mica grotă de la Feldhofer, situată în această vîlcea, au fost dezgropate de către muncitori cîteva oase şi o calotă craniană. Fuhlrott a adunat aceste resturi care au fost studiate de către Virchow şi Schaaffhausen, în Germania, şi Huxley, în Anglia; ultimii doi au văzut în această calotă joasă cu arcadele supraorbitare dezvoltate resturile unui om primitiv, încă apropiat de maimuță, lucrările recente ale lui Darwin autorizînd o ipoteză atît de hazardată; în această optică a semnalat şi Lyell aceste fosile, în lucrarea sa asupra *Antichității omului*[300].

Totuşi, nimic nu putea să dovedească îndepărtata antichitate a craniului, în care Virchow vedea o deformație de caracter patologic. Restul unei mandibule, descoperită în 1859 în grota des Fées la Arcy-sur-Cure, n-a fost apropiată de calota de la Neanderthal; din contră, Busk a stabilit, în 1864, o comparație între aceasta şi un craniu, scos în 1848, dintr-o breccie osiferă de la Gibraltar. Problema a rămas în acest stadiu pînă în 1866, cînd eminentul geolog belgian E. Dupont a descoperit în gaura de la Naulette în apropiere de Dinant, o mandibulă puternică, cu bărbia teşită. Hamy a sugerat că acest maxilar şi calota de la Neanderthal aparțineau aceluiaşi tip uman. Această ipoteză a devenit o certitudine atunci cînd, în 1884, Marx Lohest şi Marcel de Puydt au descoperit în grota de la Spy, în provincia Namur, două cutii craniene şi două maxilare de

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

tip neanderthalian, situate stratigrafic în pleistocenul — sau paleoliticul — mijlociu, împreună cu o faună de elefanți și de rinoceri, și asociate cu silexuri cioplite de caracter musterian.

Primul schelet aproape complet neanderthalian n-a fost găsit decît în 1908 de către abații A. și J. Bouyssonie și Bardon, într-o mică grotă în apropiere de satul de la Chapelle-aux-Saints, în Corrèze. Osemintele au fost strînse dintr-un șanț săpat în solul marnos al grotei, sub un strat arheologic în care abundau vîrfuri și rîcîitoare musteriene amestecate cu oseminte de animale. Concluzia săpăturilor este încă și mai remarcabilă: „se pare că această grotă — scriau ei în *Anthropologie*, atunci cînd au publicat lucrările lor — n-a fost un loc de locuire, ci un mormînt, unde oamenii veneau să facă numeroase ospețe funerare." (T. XIX, pag. 517). Problema religiei și a credințelor funerare ale omului musterian era pusă în mod deschis. Că ne găsim aici în fața unui mormînt este un fapt sigur; din contră, că ar fi existat și un cult funerar, cu rituri de înmormîntare și banchete, problema rămîne deschisă și părerile sînt împărțite; autori ca James, Breuil și Lantier au susținut realitatea ritului funerar împotriva lui Mainage sau Patte și au fără îndoială dreptate, deși în mod nejustificat s-au sprijinit, în parte, și pe descoperirea unui schelet, la Moustier, a cărui valoare reprezentativă a fost, pe drept cuvînt, contestată de H. Vallois și E. Patte. În sfîrșit, în anul 1908, cîteva zile după descoperirea de la Capelle-aux-Saints un negustor elvețian, O. Hauser, dezgropa din adăpostul de sub stîncă de la Moustier în Dordogne, în prezența a diferiți savanți germani printre care Virchow și anatomistul Klaatsch, un schelet de neanderthalian. Hauser a vîndut această fosilă la Museum für Völkerkunde (Muzeul de Etnografie) din Berlin, pentru suma de 125 000 franci aur și a publicat, în anul următor, descoperirea sa care nu fusese altceva decît o căutare de comori; această publicare în revistele franceze și germane, dintre cele mai fanteziste, și în care se vedea că Hauser

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

nu era decît un „anticar", adică un negustor de antichităţi, cu desăvîrşire ignorant în chestiuni de stratigrafie, de arheologie şi de paleontologie, nu pot, în nici un caz, să fie luate în seamă.

De la această epocă, descoperirile de cranii şi schelete de neanderthalieni s-au înmulţit în Franţa, Spania, Italia, în Grecia, dar chiar şi în Palestina, în Africa de Sud, în Java. Nu ne putem îndoi că omul de Neanderthal, căruia i se dă acum numele mai judicios de paleoantrop, n-ar fi constituit o rasă răspîndită pe cvasitotalitatea lumii antice, în timpul unei mari părţi din paleoliticul mijlociu.

Dar, în timp ce primele lucrări asupra oaselor de tip neanderthalian rămîneau încă necunoscute sau contestate, din pricina problemei ridicate de existenţa unei rase atît de primitive, dar, în acelaşi timp, putînd pretinde să fie clasată printre hominizi, alte descoperiri dezvăluiau rasele fosile creatoare ale artei cuaternare.

Omul preistoric: „Homo Sapiens"

„Doamna Roşie de la Paviland", dezgropată în 1823, este primul schelet cunoscut din tipul „Homo Sapiens". Cîteva descoperiri care au urmat au rămas fără răsunet, pînă în 1868, cînd lucrătorii care construiau linia de cale ferată Perigueux-Agen, au adus la lumina zilei, în adăpostul sub stîncă numit Cro-Magnon, în apropiere de Eyzies, în Dordogne, oseminte făcînd parte din cinci schelete omeneşti. Ele erau situate la marginea adăpostului, deasupra vetrelor unde se amestecau silexuri cioplite, oase de animale şi scoici de mare, perforate şi care serviseră vizibil drept podoabă. Louis Lartet, fiul lui Edouard Lartet, s-a dus la faţa locului pentru a aduna osemintele şi a procedat la un studiu ştiinţific al zăcămîntului. Lartet a deosebit resturile unui bătrîn, a doi adulţi, ale unei femei şi ale unui foetus care păreau că au fost intenţionat înmormîntaţi. G. de Mortillet, care nu admitea posibilitatea existenţei unui cult funerar la oamenii fosili, a pus la îndoială vechi-

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

mea lor şi părerea sa a fost urmată de majoritatea savanţilor. Opunîndu-se punctului de vedere al lui Mortillet, Quatrefage şi Hamy au studiat osemintele în a lor *Crania ethnica*[301] şi le-au prezentat drept caracteristice pentru o rasă fosilă pe care au numit-o rasa de Cro-Magnon. Viitorul avea să justifice din plin ipoteza lor.

În 1872, Massénat, arheolog din Brive, s-a apucat să sape în grota de la Laugerie Basse, în faţa Cro-Magnonului, pe malul opus al rîului Vézère. Într-un strat gros din paleoliticul superior, a întîlnit un schelet omenesc; fusese, fără îndoială, strivit prin căderea unei stînci care îl acoperea, după observaţiile făcute atunci de Cartailhac chemat la faţa locului; deşi s-au găsit, de jur împrejur, cochilii de scoici găurite, acesta nu părea a fi un mormînt şi nici o persoană nu punea la îndoială vechimea scheletului. Totuşi, Hamy, care l-a studiat, l-a asimilat tipului Cro-Magnon. El a stabilit aceeaşi apropiere cu un alt schelet, pe care, cîteva luni mai tîrziu, Louis Lartet l-a găsit în adăpostul sub stîncă de la Uruthy, la Sordes, în Landes, pe care l-a explorat împreună cu Chapelain-Duparc. Scheletul era situat într-un depozit paleolitic şi s-au cules din apropierea lui trei canini de leu şi patruzeci de canini de urs, perforaţi pentru a fi suspendaţi şi gravaţi cu reprezentări figurate (foci, păsări, vîrfuri de săgeţi...); după Lartet poziţia acestor obiecte aproape de schelet sugerează ipoteza că serveau să împodobească un colier sau o centură.

Acum este stabilit că rasa Cro-Magnon este una dintre marile rase fosile apărute în aurignacian şi ai cărei descendenţi subzistă încă în anumite tipuri ale locuitorilor din sudul Franţei, în Guanşii din Insulele Canare şi în Kabylii din Algeria.

Tot din 1872 datează primele mari săpături în grota de la Menton, sau mai exact de la Grimaldi, numită de asemenea şi Baoussé-Roussé (stîncile roşii), săpături care au condus, în 1895, la descoperirea resturilor fosile a celei de a doua

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

rase din paleoliticul recent, numită rasa Grimaldi. În luna martie a acestui an, Emile Rivière (m. 1921) săpa una din aceste grote, numită „Cavillon", cînd a dezgropat, de sub un strat de stalagmite, un prim schelet omenesc. El a avut fericirea de a descoperi în anul următor trei noi schelete în grota Baousso du Tore și încă două schelete de copii în grota care a fost, mai pe urmă, numită grota Copiilor[302]. Toate aceste resturi omenești fiind găsite împreună cu scoici care au servit de podoabă, Rivière a văzut în ele morminte și s-a lovit de împotrivirea lui Gabriel de Mortillet. Săparea grotei Grimaldi a fost reluată în 1884 de către prințul Albert I de Monaco și la inițiativa sa ele au fost continuate sistematic pînă în 1895 în Grota Principelui[303] și în Grota Copiilor sub direcția canonicului de Villeneuve și a lui Lorenzi. Noi schelete au fost descoperite și prezența obiectelor de podoabă și mai ales a ocrului roșu cu care fusese vopsit tot corpul înainte de a fi înhumat, dovedeau cu putere caracterul de înmormîntare voită și rituală. Printre toate aceste schelete, cea mai mare parte situată în partea de sus a nivelului, aparțineau rasei de Cro-Magnon. Totuși, la adîncimea de 8,50 m săpătorii au descoperit scheletul unei femei bătrîne și al unui adolescent ale căror oseminte ofereau caracteristici care-i apropiau de neandertaloizi; de asemenea, faptul că fuseseră găsite într-un mediu musterian era și acesta un temei de eroare. Cartailhac și doctorul Verneau au fost însărcinați cu studiile arheologice și antropologice; astfel a fost atestat că scheletele erau din epoca aurignaciană dar groapa în care au fost așezate a fost săpată în nivelul musterianului. Verneau a scos în evidență caracterele negroide ale celor două schelete, iar Boule a făcut interesante comparații cu hotentoții și boșimanii din Africa de Sud care prezintă aceeași dolicocefalie (craniu alungit), același prognatism (maxilarul dezvoltat în afară), aceeași platyrinie (fosele nazale largi) etc. Dealtminteri, Verneau a relevat caractere asemănătoare printre populațiile din Europa Occi-

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

dentală, în timpul neoliticului și al epocii bronzului.

Tîrgușorul Chancelade, în apropiere de Périgueux, a dat numele său celei de a treia mari rase. În 1888 Féaux și Hardy au adus la lumina zilei în adăpostul sub stîncă de la Raymonden, lîngă Chancelade, un schelet omenesc sub vetre magdaleniene. Schetetul era în poziție chircită, genunchii aduși pînă sub falcă, iar pulberea de fier oligist cu care fusese acoperit cadavrul impregnînd oasele și pămîntul dimprejur. Dr. Testut care a procedat la studierea antropologică a descoperirii a subliniat trăsăturile moderne ale acesteia, deși talia mai mică o făcea să se deosebească de rasa Cro-Magnon, precum și unele caractere osteologice încă primitive. Dr. Testut a apropiat tipul de Chancelade de acela al eschimoșilor actuali; oricît de seducătoare ar părea această ipoteză a filiației celor două rase, ipoteză susținută, dealtfel, de modul de înhumare identic, precum și de o faună fosilă, în care în special se regăsește o specie de focă în prezent refugiată în Groenlanda, se pare că aceste analogii rămîn încă prea restrînse pentru a fi luate în considerație în mod serios.

Cei mai vechi hominieni: pitecantropul și zinjantropul

Astfel, încă din ultimii ani ai sec. XIX se cunoșteau trei rase caracteristice ale omului din paleoliticul recent, constituind grupul numit „homo sapiens" pus în opoziție cu omul din paleoliticul mijlociu, cu alte cuvinte, tipul neanderthalian, numit „homo faber", pentru că nu era decît meșteșugar și nu creator de artă. Mai rămînea să se găsească speciile mai arhaice asociate uneltelor din paleoliticul vechi, specii care trebuiau să marcheze verigile lipsă între formele primitive de maimuță și formele moderne de hominieni.

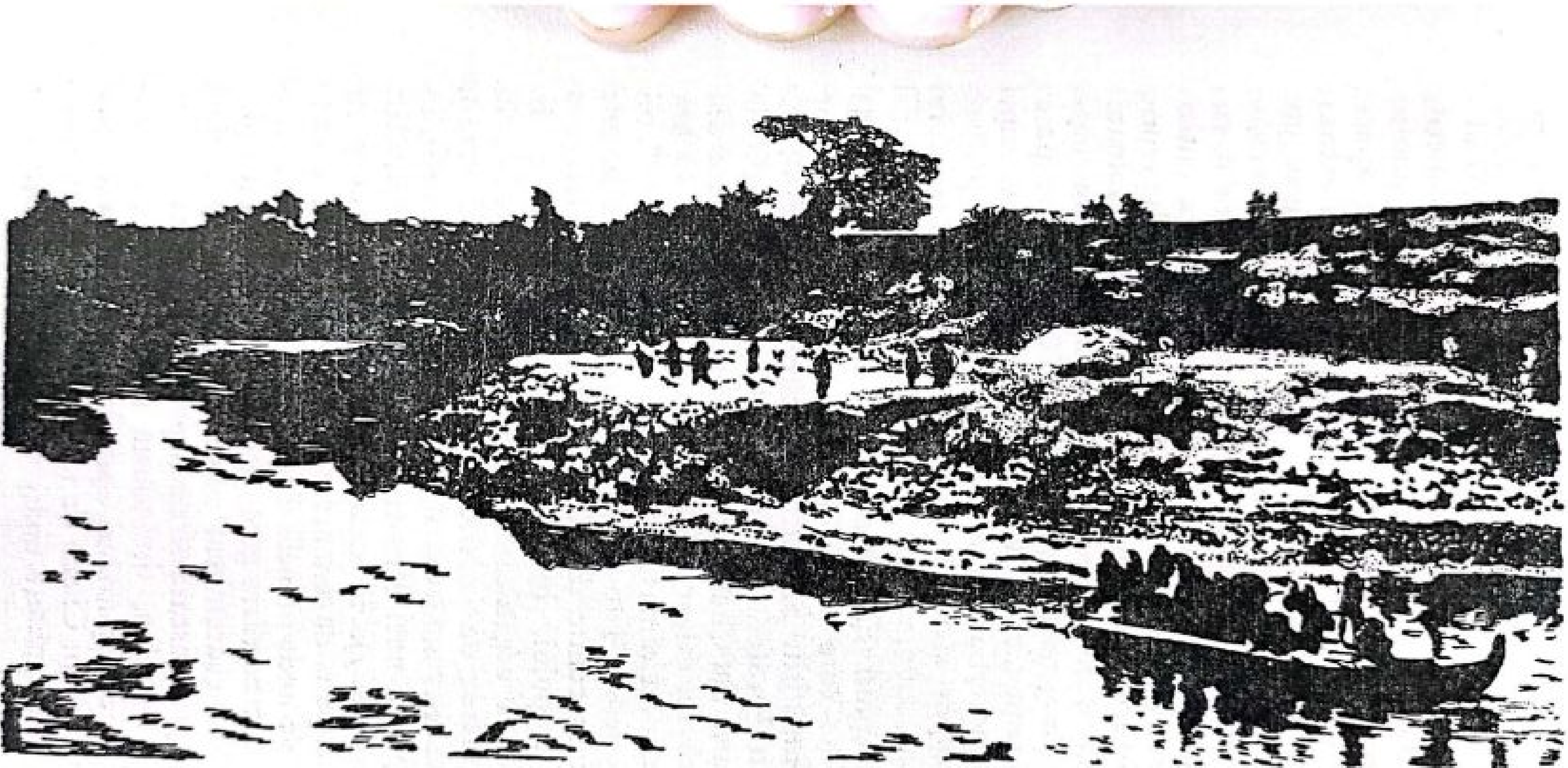
Gloria acestor prime descoperiri a revenit unui medic militar olandez, Eugène Dubois. El primise misiunea de a întreprinde săpături în terenurile

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

vulcanice bogate în fosile din insula Java, în apropiere de orașul Trinil, pe malul rîului Solo. Dubois începuse mai demult să exploreze Wadjak, la 100 km sud-est de Trinil. El a descoperit acolo două cranii omenești pe care nu le-a publicat decît în anul 1921 și care se pare că aparțineau strămoșilor din cuaternarul recent ai actualilor australieni. În 1894 Dubois a publicat un femur, un dinte și o calotă craniană care dezvăluiau caractere simiești pronunțate, în paralel cu trăsături omenești, începînd cu capacitatea cutiei craniene (între 850 cm^3 și 940 cm^3) mult superioară aceleia a maimuțelor cele mai evoluate (600 cm^3) și inferioară aceleia a oamenilor moderni (în genere, mai mult de 1000 cm^3); se pare că aveam aici o verigă între maimuță și om, iar Dubois i-a dat numele de pitecantrop (*Pithecanthropus erectus:* maimuță-om înălțată la verticală).

Începînd din această epocă, descoperirile de oseminte care se raportau la paleoliticul inferior s-au înmulțit. Sinantropul descoperit 1927—1930 de către profesorul Davidson Black și de părintele Teilhard du Chardin, în zăcămintele fosilifere din colinele de calcar de la Cioucoutien, sat la 40 km de Pekin, a rămas unul dintre „pitencatropinii" cei mai celebri. Totuși, una dintre descoperirile cele mai importante din acești ultimi ani este aceea a zinjantropului. În 1931, profesorul Louis S. B. Leakey a organizat prima expediție științifică în strîmtoarea de la Oldoway (se scrie și Olduvai). Aceste chei montane sînt situate în Tanzania[304], în apropierea unei ramuri orientale a văii rîului Rift (Rift Valley). În cuaternarul vechi această parte era ocupată de un mare lac numit „Lacul Kamasian" de unde numele de kamasian (pluvialul kamasian) dat de către geologi celei de a doua faze pluviale din cuaternarul vechi african, fază precedată de o epocă uscată și de o primă fază pluvială numită kaguerian, situîndu-se la începutul cuaternarului și corespunzînd aproximativ villafranchianului european. Cheile de la Oldoway, formate posterior, oferă pereți tăiați verticali pe o înălțime de

Scanned with CamScanner

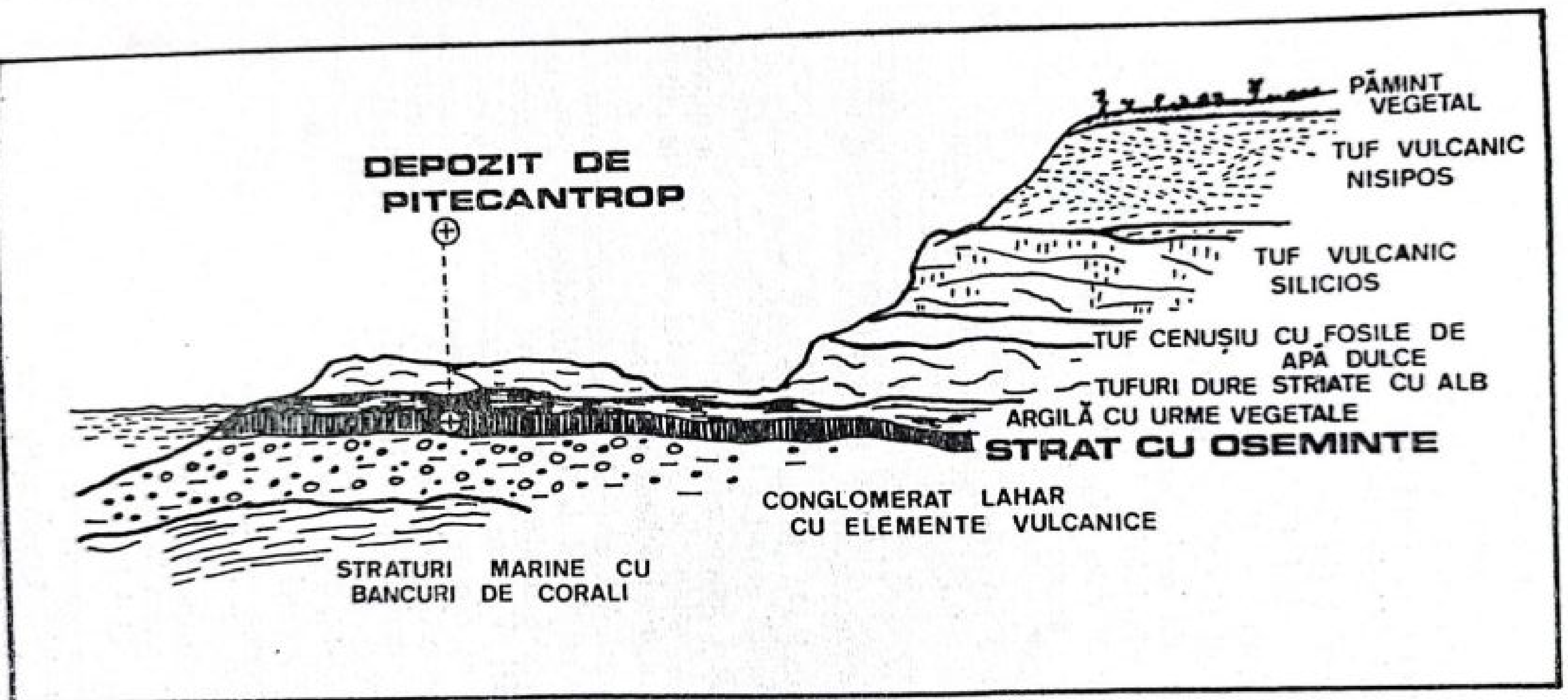

II. Vedere a locului descoperirii Pitecantropului: Trinil în insula Java (după o fotografie a săpăturilor).

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

II. Vedere a locului descoperirii Pitecantropului: Trinil în **insula Java** *(după o fotografie a săpăturilor)*.

III. Profil stratigrafic prin depozitul fosilifer de la Trinil, valea rîului Solo insula Java.

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

100 la 130 m în depozitele acestui lac vechi, prezentînd cea mai remarcabilă succesiune de straturi din pleistocen. S-au distins astfel cinci mari straturi, deasupra unui substrat bazaltic, oferind ansambluri de utilaj litic caracteristice.

Stratul I (în jur de 40 m grosime): tuf vulcanic, prezentînd 4 nivele de pietre cioplite, numite oldowayan.

Stratul II (20—30 m): format din marne lacustre sau din sedimente eoliene. Corespunde primei faze a pluvialului kamasian. Nivelelor de utilaj oldowayan care subzistă în partea inferioară, le-a urmat un ansamblu de unelte de caracter „chelleo-acheulean".

Stratul III (10—15 m): retragerea lacului marcînd acest interestadiu kamasian este caracterizată printr-un strat de bolovani și de depozite de origine eoliană. Utilajul se rarefiază păstrînd un caracter chelleo-acheulean.

Stratul IV (în jur de 45 m): o nouă ofensivă a umidității a redat lacului vechile sale limite, iar acesta lasă marne nisipoase. A doua fază a pluvialului kamasian. Se disting aici mai multe nivele dintr-un utilaj acheulean tipic.

Stratul V: mari schimbări marchează trecerea de la stratul IV la stratul V. Mișcările tectonice au cauzat formarea unei prime văi care, în timpul perioadei V, este umplută în parte de nisipuri, pentru ca din nou să fie săpată prin eroziune în timp ce se dezvoltă o perioadă aridă care conduce la faza numită „gambliană" (după grota de la Gamble în Kenya), în decursul căreia asistăm la o revenire a umidității, desfășurată pe trei faze mari. La sfîrșitul acestei perioade vedem că se instalează un utilaj analog capsianului din Kenya, perioada veche a acestui utilaj fiind datată (prin metoda lui Geer, bazată pe warve) la—11 000, în timp ce datarea prin potasiu-argon situează la 1 900 000 ani baza stratului I.

Oldowayanul, care ocupă stratul I, este un utilaj primitiv numit „Pebble-culture" (cultura de prund) bazat pe bolovani de silex așchiați,

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

dar şi de cuarţ şi de lave. Cele două principale tipuri de unelte sînt: „choppers" (cioplitoare) bolovani cioplIţi prin aşchiere pe o singură faţă (unifaciale) si „chopping tools" a căror cioplire este realizată prin retuşuri la partea inferioară a ambelor feţe; aşchii (lamele smulse din nucleu prin lovire) fără retusuri, sînt, de asemenea folosite. Ne aflăm în faţa celui mai vechi utilaj al omului atestat şi care continuă şi la începutul nivelului II cu bifaciale, unelte foarte larg cioplite pe cele două feţe, de caracter „chelleo-acheulean".

Acest utilaj rămîne asociat cu o faună fosilă fără să se găsească şi resturi ale ominienilor care erau responsabili de crearea lui. Dar, în iulie 1959. Mary Leakey. săpînd singură la baza stratului I în staţiunea denumită FLK I. a cules trei dinţi şi un fragment de temporal. Profesorul Leakey, rămas în tabără să se odihnească, a venit în grabă şi peste o lună erau adunate destule fragmente pentru a reconstitui un craniu aproape complet de o capacitate de 530 cm^3: acest craniu a fost numit de către Leakey *zinianthropus Boisei* (de la Zinj — numele arab vechi al Africii orientale, care subzistă în Zanzibar — şi Charles Boise. mecenatul care, în parte, a finanţat săpăturile). Acest craniu a fost legat de familia australopitecinelor sau australopitecilor, mai întîi cunoscuţi printr-un craniu găsit la Taungs în Africa de Sud; australopitecii au fost găsiţi apoi împreună cu cranii de babuini care se pare că au fost deschise pentru a le extrage creierul. Profesorul Dart a sugerat că australopitecii posedau unelte servindu-le să deschidă craniile de babuini care erau vînatul lor. Zinjantropul este primul australopitec găsit pe un nivel de călcare unde s-au adunat, din împrejurimi. bolovani de silex prelucraţi. aschii si un percutor de piatră caracteristice pentru „Pebble culture" precum şi oase sparte longitudinal. Astfel, zinjantropul apare drept cel mai vechi hominian cunoscut. Trebuie totuşi precizat că o problemă rămîne încă în suspensie. Profesorul Leakey numeşte fosila sa zinjantrop pentru că se deosebeşte prin unele amănunte de australopiteci şi el însuşi l-a apropiat de

Scanned with CamScanner

altă specie, Paranthropii, al cărui tip este *Paranthropus robustus* din Transvaal. În această clasă îl și situează unii paleontologi și preistoricieni, ca de exemplu M. F. Bordes, care se întreabă dacă zinjantropul nu este cumva doar un simplu vînat mîncat de vreun australopitec. Pentru alți savanți, printre care Leakey, profesorul Arambourg sau A. Laming-Emperaire, zinjantropul este o varietate a australopitecului și, încă de pe acum, primul „homo faber". Problema umanității zinjantropului rămîne deci doar pusă, pînă ce noi descoperiri vor putea să stabilească definitiv sau să condamne această ispititoare ipoteză.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

V. CERCETĂRILE ARHEOLOGICE ÎN VALEA NILULUI (EGIPT)

Expediţia din Egipt

Expediţia din Egipt, în zorii sec. XIX, marchează o cotitură în istoria arheologiei, iar dacă în viaţa lui Bonaparte a existat vreo operă creatoare, cu siguranţă că aceasta a fost; şi putem regreta înfrîngerea care, prin capitularea lui Menou, comandant al armatelor din Egipt în 1801, a pus capăt cu acelaşi prilej şi febrilei şi intensei activităţi a celor 175 de savanţi ataşaţi corpului expediţionar şi care compuneau comisiunea ştiinţifică a Egiptului[305]. Timp de doi ani, savanţii francezi, cu sufletul plin de entuziasmul descoperirii unei lumi care se deschidea în faţa lor, au parcurs delta şi valea Nilului, desenînd, măsurînd monumentele antice, ridicînd planuri, copiind inscripţii. Printre savanţii care alcătuiau comisiunea, care şi-au fixat drept scop studiul Egiptului, sub toate aspectele, începînd de la faună, floră, geografie, şi pînă la monumente, egiptologia trebuie să reţină numele lui Dominique Vivant-Denon şi al lui François Jomard. Vivant-Denon rămîne cunoscut în cercurile literare prin opera sa uşoară şi încîntătoare, specifică pentru un om de spirit al acelui delicios sec. XVIII. În Egipt, se dezvăluie ca un spirit curios de a cunoaşte trecutul şi mare cunoscător al autorilor antici, cum era orice om de gust din epoca sa şi cum se dispreţuieşte a fi în epoca noastră, în care de bun gust este adesea să nu ştii nimic. El a publi-

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

cat, în 1802, volumul său *„Călătorie în Egiptul de Sus și de Jos"*[306], povestire vie și pitorească a peregrinărilor de-a lungul Egiptului, în suita armatei lui Desaix. Vivant-Denon descrie un mare număr de stațiuni, ilustrate prin interesante gravuri. Cartea sa a fost prima veritabilă revelație a Egiptului antic, înainte ca monumentala *„Descriere a Egiptului"*[307], publicată sub direcția lui François Jomard între 1809 și 1822, să vină să ne dea o privire încă de pe atunci exhaustivă. Monumentele sînt publicate aici, științific, în special de către colonelul Coutelle și arhitectul Le Père care au întreprins primele săpături în jurul piramidelor.

Cea mai remarcabilă descoperire a soldaților din expediție, pentru consecințele pe care le-a avut asupra nașterii filologiei egiptene, este aceea făcută în 1799, pe cînd se amenaja fortul Saint-Julien, lîngă Rosette: o inscripție trilingvă pe o stelă de bazalt: este un decret al lui Ptolemeu V Epifanes, redactat în greacă, cu traducerea sa în demotică, scrierea și limba populară a Egiptului în epoca tîrzie, și în hieroglife. Atunci cînd a avut loc capitularea lui Menou, această „piatră de la Rosette" a fost luată de către englezi și dusă la British Museum unde se găsește și astăzi.

Numele colecționarului englez William J. Blankes și al italianului Giovanni-Battista Belzoni trebuie să fie semnalate aici pentru contribuția involuntară pe care au adus-o la descifrarea hieroglifelor. Blankes a descoperit în insula File[308] un obelisc acoperit cu inscripții. El și l-a asociat pe Belzoni, inginer hidraulic care își oferise serviciile lui Ali Pașa (Mehmed Ali), fondatorul Egiptului Khedivilor, pentru a face obeliscul să treacă peste cataractă; a copiat de asemenea inscripțiile de pe monument. Belzoni a profitat de șederea sa în Egipt ca să întreprindă săpături pentru a strînge obiecte de colecție; astfel el a explorat File, Edfu, Elefantina și Abu-Simbel și a descoperit hipogeul lui Seti I în necropola tebană; în 1818 a săpat, în parte, templul funerar al lui Chefren și, după mari eforturi, a ajuns să pătrundă în piramida acestuia,

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

care este a doua dintre cele trei mari piramide de la Ghize. A publicat în 1820 povestirea lucrărilor sale în *„Narratives of operations and recent researches in Egypt and Nubia"*.[309]

Champollion și descifrarea hieroglifelor

Egiptologiei îi lipsea încă instrumentul său fundamental de progres, cunoașterea hieroglifelor. Suedezul Ackerblad, englezul Young, francezul de Sacy, se apucaseră de descifrare, plecînd de la „piatra de la Rosette", publicată, mai întîi, în *Courrier d'Egypte*[310] din anul VII și, apoi, în *Descrierea Egiptului*. Încercările lor s-au soldat cu eșecuri și onoarea descoperirii cheii scrierii hieroglifice i-a fost dată unui tînăr genial, miraculos dotat pentru studiul limbilor, cu intuiții fulgerătoare, atît de pasionat pentru sarcina pe care și-o impusese încît lucra pînă la epuizare: Jean François Champollion, născut la Figeac, în 1790. Nu voi reda aici nici marile etape ale vieții sale și nici amănuntele felului în care a ajuns, în douăzeci de ani, să descifreze hieroglifele, să fondeze filologia egipteană, pe baza unei gramatici și a unui dicționar de egipteană; toate amănuntele sus-amintite precum și textul celebrei scrisori către Dacier (1822), în care el și-a expus metoda, se găsesc în diverse lucrări citate în bibliografie (Doblofher; vezi și Ceram, *Trecutul în mîinile voastre*[311]). Voi reaminti totuși cîteva trăsături care dezvăluie geniul acestui om care este ca și o supernova pe cerul științei. La cinci ani, a învățat singur să citească și să scrie, arătîndu-i-se pe o carte de rugăciuni pasajele pe care mama sa i le citea adesea și comparînd cu textul scris, ceea ce memoria sa vastă reținuse din ele. La unsprezece ani, dus la școală la Grenoble, pe lîngă fratele său mai mare Jacques-Joseph, s-a apucat să studieze ebraica și a impresionat pe profesorii săi în anul următor prin întinderea cunoștințelor sale. Puțin după aceea, a scris o *Istorie a cîinilor celebri*[312] și, încă de pe atunci stăpînit de pasiunea sa pentru Egipt, a adunat toate pasajele esențiale din autorii vechii relative la această țară. La șai-

Scanned with CamScanner

sprezece ani este admis în Academia din Grenoble, după ce a citit acolo introducerea unei lucrări pe care o pregătea: *Egiptul faraonilor*[313], în sfîrșit, în 1809 are 18 ani, cînd este numit profesor la Facultatea din Grenoble, tocmai atunci înființată. În același an, a prezentat la Academia din Grenoble o teorie asupra scrierii egiptene în care susține că nu au existat două scrieri egiptene — demotica și hieroglifele — ci trei scrieri; a treia, pe care a numit-o „hieratica", era, ca și demotica, o scriere cursivă derivată din hieroglife. Fără îndoială, totuși, data de 1808 poate fi reținută ca punct de plecare al lucrărilor sale; în acest an studiind limbile la Paris — sînt semnalate limbile ebraică, caldeeană (arameeană), siriană, persană, arabă și sanscrită, pe care nu a putut vreodată să le atingă decît superficial, la care trebuie adăugată greaca, pe care a stăpînit-o destul de corect — a descoperit „piatra de la Rosette", sub formă de copie și s-a apucat să studieze limba coptă, pe care o va stăpîni perfect și pe care și-a bazat lucrările asupra egiptenei antice. Prin analiza cartușelor textului hieroglific de la Rosette și prin comparații cu copta, a ajuns să deosebească înțelesul unor hieroglife. Ceea ce astăzi nouă ni se pare elementar, dar pe care cei mai mulți filologi ai epocii au rămas incapabili să descopere, Champollion a putut să stabilească după paisprezece ani de muncă îndîrjită. La începutul lui 1822, Letronne[314] a trimis lui Champollion copia inscripțiilor de pe obeliscul de la File, transportat de Belzoni, copie pe care Blankes o trimisese Academiei de inscripții. Acest text i-a permis lui Champollion să-și confirme și să-și completeze descoperirile; a putut atunci să scrie scrisoarea către Dacier și, înarmat cu această cheie, i-a fost de ajuns un singur an ca să scrie al său *Précis du système hieroglyphique*[315], prima lucrare de filologie egipteană.

Din iulie 1829 pînă în decembrie 1830 Champollion este pus în fruntea unei misiuni în Egipt; el poate, în sfîrșit să cutreiere această țară care este patria sa profundă, aceea pentru care a trăit pînă atunci. Rezultatele fructuoase ale călătoriei sale

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

au fost publicate într-un volum de opere postume *Monumentele Egiptului și Nubiei* (1835—1845). În 1830 Champollion a căpătat catedra de egiptologie creată anume pentru el la Collège de France; dar ros de boală, doi ani mai tîrziu, a murit lovit de apoplexie.

Lepsius și începuturile egiptologiei științifice

Champollion avusese un discipol, pe italianul Ippolito Rosselini, autorul *Monumentelor istorice*[316], care l-a întovărășit în timpul expediției sale în Egipt; dar unui german îi revine gloria de a fi consolidat opera lui Champollion pe bazele sale. Richard Lepsius, fiul unui arheolog, s-a născut în 1810, la Naumburg pe Saale. A studiat filologia clasică la Goettingen, apoi la Berlin, iar la 22 de ani s-a distins participînd la transcrierea alfabetului etrusc. În același timp, Karl Josias von Bunsen[317], care l-a cunoscut și l-a admirat pe Champollion, l-a îndemnat pe Lepsius să se consacre egiptologiei. El a venit la Paris în 1833 și s-a apucat să studieze critic lucrările lui Champollion cărora le-a confirmat întreaga valoare, aducîndu-le importante modificări de amănunt. Rezultatul acestor cercetări a fost rezumat în *Scrisoare către Dl. profesor H. Rosselini asupra alfabetului hieroglific*[318], publicată la Roma, în 1837. Lepsius a cîștigat o mare autoritate scriind diverse alte lucrări asupra Egiptului, paralel cu lucrările sale asupra Italiei preromane. Cea mai remarcabilă dintre aceste publicații a fost culegerea de texte funerare, colaționată pe un mare papirus de la muzeul din Torino, căruia el i-a dat titlul de *Cartea morților*, titlu care a rămas în uz pentru acest ansamblu de formule magice *Das Todtenbuch der Aegypter nach dem hieroglyphischen Papyrus im Turin*[319], a apărut la Leipzig în 1842. În același an, Lepsius a plecat în Egipt, în fruntea unei misiuni pe care A. von Humboldt o obținuse pentru el de la regele Prusiei, Friedrich-Wilhelm IV. Din 1842 pînă la 1845, el a cutreierat Egiptul și Sudanul, efectuînd cu echipa sa releveul general al monumentelor din Valea Nilului. Uriașa documen-

Scanned with CamScanner

tație astfel adunată a fost publicată la Berlin, între 1849 și 1859, sub titlul de *Denkmäler aus Aegypten und Aethiopien*. Aceste *Monumente ale Egiptului și Etiopiei* comportau 963 de planșe, și 6 părți, în 12 volume, tratînd despre topografie, arhitectura monumentelor din Imperiul Vechi, din Imperiul Nou, despre epocile greacă și romană, despre Etiopia (Nubia) și despre inscripții hieroglifice. După *Descrierea Egiptului* și după *Monumentele* lui Champollion, *Denkmäler* ale lui Lepsius constituie a treia „*Summa*" a egiptologiei.

Primele săpături în Egipt și piramidologia

În timp ce Champollion și Lepsius fondau egiptologia științifică, amatori întreprindeau săpături de tipul acelora ale lui Belzoni. Interesul lor era cel mai adesea îndreptat spre piramide: astfel, Minutoli s-a apucat de explorarea piramidei cu trepte de la Saccara, iar Cavaglia a ajuns să pătrundă în cavoul inferior al piramidei lui Cheops[320] și a degajat Sfinxul de la Ghize; totuși abia în 1925 Baraize a degajat sistematic tot sectorul Sfinxului. Aceste lucrări au permis arheologilor să-și dea seama că Sfinxul era tăiat într-un masiv de stîncă, nucleu rămas din cariera din care se scoseseră pietrele pentru piramida lui Cheops, ridicată în apropiere. Sfinxul păzitor al necropolei a căpătat figura lui Chefren. Între data înălțării sale (cca 2600) și domnia lui Amenofis II (1450—1425), nisipul acoperise baza monumentului; fiul faraonului, viitorul Tutmes IV, adormind în apropierea Sfinxului, obosit după vînătoare, a fost vizitat în vis de zeul Soare, Harmahis, despre care se credea că este reprezentat de Sfinx. Zeul a ordonat prințului să degajeze monumentul, promițîndu-i coroana regală. Tutmes a comemorat acest eveniment printr-o stelă care a fost așezată între labele Sfinxului. Ramses II a pus, de o parte și de alta a stelei, două basoreliefuri care se pot vedea astăzi la Luvru, pe urmă baza monumentului a fost încă o dată acoperită de nisip, pînă în epoca greco-romană, cînd a fost degajat din nou și a fost așezat un altar

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

între extremitățile labelor. Descoperirea, de către Baraize, a templului Sfinxului, făcut din blocuri mari de calcar constituind un tip de zidărie care nu se reîntîlnește decît la cele două temple funerare ale lui Chefren, a adus dovada definitivă că Sfinxul este contemporan cu acest suveran.

Cercetările cele mai importante între expediția lui Champollion și cea a lui Lepsius sînt cele ale lui Perring și Vyse. Între 1837 și 1839, ei au explorat numeroase piramide în care au intrat, adesea, primii. Vyse a găsit intrarea piramidei lui Mikerinos[321] și a descoperit în camera mortuară un frumos sarcofag de bazalt pe care l-a trimis în Anglia, și care s-a pierdut în mare. Vyse a descoperit, de asemenea, piramida lui Didufri[322], lîngă Abu-Roaș. Împreună cu Perring, a săpat un puț vertical de la bază în sus, care le-a permis să intre în ultima dintre camerele de degajare a piramidei lui Cheops; împreună ei au ajuns să pătrundă în piramida „romboidală“ a lui Snefru[323] și în piramida nordică de la Dașur [324], construită de asemenea pentru Snefru; după trecerea lor nimeni n-a mai reușit să intre în a treia sală a apartamentului funerar, al cărei acces a fost închis de prăbușiri. Perring și Vyse au vizitat, au măsurat și au desenat planurile principalelor piramide din regiunea orașului Memfis și ale cîtorva din Imperiul Mijlociu ridicate spre Faium. Howard Vyse a publicat la Londra, în 1842, rezultatele acestei cercetări într-o lucrare mare în trei volume: *Operations carried on at the pyramids of Gizeh in 1837.*[325]

Trebuie remarcat că pe această lucrare se întemeiază elucubrațiile piramidologiei. Un editor englez, John Taylor, după ce a studiat cartea lui Vyse, a emis ideea absurdă că marea piramidă a lui Cheops închidea o înțelepciune ezoterică și este o „summa“ de știință. Jomard, în *Descrierea Egiptului*[326], a avansat deja ipoteza că s-ar fi putut celebra rituri secrete în apartamentele inferioare ale piramidei, poate gîndindu-se la lucrarea lui Iamblihos asupra *Misterelor babilonienilor și egiptenilor*[327], dar este îndoielnic că ezoteriștii au

Scanned with CamScanner

cunoscut lucrarea lui Jomard. După Taylor, unii savanţi, astronomi şi nu arheologi, ca Piazzi Smyth sau abatele Moreau, s-au lăsat prinşi în capcana „ştiinţei misterioase a faraonilor", uitînd de toţi papirii care ne informează perfect despre stadiul real al ştiinţei egiptene. Aceste idei au făcut vîlvă între teozofii şi ezoteriştii din toate tagmele, cum sînt şi acei „prieteni ai arheologiei ficţiune", dintre care ultimul ca dată, autor al unei amuzante cărţi despre enigmele Atlantidei, speră, se pare, că experienţele americane de la Ghize vor dezvălui secretele atlanteene ale piramidei. Faptul că, în general, s-au găsit piramide goale, uneori doar cu un sarcofag declarat atunci „albie iniţiatică", a contribuit din plin la formarea unui mit al piramidei ca „centru de iniţiere". S-a atribuit, de asemenea, o antichitate fabuloasă piramidelor de la Ghize, şi în special celei a lui Cheops, ceea ce nu face altceva decît să reia o idee a lui Norden care, negăsind nici o inscripţie în piramide, situa construcţia lor înaintea inventării scrierii. Aceste teorii primare, stabilite pe observaţii foarte superficiale, n-au ţinut deloc seama de diverşi factori. Mai întîi, templele funerare alipite piramidelor sînt, ele mai întîi, o dovadă a destinaţiei acestora, ca şi mastabalele care le înconjură. Numele lui Cheops a fost citit pe pietrele piramidei care i-a fost atribuită lui de către Herodot, în urma indicaţiilor ghizilor egipteni. Compararea „albiilor iniţiatice" pe de o parte, cu sarcofagele destinate funeraliilor pe de alta, a stabilit, cu siguranţă, dovada identităţii dintre ele. Piramidele, în general, fuseseră golite de mobilierul lor, nu numai de către jefuitorii de morminte care bîntuiau încă din antichitatea cea mai îndepărtată, dar mai ales de către revoluţia populară care a avut loc la sfîrşitul Imperiului Vechi; dovada violenţelor din timpul acestei revoluţii rezidă în descoperirile de statui regale şi de sarcofage care au fost sistematic sparte în mai multe bucăţi, ceea ce n-ar fi făcut jefuitorii de morminte. În sfîrşit, piramidele nu erau definitiv închise şi ştim, de exemplu, că cea mai mare parte din apartamentele funerare ale pi-

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

ramidei lui Mikerinos au fost restaurate în epoca saită, cînd s-a depus aici un sicriu cu capac antropoid, formă necunoscută în epocile vechi.

Mariette și organizarea arheologiei egiptene

Champollion și Lepsius au creat, în adevăr, egiptologia; rămînea să se facă din aceasta o știință independentă, care să nu fie supusă capriciilor guvernămintelor străine care trimiteau, din timp în timp, misiuni cu sarcina de a strînge materiale; trebuia organizată arheologia egipteană chiar în Egipt și să i se dea propriile sale instrumente de lucru: aceasta a fost opera lui Auguste Mariette. Născut la Boulogne-sur-Mer, în 1821, a făcut studii în litere, și și-a început cariera ca profesor la colegiul din Boulogne. A descoperit Egiptul destul de tîrziu. Muzeul de la Boulogne cumpărase moștenirea lui Vivant Denon; Mariette a văzut astfel, acolo, un sarcofag și a fost nedumerit de semnele hieroglifice. S-a apucat, așadar, să studieze hieroglifele și a publicat, în 1848, un catalog sistematic al galeriei egiptene a muzeului. A venit apoi la Paris, unde Ch. Lenormant a obținut, pentru el, un loc de restaurator la Louvre. În sfîrșit, a fost trimis în Egipt, în 1850, ca să caute manuscrise copte, arabe și etiopiene. În același an, Mariette se plimba, la apus de Memfis, spre necropole cînd remarcă niște sfincși pe jumătate îngropați în pămînt. El știa că aleile de sfincși conduceau la temple, așa că s-a apucat să-i dezvelească; a dezgropat astfel 140 de sfincși și a descoperit ceea ce a fost numit Serapeumul de la Memfis, sanctuar al divinității greco-egiptene Serapis. În galeriile subterane, a descoperit necropola taurilor divini Apis. A scos de acolo un mare număr de tauri mumificați, dintre care cei mai vechi urcau pînă în vremea Imperiului Nou și erau depuși în sarcofage individuale. Majoritatea înhumărilor se întindeau între dinastia libiană a faraonilor cu numele Șeșonc (dinastia XXII, începutul mileniului I) și dinastia XXVI saită (sec VII—VI î.e.n.).

 În timpul vieții sale Mariette n-a publicat decît

Scanned with CamScanner

o parte din stele, în 1856, şi note (reproduse în *Bibliothèque Egyptologique*[326]), asupra acestor descoperiri capitale şi abia Maspero, în 1882, a editat, pe baza manuscrisului incomplet al lui Mariette, *Serapeumul de la Memfis*[327], la începtul căruia Mariette a relatat dificultăţile pe care le-a întîlnit în lucrările sale. Descoperirea Serapeumului, care a inaugurat era marilor săpături, este de cel mai mare interes, nu numai pentru obiectele, amuletele şi bijuteriile care au fost scoase de acolo, dar si pentru că acesta este prima necropolă de animale descoperită, confirmînd spusele lui Herodot, iar stelele consacrate fiecărui bou Apis ne dau, cu aproximaţie de o zi, data naşterii, a „domniei" şi a morţii fiecărui taur — succedîndu-se în Serapeum ca şi suveranii în palatul lor — în concordanţă cu datele de domnie ale suveranilor contemporani, constituind o mărturie de importanţă capitală pentru cunoasterea duratei domniilor suveranilor, de la dinastia XXII pînă la XXVI, datele lor de suire pe tron şi ordinea lor de succesiune.

Această descoperire i-a adus celebritatea lui Mariette. Ducele de Luynnes a finanţat săpăturile în jurul Sfinxului de la Ghize şi a cucerit încrederea viceregelui Egiptului care l-a numit, în 1858, *mamur* al lucrărilor şi antichităţii, adică director general al Antichitătilor Egiptului. Timp de 23 de ani, Mariette va domni asupra vechiului Egipt efectuînd o operă capitală. El n-a putut împiedica întotdeauna jefuirea organizată a Egiptului, dar a frînat-o cît i-a stat în puteri. Luxor reprezintă un exemplu important al acţiunii sale. Frumosul templu Amon-Min, „Haremul lui Amon", pe care îl admirăm astăzi, era, un secol mai în urmă, ocupat de o moschee şi de vizuini acumulate la nivele diferite, datorită faptului că se reconstruiau colibe pe ruinele locuinţelor prăbusite. Abia în 1881, la instigarea lui Mariette şi a lui Maspero, a început exproprierea locuitorilor care au primit o indemnizaţie constituită din fonduri adunate în Franţa. Şi, chiar în 1879, templul, ajuns într-o stare de degradare înaintată, a cunoscut o fierbinte alarmă.

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

Un egiptean, care își spunea proprietar al unui teren de la Luxor, l-a vîndut unui european care voia să construiască acolo un hotel cu pietrele luate din mai multe coloane care era de ajuns să fie dărîmate; un turist l-a anunțat pe Mariette care a ajuns la timp pentru a contracara săvîrșirea acestei noi crime. Pînă în epoca lui Mariette, antichitățile egiptene au fost duse în Europa de către expediții mai mult sau mai puțin științifice, sau vîndute turiștilor de către indigeni, sau chiar topite de către aceștia din urmă, dacă era vorba de aur. Localnicii se considerau proprietarii personali ai obiectelor găsite chiar de alții și Maspero povestea despre o veritabilă bătălie organizată, care i-a opus pe copți musulmanilor, în legătură cu descoperirea unei necropole lîngă Siut. Mariette a întemeiat muzeul Bulac[328], unde a strîns antichitățile găsite pe tot pămîntul Văii Nilului, dînd Egiptului principalul său organ de studiu și cercetare. Franța îi datorează, între altele, clădirea care va deveni Institutul francez de Arheologie Orientală de la Cairo.

Dealtfel, Mariette a întreprins și primele mari săpături la Tanis, la Abidos, unde a degajat templele lui Seti I, Ramses II, din necropolele memfite și din necropolele tebane. Dar dorința sa de a îmbrățișa tot a fost aici foarte vătămătoare, căci a săpat mai multe stațiuni în același timp, prin intermediul contra-maiștrilor, fără nici o metodă. Pentru aceasta, egiptologia aștepta pe cel de al patrulea mare maestru al său, care a apărut în persoana unui englez, Flinders Petrie.

Înainte de venirea acestui uriaș al arheologiei, Amelineau, care a reluat, în 1895, săpăturile de la Abidos și a descoperit necropolele regale tinite, zugrăvește un tablou dezolant al metodelor arheologice: „necropolele — scria el în prefața lucrării sale *Noile săpături de la Abidos*[329], Paris, 1899 p. VII și VIII — deși jefuite, profanate, adesea dărîmate de la temelii pînă la acoperiș, nu oferă mai puțin, mai ales la Abidos, aspectul general al necropolei; se vedeau morminte ieșind aproape în întregime din pămînt, așadar, nu era deloc greu

Scanned with CamScanner

să intri cu tîrnăcopul în ele. Astfel au procedat, în cercetările lor, toţi săpătorii, încă de la începutul acestui secol pînă în ultimii ani. Tot aşa au lucrat Belzoni, Passalacqua, Minutoli, Drovetti etc. Cînd Mariette a apărut pe pămîntul Egiptului, s-a aflat în prezenţa unei situaţii care exista oficial de mai mult de cincizeci de ani, a urmat şi el, spontan, metoda pe care a găsit-o întrebuinţinîndu-se înaintea lui, atras, totodată, de către aşezările cele mai îndepărtate unele de altele, săpînd, simultan, la Saccara şi la Meidum, la Tanis, la Abidos, la Dendera, la Teba etc.".

Şi remarcă în continuare că Petrie inaugurează „o metodă într-adevăr ştiinţifică", în 1882, odată cu săpăturile sale de la Naucratis.

Petrie şi arheologia ştiinţifică

Fiul unui inginer, sir William Matthews Flinders Petrie s-a născut în 1853, la Charlton. În tinereţea sa a arătat oarecare interes arheologiei, dar vocaţia sa nu s-a manifestat decît în 1880, cînd a pus piciorul în Egipt. Venea aci trimis de tatăl său care, sedus de teoriile piramidologice ale lui Piazzi-Smyth, dorea să capete o certitudine ştiinţifică. Priceput în metodele topometrice, Petrie s-a instalat într-un hipogeu săpat în stîncă şi amenajat în apropiere de Ghize şi s-a consacrat nouă luni studiului şi măsurătorii piramidelor. Rezultatul acestei munci de studiu aprofundat a fost publicarea la Londra, în 1883, a lucrării *The Piramids and Temples of Gizeh*[330], în care se vede că teoria lui Piazzi-Smyth se baza pe o acumulare de erori de măsurare şi de interpretare, în întregime fără temei; cartea sa este, de asemenea, prima publicaţie ştiinţifică despre ansamblul de la Ghize, lucrare care nu va fi repetată decît de marile studii ale lui Borchardt sau Reisner.

Petrie avusese prilejul să urmărească săpăturile în necropola memfită şi a remarcat modul arhaic în care erau efectuate. El a declarat că aceste săpături, la voia întîmplării, din punct de vedere topografic, şi al căror scop rămînea doar căutarea

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

obiectelor interesante pentru valoarea lor artistică sau istorică, trebuie să înceteze. Trebuia să se întreprindă explorări sistematice şi raţionale, culegînd tot ceea ce se dezgropa pînă la cele mai umile cioburi. Plecînd de la aceste concepţii, a vrut să dea un model îndepărtîndu-se de marile săpături, şi a atacat, în 1882, aşezarea din epoca tîrzie de la Naucratis, unde nu exista nici un rest de templu somptuos, dar unde s-au putut recunoaşte vase de ceramică greceşti, aşezarea fiind un contuar grec în epoca saită. De fapt, tone de cioburi de vase greceşti au fost dezgropate, dezvăluind densitatea legăturilor între Egipt şi cetăţile maritime greceşti de pe malurile Mării Egee.

Petrie a consacrat anii 1887—1890 explorării Faium-ului. Prima campanie s-a îndreptat mai ales asupra staţiunii Hawara, situată în jurul piramidei şi templului funerar al lui Amenemes III. Acest templu, descris de Strabon, nu era altul decît „labirintul"[331] grecilor, şi un complex de locuire îi făcea pe arheologi să creadă că acesta constituia ruinele labirintului. Prin săpăturile sale, Petrie a putut demonstra că aceste resturi erau ruinele caselor populaţiei de rînd din perioada tîrzie, din care locuitorii oraşului grecesc Arsinoe făcuseră necropola lor. Din templul lui Amenemes III nu mai rămîne aproape nimic. În 1889 Petrie a terminat explorarea piramidei lui Amenemes III şi, mai ales, a adus la lumina zilei un oraş întreg, primul oraş egiptean care a fost săpat şi singurul oraş din Imperiul de Mijloc dezvelit pînă astăzi. Oraşul a fost întemeiat de Sesostris II ca să locuiască muncitorii angajaţi să lucreze la construirea piramidei sale şi a templului său funerar, precum şi unii dintre curtenii săi, Sesostris stabilindu-şi aici una dintre capitalele sale. Oraşul este conceput după un plan perfect ortogonal. El este constituit din o incintă de formă rectangulară de 400 × 350 m. Suprafaţa astfel definită este împărţită în două părţi inegale de către un zid transversal; în aria cea mai mică sînt construite clădirile muncitorilor avînd, în general, trei încăperi; o altă parte

Scanned with CamScanner

este rezervată caselor mai mari ale contramaiștrilor și vastelor locuințe ale marilor curteni. Toate aceste străzi se întretaie în unghiuri drepte constituind cvartale egale, locuințele fiind articulate în interior într-un mod identic. Descoperirea de vase egeene în aceste ruine, datînd de aproape 2000 î.e.n., a pus o problemă dificilă eleniștilor care discutau antichitatea descoperirilor lui Schliemann și încă nu cunoșteau civilizația minoică; știm astăzi că acestea sînt vase cretane (minoicul mijlociu II), ajunse în Egipt, prin intermediul Siriei, piața vastă a Mediteranei Orientale în epoca bronzului. Stațiunea, astfel săpată, poartă astăzi numele arab de Cahun.

Flinders Petrie și-a legat, de asemenea, numele de Egiptul tinit și predinastic. În 1896, împreună cu J.E. Quibell, a săpat așezarea de la Nagada, la nord de Teba. De aici a scos o ceramică pe care a datat-o în prima perioadă intermediară; într-adevăr, abia Morgan a revelat primul preistoria Egiptului și cultura nagadeană, în cele două frumoase volume *Cercetări asupra originilor Egiptului*[332], publicate în 1896—1897, în timp ce Amelineau a descoperit la Abidos Egiptul tinit. Dar, dîndu-și seama de eroarea sa în interpretarea ceramicii de la Nagada, Petrie a atacat problema originilor Egiptului și i se datorește clasarea ceramicii preistorice și munca grea de a pune la locul lor culturile predinastice. Rezultatele acestor lucrări depășesc cadrul unei istorii a descoperirilor, așa încît vom reveni în capitolul consacrat civilizației egiptene.

Petrie care a încercat să facă săpături în afara Egiptului în 1890, explorînd Tell el-Hesy (Lachiș), nu a încetat să sape în valea Nilului decît în 1926. Avea atunci 73 de ani; fondase, împreună cu Quibell, Școala britanică de arheologie de la Cairo și extinsese domeniul arheologiei de la preistorie la epoca greco-romană. Dar acest neobosit muncitor n-a părăsit arheologia; s-a dus să-și continue cercetările sale în Palestina, unde s-a stabilit; a murit la Ierusalim, în 1942.

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

De Rougé, Brugsch și Maspéro

Trei alte mari nume marchează etapele egiptologiei din secolul XIX. Mai întîi Emmanuel de Rougé (1811—1872). A studiat araba și ebraica, iar lectura gramaticii lui Champollion l-a făcut să-și descopere vocația. A publicat diferite memorii, între care un remarcabil *Memoriu asupra inscripțiilor din mormîntul lui Ahmes*, în 1849. În același an a fost numit conservator al secției egiptene a muzeului Louvre, apoi a urmat lui Charles Lenormant la catedra lui Champollion. Dar marele său titlu de glorie este, fără îndoială, că a reușit să traducă, pentru prima oară, texte redactate în scriere cursivă hieratică.

Mai remarcabilă este opera lui Heinrich Karl Brugsch care a pus, efectiv, bazele filologiei demotice. Născut la Berlin, în 1826, s-a interesat foarte de tînăr de egiptologie și, încă din 1848, a publicat în latină un memoriu asupra scrierii demotice. A călătorit în Egipt în 1853 și între 1864—1868; a rezidat la Cairo, fiind consul și director al Școlii de Egiptologie, creată la Cairo de către viceregele Mohammed Said. Filolog, mai degrabă decît arheolog, a întemeiat, în 1863, *Zeitschrift für aegyptische Sprache und Altertumskunde*[333], periodic de filologie egipteană care continuă să apară. Între 1862—1865, a publicat, împreună cu Dümichen, *Culegere de monumente*[334], unde o mare parte este formată din inscripții geografice. În 1877—1888, a publicat la Leipzig primul mare *Dicționar geografic al vechiului Egipt*[335], care aduce încă însemnate servicii. Dar, opera sa capitală rezidă în cercetările asupra demoticii. Încă din 1855, a tipărit la Berlin o *Gramatică demotică*[336], prima care a fost vreodată scrisă; și-a consacrat apoi mai mult de cincisprezece ani publicării dicționarului său hieroglifico-demotic, *Hieroglyphisch-demotisches Wörterbuch*[337] (Leipzig 1867—1882), în 7 volume, care n-a fost încă înlocuit.

Alături de Champollion, de Lepsius, de Mariette, de Brugsch și de Petrie se cuvine să vorbim

Scanned with CamScanner

de acela care a desăvîrşit opera lui Mariette, Gaston Maspéro. S-a născut la Paris, în 1847, şi, încă de la vîrsta de paisprezece ani, s-a interesat de egiptologie. A intrat la Şcoala normală superioară, în 1865. Doi ani după aceea, Mariette, care organiza o secţie de egiptologie la expoziţia universală de la Paris, a venit la Şcoala normală, unde a auzit vorbindu-se despre Maspéro. Pentru a-l încerca, a făcut să-i parvină două texte hieroglifice pe care Maspéro, care învăţase egipteana numai prin propriile sale mijloace, le-a tradus fără dificultăţi. Susţinut de către Mariette, a început în acelaşi an, 1867, să scrie la *Revue Archéologique*[338]. După o scurtă călătorie în America de Sud, a fost numit, în 1869, corepetitor de arheologie egipteană la École de Hautes-Études. În 1873 şi-a prezentat teza de doctorat, în latină, asupra arheologiei Orientului Apropiat, teză care a rămas celebră, iar în anul următor i-a urmat lui de Rougé, la Collège de France. Această ascensiune fulgerătoare relevă geniul lui Maspéro care, în 1880, a fost trimis în misiune arheologică în Egipt. El va rămîne pe acest loc pînă în 1881, pentru a moşteni pe Mariette în fruntea antichităţilor Egiptului.

Una dintre cele mai remarcabile descoperiri ale arheologiei egiptene a fost făcută din iniţiativa lui Maspéro, la începutul şederii sale în Egipt. Mariette nu încercase niciodată să deschidă piramidele de la Saccara, deoarece lui îi păreau de o importanţă secundară, în comparaţie cu cele de la Ghize sau de la Daşur şi, în *Mastabalele din Imperiul Vechi*[339], el precizează că „interesul încercării este nul pentru că este aproape sigur că încăperea din interiorul piramidei n-are inscripţii. . ."; în principiu, Mariette avea dreptate, şi ne mirăm şi astăzi cum de Maspéro a pus această problemă: intuiţie genială? Maspéro nu era convins şi atunci cînd Mariette a primit de la guvernul francez subvenţiile pentru anul 1880, s-a cerut, la instigaţia lui Maspéro, să deschidă una dintre piramidele de la Saccara. El a lăsat această sarcină unui adjunct care a deschis o piramidă şi

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

a văzut că pereţii apartamentului funerar erau acoperiţi de inscripţii. Această piramidă s-a dovedit a fi aceea a lui Pepi I, rege din dinastia VI; piramida vecină, a lui Merenre, a fost deschisă în acelaşi an, dînd alte texte şi abia pe patul său de moarte, la Bulac, Mariette a aflat că s-a înşelat. În anul următor, Maspéro a deschis piramidele lui Unas, Pepi II şi Teti care, de asemenea, păstrau inscripţii. Ansamblul de inscripţii strînse în aceste 5 monumente constituie ceea ce s-a numit „cartea piramidelor"; Maspéro a publicat-o între 1882—1892, dar egiptologului german Kurt Sethe i se datorează o frumoasă ediţie critică a acestor formule[340], de importanţă capitală pentru cunoaşterea atît a credinţelor funerare ale Imperiului Vechi cît şi a ceea ce s-a numit „destinul solar al regelui".

Opera lui Maspéro este gigantică, deşi mai puţin prestigioasă decît a celor dinaintea sa. Lui îi datorăm în special dezvelirea templelor de la Karnak şi Luxor. Poate a dezvăluit mai puţine noutăţi decît predecesorii săi, dar s-a legat de o sarcină ingrată deşi necesară: restaurarea şi conservarea monumentelor degajate sau încă existente.

Era marilor lucrări

La sfîrşitul sec. XIX Egiptul începe a fi foarte pe larg explorat şi o mare civilizaţie a fost scoasă la iveală. Aceasta a fost o activitate care s-a perfecţionat neîncetat şi a fost continuată în sec. XX. Francezilor, germanilor sau englezilor li s-au alipit la începutul secolului italieni, belgieni, americani. Ruşii n-au făcut săpături, dar Golenişef a reuşit să adune o admirabilă colecţie de papirusuri la muzeul Ermitaj de la Leningrad. Mai recent, egiptenii vor avea propriii lor arheologi, iar polonezii vor organiza o expediţie care va participa în special la lucrările de la Der el-Bahri. De mult timp, Elveţia cu cercetările unui Jéquier, în cadrul Şcolii franceze, sau Austria cu lucrările unui Junker şi-au adus, de asemenea, contribuţia la acest vast efort de cercetare.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

Nu pot decît să semnalez aici unele dintre aceste mari lucrări. Mai întîi, sînt cercetările în jurul piramidelor și a mastabalelor din necropola memfită, cercetări care au fixat cunoștințele cu privire la construcția și destinația funerară a acestor monumente; acestea sînt opera lui Reisner și Borchardt, citată mai înainte, dar și a lui Holscher, a lui Jéquier, a lui Quibell, a lui Lauer, care a descoperit, de fapt, piramida lui Djeser de la Saccara, a lui Zaccaria Goneim care a descoperit a doua piramidă cu trepte unde a fost înmormîntat succesorul lui Djeser, Sehemhet, în sfîrșit ale lui Zaki Nur și Kamal el-Malah care au adus la lumina zilei o barcă funerară de piatră, în apropierea marilor piramide de la Ghize.

Săpăturile necropolei tebane au fost, de asemenea, foarte fructuoase. Nimeni nu mai ignoră descoperirea mormîntului lui Tutankamon de către Carter, care și-a publicat descoperirile între 1923 și 1933. Bogăția obiectelor descoperite, care completează cunoștințele întinse pe care le aveam încă anterior asupra meșteșugurilor și giuvaergeriei din Imperiul Nou, coincidențe care au acreditat credința superstițioasă în „blestemul faraonilor", care blestem, în chipul cel mai extraordinar, nu a atins niciodată zecile de arheologi care au explorat multe alte morminte — și nici miile de egipteni care au jefuit necropolele mai mult de 4 milenii! — aceste împrejurări au făcut ca acest rege mic să cucerească un renume pe care nu-l merita deloc. Publicul cunoaște cu mult mai puțin bogăția cercetărilor efectuate în Valea regilor sau în Valea reginelor; acestea se datoresc, în special, lui V. Loret și E. Lefébure, G. Steindorff, W. Wolf și, de asemenea, lui Carter care, mult timp, a prospectat Valea regilor, înainte de a efectua marea sa descoperire împreună cu lordul Carnarvon. Nu trebuie să uităm nici săpăturile mormintelor particulare și ale înalților funcționari din necropola tebană, hipogee care, ca și mastabalele din Imperiul Vechi, au dezvăluit frumoasele picturi de importanță capitală nu numai pentru cunoașterea artei Egiptului, ci și pentru istoria sa și a civili-

Scanned with CamScanner

zației sale. Și nu putem uita aici să semnalăm admirabilele lucrări ale lui H. Winlock, A. Gardiner, Norman și Nina de Garis Davies, publicate de Egypt Exploration Fund, de Metropolitan Museum din New York și Robb-ul de la Tytus Memorial.

Altă mare lucrare a fost publicarea templelor acoperite de ape din Nubia, temple neglijate și asupra cărora atenția a fost atrasă prin construcția primului baraj de la Assuan; între 1909 și 1938, au fost publicate explorările și releveele templelor de la Debod, Calabșah, Amada, Dendur, Derr, Bigghe, Uadi es-Sibua, Dakke, Aniba. După ultimul război, săpăturile au continuat în Nubia; W.B. Emery la Buen, M.S. Georgini și C. Robichon la Soleb, H.W. Fairman la Amarah, în timp ce J. Vercoutter și Thabit Hasan explorau așezările situate de-a lungul Nilului, printre care se cuvine semnalat în special mormîntul de la Debeira. De cînd marele baraj de la Assuan amenință aceste monumente cu inundarea totală, iar toate țările lumii și-au unit forțele, după puterile lor, sau după interesul ce-l poartă arheologiei, ca să le salveze, în acești ultimi ani, aceste nume au mai ieșit puțin din obscuritate.

Săpăturile din necropola tebană

Cîteva dintre cercetările cele mai instructive au fost efectuate în necropola tebană. În 1896, J.E. Quibell s-a apucat de săpături în Rameseum, în timp ce Petrie a început să cerceteze șase capele funerare de mai puțină importanță, memnonia, foarte apropiate, și flancînd Ramaseum-ul. Petrie (*Șase temple de la Teba*, 1897, Londra și 1897 Quaritch, cu un capitol de V. Spiegelberg care s-a însărcinat cu traducerea inscripțiilor) le-a clasat după vechime. Prima este o mică capelă dedicată lui Uazmes (citit Uazmosu de către Maspéro, iar în prezent Uadjmes), fiul lui Tutmes I, reparată de către Amenofis III, pentru a o consacra cultului funerar al uneia dintre fiicele sale. A doua este templul funerar al lui Amenofis II; data sfîr-

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

şitului domniei acestui prinţ este foarte controversată şi unii arheologi nu-i atribuiau decît 10 ani de domnie; Petrie a găsit un ulcior de vin purtînd numele podgoreanului şi data „îmbutelierii": este anul 26 al regelui, ceea ce ar dovedi că acesta a domnit cel puţin 26 de ani. Al treilea este templul lui Tutmes IV, cel mai mare dintre aceste „*memnonia*". Cele două din urmă temple sînt acelea ale lui Mineptah-Siptah, unul din ultimii suverani din dinastia XIX şi al reginei Tausret care a fost soţia acestuia, dar fără îndoială că a domnit şi singură. În sfîrşit, al şaselea templu, care poate fi considerat cel mai important, este acela al lui Mineptah, fiul şi succesorul lui Ramses II. Aici Petrie a dezgropat o mare stelă a lui Amenofis III ce glorifica activitatea sa de constructor; această stelă provenea fără îndoială de la *Amenophium*, templul funerar al lui Amenofis, care era cel mai mare din toate templele funerare şi care era, în parte, de mult distrus în epoca lui Mineptah, cu o sută cincizeci de ani mai tîrziu, căci Petrie a găsit şi alte materiale provenite de la *Amenophium* şi folosite pentru construcţia templului lui Mineptah; dar ceea ce pare cel mai remarcabil la această stelă este faptul că pe dosul ei Mineptah a pus să se graveze povestirea poetică a campaniei din anul V împotriva libienilor. La sfîrşitul acestei povestiri, care îmbracă un aspect dramatic şi grandilocvent, se trec în revistă popoarele astfel subjugate: „nimeni nu ridică capul printre Barbari (nouă arcuri). Tehenu (ţara libienilor) a fost devastată. Kheta (hititul) este liniştită. Dominat este Canaanul. Despuiat este Ascalonul. Ruinat este Ghezer. Nimicit este Yenuamul (Ascalon, Ghezer şi Yenuam sînt oraşe din Palestina.) Israelul este trist, sămînţa sa este distrusă (sămînţă poate avea tot atît de bine sensul de „recoltă" cît şi de „rasă"). Haru (Siria litorală) este văduvă pentru Egipt". Este pentru prima şi singura oară cînd se găseşte numele Israelului menţionat într-o epocă atît de îndepărtată în analele egiptene. Această campanie este datată aproximativ în 1227 î.e.n. Pînă atunci se făcuse din

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

Mineptah, faraonul Exodului, dar se pare că trebuie, de la această descoperire începînd, să se situeze mai înainte, în timpul lui Ramses II, acest Exod al evreilor, căci povestirea lui Mineptah te face să crezi că Israeliţii erau în timpul său, încă mai demult, stabiliţi în Palestina. Dealtfel problema nu este atît de simplă cît ar putea să lase să se creadă această descoperire. Aşa cum se vede, în acest text, toţi adversarii Egiptului sînt numiţi, de la libieni la hitiţi, dar libienii apar singurii care au fost învinşi în acel moment; nimic nu interzice să bănui, după text, că beni-Israel nu se găseau tot atît de bine în Sinai, sau chiar la porţile Egiptului, căci termenul plural de Israilu nu implică un loc geografic, ci un popor nesituat în spaţiu.

Altă mare întreprindere a fost dezvelirea şi publicarea, sub direcţia lui H. Nelson, U. Hölscher şi R. Anthes, a templului funerar al lui Ramses III, la Medinet Habu; expediţia a fost organizată de către Institutul Oriental[341] al universităţii din Chicago, întemeiat în 1919 de către John Rockefeller jr.; director a fost, aici, mult timp J. H. Breasted (1865—1935), ale cărui *Ancient Records*[342] sînt unul dintre adevăratele „monumente" de bază ale egiptologiei. Templul de la Medinet Habu este fără îndoială cel mai remarcabil şi cel mai interesant templu funerar din necropola tebană, împreună cu acela al reginei Hatşepsut de la Der el-Bahri. Ramses III este ultimul mare suveran din Imperiul Nou şi, în realitate, din istoria Egiptului. El şi-a consacrat prima jumătate din viaţa sa pentru a înfrînge valurile de popoare barbare care se revărsau peste Valea Nilului, după ce pustiiseră Asia Mică şi Siria. Cealaltă jumătate din viaţă a consacrat-o unei opere de pacificare, de construcţii şi de înfrumuseţare a Egiptului. El a încercat să imite, dacă nu să depăşească, pe Ramses II şi, dacă ţinem seama de condiţiile politice ale epocii sale, nu a fost cu nimic mai prejos decît acesta. A pus să se construiască, la extremitatea de sud a memnoniilor, un
 măreţ templu funerar, închis între ziduri puter-

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

nice, și a cărui intrare este formată dintr-un soi de fortăreață, care a fost inspirată din sistemele defensive cananeene numite „migdol"; dar această fortăreață, care este numită, mai pe drept, „pavilion", pare să fi fost haremul regelui, dacă judecăm după decorația interioară care-l reprezintă pe rege în actele vieții sale private. Pe pereții templului sînt gravate cele mai importante fapte de arme ale suveranului contra „Popoarelor mării", unde este reprezentată, pentru prima oară în istorie, o bătălie navală, în care se văd bărcile ascuțite ale egiptenilor izbindu-se de vasele înalte ale filistinilor, sau ale altor barbari.

Templele de la Der el-Bahri, amenajate în stîncă, la piciorul platoului libian, în spatele templelor funerare, sînt de asemenea una dintre minunile artei egiptene. Savanții din Expediția Egiptului au găsit aici doar o grămadă de ruine și monumente din epocile mai recente. Drovetti, Salt și Belzoni, au început să le degajeze, iar Champollion a putut să pătrundă în sălile inferioare ale templului reginei Hatșepsut. În 1827, Wilkinson a dezvelit terasa, iar în 1843 Lepsius a făcut un releveu de ansamblu. În urma inițiativei lui Mariette, Gabet a curățat, în 1858, prima terasă unde au fost descoperite reliefurile expediției trimise de regina Hatșepsut în țara Punt. Vassili a condus noile săpături în 1862 și 1866. În sfîrșit, în 1892, Egypt Exploration Fund a decis întreprinderea unei explorări sistematice sub direcția lui Eduard Naville. Publicarea templului reginei Hatșepsut constituie șapte volume din *Memoriile lui Egypt Exploration Fund*, între 1894—1908, în timp ce aceea a templului lui Mentuhotep cuprinde trei volume, sub titlul *The XI-th Dynasty Temple at Deir el-Bahari*, Londra, 1907—1913. Naville a fost secondat de către un mare stat major, în rîndurile căruia întîlnim numele lui Hogarth, Newberry și Howard Carter. Acesta din urmă era fără îndoială predestinat să găsească, din întîmplare, mormintele faraonilor, căci datorită unei lunecări a calului său în 1901, a găsit accesul la

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

mormîntul lui Mentuhotep, acces numit după aceea Bab el-Hosan „poarta calului"; dar de această dată camera sepulcrală fusese jefuită.

H. Winlock şi Lansing, în fruntea unei misiuni americane de la Metropolitan Museum, au reluat săpăturile în anul 1911—1913. Frumosul monument al reginei Hatşepsut, construit de Senmut, apărea astfel în toată măreţia sa, alături de ceea ce mai rămăsese din templul lui Mentuhotep. Se părea că acest ansamblu monumental nu putea să mai ascundă surprize şi că se regăsise aspectul său primitiv. Ori, în 1961, Centrul polonez de la Cairo a participat la lucrări de reconstruire a templului reginei Hatşepsut, sub direcţia lui Leszek Dabrowski şi Jadwiga Lipinska; în cursul acestor lucrări arheologii polonezi au descoperit că Tutmes III, succesorul reginei Hatşepsut, a construit, pe o terasă care domina templul reginei, alt templu cu numele său, care este fie templul său funerar, fie mai curînd un templu ataşat unui cenotaf, prin care marele suveran a vrut să marcheze dominaţia sa asupra unei mătuşi care l-a ţinut atît de mult timp departe de tron.

Ultimul ansamblu al necropolei tebane care trebuie semnalat este orăşelul Der el-Medine. Necropola şi satul au fost săpate de B. Bruyère, începînd din 1922—23, iar rapoartele preliminare sînt publicate începînd din 1924 în *Bibliothèque des fouilles de l'I.F.A.O.*[343] Este un sat de muncitori, construit la începutul dinastiei XVIII, pentru a găzdui aici muncitorii şi meşteşugarii care lucrau în necropola tebană. Satul se compune din un ansamblu iniţial de şaptezeci de locuinţe, închise într-un zid de incintă şi din două cartiere care reprezintă extinderea satului în afara zidurilor. Ca şi la Cahun, găsim un ansamblu de străzi care se întretaie în unghi drept, dar dispoziţia este mai puţin simetrică şi mai multă fantezie stăpîneşte construcţia acestei cetăţi care s-a dezvoltat timp de mai multe secole, contrariu celei de la Cahun. Locuinţele, cu acoperişurile lor în terase accesibile printr-o scară, cu bucătăriile lor, cu una

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

sau două pivnițe și trei sau patru încăperi de locuit, sînt, de asemenea, mai agreabile decît acele din cetatea din vremea Imperiului mijlociu.

Săpăturile de la Tell el-Amarna

Al treilea oraș egiptean săpat nu este cel mai puțin celebru pentru că este însuși Tell el-Amarna, anticul Ahetaton (Orizontul lui Aton), capitală a lui Ahnaton. Stațiunea se găsește în Egiptul de mijloc. Numele său modern, după cum a remarcat Pendelbury, îi vine nu pentru că se găsește pe un *tell*, adică pe o colină artificială, numită uneori în Egipt *com*, ci de la satul Et Till construit în sec. XVIII de către tribul beduin Beni Amrân, de unde numele de Et-Till el-Amarna (Amarna este forma plurală de la Amran), din care s-a făcut Tell el-Amarna sau Amarna. Wilkinson a recunoscut așezarea în 1824, iar Lepsius n-a uitat să publice diverse monumente în a sa *Denkmäler*. În 1887, o țărancă a descoperit pe stațiune un mare lot de tăblițe de pămînt ars, cu inscripții cuneiforme. La început savanții au văzut în ele un fals, pînă în ziua cînd s-a recunoscut că era o parte din corespondența oficială a cancelariei lui Ahnaton, cu diversele capitale ale statelor contemporane, scrisă în babiloniană, care era pe atunci limba diplomatică. Francezii cu Maspéro, Bouriant, Grébaut au efectuat cîteva sondaje în această stațiune, apoi, în 1891, Petrie a făcut o lungă campanie de săpături. Între 1902 și 1905 N. de Garis Davies a efectuat un releveu al stelelor de hotar și al scenelor și inscripțiilor din morminte. În 1907 germanii au obținut acordarea concesiunii stațiunii dar ei au exploatat-o foarte puțin și, în sfîrșit, în 1921, Egypt Exploration Society a luat săpăturile în mîinile sale. Acestea au fost conduse de diverși directori, printre care se află și Leonard Wooley care participase anterior și la săpăturile de la Buen, împreună cu Randall-Maciver care și-a asigurat o amintire nepieritoare prin explorările de la Ur și de la Alalah și H. Frankfort cunoscut prin lucrările de asiriologie; în cele din

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

urmă, în 1930, J. D. Pendlebury, colaborator al lui Arthur Evans, a preluat conducerea săpăturilor. Nu putem decît să amintim descoperirile de la el-Amarna: marele templu sub cerul liber al lui Aton, palatul lui Ahnaton, vastele locuințe cu curți și cu portice ale curtenilor, construcțiile modeste ale lucrătorilor care au continuat, fără răgaz, să construiască orașul unde se instalase curtea și, mai ales, toate statuile, toate reliefurile, toate picturile care continuă să încînte sau să uimească prin libertatea, prin realismul lor și, adesea, printr-o grație care se pierde într-o dulcegărie decadentă. Ca și Cahun, el-Amarna a fost o așezare efemeră, care a fost redată singurătății nisipurilor și soarelui îndată ce a dispărut acela pe care Daniel Rops l-a numit „regele beat de zeu".

Săpăturile de la Tanis

Pe nedrept s-a spus adesea că singurul mormînt regal găsit neviolat este mormîntul lui Tutancamon. Deși mai puțin bogate în mobilier și mai puțin prestigioase, morminte regale intacte au fost găsite și la Tanis de către Pierre Montet. Stațiunea de la Sân el-Hagar (Sân „pietrele") este situată în estul deltei. A fost studiată în *Description de l'Egypte*[344], iar Champollion s-a interesat de Tanis fără a fi avut timpul să se ducă pînă acolo. Mariette a fost primul care a întreprins săpături valabile, în 1860: el a continuat cu cercetări sporadice pînă în 1868. Între timp, în 1866, Lepsius a descoperit o stelă trilingvă din epoca Ptolemeilor, pe care textul grec era înscris pe aceeași față cu textul hieroglific, în timp ce transcrierea demotică era gravată pe margine. Acest text nu putea așadar decît să confirme ceea ce se știa. În 1884, Petrie a venit să-și încerce calitățile de săpător pe stațiune, realizînd și o frumoasă publicație. Pentru primii săpători, Tanis nu era altceva decît Avaris care a fost capitala invadatorilor hicsoși și orașul Ramses din textele biblice. Petrie a început să arunce unele îndoieli asupra acestor

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

identificări care, imediat, au fost respinse de cea mai mare parte a arheologilor.

Din 1929, Pierre Montet, care efectuase cu succes săpături la Biblos, a întreprins săpături continui la Tanis pînă în 1940. Dorința sa de a dovedi adevărul ecuației Tanis=Avaris=Pi-Ramses era principiul director al cercetărilor sale și trebuie să recunoaștem că argumentarea nu este lipsită de forță de convingere.

Montet a degajat marele templu, construit la ordinul lui Ramses II și înfrumusețat de regii din dinastiile XXI și XXII care făcuseră din Tanis capitala lor. El a dezgropat și alte temple, precum și case, reconstituind istoria orașului pînă în epoca Ptolemaică. În 1939, în apropierea primului pilon al marelui templu, muncitorii au descoperit un puț într-un imobil. Montet a pus să se golească puțul și a ajuns la o dală de calcar, care s-a dovedit a fi acoperișul unui mormînt. Mormîntul fusese vizitat de hoți, dar aceștia lăsaseră suficient mobilier pentru ca să se poată vedea că acesta a fost mormîntul lui Osorcon II, rege din dinastia XXII. Această cameră comunica cu altele unde, de asemenea, mormintele fuseseră violate. În sfîrșit, săpătorii au ajuns în mormîntul lui Șeșonc III care era neviolat. În cursul campaniei din 1940, Montet a descoperit și alte morminte neviolate, între care acelea al lui Psusenes și al lui Amonemapit, regi din dinastia XXI. Din aceste morminte săpătorii au scos un bogat mobilier compus din ușebtiuri[345], obiecte uzuale și bijuterii. Psusenes a fost înmormîntat în trei sarcofage: într-o albie de granit roz era pus un sarcofag de granit negru, înconjurat de arme și de sceptre: al treilea sarcofag, antropomorf, era de argint cizelat; el închidea mumia regală cu al său uraeus de aur, brațele încrucișate ținînd sceptrul și flagelul[346]. Mumia era împodobită cu o mască de aur și o foaie cizelată de aur învelea corpul acoperit de brățări, inele, plăcuțe, mărgele de aur și mărgele de lapislazuli. Mortul purta sandale de aur, iar teci de aur acopereau degetele de la picioare.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

În ansamblu, cu toate că n-a fost exploatată de către presă și de către amatorii de Egipt misterios, descoperirea mormintelor regale de la Tanis este de un interes istoric incomparabil superior aceluia al mormîntului lui Tutancamon și ne dă satisfacția de a gîndi că și alte morminte regale din mileniul I ar putea fi dezvelite, în stațiunile abia explorate din delta Nilului.

Printre aceste explorări se cuvine să amintim una dintre cele mai recente, aceea pe care V. Seton-Williams a întreprins-o în 1965, în așezarea de la Tell el Fara'in, identificată de către Petrie cu anticul Buto. Primele rezultate sînt promițătoare, dar săpăturile n-au atins decît nivelele superioare. Se poate avansa ipoteza că va ieși la iveală așezarea predinastică, cetatea Coroanei Roșii din Nord, și capitala regatului osirian preistoric; de la aceasta așteptăm cele mai pasionante revelații.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

VI. CERCETĂRILE ARHEOLOGICE ÎN MESOPOTAMIA

Primele explorări științifice

Regiunea pe care grecii au numit-o Mesopotamia — adică „situată între fluvii" — largă cîmpie străbătută de Tigru și Eufrat (Idiglat și Purartu după numele lor accadian), este astăzi aproape în întregime cuprinsă în Irak care, pînă în 1918, era sub dominația otomană. Am văzut, în primele capitole ale acestei expuneri, că ruinele marilor civilizații care au înflorit aci în antichitate au interesat pe călători tot atît cît și ruinele Egiptului. Totuși, arhitectura de cărămidă a Mesopotamiei, roasă de vînt, invadată de nisipuri, îngropată sub înaltele coline artificiale numite *tell*, nu oferea ruinele prestigioase ale monumentelor de piatră, adesea aproape intacte, așa cum puteau fi admirate la Teba sau la Ghize. Primele monumente care au fost săpate în Egipt sînt piramidele, iar absența lor în Mesopotamia explică pentru ce trebuie să așteptăm sfîrșitul primei jumătăți a sec. 19 pentru ca să asistăm la primele săpături mesopotamiene; în paralel, egiptologia a dat pe Champollion și pe Lepsius, săpăturile s-au înmulțit și Mariette tocmai apare. In același timp, dar foarte tîrziu, s-au organizat servicii oficiale de antichități, ceea ce se datorește faptului că Irakul era mai îndepărtat, dar mai ales aceluia că Egiptul, independent, era stăpîn pe destinul său în timp ce Poarta, cu desăvîrșita nepăsare

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

şi indolenţă a funcţionarilor săi coloniali, se îngrijea foarte puţin de antichităţile mesopotamiene.

Călătorii şi exploratorii au fost numeroşi în timpul primelor patru decade ale sec. 19, fiecare continuînd să aducă cîte o descriere sau apreciere nouă, la fel ca şi predecesorii lor din secolul precedent. Nu putem să nu cităm pe G. A. Olivier, H. J. Bridges, Rousseau, J. P. Morier, J. M. Kinneir, W. Ouseley, J. S. Buckingham, R. Walpole etc. Se poate găsi în manualul lui Fossey o bibliografie completă şi amănuntele interesante, consemnate în publicaţiile lor. Printre aceşti exploratori unii rămîn adevăraţi pionieri ai asiriologiei.

Claudius James Rich s-a născut în Franţa în 1787, dar a crescut în Anglia, unde a studiat limbile orientale, înainte de a merge să locuiască în diferite oraşe din Orient. În 1807 a fost numit rezident al Companiilor Indiilor la Bagdad şi Consul General şi, puţin după aceea, a întreprins un studiu ştiinţific al ruinelor de la Babilon. În 1813 a publicat în tomul III al publicaţiei *Fundgraben des Orients*[347], editată la Viena, un *Memoir on the ruins of Babylon*[348], completat în 1818 de un al doilea memoriu asupra Babilonului, publicat în *Archaeologia*. Împreună constituie prima lucrare ştiinţifică publicată despre Babilon şi antichităţile din Mesopotamia. Fiecare sector al staţiunii este izolat şi studiat raţional: Tell Amran-ibn Ali, Qasr, Müquallibeh, Birs Nimrud, Babil, Hilleh, Mocqatal; Locket a ridicat un plan de ansamblu şi gravuri îngrijite completează descrierile. La acest studiu topografic Rich a adăugat diferite texte, între care un cilindru cu numele lui Nabucodonosor şi s-a sprijinit pe textele antichităţii clasice şi în special pe Herodot, pentru a încerca să identifice diferitele *tell*-uri.

În 1820—1821, Rich a mers să stea în munţii Kurdistanului, sănătatea sa delicată suportînd greu căldura aspră a cîmpiilor, iar în cursul acestei călătorii, a vizitat Erbil (Arbela), Nimrud (Kalah), Quyundjiq şi Nabi-Yunus pe care l-a iden-

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

tificat cu Ninive. La sfîrşitul lui 1821 a vizitat Naqsh i-Rustam şi Persepolis şi a murit puţin după aceea, de holeră, la Shiraz. Rezultatele acestei călătorii în nordul Irakului n-au fost publicate decît în 1836, cu două hărţi şi un plan al oraşului Ninive sub titlul *Narrative of a residence in Koordistan and on the site of ancient Niniveh*[349] (Londra, 2 vol.).

O mare contribuţie la explorarea arheologică a Mesopotamiei a fost adusă de J. Baillie Fraser; el a abordat staţiunile antice cu cunoştinţe atît de întinse pe cît era atunci posibil să le aibă cineva, cu privire la istoria veche a acestei regiuni, căci publicase în 1830, la Edinburgh, prima istorie a Irakului sub titlul de *Mesopotamia and Assyria from the earliest ages to the present time*[350]. În 1834—1835, a parcurs Kurdistanul, precum şi această regiune încă neexplorată a Mesopotamiei situată între Eufrat şi Tigru, la sud de Babilon şi la nord de Shatt el-Arab, pe care Arabii o numesc el-Djezireh (Insula) şi unde s-a dezvoltat civilizaţia sumeriană; astfel a descoperit Warka (Uruc), Senkere (Larsa), Djoha (Umma), Tell Sifr (Cutallu), fără să bănuiască importanţa acestor staţiuni.

Mesopotamia a avut, păstrînd toate proporţiile, a sa Expediţie a Egiptului sub forma aşa-numitei Euphrates Expedition. Guvernămîntul englez, voind să dispună de date exacte asupra navigabilităţii Eufratului şi Tigrului, a organizat o expediţie pe Eufrat, plecînd de pe Eufratul de Sus, unde au fost montate cele două vase care trebuia să servească navigaţiei fluviale; amîndouă vasele au ridicat pînzele în 1836. Expediţia era comandată de către colonelul F. R. Chesney; două luni după plecare nu parcurseseră decît o distanţă foarte mică, datorită faptului că coborîrea fluviului nu se făcea decît încet, cu dese opriri pentru a studia regiunile parcurse. O furtună violentă a surprins atunci vasele şi unul dintre ele a fost scufundat. Chesney n-a părăsit acţiunea, continuînd-o pînă în toamna lui 1836.

Chesney a lăsat mult timp să fie aşteptată publicarea expediţiei sale ale cărei rezultate le-a

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

exploatat insuficient. Abia în 1850 el a publicat *The Expedition for the survey of the rivers Euphrates and Tigris*[351], din care au apărut doar două volume din cele patru anunțate; în 1868 a apărut încă un rezumat al ansamblului rezultatelor obținute, într-un singur volum. Cea mai bună parte a lucrării rămîn releveele topografice și un ansamblu de douăsprezece hărți care au fost editate separat, în 1849. Elementele cele mai interesante din domeniul arheologiei le datorăm medicului expediției, W. F. Ainsworth. În 1838, el a publicat lucrarea sa *Researches in Asiria, Babylonia and Chaldaea forming part of the labours of the Euphrates Expedition*[352] în 2 volume, unde se află descrise așezările eșalonate de-a lungul fluviului, de la Haran la Warka. În același an, Ainsworth a revenit în Mesopotamia și a cutreierat din nou Caldeea, Babilonia, Armenia și Asia Mică. El a publicat în 1842 două volume asupra acestei călătorii și abia în 1888 a scris o relatare personală a Expediției Eufratului.

Botta și primele săpături

În timp ce Ainsworth făcea să apară, în 1840, *Travels and Researches in Asia-Minor, Mesopotamia, Chaldaea and Armenia*[353], Paul-Emile Botta a fost numit de către guvernul francez agent consular la Mosul. Născut la Torino, în 1802, Botta a dobîndit naționalitatea franceză. În 1826 a început o călătorie de trei ani în jurul lumii, pe urmă a trăit și în Egipt și în Yemen, înainte de a-și lua în primire postul de la Mosul. Aici el l-a întîlnit pe Mohl, secretarul Societății Asiatice, acesta din urmă tocmai studiase manuscrisele și antichitățile din colecția Rich, achiziționate pentru British Museum și l-a încurajat pe Botta să studieze ruinele de pe Tigrul superior, întrucît postul său îi lăsa îndelungate răgazuri. De la Mosul, îi era de ajuns să traverseze Tigrul pentru ca să se găsească pe *tell*-urile de la Nebi Yunus și Quyundjiq, unde se știa, de la Rich încoace, că zăcea gloriosul Ninive. Astfel, la sfîrșitul lui 1842, Botta

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

a întreprins, pe cheltuiala lui, săpături pe flancul de sud-est al înălţimii de la Quyundjiq, cu cîţiva muncitori indigeni. Aici a lucrat timp de trei luni fără rezultate concludente. În 1843 descoperiri întîmplătoare în staţiunea de la Horsabad, la nord de Mosul, l-au determinat să se mute acolo împreună cu muncitorii săi. Rapida dezvelire a zidurilor decorate cu basoreliefuri l-a făcut să gîndească că se află în prezenţa unui ansamblu important. La cererea sa, guvernul i-a acordat o subvenţie de 3000 franci şi i l-a trimis pe Flandrin pentru a efectua releveele şi desenele monumentelor dezgropate. În ciuda piedicilor pe care guvernatorul turc de la Mosul nu înceta să i le pună, Botta a continuat săpăturile sale pînă în octombrie 1844, dezvelind parte dintr-un palat despre care s-a ştiut mai tîrziu că este acela al lui Sargon II, aşezarea fiind aceea numită Dur-Şarukkin, capitala lui Sargon II al Asiriei. În 1847, monumentele, statuile şi reliefurile dezgropate fiind trimise în Franţa, au fost expuse la Muzeul Louvre, unde s-a inaugurat astfel secţia de antichităţi asiriene.

Botta, care ar fi dorit să-şi continue săpăturile, a fost trimis la Tripoli, în Liban, şi astfel s-a terminat scurta sa carieră arheologică, de o atît de mare importanţă pentru arheologia orientală.

Layard şi descoperirea Asiriei

Al doilea descoperitor al Asiriei n-a avut o carieră de arheolog mult mai lungă. Sir Austen Henry Layard s-a născut la Paris în 1817. El a fost funcţionar la un avocat din Londra, pînă la 22 de ani, cînd s-a decis să plece în India. A început prin vizitarea Palestinei, Siriei, Irakului şi Persiei şi l-a cunoscut pe Botta la Mosul, în 1842. Din această epocă se pare că datează dorinţa sa de a întreprinde săpături. S-a întors la Constantinopol, unde l-a întîlnit pe Sir Stratford Canning, ambasadorul Angliei. Layard i-a adus la cunoştinţă dorinţa sa de a săpa; Sir Stratford a obţinut un firman şi i-a dat lui Layard 150 livre din casa sa personală, pentru a acoperi cheltuielile. Începînd

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

de la sfîrşitul anului 1845, Layard a atacat aşezarea de la Nimrud, unde credea că se găseşte Ninive şi care s-a dovedit a fi Calah, una dintre capitalele Asiriei. A fost imediat încurajat de descoperirea unor reliefuri, tauri înaripaţi şi lei. Fără să abandoneze săpăturile fructuoase de la Nimrud, a deschis alt şantier pe latura de sud a *tell*-ului de la Quyundjiq, părăsit de Botta. Ca şi acesta din urmă, săpase pînă atunci scobind un puţ şi galerii; la Quyundjiq a inaugurat o săpătură cu ajutorul tranşeelor; astfel a descoperit un palat din care a dezvelit nouă camere şi de unde a scos, în special, patru perechi de tauri.

Layard a devenit şi el obiectul sîcîielilor guvernatorului turc, ceea ce nu l-a împiedicat să-şi continue săpăturile pînă în 1847. S-a întors la Londra cu prada sa care a fost depusă la British Museum. A revenit în Orient, în 1849, dar în timp ce guvernul francez l-a exilat, ca să spunem aşa, pe Botta la Tripoli, guvernul englez l-a recompensat pe Layard, numindu-l ataşat de ambasadă la Constantinopol; este dincolo de orice îndoială că una din cauzele măreţiei britanice trebuie căutată în faptul că guvernanţii acestei mari ţări au ştiut întotdeauna să recunoască meritele şi valoarea oamenilor mari şi să le folosească competenţele.

Revenit la Mosul, Layard a reînceput cercetările între 1849 şi 1851. La Nimrud, a descoperit analele lui Asurbanipal, iar în palat a izbutit să strîngă multe arme, căldări, trepiede din bronz, obiecte din fildeş şi sticlă, găsind şi un tron regal. Dar cele mai remarcabile descoperiri le-a făcut la Quyundjiq în 1850 şi 1851. În două campanii, a explorat 71 de camere, de unde a scos 2000 de basoreliefuri; a dezgropat de asemenea 27 de portaluri decorate, şi 10 tauri înaripaţi. În sfîrşit, în palatul de sud-vest a descoperit biblioteca lui Asurbanipal. Layard, ca şi toţi contemporanii săi, a ignorat existenţa tabletelor de pămînt ars şi apariţia lor a fost o mare surpriză; dar cînd cunoaştem fragilitatea tabletelor şi cînd ne gîndim la metodele de săpătură folosite pe atunci ne putem imagina numărul de tablete care trebuie să fi fost fă-

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

cute fărîme. Mii de tablete, purtînd texte religioase, literare sau științifice, au fost scoase atunci la lumină și depuse la British Museum. În 1851 Layard a revenit în Anglia și a anunțat, puțin după aceea, că a părăsit cercetările arheologice. S-a îndreptat, apoi, către politică în care a reușit să facă o strălucitoare carieră.

Descifrarea scrierii cuneiforme

Călătorii făcuseră cunoscută publicului, încă de multă vreme, scrierea cuneiformă, iar noile explorări și, în special, săpăturile lui Layard aduseseră un mare număr de documente. Studiul inscripțiilor relevate, în special în Persia, a permis să se constate că există trei forme de scriere cuneiformă, acoperind trei limbi diferite. Această certitudine a fost definitiv stabilită de către feciorul unui cizmar din München, Georg Friederich Grotefend, născut în 1775. Studiase inițial filozofia și teologia și devenise stăpîn pe limbile clasice. Grotefend a cunoscut lucrările lui de Sacy și poate tocmai această lectură l-a împins spre studiul cuneiformelor. În 1787, Silvestre de Sacy (1758—1838) comparase inscripțiile bilingve, grecești și pahlevi de la Naqsh i-Rustam și a descifrat pe ultimele cu ajutorul primelor. Sprijinindu-se pe metodele lui de Sacy și pe ediția *Avestei* a lui Anquetil Duperron, Grotefend a ajuns să demonstreze că prima dintre limbile exprimată prin cuneiforme era zenda și că semnele formau un alfabet, din care a stabilit valoarea fonetică a zece semne, încă din 1802.

Tabloul semnelor alfabetice a fost apoi treptat completat de către iranistul și indianistul Eugène Burnouf (1801—1852), în 1836, de Christian Lassen (1800—1876), între 1836 și 1844 și, în sfîrșit, de către Henry C. Rawlinson (1810—1895) care, între 1837 și 1846, a ajuns să descifreze textul persan al inscripției de la Behistun. După o strălucită și precoce carieră în India, unde a studiat hindustana, persana și araba, Rawlinson a fost trimis, în 1835, în Persia, în calitate de consilier militar.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

Spirit vast şi curios, el a început să copieze inscripţiile de pe muntele Elvend şi s-a apucat să descifreze inscripţia trilingvă a lui Darius de la Behistun. A fost întrerupt din aceste cercetări, între 1839 şi 1842, de războiul afgan, iar în 1843 el a obţinut să fie numit agent politic la Bagdad. În 1845 l-a întîlnit pe Layard şi l-a încurajat în cercetările sale. Încă din 1839, Rawlinson descifrase cea mai mare parte a textului persan al inscripţiei lui Darius, dar numai în 1846 a început să-şi publice lucrarea. Apare deci că, dacă Rawlinson a izbutit să descifreze singur cuneiformele persane, aşa cum vor admiratorii săi, întîrzierea inexplicabilă în publicarea lucrării sale l-a făcut să piardă beneficiul descoperirii; în adevăr, dintre cele 36 de semne pe care le cuprinde alfabetul persan, 25 erau cunoscute încă din 1836; în 1838 Jacquet şi Beer au adăugat încă 6 litere, aşa încît nu mai rămîneau să fie descifrate mai mult de cinci. Rawlinson nu a adus realmente decît cunoaşterea a încă patru litere noi, întrucît Jules Oppert determinase pe ultima în 1847.

În 1852 Rawlinson era numit, de British Museum, „supervizor" al săpăturilor britanice în Mesopotamia. Totuşi, el însuşi n-a făcut deloc săpături, ci şi-a continuat opera de filolog, începînd să descifreze a doua scriere din inscripţiile trilingve cuneiforme care exprimă limba Susianei, de unde şi numele de limbă susiană sau anzanită (de la numele Anzan sau Anshan, regat la est de Susa care a fost leagănul dinastiei ahemenide). Dar cei doi principali autori ai acestei descifrări sînt mai întîi danezul N. L. Westergaard (1815—1875) care, încă de la 1848, publica un prim memoriu, pe care l-a completat, zece ani după aceea, printr-un al doilea şi irlandezul Hincks (1792—1866) care a publicat încercările sale, la Dublin, în 1846 şi 1847. Totuşi, numărul mic de texte de care se dispunea nu a permis o restituire mulţumitoare a limbii. Aceasta a fost opera părintelui V. Scheil care a putut să lucreze pe numeroasele texte dezgropate în cursul săpăturilor de la Susa (începînd din 1898); el a demonstrat că susiana sau elamita

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

era strămoşul susienei din epoca ahmenidă, folosită în inscripţiile trilingve din epoca persană. Inscripţiile protoelamite au fost, în sfîrşit, descifrate abia în 1962, de către W. Hinz.

Logic ar fi fost să expun elementele relative la scrierea persană şi susiană în capitolul consacrat descoperirilor arheologice din Iran; totuşi, descifrarea acestor cuneiforme este atît de strîns legată de aceea a celei de a treia scrieri cuneiforme din inscripţiile trilingve din Persia, încît pare greu să le desparţi. În realitate, doar a treia scriere aparţine Mesopotamiei, căci ea exprimă, spre deosebire de primele două, asiro-babiloniana, limbă din grupul semitic, persana este indo-europeană, iar susiana-elamita este o limbă dintre cele de tip aglutinant, al căror ansamblu (sumeriana, hurita, protohitita) este clasat sub apelativul general de asianic.

Cuneiformele asiro-babiloniene reprezintă un silabar şi interpretarea lor a dat naştere la un mare număr de controverse. Se poate reţine, totuşi, data de 1857 ca anul în care bazele descifrării au fost definitiv stabilite. Asiriologul englez H. Fox Talbot trimisese în acest an Societăţii Asiatice din Londra traducerea pe care izbutise s-o stabilească după inscripţia lui Tiglatfalasar (Tukulti-apal-Eşara, regele Asiriei de la 1106 la 1080); lucrarea sa era depusă sub sigiliu şi, la iniţiativa sa, s-a cerut lui Rawlinson, Hincks şi Oppert să dea, în acelaşi mod, cîte o traducere după acelaşi text; s-a întîmplat că cele patru traduceri au concordat adesea pînă şi în detalii de vocabular.

Expediţia ştiinţifică din Mesopotamia

L-am amintit pe Jules Oppert. Se cuvine încă să mai vorbim despre el căci, împreună cu Botta şi Layard, pe de o parte, şi cu Rawlinson, pe de alta, a fost unul din fondatorii asiriologiei. Născut la Hamburg, în 1825, făcîndu-şi studiile la Heidelberg şi la Bonn, unde a urmat cursurile lui Lassen, a venit în Franţa în 1847, atras de prestigiul Parisului, considerat drept cel mai strălucitor centru al orientalisticii. Chiar în acest an el

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

publică la Berlin un studiu asupra sistemului de scriere al vechii persane. Pînă în 1851, a fost profesor de germană la liceul din Reims, muncind fără vîlvă la lucrările sale de descifrare. În 1855 și 1856 a publicat o serie de lucrări care au arătat că devenise stăpîn pe limba exprimată prin cuneiformele silabice, iar în anul următor a avut loc celebra confruntare a traducerilor.

Studiul pe care Oppert îl publicase, în 1847, atrăsese totuși atenția savanților francezi, așa încît, în 1851, a fost luat de la liceul său pentru a fi atașat în calitate de epigrafist la Expediția științifică din Mesopotamia și Media. De fapt, la șapte ani după ce Botta își închisese șantierul, englezii cu săpăturile lui Layard, căruia i-a succedat adjunctul său Hormuzd Rasam, cuceriseră o prioritate marcată prin explorarea sudului Mesopotamiei de către William K. Loftus care urma traseul lui Fraser și aducea de la Warka sarcofage parte, în ciuda opoziției populației locale.

Guvernul francez a fost șocat și astfel a fost organizată expediția științifică pusă sub direcția lui Fulgence Fresnel (1795—1855), fost consul la Djedda (Portul Meccăi, pe Marea Roșie). Misiunea a prospectat Babilonia, iar Oppert s-a întors singur în Franța, în 1854. Membrii misiunii au intrat în contact cu Victor Place, consulul general de la Mosul, care, în 1852, reluase săpăturile de la Horsabad și Quyundjiq unde Rawlinson îi lăsa lui Place accesul șantierului, pe atunci părăsit de Layard, și-i oferise să deschidă alături un alt șantier. Se poate admira aici generozitatea lui Rawlinson, dacă ne gîndim la rivalitatea adesea agresivă de care dădeau dovadă arheologii de atunci, certîndu-se pe aceleași stațiuni, cîtă vreme Mesopotamia este acoperită de *tell*-uri care așteaptă încă tîrnăcopul săpătorilor.

Place a dezvelit la Horsabad o parte din palatul lui Sargon II. Ca și predecesorii săi, Botta și Layard, nu căuta decît obiecte și înceta să mai sape atunci cînd nu mai găsea nimic pe locul atacat; și încă ce obiecte! Tauri înaripați de 32 tone, care au fost încărcați pe plute (*keleks*), împreună cu

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

reliefuri și diverse piese adunate de la Horsabad și Quyundjiq. La această încărcătură au fost adăugate darurile lui Rawlinson, lăzi pentru muzeul din Berlin, și lăzile misiunii Fresnel. Întreaga încărcătură trebuia să coboare pînă la vărsarea Eufratului și a Tigrului pentru a fi transferată pe o navă franceză. Pe drum plutele au fost atacate de către beduini și cea mai mare parte dintre lăzi și sculpturi a fost înghițită de fluviu. S-a izbutit, totuși, să fie salvat unul dintre tauri care poate fi încă admirat la Louvre. Reîntors la Paris, V. Place a publicat cele trei frumoase volume ale sale despre *Ninive et l'Assyrie*[354] (1867—1870), în timp ce J. Oppert a scris *L'Expédition Scientifique en Mésopotamie*[355] (1859—1861), în 2 tomuri și un atlas; Fresnel, între timp, murise în mizerie la Bagdad (1855).

Între 1857 și 1877 se situează o lungă perioadă de inactivitate. Francezii nu mai săpau, deoarece guvernul găsea că se cheltuise prea mult pentru prea puține rezultate! Englezii cu Rasam și Loftus continuau săpăturile lor în Asiria într-un ritm încetinit și abia dacă putem să semnalăm cercetările mai vechi ale lui J. E. Taylor, consulul Angliei la Basrah care au consistat dintr-un sondaj la Muqayyar (Ur) și la Abu-Șahrain (Eridu), în 1854 și 1855, și acelea ale lui Loftus, în 1854, la Warka. Acestea pot fi considerate drept primele săpături în Mesopotamia de Jos, dar caracterul lor superficial a făcut ca arheologii englezi să nu ia cunoștință de importanța capitală a acestor așezări. De asemenea, din 1854 datează primele săpături la Babilon, care se reduseseră la cîteva sondaje la Birs Nimrud, la inițiativa lui Rawlinson.

De Sarzec și primele săpături în Sumer

Data de 1877 marchează începutul celei de a doua perioade a arheologiei mesopotamiene, perioadă care se întinde pînă la 1914.

Ernest de Sarzec (1837—1901) a fost numit în 1875 consul al Franței la Basrah. Atunci, el a încercat să-și umple orele de răgaz cu cercetări

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

arheologice într-o regiune abia prospectată de către Taylor, cu douăzeci de ani mai înainte. Aşa s-a întîmplat că, în 1877, s-a apucat de explorarea aşezării de la Tello. Acest vast ansamblu de formă ovală, care se întinde pe 3 km lărgime şi 4 km lungime, este constituit din mai multe mici *telluri*. De Sarzec a sondat 18 din aceste înălţimi, printre care 3 i-au reţinut atenţia pentru interesul lor arheologic: *tellul* A al palatului, *tellul* tabletelor şi *tellul* Casei fructelor. Din cele de a treia şi a patra campanie (1880 şi 1880—1881) el a scos, din *tellul* palatului, celebra statuie a lui Gudea, şi mai multe bucăţi din stela vulturilor. A efectuat unsprezece campanii de săpături, pînă în 1901, întrerupte de mari pauze. Între 1893 şi 1895 (a şaptea, a opta şi a noua campanie) a săpat *tellul* V (al tabletelor), de unde au fost dezgropate 30 000 de tablete, în 1894. Puţin după aceea arabii s-au aşezat pe şantierul închis şi au jefuit mai mult de 40 000 de tablete care au copleşit piaţa de antichităţi din Bagdad! În sfîrşit, în *tellul* K, numit al Casei fructelor, de Sarzec a descoperit o clădire care s-a dovedit a fi templul lui Ningirsu, patronul cetăţii, datînd din epoca presargonică (Dinastic Vechi). Tello a fost identificat cu Lagaş; de curînd anumiţi savanţi au citit numele oraşului Girsu, Lagaş reprezentînd numele statului a cărui capitală era Girsu-Tello. Astfel, prin săpăturile sale, Sarzec a ajuns pînă la începutul mileniului III din istoria Mesopotamiei şi a dezvăluit existenţa predecesorilor semiţi ai Accadului şi pe aceea a învăţătorilor lor, sumerienii.

Săpăturile de la Tello au dat un nou elan arheologiei. Înştiinţat de lucrările lui de Sarzec, Rassam a venit şi a sondat cîteva *telluri* din Caldeea, cum era numită pe atunci această regiune a Mesopotamiei de jos. El însuşi a mers pînă la a încerca şi cîteva mici săpături la Tello, în absenţa lui de Sarzec. În 1885, o misiune americană, finanţată de către un mecenat, prospecta staţiunile dintre Bagdad şi Muqayyar, dar abia în 1889, Babylonian Exploration Fund[356], întemeiată cu un an mai înainte, şi Universitatea din Pennsylvania au trimis

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

prima misiune arheologică americană, care a început să sape Nuffar, sumerianul Nippur. Între 1889 şi 1900, patru campanii au fost efectuate pe această staţiune, dar duşmănia arabilor care au atacat tabăra începînd încă din prima campanie, neînţelegerile dintre membrii expediţiei, rivalitatea dintre John Peters, care a condus primele două campanii, şi asiriologul german H. V. Hilprecht, care a condus cea de a patra campanie, absenţa arhitectului în cea de a doua şi a treia campanie, toate acestea au adus mari prejudicii eficacităţii misiunii. Datorăm totuşi acestei expediţii, şi în special lui Hilprecht, o frumoasă publicaţie despre templul şi *zigguratul* lui Enlil, aproape de care Hilprecht a adîncit un sondaj stratigrafic pînă la pînza de apă freatică.

* Koldewey în Babilonia

Sfîrşitul secolului XIX şi primii ani ai sec. XX, sînt ocupaţi de săpăturile de la Tello, reluate, din 1903 şi pînă în 1909, de Gaston Cros, de săpăturile americane de la Nippur, de deschiderea săpăturilor franceze de la Susa, despre care va fi vorba în capitolul consacrat Iranului, şi mai ales de săpăturile lui Koldewey care reprezintă dealtfel strălucitor Germania, pe staţiunile mesopotamiene. Robert Koldewey (1855—1925) făcuse studii de arhitectură. El a efectuat primele sale lucrări arheologice la Assos în Asia Mică, înainte de a fi însărcinat de muzeele din Berlin să exploreze staţiunile de la Surghul şi de la el-Hibba, la est de Tello. În ansamblu, lucrările au durat abia ceva mai mult de 3 luni, în 1887; Koldewey a crezut că avusese de-a face cu necropole de incineraţie, greşeală ciudată, care aminteşte o interpretare din aceeaşi epocă a descoperirilor de la Hisarlic (Troia). Koldewey a făcut apoi cercetări la Zincirli (Turcia), precum şi în Italia şi în Sicilia, împreună cu Puchstein. În sfîrşit, atunci cînd Deutsche-Orient Gesellschaft, întemeiată în 1898 sub patronajul Kaiserului Wilhelm II, a hotărît să întreprindă o explorare metodică a Babilonului, i s-a încredinţat această gigan-

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

tică misiune lui Koldewey. Koldewey se afla în fruntea unei echipe vaste și prestigioase, în rîndurile căreia întîlnim numele lui Andrae, Nöldeke și Jordan pe care îi vom regăsi la conducerea altor șantiere. Timp de optsprezece ani, fără întrerupere, pînă în 1917, dată la care armata britanică a ocupat Irakul, germanii au continuat săpăturile la Babilon.

Descoperirile sînt de cea mai mare importanță, cu toate că ansamblul monumentelor descoperite ajung abia pînă în epoca neobabiloniană (Nabopalassar și Nabucodonosor). Încă de la început, săpăturile au atins Qasr (castel, în arabă); aici a fost dezvelită celebra și splendida poartă a zeiței Iștar, cu decorul său de cărămidă smălțuită. De la poartă, pornea calea procesiunilor, flancată pe o latură de templul lui Ninmah, pe cealaltă, de ceea ce cercetătorii au numit *Südburg*, imens ansamblu care nu este altceva decît palatul lui Nabucodonosor, unde a murit Alexandru cel Mare, și în fundul căruia, dominînd Eufratul, se ridică zidurile puternice și bolțile a ceea ce au fost grădinile suspendate, adevărate grădini botanice, deasupra Eufratului, unde se găseau esențele din Media, construite, din ordinul lui Nabucodonosor, pentru soția sa, fata lui Astiage, regele Mezilor. Calea procesiunilor trecea apoi prin fața templului zeiței Iștar și ducea la Etemenanki (Casa temeliei cerului și a pămîntului), *zigguratul* din Babilon, descris de Herodot și care a inspirat povestirea biblică a turnului lui Babel (Bab-el este forma ebraică a cuvîntului babilonian Bab-ilu — poarta zeului — din care grecii au făcut Babilon). Calea procesiunilor urma apoi peribolul lui Etemenanki și se îndrepta spre podul aruncat deasupra Eufratului, trecînd prin fața templului lui Marduc — Esagila (Casa cu capul ridicat). Săpăturile germane au mai degajat și alte temple și locuințe; misiunea a sondat, de asemenea, *tellul* de la Babil, sub care zace palatul de vară al lui Nabucodonosor și a delimitat zidurile de incintă ale cetății.

În ciuda lucrului care rămîne încă de făcut pe
 o stațiune de această mărime, se observă importanța

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

contribuției acestor săpături pentru cunoașterea ultimei perioade a istoriei Babilonului. Odată cu dezgroparea Babilonului, Koldewey a prospectat mai multe stațiuni spre sud. Astfel, în 1902, a efectuat o campanie lungă de săpături la Birs, Borsippa sumeriană, degajînd *zigguratul* și templul lui Nabu.

Încă din 1903, neobositul Koldewey s-a instalat la Qalaat Șergat, pe Tigru, la sud de Mosul. Așezarea fusese deja vizitată de către primii cercetători francezi și englezi, dar săpăturile lor rămăseseră superficiale. W. Andrae l-a înlocuit curînd pe Koldewey care s-a întors la Babilon. Între sfîrșitul anului 1903 și 1916, într-o săpătură continuă, după metoda definitiv adoptată de către germani, Andrae, efectuînd un model de săpătură, a adus la lumina zilei Assurul, una din capitalele Asiriei. Între 1912—1914 Hertzfeld și Sarre au condus o săpătură de adîncime la Samarra, unde au ajuns la un nivel ce atingea mileniul IV.

Săpăturile de după marele război

Între cele două războaie mondiale asistăm la o dezvoltare prodigioasă a săpăturilor în Mesopotamia, în cadrul căreia americanii și englezii au avut un loc preponderent.

Englezii au săpat la Abu Șarein (Eridu), el Obeid, Muqayyar (Ur) în Sumer, Ninive și Arpaciya în nord. Împreună cu americanii au săpat Kiș de la 1923 la 1933. Din partea americanilor, Oriental Institute din Chicago a pus pe picioare o expediție care, sub direcția lui H. Frankfort (un olandez), a săpat stațiunile din valea rîului Diyala: Tell Asmar, Hafadje, Ișali, Tell Agrab. Oriental Institute a răspuns, de asemenea, de săpăturile de la Horsabad. Alte misiuni americane au fost trimise la Fara (Șuruppac) în Sumer, la Tell Umair (Seleucia), Djemdet Nasr, între Bagdad și Babilon, Yorgan Tepe (Nuzi), Tell Billa, Tepe Gawra.

Germanii au săpat Taq-i-Kesra (Ctesifon) și mai ales Uruc, unde Jordan, Nöldeke și Heinrich au procedat la o explorare de cel mai mare interes. Francezii și-au îndreptat eforturile spre așe-

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

zările din Siria, pusă sub mandat francez, dar de Genouillac şi A. Parrot au reluat săpăturile de la Tello. Italienii au apărut pe şantierele Mesopotamiei cu săpăturile de la Saidawa (Caczu), pe Tigrul superior, iar irakienii au explorat Tell Uqair, la sud de Bagdad.

Dacă am compara numărul săpăturilor practicate pe durata celor douăzeci de ani, separînd cele două războaie mondiale, cu săpăturile executate între 1943 şi 1968 constatăm o scădere considerabilă a activităţii arheologice. Iată lista cronologică a principalelor săpături din aceşti 25 de ani:

În 1943—1944, S. F. Safar şi S. Lloyd au săpat Hasuna, la sud de Mosul. În 1947, ei au reluat săpăturile de la Eridu. În 1948, R. Braidwood a săpat Qalaat Jarmo în Kurdistan şi Mattara, la sud de Kerkuk. Începînd din 1948, americanii Mac Cown şi Hainess au reluat metodic săpăturile de la Nippur. În 1949, Mallowan a reluat săpăturile de la Nimrud, urmat de D. Oates şi J. J. Ochard, în 1957. În 1953, o misiune arheologică daneză, sub direcţia lui P. V. Glob, a săpat insula Bahrein, în Golful Persic. În 1954, H. J. Lenzen a reluat săpăturile de la Uruc. În 1956, japonezii au trimis o misiune, sub direcţia lui N. Egami, să sape Telul eth-Thalathat, aproape de Mosul. În 1960, D. Stronach a întreprins o săpătură la Ras el Amiya în sudul Mesopotamiei. În 1963, direcţia generală a antichităţilor din Irak a încredinţat lui F. el Wailly şi lui B. Abul Soof explorarea *tell*-ului es-Sawwan. În sfîrşit, în 1964, o expediţie anglo-americană condusă de D. Oates şi T. Howard Carter, au săpat la Tell el-Rimah.

Woolley la Ur

Dintre toate săpăturile care au fost efectuate în Mesopotamia, cea mai celebră descoperire este, fără îndoială, aceea a mormintelor regale, pe care a făcut-o sir Leonard Woolley în timpul săpăturilor sale de la Ur, între 1922 şi 1934. Această descoperire, care se înscrie în ansamblul marilor să-

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

pături de la Ur şi care ne aduce luminile cele mai preţioase asupra istoriei, riturilor funerare, stadiului civilizaţiei şi tehnicii, în perioada începuturilor primei dinastii din Ur şi în epoca splendorii sumeriene, este incontestabil de o importanţă arheologică incomparabil superioară descoperirii mormîntului lui Tutankamon.

Spre centrul oraşului se găseşte aria sacră, *temenosul* (*temenos* este un cuvînt tehnic grecesc; aici numele de arie sacră este E-ghişşir-gal). În interiorul acestui peribol (incinta cea mai mare este aceea construită de Nabucodonosor) se înalţă monumentele sacre; zigguratul flancat de capela zeului lunii Nannar, în faţa „curţii lui Nannar"; Enunmah în care se poate vedea, aşa cum a presupus Gad, un antrepozit sacru; sanctuarul zeiţei Ningal (Ghiparcu); în sfîrşit, E-Harsag (casa muntelui), construcţie a cărei destinaţie este controversată şi în care Woolley a crezut că poate identifica, în cele din urmă, palatul întemeietorilor dinastiei III din Ur, Ur-Nammu şi Dungi (Woolley accepta încă lectura Dungi a numelui celui de al doilea rege, abandonată acum pentru acela de Şulgi).

Puţin mai la sud de această clădire, între peribolul din epoca dinastiei III din Ur, şi acela din epoca neobabiloniană, Woolley a descoperit necropole predinastice, din vremea dinastiilor I şi II din Ur şi din perioada dinastiei din Akkad, în total 1850 de morminte, printre care strălucesc cele şaisprezece morminte regale. Mormintele, cu puţuri şi cu cavouri de cărămidă sau de piatră, acoperite cu bolţi şi la care se ajunge adesea printr-un culoar (*dromos*) dezvăluie o tehnică arhitecturală sigură; totuşi, pe nedrept s-a căutat să se vadă în tholoii de la Arpacia, din perioada Halaf, un prototip al mormintelor de la Ur (mai mult de 2000 de ani despart aceste două tipuri de arhitectură care diferă profund în detaliile şi în destinaţia lor), şi care, dealtfel, nu pot prefigura în nici un chip mormintele cu *tholos* miceniene şi nici mormintele boltite de la Ugarit (mai mult de 2000

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

de ani separă și aceste monumente funerare aparținînd unor civilizații întru totul diferite).

Mai multe dintre aceste morminte au fost parțial jefuite, încă din antichitate, dar cel mai important, cel așa-numit „al regelui", acel al lui Acalamdug care a fost, de asemenea, rege (este numit rege al Urului), „marele puț al morții", acela al reginei Șubad, toate arată că un număr mare de servitori și servitoare au fost îngropate de vii, împreună cu înaltele personaje înhumate și că aceștia în mormintele închise au procedat la rituri, au băut otravă și au făcut muzică, pînă ce moartea i-a luat, ca să continue serviciul lor pe lîngă marii defuncți. Numărul de „table de joc" lire, harpe, arme, statuete, bărci, bijuterii (în aur, argint, electron, lapislazuli) care au fost adunate este impresionant. Dar mormîntul cel mai strălucitor este fără îndoială acela al reginei Șubad (numele ei se citește acum Puab-i), rămas intact. În *dromos* sînt rămași soldații și servitoarele, sania funerară trasă de doi măgari și zece doamne de companie cu bogatele lor podoabe de cap. Regina era întinsă pe un pat, în cavou, împreună cu bijuteriile sale și un somptuos mobilier, veselă de aur, de argint, de piatră, harpă, etc; două servitoare și ele cu podoabe de cap din aur și lapis, erau lîngă ea. Lucru uimitor, un cufăr în care au fost așezate, fără îndoială, veșmintele reginei, a fost folosit ca să ascundă o gaură care dădea acces în mormîntul regelui (care fusese violat). C. L. Woolley a tras concluzia judicioasă că muncitorii care au săpat mormîntul reginei au fost jefuitorii mormîntului regelui; graba lor explică faptul că au lăsat pe loc frumoase obiecte de aur și de lapislazuli în mormîntul regelui și probabil nu au avut timp să închidă gaura pe care au acoperit-o cu cufărul.

Datarea acestor morminte între 2600—2500 î.e.n., adică în perioada dinastică veche III, pare cea mai satisfăcătoare.

Altă descoperire de un deosebit interes a fost
 ceea ce Wooley a numit „diluvium". Săpînd adînc

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

în cimitir, a ajuns pînă în nivelul perioadelor Djemdet-Nasr şi Obeid; deasupra nivelului corespunzînd perioadei Obeid II (vezi tabloul sinoptic din vol. II), el a ajuns la un strat steril de nămol şi, continuînd săpătura, a atins, sub acesta, nivelul Obeid I. Woolley s-a gîndit că se observă aici dovada unei revărsări a Eufratului care a acoperit, pentru un anumit timp, întreaga staţiune de la Ur, precum şi originea istorică a „potopului babilonian" aşa cum este cunoscut prin versiunile asiro-babiloniene; Stephen Langdon a găsit aici, de asemenea, realitatea potopului biblic care îşi trage izvorul de inspiraţie din mitul mesopotamian. Este surprinzător că arheologii germani la Uruc n-au recunoscut un nivel de „diluviu", şi nici cei francezi la Tello. Vom vedea că un nivel de „diluviu" a fost surprins la Kiş, dar este dintr-o epocă mult mai tîrzie (sfîrşitul perioadei Obeid I, urcă pînă la circa 3900 î.e.n.). Se pare că aceste nivele de „diluviu" să se fi datorat unei schimbări temporare a cursului Eufratului şi că mitul potopului s-a născut, mai degrabă, într-o epocă umedă şi într-o regiune ploioasă, şi nu din observarea revărsărilor fluviului, care nu corespund în nici un fel descrierilor literare.

El Obeid şi preistoria mesopotamiană

Atunci cînd în 1919 şi 1923, Hall şi apoi Woolley au săpat aşezarea de la el-Obeid, au făcut fără îndoială descoperiri de un interes destul de spectaculos: un templu care, aşa cum un sondaj ulterior al arheologilor de la Oriental Institute a demonstrat, era înălţat pe o platformă ovală, obiecte între care capete de păsări, tauri, coloane din aramă ciocănită pe o inimă de lemn, reliefuri, statuete. Dar adevăratul interes al săpăturii, care a rămas prea restrînsă, rezidă în descoperirea unei locuiri preistorice unde s-au găsit unelte din piatră şi din pămînt ars — seceri — precum şi o ceramică tipică geometrică, pictată monocrom cu negru sau roşu pe un fond mat, verde deschis. Această ceramică care se găseşte în nivelul cel mai de jos

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

(Obeid I), se reîntîlneşte, sub forme evoluate, în nivelul superior (Obeid II). Ne găsim aici în faţa celei mai vechi manifestări de locuire omenească în Mesopotamia de jos, care ajunge pînă la începutul primei jumătăţi a mileniului IV.

Am văzut că un tip asemănător de ceramică a fost întîlnit, puţin după aceea, de către Woolley în nivelele inferioare de la Ur; de asemenea, ea a fost localizată în diverse aşezări din nord şi din sud la Uruc, Lagaş, Eridu.

Pînă în 1946, aspectul el-Obeid a fost considerat ca reprezentînd cea mai veche civilizaţie din Mesopotamia de Jos. Reluarea săpăturilor de la Eridu de către irakieni, în 1947, a dus la schimbarea concepţiei noastre asupra preistoriei Sumerului.

Dacă ne gîndim că un document de la Larsa datînd de la regele Sumuilum (al VII-lea rege din dinastia de la Larsa, 1844—1831 î.e.n.), numit prizma W.B. 444 şi studiat de Langdon în 1923, ne dă lista regilor antediluvieni şi menţionează drept primii doi regi după creaţie pe Alulim şi Alagar de la Eridu, ne putem mira că arheologii au aşteptat aproape treizeci de ani pentru a relua sondajele pe care Campbell-Thompson le-a efectuat în 1918 la Albu-Şahrain (Eridu). Dacă acceptăm tradiţia antică, este logic să găsim cea mai veche aşezare omenească la Eridu; faptul că Campbell-Thompson a atins un nivel preistoric din care au fost scoase obiecte de piatră şi ceramică pictată pe care cercetătorul a comparat-o cu ceramica preistorică din Susiana (Susa şi Tepe Musian), ar fi trebuit să fie recunoscut drept un indiciu al vechimii aşezării.

În cursul celei de a doua campanii de săpături irakiene la Eridu, efortul a fost orientat către împrejurimile *zigguratului;* în aceeaşi arie, fie suprapuse, fie în imediată vecinătate, săpătorii au degajat optsprezece temple care se succed pe durata a mai bine de două milenii, nivelul cel mai de jos (XIX) urcînd pînă în jurul anului 5300 î.e.n. Primul sanctuar (nivelul XVIII) este reprezentat de un aliniament de ziduri aşezate pe nisip. În ni-
 velul XVI se regăseşte planul complet al unui

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

templu, constituit de un edificiu rectangular cu o cella retrasă, în fața unei porți descentrate, iar în interior un altar și o masă de jertfe. Datînd de la circa 5100 î.e.n., avem aici unul dintre cele mai vechi sanctuare din Mesopotamia.

Săpăturile de la Bahrein

Descoperirile pe care le-au adus săpăturile daneze din Insula Bahrein, în Golful Persic, sînt, de asemenea, capitale. Vechimea locuirii pe insulă a fost dezvăluită încă de primele explorări, prin descoperirea a douăsprezece stațiuni paleolitice și neolitice. Lîngă satele Diraz și Barbar au fost săpate două temple din mileniul III. În primul templu, lîngă Diraz, a fost găsit, în special, un frumos cap de taur în aramă, identic cu capetele de taur din cimitirul regal de la Ur; celălalt templu este reunit cu un mic *ziggurat*. Arhitectura și obiectele datează aceste sanctuare din perioada Dinastică veche, adică de la începutul mileniului III.

Aproape de Qala'at al Bahrein a fost cercetat un mare *tell* în care zace o cetate din mileniul III, fără îndoială capitala insulei în această vreme. Identificarea insulei cu Dilmun din textele asiro-babiloniene nu mai poate fi pusă la îndoială și pare clar că orașul explorat era un antrepozit comercial, pe calea maritimă care unea cetățile din Valea Indusului cu cetățile din Sumer, în mileniul III.

Din lectura acestei sumare expuneri s-a putut lua cunoștință de eforturile care au fost depuse vreme de 120 de ani, în Mesopotamia. Este totuși încă destul de puțin dacă ne gîndim la numeroasele *tell*-uri care sînt încă neatinse, la ceea ce mai rămîne să fie explorat în acelea care au și fost parțial săpate. Orașe de cea mai mare importanță, cunoscute din texte, cum ar fi Bad Tibira, Isin, Accad (sau Agade) rămîn să fie identificate, iar explorarea lor va fi dintre cele mai instructive, mai cu seamă pentru un oraș ca Bad Tibira care vine chiar după Eridu, ca vechime, în textele de la Larsa[357].

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

VII. CERCETĂRILE ARHEOLOGICE ÎN LUMEA GREACĂ (GRECIA, CICLADE, CRETA, CIPRU)

Călători eruditi

Pentru Grecia, secolul 19 se poate deschide cu *Voyage historique de Grèce* (*Călătorie istorică prin Grecia*), monument în 15 volume datorit lui Jean Baptiste d'Ansse de Villoison. Născut în 1750, s-a distins la vîrsta de douăzeci şi doi de ani prin publicarea unui *Lexique d'Apollonius sur Homère*[358] care l-a făcut să intre în Academia de Inscripţii la o vîrstă la care, în epoca noastră, studenţii nu au, de obicei, nici o licenţă. El a fost ataşat în suita lui Choiseul-Gouffier, apoi, în 1785 a fost însărcinat cu o misiune arheologică în Grecia, unde, timp de trei ani, a cules numeroase inscripţii. În timpul revoluţiei s-a întors la Orléans, unde s-a apucat de redactarea „călătoriei" sale în care el a cuprins uriaşa documentaţie pe care o culesese. Napoleon a creat, pentru el, o catedră de greacă veche şi modernă la Collège de France; a murit în 1805 fără să-şi fi putut termina lucrarea. De Villoison rămîne încă un călător filolog, din şcoala secolului XVIII.

În timpul primilor ani ai sec. XIX mai mulţi călători au parcurs Grecia. Primul este mineralogul englez E. D. Clarke (1767—1821) care a vizitat Grecia în 1800—1801 şi a publicat relatarea călătoriei sale, la Londra în 1816 (*Travels in various countries of Europe, Asia and Africa*[359], în 6 vol.) El este primul călător care a semnalat

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

mormîntul cu cupolă de la Orhomenos, pe care l-a identificat cu tezaurul lui Minyas, amintit de Pausanias. Același mormînt a fost descris de către Edward Dodwell (1766—1832) care a vizitat amănunțit Grecia între 1801 și 1805, lucrarea sa *A classical and topographical tour through Greece during the years 1801, 1805 and 1806*[360], publicată la Londra, în 1819, este bogată în informații și este prima care a semnalat acropolea de la Licosura, în Arcadia. Dodwell a crezut, de asemenea, că zidul de incintă al acesteia este contemporan cu întăriturile de la Tirint, în timp ce primul este mult mai recent. El este, după cunoștința mea, primul care s-a interesat în amănunțime de ruinele ciclopice și pelasgice, cărora le-a consacrat o lucrare, *Views and descriptions of Cyclopian or Pelasgic remains in Greece and Italy*[361] apărută în 1832 și tradusă în franceză sub titlul *Constructions Cyclopéennes et Pélasgiques*[362], cu 131 planșe. Sir William Gell (1777—1836) a vizitat Grecia și insulele ionice între 1801 și 1806 și a publicat în 1810 un *Itinerary of Greece*[363], iar în 1817 un *Itinerary of Morea*[364]; i se datoresc, de asemenea, lucrări asupra arheologiei romane: *Pompeiana*[365] în 2 volume și o *Topography of Rome*[366]. Se cuvine să fie amintit și ofițerul englez William Martin Leake care, începînd din 1802, a stat mai mult timp în Grecia; a publicat în 1814 *Researches in Greece*[367], în 1824 un *Journal of a tour in Asia Minor*[368], în 1830 un *Travel throught Moréea*[369], în 1835—1841 *Travels in North Greece*[370], în 1841 *Topography of Athens*[371] și *The demai of Attika*[372], în sfîrșit, în 1846, *Peloponnesiaca*[373]. Singură Topografia Atenei a fost tradusă în franceză de către Phocion Roques, în 1869 și ea a rămas pentru o bună parte a secolului trecut cel mai bun ghid pentru turiști.

Primele săpături

În timp ce călătorii savanți făceau, prin scrierile lor, să fie cunoscute în Europa occidentală ruinele Greciei și arhitectura elenică, alți călători

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

poate mai puţin scrupuloşi, făceau cunoscută sculptura greacă. Răpirea metopelor şi sculpturilor de pe frontoanele Parthenonului de către lordul Elgin şi transportarea lor la British Museum, în 1802—1803, este un fapt bine cunoscut.

Din 1811 datează primele săpături în Grecia. În acest an a fost constituită o societate de săpători, care, sub direcţia unui englez, arhitect de formaţie, Charles Robert Cockerell (1788—1863), a explorat templul zeiţei Afaia, din Egina. În timp ce sculpturile Parthenonului dezvăluiseră arta greacă clasică, reprezentată acolo prin Fidias şi şcoala sa, la Egina au fost descoperite arta arhaică de sfîrşit şi premisele sculpturii clasice, în statuile celor două frontoane ale templului din Egina dezgropate în urma acestor săpături. Regele Ludovic al Bavariei a achiziţionat aceste sculpturi, în 1812, şi a încredinţat lui Thorwaldsen sarcina de a le restaura; acesta a lucrat în acest scop mai mulţi ani, la Roma, aşa încît abia în 1820 ele au ajuns la München, unde au constituit primul nucleu al Gliptotecii.

În anul următor (1812), Cockerell, împreună cu tovarăşii săi, a întreprins dezvelirea templului lui Apollon Epicurios (actualul Bassae), aproape de Figaleia, monument admirabil conservat, înălţat în jurul anului 430 î.e.n. de către Ictinos, arhitectul Parthenonului. Cockerell a scos sculpturile din friza interioară a *cellei* care au fost cumpărate, în 1815, de către British Museum. Printre tovarăşii lui Cockerell (Bröndstedt, Foster, Haller von Hallerstein), se cuvine să amintim pe baronul rus Otto-Magnus de Stackelberg (1787—1838). În 1810 el s-a apucat să exploreze Grecia şi Asia Mică şi se găsea alături de Cockerell în timpul săpăturilor de la Egina şi de la Bassae; i se datoreşte o frumoasă lucrare asupra acestei ultime săpături, *Der Apollo Tempel zu Bassä*, pe care a publicat-o la Berlin, în 1826, şi care este, astfel, prima monografie a unui monument grecesc din afara Atenei. I se datorează dealtfel descoperirea necropolei de la Corneto-Tarquinia.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

Reamintesc că, în 1821, vicontele de Marcellus a negociat cumpărarea Venerei din Milo, care a devenit una dintre podoabele Luvrului, deşi oarecare răceală a stilului pare să indice o operă de decadenţă, dacă nu cumva avem de-a face cu o simplă copie.

Filologie greacă

Paralel cu cercetările călătorilor şi arheologilor, trebuie să cităm cîteva lucrări ale filologilor. Nu intră în cadrul unei lucrări de arheologie să vorbim despre teoriile unui Wolf asupra eposului homeric, despre cursurile asupra filozofiei şi mitologiei antice ale lui Schelling, de şcolile simboliste conduse de către Creuzer şi despre adversarul lor, celebrul autor al lucrării *Aglaophamus*, Christian Lobeck; totuşi, cîteva cercetări se află legate de explorările arheologice fie pentru că privesc inscripţii, fie pentru că lucrările despre gramatică rămîn auxiliarul cel mai de preţ pentru cunoaşterea limbii, şi, plecînd de aci, a unei lumi dezvăluită, în parte, de către arheologi. În acest domeniu, se cuvine să-l amintim pe Friedrich Wilhelm Thiersch (1784—1860). Filoelen pasionat, a luptat, prin scrierile sale, pentru independenţa şi restaurarea Greciei ca stat. El a publicat în 1812, la Leipzig, o gramatică greacă, completată în 1828 de către un *Manual de limbă greacă*[374]. De asemenea, a publicat cursuri asupra periodizării artelor plastice la greci, iar în 1850 o lucrare asupra *Erehteionului şi Acropolei ateniene*.[375] Lui August Boeckh (1785—1867), fost elev al lui Wolf şi autor al unei remarcabile ediţii a lui Pindar, îi datorăm *Corpul Inscripţiilor Greceşti (Corpus Inscriptionum Graecarum auctoritate et impensis Academiae regiae Borusiae*[376]). În acest uriaş repertoriu, Boeckh a reunit toate inscripţiile cunoscute atunci, le-a aşezat în ordine geografică, întovărăşindu-le de comentarii; el a întreprins această lucrare vastă în 1815, a publicat tomul I în 1825; pentru tomurile II şi III editate în 1843 şi 1853, a fost ajutat de către Franz;

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

Curtius l-a secondat la întocmirea tomului IV, apărut în 1854, iar Roehl a publicat, în 1877, indicii. Această măreaţă lucrare care cuprinde circa zece mii de inscripţii, rămîne încă folositoare şi n-a fost decît în parte înlocuită de monumentala publicaţie *Inscriptiones Graecae*[377], începută în 1904 sub auspiciile Academiei din Berlin.

Expediţia din Moreea

În 1829, în plin război de independenţă, a doua zi după lupta de la Navarin, cînd flota turcească a fost distrusă de către marina aliată anglo-franceză, guvernul francez a trimis în Moreea, numele Peloponezului în epocă turcească, o expediţie sub ordinul Generalului Maison; aşa cum arată Laloux şi Monceaux în frumoasa lor lucrare asupra *Restaurării Olimpiei*[378] (p. 43): „Precum, odinioară expediţia lui Bonaparte în Egipt, şi expediţia din Moreea a fost întovărăşită de o misiune ştiinţifică; în timp ce ofiţerii de geniu ridicau hărţiile Peninsulei, în timp ce naturaliştii studiau flora şi fauna ei, o comisie de arheologi şi de artişti, condusă de către arhitectul Abel Blouet, explora monumentele antice." Rezultatele acestor cercetări au fost publicate în anii 1831 şi 1837, în trei volume, sub titlul *Expediţia ştiinţifică din Moreea, ordonată de guvernul francez. Arhitectură, sculptură, inscripţii, măsurate, desenate, culese şi publicate de către A. Blouet, A. Ravoisé, A. Poirot, E. Trezel şi F. de Gournay.*[379] Numeroase staţiuni au fost astfel studiate şi s-au făcut încercări de restaurare a templelor lui Zeus din Olimpia, Apolon de la Bassae şi Atena Afaia de la Egina. Pentru prima oară, s-a văzut stabilindu-se acolo principiile policromiei templelor, bazîndu-se pe urmele de pictură identificate pe fragmentele de arhitectură de la templul din Egina. Guillaume Abel Blouet (1795—1853), conducătorul comisiunii ştiinţifice, era un arhitect care îşi începuse activitatea ca ucenic mecanic. Devenit bursier la Villa Medici din Roma, în 1825, a

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

cercetat termele lui Caracalla. Trebuie să amintesc că el este acela care a terminat Arcul de triumf din Place de l'Etoile de la Paris.

Ottfried Müller

Dacă expediția științifică din Moreea rămîne lucrarea colectivă cea mai marcantă din arheologia greacă în prima jumătate a sec. XIX, personalitatea dominantă a acestei epoci este fără îndoială Ottfried Müller. Născut în 1797, la Brieg, în Silezia, a fost elevul lui Niebuhr și al lui Boeckh; la douăzeci de ani a scris o teză asupra Eginei (*Aegineticorum liber*)[380], iar în 1819 era profesor la Universitatea din Göttingen; încă din tinerețe a studiat cu pasiune antichitățile din Muzeul de la Dresda. În 1820 a publicat primul volum al Istoriei sale asupra neamurilor și statelor grecești antice (*Geschichten hellenischer Stämme und Städte*[381]), consacrat minienilor „*Orchomenos und die Minyer*"[382] și, în 1823 și 1824, a publicat următoarele două volume sub titlul „*Die Dorier*". Aceste lucrări au iscat un mare număr de polemici, căci pentru prima oară era propusă o istorie a Greciei pornind de la conceptul neamurilor care au ocupat peninsula. Opera lui Müller este imensă: bibliografia sa cuprinde 17 lucrări, dintre care unele, în mai multe volume; între acestea se cuvine să semnalăm lucrări asupra mitologiei, asupra macedonenilor, etruscilor, o istorie a literaturii grecești care este prima mare lucrare de acest gen, manualul de arheologie și mai multe sute de articole scrise în germană, latină, engleză, franceză și în italiană, dintre care un număr este consacrat arheologiei. *Handbuch der Archäologie der Kunst*[384] care, între 1830 și 1848, a cunoscut trei ediții și a fost tradus în italiană, în engleză și în franceză (*Manuel d'Archéologie de l'art*, Paris, 1841) rămîne „summa" arheologiei pînă în 1830; într-o primă parte este tratată istoria artei grecești și romane în ansamblul său, la care sînt adăugate cîteva apendice, relativ la arta etruscă și a popoarelor din Orient, care începeau să fie

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

cunoscute prin călători; în cea de a doua parte, „sistematică", și în aceasta consistă originalitatea lucrării, el studiază materialele, procedeele, formele artei antice. Această lucrare a rămas fundamentală timp de mai multe decade; între 1878 și 1882, Karl Bernhard Stark a început să publice două volume dintr-un nou manual, dar, în cele din urmă, a trebuit să se aștepte anul 1882, data publicării celor zece magistrale volume ale *Istoriei artei în Antichitate*[385] ale lui Georges Perrot, cu planuri și desene de Charles Chipiez, pentru a găsi primul mare ansamblu cuprinzînd istoria artei popoarelor antice din bazinul mediteranean, văzută din punctul de vedere al arheologiei; este regretabil că cei doi autori au murit înainte de a fi putut duce la capăt această uriașă lucrare care, la ora actuală, este, de la sine înțeles, depășită, dar nu și înlocuită.

În 1839, O. Müller s-a dus în sfîrșit, în această Grecie, pe care a iubit-o și a studiat-o cu atîta patimă. În 1840, a întreprins primele săpături la Delfi și a degajat în parte zidul în tehnică poligonală, numit „Pelasgico", și camerele subterane din vecinătate. Aici a fost lovit pe neașteptate de o febră și a murit la vîrsta de 43 de ani.

Se cuvine, de asemenea, să fie amintiți aici doi bărbați de o vastă cultură și al căror aport nu poate fi neglijat. Jean-Antoine Letronne (1787—1848) era fiul unui gravor și studiase singur înainte de a se face cunoscut, în 1812, printr-un *Essai critique sur la topographie de Syracuse*[386]. În 1816 a intrat la Académie Des Inscriptions, iar în 1838 a devenit administrator la Collège de France. Lucrările sale s-au oprit asupra Egiptului, grecesc și roman, pentru care este într-o anumită măsură dezvăluitorul. În 1824 și în 1837 a publicat *Observații critice și arheologice asupra obiectului reprezentărilor zodiacale*[387], o lucrare privind *Originea grecească a zodiacurilor pretinse egiptene*[388], în care a demonstrat că zodiacurile de la Dendera și Esne nu datează de acum zece mii de ani, cum s-a crezut, ci din epoca Anto-

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

ninilor (sec. II). Dar cel mai important titlu de glorie rămîn cele două volume din a sa *Culegere de inscripții grecești și latine din Egipt*[389] (1842—1848), care constituie punctul de plecare al corpusului de inscripții grecești și latine din Egipt. Charles Lenormant (1802—1859) a fost, de asemenea, egiptolog, în măsura în care a ocupat catedra de egiptologie la Collège de France în 1848: totuși, studiase dreptul și devenise pasionat pentru arheologie, în urma unei călătorii în Italia; în 1829 el l-a întovărășit pe Champollion în Egipt, împreună cu Rosellini și a participat, apoi, la lucrările expediției din Moreea. Lucrările sale cele mai importante s-au oprit asupra numismaticii și al său *Tezaur de numismatică și gliptică*[390] (1836—1850, în 5 volume), în care monedele grecești și romane sînt studiate, clasate și desenate de către P. Delaroche și H. Dupont, constituie primul corpus de monede antice.

Organizarea arheologiei de către greci

Grecia fusese, în parte, eliberată de sub jugul turcesc în 1833. Imediat, grecii s-au ocupat de glorioasa lor Antichitate. Un bavarez din suita regelui Othon, Ludwig Ross (1806—1859), a fost numit conservator al antichităților: el a întreprins dezvelirea Acropolei și, sub direcția sa, Hansen și Schaubert au relevat templul Athenei Nice, pe care Spon l-a văzut intact în 1676 și care fusese dărîmat de către turci cu scopul de a folosi materialele sale pentru fortificarea acropolei! Dealtfel el l-a delegat pe von Klenze să ridice coloanele Parthenonului. În 1839, L. Ross a publicat marea lucrare de ansamblu asupra Acropolei: *Die Akropolis von Athens*[391]. De la 1836 la 1843, Ross a fost profesor de arheologie la Atena, apoi a predat la Halle pînă la moartea sa; i se mai datorește de asemenea un corpus de inscripții noi (*Inscriptiones Graecae inedite*, 1834—1845 [392]), o *Călătorie în insulele Mării Egee* (*Reisen auf den Griechischen Inseln des Aegaeischen Meers*, 1840—1852), în sfîrșit, o lucrare

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

asupra italienilor și grecilor în care susținea originea greacă a vechilor italieni.

In 1836, Ross părăsise postul său de conservator al antichităților și în locul său a fost numit Kyriakos Pittakes; născut la poalele Acropolei, el a fost primul efor (supraveghetor) general al antichităților grecești. Doi ani mai înainte fusese promulgată o lege pentru interzicerea exportului de antichități: în 1837 a fost creată Societatea arheologică care avea să devină marele organism grecesc de săpături și de restaurare.

În 1846, în urma acțiunii lui Theobald Piscatory, ambasadorul Franței la Atena, a fost fondată Școala franceză din Atena, al cărei prim director (1846—1867) a fost Amédée Daveluy; în anii următori a fost decretată crearea unei secții belgiene, deși evenimentele politice au împiedicat pe cei doi bursieri belgieni desemnați să ajungă la postul lor. În continuare școala a primit, de asemenea, bursieri elvețieni, între care W. Deonna rămîne, fără îndoială, cel mai celebru.

A doua perioadă de săpături

Este demn de atenție faptul că, pînă la 1852, singurele săpături practicate în Grecia sînt cele de la Egina și Bassae și cele de la Delfi, ale lui Müller; abia de se mai pot semnala tranșeele săpate în 1811 la Eleusis, de societatea acelor „Dilettanti". În 1852, Ernest Beulé (1826—1874) a început să dezvelească, pe cheltuiala sa, scările Acropolei și să descopere poarta care a purtat numele său și care s-a dovedit a fi o poartă din epoca romană tîrzie.

Săpăturile lui Beulé nu marchează, totuși, decît începutul marilor săpături în Grecia. Beulé începuse să îndepărteze fortificațiile turcești care desfigurau Acropolea, dar abia în 1877 Societatea arheologică greacă, cu ajutorul financiar al lui Schliemann, a pus să se dărîme turnul franc, ceea ce a provocat indignarea unor englezi, printre care William Miller, care vorbea de „barbarie pedantă", precum și a unor francezi, al căror

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

foarte elocvent purtător de cuvînt a devenit Barrés, în a sa *Călătorie în Sparta*[393]; fără îndoială că inițiativa grecilor este fericită, căci pornind de la principiul de a conserva toate monumentele barbare care au desfigurat Acropolea așa cum o dorise Pericle, nu mai exista nici o justificare pentru faptul că nu se conserva Acropolea în stadiul în care au lăsat-o turcii, în 1832. În 1863 au fost efectuate, în adevăr, cîteva mici sondaje pe Acropole, dar abia în 1882, și mai cu seamă în 1885 au fost întreprinse realmente săpături ale Acropolei, sub impulsul eforului general Stamatakis; acesta din urmă a murit, din nefericire, în același an (martie 1885), dar Cavvadias care i-a urmat ca efor, a continuat, din fericire, lucrările.

După săpăturile făcute de Beulé, putem semnala, în adevăr, explorarea Heraionului din Argos, dirijată de Rangabe, profesor de arheologie la Atena; inițiativa se datorește lui Ross care a deschis în Germania o listă de subscripții pentru subvenționarea săpăturilor la Olimpia; suma strînsă a fost atît de mică încît s-a decis să fie consacrată unei stațiuni de mai mică importanță; Ross a propus Micene, dar, după un studiu al stațiunii, Rangabe a găsit-o și pe aceasta prea mare și s-a decis pentru Heraion, recunoscut în 1831 de către generalul englez Gordon. Abia în 1892—1895, însă, au fost întreprinse săpături exhaustive în acest frumos ansamblu, de către Ch. Waldstein și Școala americană din Atena.

În 1860—1861, François Lenormant (1835—1883) a efectuat sondaje la Eleusis, în împrejurimile porticului lui Filon. Sînt, dealtfel, singurele săpături executate de acest arheolog, fiul lui Charles Lenormant care s-a distins încă din 1856 printr-un *Eseu asupra clasificării monedelor lagide.*[394] Ca și tatăl său el s-a interesat de numismatică și a publicat în 1878—1879, trei volume asupra *Monedei în antichitate.*[395] Îi datorăm, de asemenea, unul din primele manuale de arheologie orientală, *Manualul de istorie antică a Orientului*[396], în 2 volume și un atlas, publicat în 1869; în sfîrșit, lucrările sale despre *Grecia Mare*[397]

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

(1881—1883) și *Traversînd Apulia și Lucania*[398] (1883), reprezintă interesante contribuții la arheologia Italiei grecești.

Tot în 1860—62, Foucart, Wescher și Boittle au efectuat primele sondaje la Delfi, dar abia în 1891, Școala franceză a întreprins săparea exhaustivă a stațiunii, săpătură a cărei primă condiție a fost distrugerea satului Kastri, ridicat pe ruinele vechiului Delfi și reconstruirea sa în apropiere; toate cheltuielile au fost asigurate de guvernul francez care mult timp a ezitat față de o asemenea întreprindere oneroasă.

Alte sondaje sau săpături sporadice au urmat, dintre care cele mai interesante au fost cercetările efectuate de Societatea arheologică la Tanagra, în 1873 și, în același an, cercetările lui Lebègue de la Școala franceză, la Delos. Dar abia în 1875, odată cu deschiderea săpăturilor de la Olimpia, a început în Grecia era marilor lucrări care au constituit realmente arheologia greacă.

Lucrări și memorii

Se cuvine să semnalăm încă cîteva lucrări de mare importanță. Între 1853 și 1859, Heinrich Brunn, secretarul Institutului arheologic german de la Roma, a publicat *Istoria artiștilor greci* (*Geschichte der Griechischen Künstler*, Stuttgart, 2 volume). Este, fără îndoială, una din operele cele mai importante ale acestui secol; autorul — avea doar ceva mai mult de 30 de ani în 1853 — îndepărtat de orice idee estetică a priori și de orice viziune romantică, a făcut o lucrare perfect științifică și obiectivă, în care a propus un clasament judicios al statuarei antice și a căutat să regăsească personalitatea maeștrilor sculpturii grecești, prin mijlocirea copiilor operelor lor și a textelor. De ordin mai curat arheologic sînt lucrările a doi bursieri marcanți de la Școala franceză; în 1851 în *Archives des Missions*, Jules Girard a publicat al său *Memoriu asupra insulei Eubea*[399], prima lucrare științifică asupra acestei mari insule grecești. Léon Heuzey (1831—1922) a intrat în

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

Școala din Atena în 1854; în 1856—57 el a întreprins explorarea Acarnaniei, regiune occidentală din Grecia, foarte neglijată, în urma căreia el a publicat, în 1860, *Muntele Olimp și Acarnania*[400], capodoperă atît ca scriere cît și ca metodă de investigație; este o lucrare exhaustivă asupra acestei părți a Greciei, unde, cu o pătrundere și o știință incomparabilă, autorul a studiat natura acestei țări aspre, locuitorii săi, rasele sale, legendele, limba sa și ruinele, atît de deosebite, unde se dezvăluie o soluție arhitecturală originală față de Peloponez și de Grecia Orientală: folosirea arcului cintrat la porți. În 1861, în tovărășia arhitectului Honoré Daumet, care tocmai își terminase stagiul la Școala din Roma, el a studiat la fel Macedonia, o parte din Tesalia și Epir și rezultatele acestei explorări, în care una dintre cele mai remarcabile descoperiri a fost aceea a stațiunii orașului Stobi, în prezent în Iugoslavia, au apărut într-o altă capodoperă, *Misiunea din Macedonia*[401], publicată în 1867. Elenist, Heuzey a fost unul dintre primii arheologi care s-a interesat de sculptura greacă în Galia, după titlul uneia din operele sale apărute, de asemenea, în 1876; în 1881, atunci cînd a fost creată o secție de antichități orientale la Luvru, Heuzey a primit acest post și astfel a ajuns să publice, în *Descoperiri în Caldeea* (1884—1912), rezultatele cercetărilor lui de Sarzec la Tello.

În 1863, Champoiseau, viceconsul al Franței, a descoperit o Victorie, ex voto al lui Demetrius Poliorcetes, în urma victoriei sale navale asupra lui Ptolomeu I, în insula Samothrace, iar această adevărată capodoperă a școlii lui Scopas a devenit una din gloriile Luvrului. În 1866, guvernul francez a trimis un fost elev al Școlii din Atena și un fost elev al Școlii din Roma să efectueze săpături la locul descoperirii. Aceste săpături s-au arătat fără succes, datorită mediocrității săpătorilor, căci, în 1873, o misiune austriacă sub direcția lui A. Conze (m. 1914) a degajat un mic templu apter, unde fusese descoperită Victoria, un templu doric arhaic, un templu doric helenic,

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

publicat de către arhitectul Hauser, o rotondă jumătate dorică, jumătate corintică, publicată de către arhitectul Niemann. Ansamblul forma sanctuarul Marilor zei, celebrul Cabireion de la Samothrace. Americanii au reluat aceste săpături, cu puțin înainte de război, pe urmă, în 1950, ele au fost continuate sub direcția lui K. Lehman și D. Spittle; publicarea ansamblului este în curs (în *Bollingen Series*); săpăturile sînt actualmente plasate sub direcția lui J. R. Mac Credie.

Epoca marilor explorări

Primele mari săpături sînt deci cele de la Olimpia. Ideea de a săpa sanctuarul lui Zeus Olimpianul nu era nouă, pentru că încă din 1723 Montfaucon lăuda bogăția acestei părți din Elada, într-o scrisoare pe care o adresa cardinalului Quirini, episcop de Corfu. Chandler semnala, în 1766, ruinele templului lui Zeus, iar lordul Spencer Stanhope, în 1824, a dat prima hartă a regiunii Olimpiei, dar savanții expediției din Moreea sînt cei care au executat primele sondaje, în 1829. În 1852, Ernest Curtius (1814—1896) care a lăsat o magistrală *Griechische Geschichte*[402], publicată între 1856 și 1866 (*Histoire Grecque*, în 5 volume, tradusă în 1880, de către Boucher-Leclercq), atrăgea atenția viitorului împărat Friederich III, al cărui preceptor era, asupra interesului acestor săpături. În 1874, Germania decidea să întreprindă astfel de săpături și a încheiat un celebru acord cu guvernul elen. Săpăturile au început în octombrie 1875 și au continuat timp de șase campanii, fiecare de cîte opt luni, pînă în mai 1881; au fost angajați 300 lucrători la dezvelirea Altisului, aria sacră unde erau închise templul lui Zeus și altarul său, cel al Herei, Metroonul, Pelopionul, Agora, porticul lui Eho și tezaurele. În afara Altisului au fost degajate numeroase monumente: palestră, atelierul lui Fidias, casa lui Neron... Laloux și Monceaux care s-au făcut istoricii Olimpiei și ai săpăturilor sale, dădeau bilanțul „130 statui sau basoreliefuri de marmoră, 13000 obiecte de bronz,

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

6000 monede, 400 inscripții, 1000 obiecte de teracotă, 40 monumente; aceasta era uluitoare recoltă a cercetărilor" (*Olympie, Restauration et Histoire*[403], Paris 1889, pag. 47); printre aceste statui sau basoreliefuri trebuie să enumerăm pe Hermes atribuit lui Praxiteles, Victoria lui Paionios din Mende, sculpturile frontonului templului lui Zeus. Săpăturile au fost reluate de către Fürtwängler în 1906—1909, pe urmă, în două rînduri, pe durate de nouă ani și de cinci ani între 1921 și 1941, iar începînd din 1952 sub direcția lui E. Kunze și A. Mallwitz; degajarea stadionului a fost unul dintre principalele rezultate. În 1959 a fost întreprinsă săparea unei necropole micenie-ne, săpătură reluată activ în 1967, de către E. Temelis și care a dezvăluit vechimea așezării.

Începînd din această epocă, marile săpături helenice se înmulțesc. În 1876, Carapanos a întreprins săpăturile de la Dodona, a cărei stațiune a regăsit-o în munții Epirului. Săpăturile au fost reluate de către D. Evangelidis după ultimul război mondial și în prezent S. Dakaris a găsit, în 1967, lucru la care trebuia să ne așteptăm, urme de locuire preistorică și o așezare din epoca miceniană.

Alt mare centru cultural trebuia să atragă atunci atenția săpătorilor: Asclepieionul din Epidaur. Societatea arheologică a început aici primele săpături în 1876 și 1877, dar abia în 1881 P. Cavvadias a întreprins acolo o mare săpătură exhaustivă, care a fost continuată, într-un ritm mai mult sau mai puțin regulat, pînă în 1928. Pare de prisos să reamintesc că podoaba ansamblului arhitectural de la Epidaur rămîne teatrul, unde în fiecare an au loc festivaluri de teatru antic. În 1882, Societatea Arheologică a expropriat terenurile sub care se ascundea sanctuarul zeițelor Demeter și Cora, la Eleusis, iar, pînă în 1895, a încredințat aceste săpături lui D. Filios (m. 1908) și lui A. Skias (m. 1927). După primul război mondial, K. Kuruniotis (m. 1949) a reluat săpăturile, iar în 1952, Societatea Arheologică, în colaborare cu universitatea din Missouri, a delegat

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

pe G. E. Mylonas şi J. Travlos să întreprindă o explorare exhaustivă a marelui cimitir care a dat un mare număr de morminte heladice şi miceniene.

Şcoala franceză se pare că şi-a rezervat domeniul lui Apolon. Am văzut că încă din 1891 datează săpăturile exhaustive de la Delfi; la Delos ele au început în 1877, cînd Albert Dumont, directorul Şcolii, a încredinţat lui T. Homolle (m. 1925) sarcina de a întreprinde explorarea insulei; săpăturile au continuat, relativ neîntrerupt, pînă în epoca noastră, iar actualmente, cele XXVI fascicole din *Explorarea arheologică a Delosului*[404], apărute între 1909 şi 1966 şi cele XXXIII fascicole din *Săpăturile de la Delfi*[405] publicate începînd din 1902, reprezintă fără îndoială două dintre cele mai remarcabile monumente ale cercetării arheologice. Lui H. M. Holleaux (m. 1932) îi datorăm dezvelirea, în curs de şase frumoase campanii, între 1884 şi 1891, a Ptoionului, sanctuar cu oracol al lui Apolon, pe muntele Ptoion, în Beoţia; o serie de statui arhaice ale lui Apolo şi trepiede sacre sînt printre cele mai interesante descoperiri din aceste săpături.

În 1874 a fost întemeiat Institutul german de la Atena, iar în 1882 a fost stabilită Şcoala americană. Acesteia i se datorează ultima săpătură de anvergură într-o staţiune capitală din Grecia clasică, Corint. Explorarea Corintului, începută din 1895, se continuă mereu, ilustrată printr-o remarcabilă publicaţie colectivă.

Grecia prehelenică

În timp ce Grecia clasică era atît de activ cercetată, începînd din 1875, Heinrich Schliemann (1822—1890) dezvăluie Grecia prehelenică. În 1868 el a cercetat superficial insula Ithaca, înainte de a merge să exploreze, în Asia Mică, înălţimea de la Hisarlîk, în 1870—1871, unde a început să dezgroape o aşezare preistorică în care, aşa cum, după el, toţi sînt de acord, a fost recunoscută aşezarea Troiei antice.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

În 1874, a părăsit Troia, pentru a efectua sondaje la Micene și, în 1876, și-a transportat săpătura în împrejurimile Porții leilor; în toamna aceluiași an el a descoperit faimoasele înmormîntări din Cercul mormintelor, care au dat obiectele prețioase binecunoscute de toată lumea. Deși Schliemann nu l-a citat niciodată în publicațiile sale, este drept să se precizeze că Stamatakis, care a devenit efor general în 1884, așa cum am văzut, era numit de către guvernămîntul grec pe lîngă Schliemann. El este acela care a continuat săpăturile în această prestigioasă așezare și care a descoperit, în 1877, încă un mormînt în cercul Acropolei, uitat de Schliemann. În 1884, Schliemann, care și-l asociase pe Wilhelm Dörpfeld (m. 1940), așa cum vom vedea în legătură cu Troia, a întreprins dezvelirea unui palat fortificat la Tirint; în sfîrșit, în 1886, Schliemann a efectuat o săpătură restrînsă la Orhomenos în Beoția, unde a dezvăluit un aspect nou al Greciei prehelenice, anterior perioadei miceniene cunoscută prin cele două stațiuni din Argolida.

O nouă etapă în descoperirea arheologică a Greciei va fi depășită atunci cînd, în 1900, Arthur J. Evans (1851—1941) a deschis săpăturile cretane din Cnossos și a dezvăluit ceea ce s-a numit civilizația minoică. D. Mackenzie (m. 1933) l-a secondat pe Evans în aceste lucrări pînă în 1928, dată la care a fost înlocuit de către Pendleburry pe care l-am întîlnit mai înainte la săpăturile de la Tell el-Amarna; Evans nu s-a retras decît în 1935, în vîrstă de 84 ani, după ce a lăsat o operă considerabilă și a dezvelit ansamblul palatului de la Cnossos, cel mai grandios complex arhitectural din Creta minoică. Școala britanică din Atena continuă încă explorările de la Cnossos, unde sondaje în adîncime au descoperit o locuință urcînd pînă în zorii neoliticului.

Săpăturile din Creta minoică au luat o mare extindere, încă de la începutul săpăturilor lui Evans. Incepînd din 1900, italienii au întreprins explorarea celei de a doua mari așezări din Creta, Faistos și apoi a palatului vecin de la Haghia

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

Triada. Englezii au dezgropat Palaikastro, americanii Gurnia, Vasiliki, Mohlos. Cretanul S. Xanthudidis (m. 1928) a explorat mormintele de la Messara; Hazzidakis a săpat Tylissos și a deschis săpăturile palatului de la Mallia, pe care le-a cedat Școlii franceze care continuă încă explorarea, așa cum școala italiană continuă să facă din Faistos un model de săpătură. Printre săpăturile recente se cuvine să semnalăm descoperirea unei așezări minoice recente la Arhanes de către J. Sakellarakis, și, mai ales, descoperirea palatului de la Zakros, în Creta orientală, a cărui dezvelire o urmărește, începînd din 1961, N. Platon.

Lui Hristos Tsuntas (m. 1934) îi datorăm descoperirea Greciei neolitice. Prin săpăturile pe care le-a urmărit din 1903 pînă în 1908 pe acropolele tesaliene de la Sesklo și de la Dimini, Tsuntas a adus la cunoașterea trecutului Greciei, o viziune mai profundă coborînd cu aproape trei mii de ani înainte de epoca primelor palate cretane. Săpăturile neolitice s-au dezvoltat apoi în întreaga Grecie, care s-a dovedit de o mare bogăție pentru această perioadă.

Extinderea săpăturilor în lumea greacă

În timp ce pentru Egipt sau Mesopotamia se poate zugrăvi, într-un singur capitol un tablou destul de satisfăcător al săpăturilor, o astfel de trecere în revistă sistematică se dovedește imposibilă pentru Grecia unde, pentru toate epocile, săpăturile se înmulțesc. Nu putem așadar decît să cităm, aproape la întîmplare: în Peloponez, sînt săpăturile engleze apoi grecești de la Sparta și de la Micene, săpăturile americane de la Pylos, Isthmia, Halieis și de la Messena, săpăturile franceze apoi grecești de la Tegeea, săpăturile suedeze de la Asine și de la Dendra, săpăturile austriece de la Elis, explorarea de la Lerne a lui Caskey; în Atica, americanii au urmat Societății arheologice în săpătura din Agoră și nu putem să nu amintim săpăturile belgiene de la Thoricos, desco-

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

perirea cimitirului micenian de la Perati, de către S. Iacovides, săpăturile grecești de la Brauron sau de la Salamina; în Grecia centrală și occidentală, sînt săpăturile germane de la Orhomenos, săpăturile franceze de la Thespiai sau din Elateea, săpăturile grecești de la Teba, explorarea Eretriei de către elvețieni, săpătura franceză de la Pleuron, degajarea de către greci a orașului Mesopotamon și a orașului roman Nicopolis; în Tesalia, în Macedonia și în Tracia citām săpăturile de la Filias, Demetrias, descoperirea Pellei, capitala lui Filip și Alexandru pe care le urmărește H. Makaronas, săpăturile de la Filippi și Amfipolis. În marea Egee, francezii au explorat Tasos, germanii Heraionul din Samos, italienii au săpat Poliohni în insula Lemnos, englezii Emporio în insula Chios; inițiativă de notat, doamna E. A. Bossert a reluat, în 1962, explorarea de la Halandriani, în Syros și, în 1967, Sp. Marinatos a început săparea cetății preistorice de la Santorin pe care francezii o sondaseră în secolul trecut. În insula Rodos, săpăturile au fost conduse de misiuni daneze care au dus sculpturile de pe acropolea de la Lindos în Muzeul Ny Karlsberg din Copenhaga, și în special de italieni care au explorat mai ales orașele antice din Rodos, Ialysos și Camiros.

În sfîrșit reamintim că englezului Michael Ventris îi datorăm descifrarea, în 1952, a unuia dintre cele două silabare cretane, scrierea lineară B care exprimă un dialect grecesc.

Explorarea arheologică a insulei Cipru

Deși nu face parte din statul grec, iar vicisitudinile istorice au făcut-o să fie stăpînită pe rînd de englezi, turci, venețieni, franci, bizantini și romani, Ciprul este o insulă grecească, unde primii locuitori vorbind un dialect grecesc s-au așezat în urmă cu mai mult de treisprezece secole î.e.n. și unde greaca a rămas pînă astăzi vorbită de către majoritatea populației. Mi se pare deci normal de a trata descoperirile arheologice din Cipru în cadrul lumii grecești.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

Prima lucrare în care găsim o descriere arheologică a Ciprului este tomul IV din *Inselreisen*[406] de Ludwig Ross care a vizitat insula în 1845. Totuși, doar din 1852 se pot data începuturile arheologiei cipriote, dată la care s-a publicat *Numismatica și inscripțiile cipriote*[407], în care autorul, ducele Honoré de Luynes (1802—1867), a strîns toate monedele și inscripțiile cunoscute pe atunci, provenind din insula Cipru.

Nu putem să nu amintim pe L. Palma di Cesnola, american de origine italiană, care a fost consul în Cipru de la 1865 la 1877 și care a devenit conservator la Metropolitan Museum, după ce a vîndut acestui muzeu o mare colecție de obiecte strînse din Cipru, în timpul șederii sale acolo; nemulțumit că nu poate da decît indicații foarte vagi saupra originii obiectelor, a inventat existența unor cripte cu tezaure și a unor temple, din care el a făcut sursa obiectelor celor mai heteroclite, ceea ce a interzis orice posibilitate de studiu valabil al materialului. În 1894—1896, expediția organizată de către British Museum a adunat o recoltă vastă, fără să aducă elemente istorice încă utilizabile. Primele lucrări de tipologie se datorează lui John Myres care a fost însărcinat să claseze colecția lui Cesnola de la Metropolitan Museum și să întocmească catalogul muzeului cipriot, cu colaborarea arheologului amator german Ohnefalsch-Richter.

Primele lucrări de explorare științifică sînt acelea ale suedezului E. Gjerstad care a studiat, în 1924, aspectele Ciprului preistoric pe teren și a publicat, doi ani mai tîrziu, *Studies on Prehistoric Cyprus*[408], lucrare preliminară Expediției suedeze din Cipru, pe care el a condus-o între 1927 și 1931, împreună cu R. Sjöqvist. Expediția suedeză (The Swedish Cyprus expedition)[409] a dezvăluit diversele aspecte ale culturilor din Cipru. În insula Petra tou Limniti s-au făcut descoperiri din neolitic; bronzul recent a fost studiat la Enkomi, perioada arhaică a fost surprinsă la Aghia Irini, iar stațiunea de la Soloi a dat o abundentă documentare din epoca romană; cît și despre bronzul mijlo-

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

ciu, Gjerstad îl definise încă de la prima sa explorare, din 1924, la Kalopsidha.

Arheologii care au venit pe urmă și-au asumat sarcina de a aprofunda și de a extinde descoperirile suedezilor. Primul dintre ei este incontestabil P. Dikaios care apare ca adevăratul descoperitor al neoliticului cipriot: din 1936 pînă în 1939 și, în sfîrșit, în 1946 el a explorat stațiunea de la Hirokitia unde a dezgropat o așezare din neoliticul preceramic[410], caracterizată de clădiri circulare cu acoperișul oblong, de tip *tholos*. În 1941, cu așezarea de la Troulli, a definit a doua fază a neoliticului ceramic[411], iar prin săpăturile de la Kalavassos A și de la Sotira a stabilit a treia fază a neoliticului. Totuși primele cercetări ale lui Dicaios datează din 1931; în colaborare cu C. F. A. Schaeffer care, prin explorările de la Ras-Shamra, începuse să se afirme ca unul dintre maeștrii arheologiei din Orientul apropiat, săpase așezarea de la Vounous-Bellapais, caracteristică bronzului vechi, în timp ce prin explorarea din așezarea de la Erimi, începută în 1933, stabilise existența unei perioade calcolitice, intermediară între neolitic și bronzul vechi. Numele profesorului Schaeffer rămîne legat de una dintre cele mai remarcabile săpături din Cipru, aceea de la Encomi, unde perioada bronzului recent este foarte bine reprezentată.

Săpăturile s-au înmulțit astfel destul de mult în insula Cipru și, printre acestea, se cuvine să amintim explorările de la Salamina unde, în special, P. Dikaios în 1957 și V. Karagheorghis începînd din 1962 au dezgropat o bogată necropolă din prima jumătate a mileniului I, precum și săpătura, începută din 1962, într-o mare *villa* romană la Pafos de către K. Nicolau, unde au fost descoperite cele mai frumoase mozaicuri din sec. III î.e.n.

Ciprul, dealtfel, a dezvăluit două scrieri analoage scrierii lineare minoice. Prima scriere din epoca greacă a putut fi descifrată grație unor inscripții bilingve, feniciano-cipriote și s-a observat că exprimă un dialect arhaic. Această muncă

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

de descifrare este opera, în ultimul secol, a englezilor George Smith și Samuel Birch și a germanilor Johannes Brandis și Moritz Schmidt. Altă scriere, din care scoboară scrierea din epoca fierului și din care posedăm puține texte, exprimă o limbă numită eteocipriotă și care rămîne încă să fie identificată, ceea ce nu va fi posibil decît în măsura în care se va putea dispune de un material mai abundent.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

VIII. CERCETĂRILE ARHEOLOGICE ÎN ANATOLIA

Explorările lui Fellows și Texier

Anatolia, care constituie cea mai mare parte din Turcia asiatică, este prospectată tot atît de mult ca și Grecia și este remarcabil că turcii, sau pentru a vorbi mai corect, locuitorii actuali ai Turciei, după revoluția lui Mustafa Kemal Atatürk, sînt pasionați de antichitățile lor naționale, în timp ce funcționarii otomani dovediseră totdeauna o nepăsare barbară pentru antichitățile, care, la drept vorbind, nu-i interesau deloc.

Primul explorator din sec. XIX este Charles Fellows (1799—1860). El a părăsit Anglia în 1832, pentru o călătorie care l-a condus în Italia, în Grecia și în Levant. În 1833 a plecat din Smirna, în prima sa călătorie de explorare a Liciei, în cursul căreia a descoperit stațiunile capitale de la Xanthos și de la Teos. A revenit în Licia, în 1839, în compania lui George Scharf, care a executat numeroase planuri și relevee; de acolo au adus un mare număr de sculpturi, de inscripții și de monede, publicate în 1841 în *An account of discoveries in Lycia*[412]. În cursul altor două călătorii în Licia, în Caria și în Lidia, în 1842 și 1844, Fellows a studiat Xanthos, Pinara, Patara, Teos, Myra, Olympos, de unde a adus numeroase sculpturi care se pot vedea la British Museum și a publicat lucrarea sa fundamentală

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

Lycia, Caria, Lydia, illustrated by G. Scharf[413], 1847.

Charles Texier (1802—1871), trimis în misiune de către guvernul francez, a cutreierat Asia mică între 1832 și 1835; în cursul acestei călătorii, Texier a descoperit în apropierea satului Boğazköy ruine ale căror desene și planuri le-a dat în a sa *Description de l'Asie Mineure*[414] (1839—1848); aceste ruine sînt ale cetății Hattuša, capitala imperiului hitit; în munții din vecinătate, a descoperit reliefurile gravate în stînca de la Yazilikaya „stînca scrisă". Al treilea explorator arheologic al Anatoliei este Philippe le Bas (1794—1860) care a fost însărcinat, în 1842, de către guvernul francez, cu o misiune în Grecia și în Asia Mică; lucrarea sa *Voyage en Grèce et en Asie Mineure*[415] (Paris, 1847—1868), în 6 volume, a căror publicare a fost terminată de H. Waddington, după moartea autorului, este un adevărat monument, în care sînt adunate o mulțime de statui, de inscripții și sînt studiate foarte numeroase stațiuni cu planuri întocmite pentru prima oară; opera rămîne o lucrare fundamentală de explorare de suprafață; în timpul acestei călătorii, între alte stațiuni, Le Bas a descoperit celebrul templu al lui Zeus de la Labranda, în Caria.

Ceilalți exploratori ai Anatoliei din sec. XIX sînt atît de numeroși încît nu putem cita aici decît cîțiva: în 1835, englezul Hamilton a descoperit, în cotul rîului Halis, la nord de Boğazköy, Euyuk sau Alaca Hüyük; în 1852—1853, Langlois explorează regiunea Tarsului, în Cilicia; în 1861, G. Perrot, E. Guillaume, J. Delbet, au explorat Mysia și Galatia și au raportat, în special, 163 de inscripții, între care și textul complet al traducerii grecești a „momentului de la Ancyra"[416], testamentul politic al lui August, al cărui text latinesc fusese descoperit în 1555 de Bousbeke; în 1860, Deville și Dugit au parcurs

 Eolida și Lidia, au vizitat Pergamul și Sardes.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

Săpăturile lui Newton

Totuși, primele săpături în Asia Mică le datorăm lui Charles Thomas Newton (1816—1894); după ce a studiat la Oxford, a devenit asistent conservator al antichităților grecești și romane la British Museum. La începutul lui 1852, a obținut numirea în postul de vice-consul la Mytilene, în insula Lesbos, și a rămas șapte ani în un post unde i se făcuseră recomandări să caute antichități. Acești ani au fost consacrați explorărilor și săpăturilor, primele mari săpături în lumea greacă. În 1854, a săpat la Calymnos o necropolă și templul lui Apolon. Între 1856 și 1858, a întreprins explorarea Halicarnasului. A dezgropat mai întîi o vastă villa din epoca greco-romană unde au fost găsite admirabile mozaicuri și, în special, o vînătoare a lui Meleagru; alt șantier a fost deschis, unde a fost adus la lumină un templu al zeiței Demeter, iar două necropole au fost superficial explorate; cu toate acestea cel mai mare efort al cercetării a fost consacrat Mausoleului, celebrul mormînt al regelui Mausol, datînd din secolul IV î.e.n.; frumoasele sculpturi care împodobeau monumentul și dintre care, o parte, au ieșit din atelierul lui Scopas au fost parțial regăsite și transportate la British Museum. Amintesc că încă din 1846 lordul Stratford de Redcliffe, ambasador al Angliei la Constantinopol, scosese cîteva reliefuri de la locul lor, pentru a le trimite la British Museum. A treia stațiune explorată de către Newton a fost aceea de la Cnid. Misiunea trimisă în Marea Egee de către Societatea de Dilettanti studiase ruinele în 1812; acestea fuseseră descrise în tomul II din *Antiquités Ioniennes;* urmărind descoperirile de statui făcute pe atunci, Newton și-a orientat cercetările spre Acropole, unde a început să dezvelească un sanctuar al zeițelor Demeter și Kore, al căror cult era asigurat de o familie sacerdotală; a continuat săpăturile în acest sector, de unde a dezgropat statui și inscripții și unde a dezvelit apoi un templu al muzelor.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

Sondajele şi tranşeele pe care le-a deschis în diverse puncte, precum şi spre teatru, au permis să se completeze descrierea topografică a staţiunii despre care lucrările Societăţii de Dilettanti permiseseră să se formeze o viziune de ansamblu. În sfîrşit, a patra staţiune în care Newton a întreprins săpături a fost aceea a Oracolului lui Apolon de la Didyme; în 1858 cu 60 de muncitori turci, a început să degajeze statuile şi bazele cu inscripţii care mărgineau calea de acces spre templu, dezvăluind documente noi pentru cunoaşterea istoriei acestui templu, în epoca persană şi greacă.

Schliemann şi primele săpături

Trebuie remarcat că între săpăturile lui Newton, terminate în 1859, şi cele ale lui Schliemann de la Troia, începute în 1870, n-a mai fost nici o săpătură de oarecare importanţă; abia dacă se pot semnala primele sondaje ale lui Pullan la Priene, în 1868 şi începutul săpăturilor lui Wood la Efes, în 1869. Putem spune deci că Anatolia preistorică a fost, aşadar, descoperită în acelaşi timp cu Anatolia grecească. Înainte de a merge în Grecia, să descopere civilizaţia miceniană, Schliemann a întreprins, începînd din 1870, săpături pe colina de la Hisarlîk, în regiunea Dardanelelor. Între 1870 şi 1890, data morţii sale, Schliemann a condus şapte campanii pe staţiunea de la Hisarlîk; din 1882 el şi-a asociat pe Wilhelm Dörpfeld care a fost arhitectul misiunii germane de la Olimpia, aşa încît Dörpfeld este acela care conduce săpăturile executate în 1893—1894. În sfîrşit, între 1932 şi 1938, o misiune americană de la universitatea din Cincinnati, condusă de Carl Blegen, a efectuat o săpătură de control care a stabilit un aspect, în aparenţă definitiv, al istoriei staţiunii. În prezent, se admite că staţiunea de la Hisarlîk trebuie să fie identificată cu Ilionul greco-roman, ceea ce nu mai admite îndoieli, inscripţiile dezgropate în aşezare dovedind-o cu siguranţă, dar şi că este aceeaşi cu Troia homerică, ceea ce este contestat încă de unii autori cum este Ch. Velay.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

Săpăturile de la Troia au descoperit IX orașe suprapuse, dintre care primul a fost stabilit în acest loc încă din epoca calcolitică, în mileniul IV; toată lumea este de acord să vadă în nivelul VII A, Troia cea asediată și cucerită de Aheeni, în Iliada, în timp ce nivelele VIII și IX reprezintă așezările grecești din perioada clasică și elenistică, construite după o perioadă de părăsire.

Marile săpături de pe coastele egeene ale Anatoliei s-au desfășurat începînd din ultimul sfert al secolului XIX. Am văzut că Wood a început, în 1869, explorarea de la Efes; el și-a închis șantierul în 1874 și Hogarth (m. 1927) a reluat săpăturile între 1904 și 1906. În 1873, A. Thomas și O. Rayet, unul de la Academia din Roma și celălalt de la Școala franceză din Atena, au efectuat o campanie la Priene, iar moștenirea lor a fost preluată de Humann, Wiegand și Schrader, în 1895. Tot Rayet și Thomas, cu prilejul explorării lor din golful Latmian, în 1873, misiune finanțată de către Gustav și Edmond de Rotschild, au deschis efectiv săpăturile Didymeionului, căci, așa cum remarca Rayet, „expediția lui Newton la Branchidae n-a fost decît o «lovitură» rapidă, cu scopul de a ridica cîteva piese de marmoră, în parte, încă mai demult vizibile". În 1895—1896, B. Haussoulier (m. 1926) și Pontremoli au dezvelit o parte din templul lui Apolo din Didyme, iar Wiegand a reluat săpătura în 1899. Tot Wiegand a inaugurat marile săpături de la Milet în 1906—1907. Între 1879 și 1886, Conze, Humann care era de formație inginer, și Bohn au întreprins săparea Acropolei Pergamului, săpătură reluată în 1900 de către Dörpfeld. Institutul american de la Constantinopol a finanțat, la rîndul său, trei campanii de săpături la Assos, între 1881 și 1883, sub direcțiunea lui Ludlow, Clarke, Bacon și Koldewey.

În 1880—1882, Școala franceză din Atena a efectuat sub conducerea lui E. Pottier (m. 1934), S. Reinach (m. 1932) și Veyries, patru campanii 2

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

de săpături în necropola de la Myrina, unde au adus la lumina zilei, în special, o serie de figurine elenistice din teracotă, cunoscute pînă atunci mai ales prin cele dezgropate din mormintele de la Tanagra. La rîndul lor, turcii au efectuat cîteva sondaje pe coastele Eolidei, în 1883, iar mai cu seamă în 1892, au întreprins, în colaborare cu francezii, sub conducerea lui Hamdy-bei (m. 1909) și Chamonard (m. 1936), săparea templului de la Lagina unde, în special, au fost dezgropate frizele inspirate din gigantomahia de la Pergam, și datate la sfîrșitul secolului II î.e.n.

Dezvăluirea hitiților

Primii zece ani ai secolului XX care au văzut dezvăluirea culturii Cretei minoice, sînt, de asemenea, martorii descoperirii hitiților. Aceștia erau cunoscuți în textele biblice sub numele de hetteeni; inscripțiile egiptene și textele cuneiforme asiriene le-au stabilit importanța în ansamblul popoarelor din Orientul Apropiat în mileniul II, dar nu-i cunoscusem niciodată, decît indirect. În 1812 J. Burckhardt a semnalat la Hamath o piatră acoperită de semne hieroglifice; această piatră n-a fost redescoperită decît în 1870, de doi americani, S. Jessup și A. Johnson, iar în 1872 W. Wright și Subki Pașa au pus să fie transportată, împreună cu alte pietre cu inscripții, la Constantinopol. A. H. Sayce (1845—1933) a fost primul care, între 1875 și 1880, a studiat serios hieroglifele hitite fără a ajunge totuși să găsească cheia. După el, Peiser, în 1892, Halevy (m. 1916), în 1893, Conder și Jensen, în 1898, s-au apucat să studieze ideogramele, fără mare succes; între 1900 și 1906 L. Messerschmidt a făcut să apară un *Corpus Inscriptionum Hettiticarum*[417], în care erau adunate mai mult de 140 inscripții.

O nouă descoperire a dus la schimbarea problemei puse de descifrarea acestor hieroglife care erau atribuite hitiților. În 1893—1894, E. Chantre (m. 1924), în misiune arheologică împreună cu
 A. Boissier, a descoperit tăblițe cuneiforme pe înăl-

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

ţimea Büyükkale, lîngă Boğazköy; părintele V. Scheil care a studiat aceste tablete, a crezut că vede în ele limba hitiţilor. În 1906, germanul Hugo Winckler a făcut săpături pe locul de unde Chantre a strîns tabletele cuneiforme; el a scos de aici 2500 tablete şi fragmente şi credea că această aşezare este capitala imperiului hitit: traducerea tabletelor a arătat că ipotezele sale au fost exacte şi că aici zăcea sub pămînt oraşul Hattuš sau Hattuša. Winckler a continuat săpăturile pînă în 1912, data morţii sale. Asiriologul german F. Delitzch a început să publice în 1914 un vocabular unde cuvinte hitite erau explicate în sumeriană şi accadiană. Totuşi, semitizantul ceh Bedřich Hrozny, însărcinat cu editarea textelor, a raportat în 1915 rezultatele muncii sale: prin studiul vocabularelor şi sprijinindu-se pe interpretarea cuneiformelor în accadiană, el a determinat caracterele indo-europene ale hititei şi prin filologia comparată a început să reconstituie vocabularul şi gramatica limbii exprimată de cuneiforme; în 1917 a publicat la Leipzig lucrarea fundamentală *Limba Hitiţilor, structura şi apartenenţa sa la limbile indo-europene* (*Die Sprache der Hettiter, ihr Bau und ihre Zugehörigkeit zum indo-germanischen Sprachsstamm*). Interpretarea hieroglifelor hitite care fuseseră încă folosite în epoca zisă neohitită, la începutul mileniului I î.e.n., a fost rezultatul unei îndelungate munci de cercetare, la care s-au ataşat numele cercetătorilor Piero Meriggi, Ignace Gelb, Emil Forrer, Helmuth Bossert şi încă o dată B. Hrozny. Dar abia în 1947, atunci cînd B. Alkim şi H. Bossert au descoperit, în săpăturile de la Karatepe, stele bilingve, purtînd inscripţii hieroglifice hitite şi traducerea lor în feniciană şi cînd, de asemenea, s-a putut controla interpretarea, propusă pînă atunci, a hieroglifelor hitite, descifrarea acestei limbi a putut fi considerată ca un fapt cucerit. Este de remarcat că hieroglifele acoperă o limbă sensibil diferită de hitita cuneiformă, cu toate că aparţin aceluiaşi grup lingvistic.[418]

În timp ce Winckler descoperea capitala hitiţilor, englezii cercetau două staţiuni care au dez-

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

văluit culturile preistorice și pe cea neohitită din Turcia; așezarea de la Djerablus, pe Eufrat, a fost mai întîi săpată fără metodă, din 1876 la 1881, de către P. Henderson; în 1908, D. G. Hogarth a cercetat din nou așezarea și în 1911 a luat conducerea unei expediții ai cărui membri erau R. Campbell Thompson și T. E. Lawrence; în 1914 conducea săpătura C. L. Woolley; lucrările au fost reluate în 1920. Puțin după aceea, în 1925, așezarea, care se găsea în zona siriană, a trecut în zona turcă; s-a descoperit că, sub *tell*, în primele nivele care urcau pînă în Neolitic, se ascundea orașul antic Karkamiș, cunoscut din texte și din reprezentări figurate (fortificațiile cetății sînt reprezentate pe porțile de bronz de la Balawat) și care nu fusese localizat încă. Cealaltă săpătură, de mai mică importanță, este aceea de la Sakçegözü, în sud-estul Anatoliei, pe care a condus-o John Garstang între 1907 și 1912.

Avîntul arheologiei turcești

După primul război mondial și mai ales după revoluția lui Mustafa Kemal, în 1923, care a eliberat Turcia de jugul sultanilor otomani, săpăturile arheologice au luat un avînt extraordinar, la care turcii, perfect adaptați și formați, au luat o parte importantă. La fel ca și pentru Grecia, nu este cazul să se treacă în revistă toate săpăturile efectuate în această țară, una dintre cele mai bogate din lume în trecut prestigios și în ruine. Ne vom mulțumi, deci, cu cîteva cuvinte despre săpăturile importante, urmînd, pe cît este posibil, ordinea cronologică.

În 1925 B. Hrozny, trimis de guvernul cehoslovac, s-a apucat să sape așezarea de la Kültepe în Anatolia centrală. De la 1876 se găseau în comerțul de antichități tablete scrise în cuneiforme asiriene, cunoscute sub numele de „tablete cappadociene" și despre care se știa că provin din această așezare. În 1894, Chantre a sondat așezarea, căutînd sursa tabletelor, dar în zadar; mutînd săpăturile sale în partea de jos a orașului, Hrozny a

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

dezgropat o mie de tablete, din casele pe care le-a adus la lumina zilei. Abia în 1948, Tahsin Özgüç a reluat săpăturile, mai întîi în cîmpie şi în sfîrşit pe înălţime (Hüyük). Pe partea înaltă se găsea oraşul din epoca de bronz care poartă numele de Kaneš, în timp ce în cîmpie se găsea Karum. Acest nume înseamnă „chei", în asiriană şi el desemnează, în Mesopotamia, cheiurile oraşelor de pe ţărmurile Eufratului şi Tigrului, unde erau debarcate şi stocate mărfurile şi unde aveau loc tranzacţiile comerciale. Aproximativ între 2000 şi 1750, negustorii asirieni se instalaseră în aceste comptuare din teritoriul hitit, unde practicau schimburile comerciale. Săpăturile au arătat că ei trăiau în locuinţe de tip anatolian, iar miile de tablete care s-au strîns din antrepozitele lor au permis să ne facem o idee despre intensitatea comerţului, în această regiune. Karum a fost incendiat, probabil de către hitiţi, şi negustorii asirieni s-au retras, deşi populaţia indigenă a continuat să trăiască pe înălţimea unde hitiţii au avut unul dintre principalele lor centre.

Între 1926—1932, Institutul Oriental din Chicago a trimis o misiune, sub conducerea lui H. von der Osten şi F. Schmidt, care să sape la Alişar Hüyük; interesul săpăturii, unde au fost descoperite tablete „cappadociene", a constat în faptul că aici s-a determinat, pentru prima oară, o stratigrafie care se întindea din calcolitic pînă în epoca frigiană.

Şantierul de la Boğazköy a fost redeschis în 1931 şi săpăturile au fost continuate permanent pînă în 1939, sub conducerea lui Kurt Bittel, secondat de R. Naumann, W. Otto şi H. G. Güterbock. Săpăturile s-au orientat asupra templelor şi a cartierelor de locuit, fiind dezgropate încă mai mult de 15 000 de tablete provenite din arhivele regale. Kurt Bittel, în cadrul Institutului arheologic german şi al organizaţiei Deutsche Orient-Gesellschaft[419], a reluat, în parte, săpăturile în 1952. La Büyükkale, K. Bittel a realizat o săpătură stratigrafică pînă la rocă, nivelul cel mai de jos urcînd pînă în sec. XIX, în epoca coloniilor asiriene; au fost, de asemenea, studiate cinci linii de fortificaţii

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

ale orașului, care l-au înconjurat în perioade deosebite.

Sondajul stratigrafic efectuat în 1933 de J. Bollau la Larissa, aproape de Smirna, merită să fie semnalat, căci a stabilit succesiunea nivelelor din această așezare, începînd cu epoca neolitică pînă la orașul elenistic din sec. IV î.e.n. În 1934, miss H. Goldmann a fost trimisă în Cilicia de către Institutul American și a săpat la Gözlükule (Tars) între 1935 și 1939; săpăturile au fost reluate în 1947 și închise în 1949. Așezarea geografică a Tarsului în apropiere de mare și la hotarele lumii anatoliene, înspre Siria, cu deschidere spre Cipru și Egipt, îl făcea o așezare privilegiată sub anumite aspecte; săpăturile au pus în valoare acest aspect de piață internațională și au subliniat relațiile cu lumea egeeană, de la sfîrșitul epocii bronzului.

În 1935, Societatea Turcă de Istorie a întreprins săpătura din stațiunea Alaca Hüyük, aproape de Boğazköy, sub direcția lui H. Z. Kosay și R. O. Arik. Săpăturile au fost continuate pînă în 1948, în această așezare, unde istoria începe din zorile calcoliticului pentru a se termina în epoca posthitită. Încă din 1935, cercetătorii au avut fericirea de a fi început să descopere o necropolă regală de la sfîrșitul epocii bronzului vechi; între 1935 și 1940, ei au dezgropat treisprezece morminte regale cu puț, bogate în bijuterii de aur, în obiecte de argint și de fier și chiar acolo au descoperit acele faimoase embleme sau discuri solare despre care se crede că erau embleme procesionale, fără a putea preciza destinația lor exactă.

Pentru a studia una dintre căile de pătrundere a comerțului mediteranean în Mesopotamia, Sir L. Woolley a întreprins, în 1930, săpătura de la Tell Açana, către frontiera siriană. El a săpat cetatea pînă în 1939 și a reluat săpătura între 1946 și 1949; stațiunea a fost identificată cu anticul Alalah și Woolley a degajat mai multe temple și palate din mileniul II. Legăturile cu Creta minoică sînt atestate, iar Wooley a presupus că arhitectura palatului de la Alalah a influențat pe cele din Creta, din epoca bronzului mijlociu.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

Săpăturile de la Mersin (Yümüktepe), întreprinse în 1937—1939 de către Neilson Expedition (engleză) sub direcţia lui J. Garstang, şi terminate în 1946—1947, au întregit, împreună cu săpăturile de la Tars, cunoştinţele noastre cu privire la regiunile de coastră ale Ciliciei, dezvăluind XXXIII nivele care s-au succedat de la neoliticul vechi pînă la începutul epocii fierului. La Mersin s-a ajuns pînă la unul din cele mai adînci nivele din neolitic, deşi fenomenul creşterii apelor, în cîmpia de la Tars, a împiedicat să se ajungă la cele mai de jos nivele, în întregime inundate. Explorarea Anatoliei preistorice pe care K. Kökten a început-o, în 1940 şi a continuat-o timp de zece campanii, a permis să fie dezvăluită Turcia în Paleolitic; în special săpătura din grota Karain, la nord-est de Antalya, pe care a început-o în 1947, a dat o stratigrafie ce urcă pînă la „chelleean" (bifaciale de tip abbevillian).

Cetăţi frigiene

Între 1948 şi 1951, Institutul francez de la Istanbul, condus de A. Gabriel, termina prima săpătură dintr-un oraş frigian. Abia în 1935, A. Gabriel şi-a propus să exploreze Frigia şi, după o campanie de prospecţiuni, s-a apucat, în 1936, de săparea unei acropole dominînd satul Yazilikaya — deosebit de staţiunea rupestră de lîngă Boğazköy; lucrările au continuat pînă în 1939 şi au fost reluate în 1948. Aşezarea astfel explorată a primit numele de oraşul lui Midas, un monument rupestru al acropolei fiind desemnat drept mormîntul lui Midas, monument votiv acoperit de inscripţii frigiene, încă insuficient interpretate, unde s-a citit numele de „Mida" şi de „Ates".

Altă staţiune, care a fost reşedinţa regilor Frigiei, a fost săpată, cam în aceeaşi epocă, de muzeul universităţii din Pennsylvania, sub direcţia lui S. Young: aceasta este aşezarea Yassihüyük, anticul Gordium. În 1950, au început săpăturile care au permis să se retraseze istoria staţiunii, de la originile sale, din epoca bronzului vechi, pînă la părăsirea

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

ei, în epoca elenistică, cînd devenise un sat de rînd. Epoca de strălucire a așezării a fost situată în timpul primelor secole ale mileniului I, pe cînd era capitala regatului frigian al lui Midas, înainte de a fi distrusă de cimmerieni, la începutul sec. VII; de remarcat că locuințele din epoca frigiană erau de tip megaron, păstrînd o tradiție curentă în Anatolia și Grecia mileniului II.

Descoperirea epocii neohitite

În 1932, L. Delaporte a început dezvelirea unui palat neohitit la Arslantepe-Malatya; el a executat două campanii, în 1932 și 1933 și încă două, în 1938 și 1939; cercetătorul s-a interesat în special de celebra poartă a Leilor a palatului și a trebuit să se aștepte săpătura lui C. F. A. Schaeffer, în 1946 și 1948, pentru ca să se facă o cercetare stratigrafică în nivelele inferioare, din mileniile III și II. În 1961, S. M. Puglisi și P. Meriggi au preluat, în continuare, săparea așezării.

Am semnalat stațiunea de la Karatepe, descoperită în 1946, de Bossert, H. Gambel și B. Alkım, care au descoperit inscripțiile bilingve, pe ortostatele palatului lui Asitawandas, din sec. VIII î.e.n. Palatul descoperit este comparabil palatelor siriene contemporane de la Arslantaș și de la Till Barsip, deși prezintă, așa cum ar fi trebuit să ne așteptăm, caracteristici de bit-hilani, palat neohitit, cu ferestre în fațadă și peron cu colonadă, prin care se pătrundea într-o sală ocupînd fațada. Un palat de acest fel a fost dezgropat în același timp și de aceiași cercetători în stațiunea de la Domuztepe, situată în fața localității Karatepe, pe malul oriental al rîului Pyramus (actualul Ceyhan).

Stațiuni elenistice și romane

În 1950, o misiune franceză condusă de P. Demargne și H. Metzger a întreprins explorarea orașului Xanthos în Licia. Săpăturile au fost amplasate pe acropolea liciană care, în sec. VI, a fost închisă

 într-o incintă de blocuri poligonale, pe teatrul și

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

agoraua din epoca romană, pe necropole; în special au fost degajate celebrele monumente al Harpiilor şi al Nereidelor[420] (reliefurile acestuia din urmă fuseseră trimise, în cea mai mare parte, în Anglia, de Fellow, aşa cum am şi semnalat anterior). Săpăturile au fost închise în 1959, dar, în 1962, H. Metzger a întreprins săparea Letoonului vecin, sanctuarul Letonei (mama lui Apolon şi a Artemisei), descoperit în 1841 de Hoskyn, care s-a dovedit a fi un monument de la sfîrşitul epocii elenistice. Printre alte lucrări ale savanţilor francezi în Anatolia, nu putem să nu semnalăm campaniile de cercetare şi prospecţiune pe care Louis Robert le-a întreprins în 1932 şi 1934 şi cele pe care le-a condus anual, împreună cu Doamna J. Robert, începînd din 1946; din aceste cercetări în Paflagonia, Mysia, Caria, Lidia, Pisidia şi Frigia, autorii au strîns o adevărată recoltă de documente arheologice şi inscripţii, care au elucidat istoria acestei regiuni în epocile greacă şi romană. În 1950, aceiaşi cercetători, împreună cu Roland Martin, actualmente cel mai bun specialist francez în arhitectură greacă, au întreprins săparea sanctuarului lui Apolo de la Claros, unde au degajat, în special, cripta templului, unde se cobora ca să se consulte oracolul.

Începînd din 1947, Arif Mansel a săpat la Sidi, oraş maritim al Pamfiliei; lucrările sale s-au ocupat de ansamblul din epoca romană; a dezvelit în special două temple în stil corintic, două bazilici paleocreştine[421], un nimfeu[422] monumental şi două mausolee[423], dintre care unul este un templu unde cercetătorul a surprins influenţa arhitectului palatului lui Diocleţian de la Split (Spalato).

De mare interes pentru arheologia elenistică sînt săpăturile făcute la Bayrakli de universitatea din Ankara şi Şcoala britanică din Atena, sub conducerea lui J. Cook şi E. Akurgal. Bayrakli nu este altceva decît vechea Smirna, şi cele patru campanii de săpături, între 1949 şi 1951, care au fost realizate în această staţiune, au clarificat istoria sa confirmînd tradiţia antică. Cea mai veche olărie protogeometrică arată că oraşul a fost

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

întemeiat în sec. XI î.e.n.; așa cum se știa din texte, orașul ocupat mai întîi de eolieni devine după aceea o așezare ioniană pe care locuitorii săi o părăsiseră în epoca elenistică, pentru a merge să se stabilească pe muntele Pagos care domină actualul oraș Izmir. Descoperirile cele mai remarcabile sînt o casă din cărămidă crudă, de plan oval, datată de la sfîrșitul secolului X î.e.n. care este cea mai veche locuință grecească cunoscută în Anatolia, și un templu, a cărui primă fază de construcție urcă pînă la începutul sec. VII, ceea ce face din el unul din cele mai vechi temple ale lumii grecești.

În ceea ce privește mileniul I și mai ales epocile greacă și romană, nu putem decît să cităm, ca și pînă acum, săpăturile cele mai importante: în 1953 și 1954, săpăturile din Foceea ale lui E. Akurgal; A. Mansel a săpat, în 1946, necropolele orașului Perge și a explorat orașul însuși, în 1953 și 1954. Începînd din 1954, Centrul de studii italiene de la Istanbul a întreprins cercetările de la Efes, sub direcția lui B. Pace. În 1959, E. Akurgal a început săparea necropolei de la Pitane. În 1964, expediția americană Harvard-Cornell a întreprins explorarea Sardesului, capitala Lidiei sub direcția lui D. G. Mitten. Institutul arheologic german și-a luat, la rîndul său, sarcina săpăturii de la Panionion și mai ales a acelora de la Milet și de la Didymeion, pe deoparte sub direcția lui G. Kleiner și a Dr. Hommel, iar pe de altă parte, a lui H. Drerup și F. Hiller. În sfîrșit, în 1961, K. Erim a început explorarea ruinelor de la Aphrodisias.

Pentru epocile preistorice, săpăturile cele mai marcante rămîn cele de la Beycesultan, unde, între 1954 și 1959, englezii S. Lloyd și J. Mellaart au descoperit o așezare calcolitică și din epoca bronzului, de cea mai mare importanță, de la Haçilar, unde aceiași săpători au descoperit, între 1957 și 1960, un neolitic preceramic și, în sfîrșit, de la Çatal Hüyük, în regiunea Konyei, unde, între 1961 și 1965, J. Mellaart a descoperit una dintre cele mai vechi culturi neolitice cunoscute.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

IX. CERCETĂRI ARHEOLOGICE ÎN LEVANT

Johann Burckhardt

În acest capitol vreau să dau o privire generală a descoperirilor arheologice în ceea ce a fost numit „Treptele Levantului", adică, pe actuala noastră hartă politică, ţările din Orientul Apropiat — „Orientul Mijlociu" al ziariştilor, care folosesc o expresie a fostei administraţii britanice, prin aceasta demonstrînd ignoranţa lor în ceea ce priveşte datele geografice reale — situat între Turcia şi Egipt şi care au o fereastră pe Mediterana, adică Siria, Liban şi Israel, cărora le-aş adăoga Iordania precum şi Arabia Saudită şi Yemenul.

Personalitatea dominantă a primelor două decade din sec. XIX este fără îndoială elveţianul Johann Ludwig Burckhardt, născut la Lausanne, în 1784. După ce a făcut studii la Leipzig şi la Göttingen, a obţinut să fie însărcinat de British African Association, cu o misiune de explorare în Africa Orientală. În 1809, el a plecat în Siria, unde s-a făcut musulman şi a primit numele de Şeikh Ibrahim. Am văzut, mai înainte, că în timpul trecerii sale la Hama, Burckhardt a identificat primele inscripţii în hieroglife hitite. El a parcurs Siria şi Palestina, mergînd spre Sudan. În Transiordania a auzit vorbindu-se de o staţiune fabuloasă în Wadi Musa, a găsit o călăuză care să-l conducă şi a descoperit astfel, în august 1812, Petra, capitala uitată a unui regat nabateean; în domeniul

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

arheologiei, aceasta este, fără îndoială, contribuția majoră a lui Burckhardt. De aici el a trecut în Egipt și a urcat Nilul pînă la Dongola, în Nubia; avea intenția să ajungă în Africa Centrală pe această cale, dar dificultățile acțiunii l-au făcut să se întoarcă la Suakin, pe Marea Roșie, de unde s-a îmbarcat pentru Djedda și a făcut pelerinajul la Mecca, datorită calității sale de musulman; între 1814—1815, el a vizitat Hedjazul și a revenit la Cairo pe care l-a părăsit foarte repede, fugind de o epidemie de ciumă care se declarase acolo; s-a dus la beduinii din Sinai, înainte de a se reîntoarce la Cairo, unde a murit, în 1817. Doi ani mai tîrziu, a fost publicată lucrarea *Travels in Nubia*[424] și, în 1822, au fost editate *Travels in Syria and the Holyland*[425], după numeroasele sale note. *Travels in Arabia*[426], apărută în 1829, a fost tradusă în franceză în 1835, împreună cu notele sale asupra beduinilor și cu istoria wahabiților. Cu toate că aspectul etnografic rămîne dominant în aceste lucrări, ele dezvăluie numeroase elemente arheologice, copii după inscripții, ridicări de planuri, care n-au trecut neobservate. Totuși lui Leon de Laborde (1807—1869) îi datorăm prima descriere amănunțită a Petrei în *Călătorie în Arabia Petrensis*[427], publicată în 1830, cu 70 gravuri.

Inceputul explorării Palestinei și Feniciei

Cercetarea științifică a Palestinei a început în 1838, atunci cînd americanul Edward Robinson (1794—1864) a întreprins, împreună cu misionarul Eli Smith, o prospectare sistematică a Țării Sfinte, regăsind orașele antice sub numele lor arab. O nouă călătorie, în 1851, i-a permis lui Robinson să-și completeze documentația și să publice lucrarea sa *Cercetări Biblice în Palestina*[428], care constituie lucrarea fundamentală de topografie arheologică a Palestinei.

În 1850—1851, Louis Félicien de Saulcy (1807—1880) a venit în Palestina; el se distinsese prin lucrări asupra numismaticii bizantine și spaniole, iar în urma călătoriei sale în Palestina a

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

ORIENTUL APROPIAT

Marea Neagră
Marea Caspică
Creta
Rodos
EGIPT
Sinai
hitiţi
URARTU
TALIŞ
ZAGROS
SUMER
Halys
Tigru
Eufrat
Dodona
Olimpia
Sparta
Troia
Lesbos
Pergam
Sardes
Efes
Magnesia
Milet
Halicarnas
Beycesultan
Hacilar
Çatal Hüyük
Can Hasan
Alaca Hüyük
Boğazköy
Gordion
Trulli
Filia
Enkomi
Sotira
Erimi
Khirokitia
Byblos
Kebarah
Uadi en-Natuf
Eynan
Megiddo
Munhata
Jericho
Teleilat Ghassul
Gaza
Lakish
Alexandria
Tanis
Merimde
Memfis
Saccara
Maadi
Abusir el Melek
el-Omari
Gruzah
Petra
Malatya
Diyarbakır
Tilki Tepe
Tepe Gawra
Hasanlu
Arslantepe
Tell Halaf
Arpachiya
Ninive
Hassuna
Asur
Samarra
Karim Shahir
Jarmo
Zawiye
Shanidar
Dura Europos
Mari
Ctesifon
Babilon
Nippur
Uruk
Ur
Eridu
Lagaș
Susa
Djaffarabad
Ecbatana
Dalma Tepe
Tepe Giyan
Persepolis
Tal-i-Bakun
Shulaveri
Kuruchay
Hissar
Rey
Chashma Ali
Sialk
Hotu
Kurang Tepe
Ghar-i-Kamarband
Anau
0
750 km

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

publicat *Cercetări asupra Numismaticii Iudaice*[429] (1854). El a efectuat o a doua călătorie în 1863 și a avut meritul de a studia și publica numeroase monumente, de exemplu Mormîntul lui Absalon[430], în a sa *Călătorie în jurul Mării Moarte*[431], precum și pe acela de a fi întreprins primele săpături în Palestina. El a degajat în special monumentele funerare dominînd valea Cedronului și numite „Mormintele Regilor" pe care le atribuie epocii ultimilor regi ai regatului Iuda (sec. VII î.e.n.) și despre care Perrot a demonstrat că sînt din epoca regilor Idumei, ceea ce a și fost confirmat mai tîrziu. *Istoria Artei Iudaice*[432] (1858) și *Călătorie în Țara Sfîntă*[433] (1865) rămîn publicațiile sale esențiale, în acest domeniu.

În același timp se începea să se descopere Fenicia, ale cărei istorie, limbă și religie au fost studiate încă din sec. XVII, de J. Scaliger și J. Selden. În 1856, un țăran a descoperit, în urma unei alunecări de terenuri, mormîntul lui Eșmunazar[434], la nord de Saïda; sarcofagul antropomorf, de piatră neagră, de influență egipteană, purta o inscripție feniciană de 22 linii, cea mai lungă cunoscută pe atunci. Trei ani mai tîrziu, druzii masacrînd un număr mare de creștini din Liban, sub privirea impasibilă a turcilor, Franța a intervenit cu armata. Așa cum s-a întîmplat în Egipt și în Moreea, expediția din Fenicia a fost legată de o misiune științifică, sub direcția lui Ernest Renan. Ajutat de doctorul Gaillardot, de Lockroy, de ofițerii Lubriat și Sacreste și de arhitectul Thobois, Renan a întreprins primele săpături în Fenicia; în același timp au fost cercetate Sour (Tyr), Saïda (Sidon), Djebail (Byblos), Amrit (Marathas), Ruad și Tortose (Arados și Antarados). Grosimea stratului aparținînd epocii greco-romane a făcut ca, în toate aceste stațiuni, săpăturile să nu fi coborît mai jos de această epocă, scopul lor rămînînd, natural, căutarea de obiecte și inscripții. Dealtfel, lui Renan i se datorește inițiativa punerii în lucru a acelui monument care este *Corpus Inscriptionum Semiticarum*[435] căruia el i s-a consacrat, pînă la sfîrșitul vieții, publicînd, în 1880, prima fascicolă.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

Acest om de geniu știa cît poate fi de importantă o lucrare de compilație de felul unui „corpus" și este remarcabil faptul că autorul *Originilor Creștinismului*[436] și al *Amintirilor din Copilărie și Tinerețe*[437] să poată spune că: „din tot ceea ce am făcut, Corpus-ul este lucrarea pe care am iubit-o mai mult". În 1864 Renan a publicat *Misiunea din Fenicia*[438] unde, cu o mare integritate, el a recunoscut ceea ce se datora fiecăruia dintre colaboratorii săi.

Primele săpături arheologice

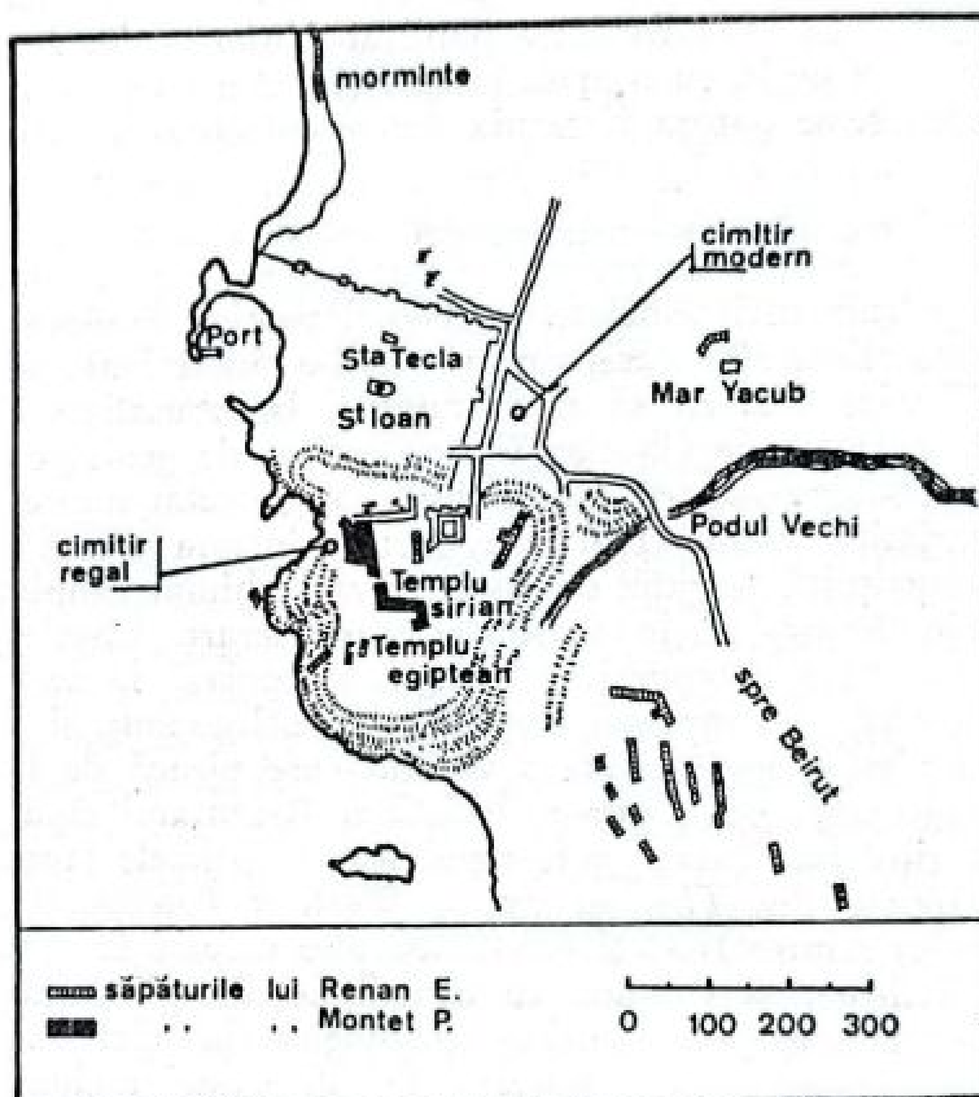
Englezii au întemeiat, în 1865, Palestine Exploration Found[439] care, în 1867, l-a însărcinat pe Charles Warren să facă săpături la Ierusalim; a fost ajutat de Charles Wilson, ofițer de geniu, ca și el. Timp de trei ani, amîndoi au cercetat împrejurimile locului Haram-eș-Șerif, „incinta sfîntă", constituită de zidul de susținere al vechiului templu din Ierusalim; în cursul acestor lucrări, Charles Warren a descoperit subterana amenajată în substructurile templului, menționată de Iosephus, și a degajat o mare parte a zidului care pleacă de la Haram și urcă panta colinei Ofel. Rezultatul săpăturilor lui Warren a fost publicat în primele șapte volume din *The survey of Western Palestine*[440], editate între 1881 și 1884. Șase alte volume la care Kitchener și Condor au contribuit din plin, sînt consacrate descoperirilor arheologice din Galileea, Iudeea și Samaria, florei și faunei acestei regiuni, de asemenea, obiceiurilor și cutumelor locuitorilor săi.

În același timp, un tînăr francez, agent consular, Charles Clermont-Ganneau (m. 1922) începea cercetări rodnice. În 1869, el a descoperit celebra stelă de la Dhiban care cuprinde o lungă inscripție în caractere alfabetice, este o dedicație a lui Mesha regele Moabului, în sec. IX î.e.n., cu privire la un război pe care el l-a purtat împotriva Israelului; era cel mai vechi text cunoscut pînă atunci. În 1881, Clermont-Ganneau a fost trimis în misiune în Palestina și în Fenicia; în cursul acesteia, a strîns numeroase inscripții și a studiat un număr mare de

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

monumente, între care unul dintre cele mai importante este, poate, mormîntul monolitic de la Siloam (Siloam este forma grecească, iar Siloe[441] este transcripția latină a numelui semitic). Clermont-Ganneau

IV. **Djebail (Byblos). Amplasamentul săpăturilor lui P. Montet și E. Renan.**

a comunicat rezultatele cercetărilor sale în mai multe rapoarte editate în *Arhivele*[442] misiunilor; în al cincilea raport a publicat inscripția de la Siloe care relatează construcția canalului care leagă „fîntîna Fecioarei" de piscina de la Siloe; este cea mai veche inscripție ebraică pe piatră, datată din timpul domniei lui Ezechia (726—699 î.e.n.). Singure inscripțiile pe ostraca[443] — note administrative — găsite la Samaria sînt mai vechi cu cîteva

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

decade. Lucrările lui Clermont-Ganneau despre sigilografia, iconografia și epigrafia feniciană și ebraică sînt prea numeroase pentru a fi semnalate. Siguranța observației și amploarea cunoștințelor apar în felul în care a demonstrat definitiv, în 1885, că vasele moabite care inundaseră piața începînd din 1872, și din care Prusia, în urma avizului favorabil al specialiștilor săi (Schlottmann), cumpărase o colecție, pentru o sumă importantă, erau false: este altă înșelătorie de prost gust, asemănătoare celei de la Glozel, în care s-au lăsat prinși specialiști de bună calitate, dar care s-a dovedit foarte rentabilă pentru falsificatori.

American Palestine Exploration Society[444], întemeiată în 1870, a întreprins cîteva lucrări, între care ridicarea topografică și arheologică a Hauranului, a lui G. Schumacher, începînd din 1884. În această regiune, prost cunoscută și numită în vechime Gaulanitida, Schumacher a descoperit ruinele de la Golan. Mai semnalăm săpăturile superficiale executate la Ierusalim, de Guthe, în 1881, și de Maudsley, în 1884. Dealtminteri, în 1887, aproape de Saïda (Sidon) un țăran, lucrîndu-și ogorul a descoperit un puț funerar. Hamdy-Bey, directorul muzeului imperial otoman, a întreprins săparea celor două hipogee compunînd această necropolă, din care a scos șaptesprezece sarcofage de piatră: cel mai vechi purta o inscripție feniciană care arăta că era mormîntul regelui Tabnît, tatăl acelui Eșmunazar al cărui mormînt fusese descoperit în 1856; printre celelalte sarcofage de epocă grecească se aflau și acele monumente împodobite cu sculpturi, denumite sarcofagul „lui Alexandru“, „al Bocitoarelor“ și „al Licianului“[445] devenite unele dintre podoabele muzeului din Constantinopol.

Săpături științifice

Prima mare săpătură științifică în Levant rămîne aceea întreprinsă în 1890, de Flinders Petrie, la Tell el-Hesi (Lakiș), timp de șase săptămîni. A săpat așezarea folosind secțiuni orizontale și, după

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

metoda inaugurată cu opt ani mai devreme la Naucratis, a strîns toate cioburile notînd pe ele cu grijă nivelul căruia îi aparţineau, inventînd, în acelaşi timp, săpătura stratigrafică, stratigrafia comparată şi ceramologia. Arheologul american F.J. Bliss a urmat lui Petrie la Lakiş, pînă în 1894, epocă la care, împreună cu arhitectul său A.C. Dickie, s-a instalat la Ierusalim, unde a făcut lucrări pînă în 1897. El a întreprins după aceea explorarea a patru *tell*-uri de la Sephela în Iudeea, cu colaborarea irlandezului R.A.S. Macalister (m. 1953).

Săpăturile de la Lakiş au marcat începutul marilor săpături în Levant. Între 1902 şi 1909, Macalister a explorat Gezer. În 1901, ebraistul austriac Ernst Sellin a condus o misiune organizată de Deutsche-Orient-Gesellschaft, pe staţiunea de la Taanak, lîngă Megiddo; săpătura a continuat pînă în 1904 şi, între timp, Schumacher, care săpase cu Sellin, a fost însărcinat să exploreze chiar staţiunea de la Megiddo, continuînd pînă în 1905.

Toate aceste săpături, în ciuda amplorii staţiunilor, au fost realizate cu un personal restrîns. Abia în 1907, odată cu săpăturile germane de la Jericho (Ierihon), conduse de Sellin şi Carol Wakinger, publicate în 1913, precum şi în 1908, odată cu săpăturile americane de la Sebastia (Samaria), conduse de egiptologul G.A. Reissner, D.G. Lyon şi C.S. Fisher, au început marile cercetări, săvîrşite cu un personal numeros şi cu mari mijloace financiare. În sfîrşit, în 1909, D. Mackenzie, cel care l-a secondat pe Evans la Cnossos, a săpat Bet-Shemesh, unde a descoperit din abundenţă această ceramică de tradiţie egeeană, botezată pe drept cuvînt, „filistină“ de către H. Thiersch, în 1908.

În afara lumii palestiniene săpăturile erau mai puţin active. În Fenicia, n-a fost realmente explorat, mai mult sau mai puţin sporadic, decît Sidonul, de către Th. Macridy Bey (m. 1943), în 1900, 1901 şi 1909; săpăturile au fost reluate mai dezvoltat în 1914, de către G. Contenau, în co-

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

laborare cu Macridy Bey. În 1892 H. Franberger a publicat un remarcabil studiu despre acropolea de la Baalbek, iar în 1898 germanii au întreprins primele săpături din această așezare; lucrările au fost continuate pînă în 1905, dar raportul de ansamblu n-a fost publicat decît în 1921—1925; în același timp, în 1902, Th. Wiegand și O. Puchstein au efectuat o campanie de săpături la Palmira; campania următoare n-a fost executată decît în 1917 și publicarea n-a fost făcută decît în 1932.

Descoperirea Palestinei preistorice

După primul război mondial, în timpul în care Palestina și Transiordania au fost puse sub mandat britanic, iar Libanul și Siria sub mandat francez, săpăturile arheologice au cunoscut o dezvoltare nemaiîntîlnită, care într-o mare măsură a continuat și după ultimul război.

Din 1866, H. Tristram descoperise silexuri cioplite în valea de la Nahr el-Kelb (fluviul Cîinelui), în Liban. Descoperirile s-au înmulțit apoi și, în 1900, părintele Zumoffen care săpase depozitele arheologice din aceeași vale, a putut să consacre o lucrare epocii de piatră în Fenicia, în timp ce, încă din 1884, Schumacher a studiat dolmenii din Gaulanitida. Dar, în realitate, abia după 1925 a fost descoperită Palestina preistorică. În acest an, F. Turvielle-Petre a săpat cele două grote de la Ouadi el-Amoud, ținînd seama, pentru prima oară, de datele stratigrafice; în grota numită Mougharet es-Zouttiyeh, el a situat un nivel musterian, din care a strîns un fragment de craniu neanderthalian, iar la Mougharet el-Emireh n-a găsit decît un nivel din paleoliticul superior. În 1928, o misiune anglo-americană condusă de Miss D. Garrod și o misiune franceză condusă de R. Neuville (m. 1954), au întreprins săparea diverselor grote, dezvăluind vechimea prezenței omului în Palestina. În cursul acestor cercetări, pe versantul de vest al muntelui Carmel, în grota Văii Mougharet el-Ouad, D. Garrod a descoperit într-un nivel de sedimentare utilaj microlitic identificat anterior

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

în valea de la Natouf şi căruia cercetătoarea i-a dat numele de natufian. Natufianul s-a dovedit unul dintre cele mai vechi utilaje mezolitice. Semnalez încă descoperirea, în cîmpurile kibbutzului Hozorea[446], a unor fragmente de oseminte de pitecantropieni care ar fi astfel mărturia celei mai vechi prezenţe omeneşti în Orientul Apropiat.

Palestina închide şi cîteva din cele mai vechi locuinţe neolitice. La Jericho a avut loc descoperirea celei mai importante. Săpătura din celebra cetate cananeeană a fost reluată, în 1929 de J. Garstang, pînă în 1936, iar în 1952 miss K. Kenyon a întreprins, împreună cu o importantă echipă, o săpătură de mare anvergură care a coborît pînă la cel mai vechi nivel neolitic, din care a fost dezgropată o aşezare din mileniul VII (eventual de la sfîrşitul mileniului VIII, dar datele date de analiza radiocarbonului sînt adesea prea contradictorii, pentru a putea alege cele mai ridicate date care ajung pînă la 8350 ± 200 î.e.n. pentru faza VI a fortificaţiilor din neoliticul A! Datare dată de R. Stuckenrath în Radiocabon V, 1963, pp. 83—103). Din această perioadă preceramică datează celebrul turn, înalt încă de opt metri, şi craniile modelate şi acoperite cu gips. Acestea din urmă nu mai sînt descoperiri unice, de cînd H. de Contenson le-a găsit şi la Ramad, în Sudul Siriei.

Arheologia palestiniană între cele două războaie

Primele mari săpături, de după război, în Palestina, au fost întreprinse între 1921—1933 la Beisan, antica Bet-Shan, de Universitatea din Pennsylvania sub direcţia lui C. S. Fisher, G. M. Fitzgerald şi A. Rowe. Cercetarea a arătat importanţa cetăţii în epoca bronzului recent; egiptenii au fortificat-o pentru a face aici o bază de operaţii. Au fost identificate optsprezece nivele, din care al optsprezecelea urcă pînă în epoca Tell Halaf[447]; în afară de aceasta, au fost aduse la lumină patru temple cananeene, de un mare interes pentru cunoaşterea religiei din Canaan, înainte de venirea evreilor.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

În 1925, Oriental Institute, din Chicago, a reluat sub direcția lui C. S. Fisher, P. L. O. Guy și G. Loud săparea așezării de la Tell el-Muteselim, anticul Megiddo, explorat anterior de către germani. Americanii au încercat să efectueze o săpătură stratigrafică sistematică, proiect care a fost părăsit mai apoi; șantierul a fost închis în 1939, iar la această dată lucrările costaseră un milion de dolari. Stațiunea a dezvăluit o stratigrafie continuă pe douăzeci de nivele începînd din calcolitic (cca 3.300), pînă în epoca recentă a fierului (700—350 î.e.n.).

Interesul săpăturilor conduse între 1929—1938 la Teleitat el-Gasul, de către Institutul Biblic din Ierusalim, sub conducerea părintelui A. Mallon, este de a fi descoperit așezarea tipică pentru calcoliticul palestinian, care a primit numele de gasulian.

Nu putem decît să menționăm cîteva dintre principalele săpături. În 1926—1932, W. F. Albright a condus misiunea americană de la Beit Mirsim, unde succesiunea tipurilor ceramice între nivelul J (bronzul vechi, 2300—2100) și nivelul C2 (bronzul recent, 1350—1200) au fost cu grijă stabilite, ca să poată folosi drept bază de comparație.

Sir F. Petrie a săpat, între 1928—1929, Tell Fara, la sud de Gaza și, de la 1930 la 1934, Tell el-Ajjul, vechea Gaza.

Între 1921 și 1924, săpături engleze la Ascalon sub conducerea lui J. Garstang și W.J. Phythian-Adams. Între 1932 și 1938, expediția Welcome-Marston la Tell ed-Duweir, anticul Lakiș. În 1933—1934, Mme J. Marquet Krause a explorat Ay și de la 1931 la 1935, o expediție engleză, americană și ebraică a reluat săpăturile de la Samaria. În 1936, B. Maisler, pentru Jewish Palestine Exploration Society, a condus săpături, pînă în 1940, la Sheik Abreik, anticul Bet Shearim.

Arheologia siriană

În Siria, activitatea n-a fost mai mică. Primele
 săpături menționate sînt cele ale lui Max Freiherr

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

von Oppenheim la Tell Halaf. Această stațiune, spre gurile rîului Harbur, afluent al Eufratului, a fost sondată de către von Oppenheim în 1899, dar abia în 1911 a întreprins săpături care s-au prelungit pînă în 1913. O nouă campanie a avut loc în 1929. În ciuda numărului mic de campanii care au fost consacrate acestor săpături, importanța mijloacelor folosite a permis o explorare satisfăcătoare care a descoperit, în special, în straturile adînci, o ceramică pictată cu decor geometric și figurativ caracteristică mileniului V; așezarea a dat numele său acestei perioade din Calcoliticul recent.

Primele mari săpături în Siria au fost cele de la Salihiye, anticul Dura-Europos, întemeiat de greci, sub primul rege din dinastia Seleucizilor[448]. În 1920, o misiune americană a făcut un releveu al picturilor, iar în 1922 și 1923 marele savant belgian F. Cumont a condus două campanii de săpături, pe cheltuiala Academiei de Inscripții. Săpăturile au fost reluate în 1929, de către Universitatea din Yale, împreună cu Academia de Inscripții, și au fost efectuate, pînă în 1937, zece campanii. În colectivul științific, adesea reînnoit, și condus de savanți americani, se numără francezi cum sînt contele du Mesnil du Buisson, belgieni ca F. Cumont, germani ca A. von Gerkan, ruși ca Rostovțev: admirabil exemplu de colaborare internațională.

În ciuda interesului lor, nu putem decît să cităm două campanii de săpături, conduse în 1928, de F. Thureau-Dangin, părintele Barrois de la Institutul Biblic, M. Dunand și asiriologul belgian G. Dossin, la Arslantaș, anticul Hadatu; în 1929—1931, aceeași echipă, fără părintele Barrois, a săpat așezarea vecină de la Tell Ahmar (anticul Til Barsip din textele asiriene). În aceeași regiune pe Eufratul de sus, M. E. L. Mallowan și soția sa, mai cunoscută sub numele de Agatha Christie, au săpat Șagar Bazar (1935—1937) și Tell Brak (1937—1939).

Cu toate că toate aceste așezări aparțin zonei mesopotamiene, geografia politică actuală le-a pla-

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

sat în teritoriu sirian, pe atunci sub control francez. Pe coaste, sau spre Oronte se poate cita misiunea daneză care a săpat Hama, între 1931 și 1938, sub direcția lui H. Ingholt și G. Kyle; săpăturile conduse între 1921—1922 de către M. Pezard, la Tell Nebi Mend, însuși Cadeșul antic; cele de la Mișrife-Catna, conduse în 1924 și 1927—1929 de către du Mesnil du Buisson; sondajele lui E. Forrer, în 1934, la Calaat er-Rus și la Tell Sukas, pe coasta siriană; sondajele lui R. Braidwood, de la Oriental Institute din Chicago, la Tabbat el-Hamman și la Tell Simiriyan, în 1938.

Printre ultimele cercetări, mai semnalăm explorarea regiunii Palmirene și a munților Djebel Bișri, efectuată în 1966 de Universitatea din California; unul dintre scopurile acestei cercetări era căutarea mărturiilor epocii bronzului în această regiune deșertică. Au fost explorate la suprafață șaptezeci de stațiuni. Dacă, în sfîrșit, resturile mileniului II s-au dovedit aproape inexistente, perioadele preistorice și mai ales paleoliticul, s-au aflat reprezentate din belșug, în special paleoliticul mijlociu, ilustrat de un musterian de tehnică levalloisiană.

Byblos, Ugarit și Mari

În același timp, săpăturile cele mai importante și cele mai remarcabile sînt cele de la Byblos, de la Ugarit și de la Mari.

Între 1921 și 1924 Pierre Montet a condus patru campanii de săpături la Djebail, Byblosul grecesc. Rezultatele celor patru luni de lucru, repartizate în cele patru campanii, au fost degajarea a două sanctuare contemporane Imperiului Vechi egiptean (în jur de 2500 î.e.n.), a unei necropole regale datată din vremea dinastiei XII egipteană (sec. XIX—XVIII), a unei necropole preistorice, a unor construcții din epoca romană.

Egiptolog de formație, Montet a fost, în special, interesat de influențele egiptene în vechea metropolă feniciană, iar lucrările sale s-au resimțit de punctul său de vedere de filolog; în adevăr,

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

cercetătorul nu s-a lăsat stînjenit de cercetări stratigrafice, așa cum n-a făcut-o la Tanis, și istoria Byblosului ar fi rămas foarte fragmentară, dacă succesorul său în această stațiune, Maurice Dunand, n-ar fi efectuat acolo săpături stratigrafice care ne-au permis să cunoaștem satisfăcător evoluția istorică a stațiunii, din neoliticul vechi și pînă în perioada romană, adică pe o durată de mai mult de 5 500 de ani. M. Dunand a săpat stațiunea din 1926 pînă în 1936 și și-a reluat explorarea din 1948 pînă în 1959.

Descoperirea, în 1933, de niște arabi a unei statui mutilate, la Tell Hariri, în apropiere de Eufrat, a fost originea, în același an, a primelor săpături efectuate în stațiune, de cercetători din misiunea de la Larsa, rămași disponibili în urma unor tulburări survenite în Irak. Toată lumea știe cum directorul misiunii, André Parrot, a dezgropat în șase campanii, între 1933 și 1938, orașul sumerian Mari, a cărui istorie a trasat-o începînd de la perioada protoistorică (Djemdet-Nasr[449], spre 3100) pînă în epoca partă, la începutul erei noastre. A 7-a campanie a avut loc în 1951—1952 și, începînd din această epocă, savantul conservator al Muzeului Louvre a continuat explorarea stațiunii. Textele și monumentele dezgropate la Mari sînt printre cele mai prețioase pentru cunoașterea istoriei Mesopotamiei, în mileniile III și II. Dar fără îndoială că „tezaurul" acestor săpături rămîne palatul de la sfîrșitul mileniului III, incendiat de Hammurabi, care a dezvăluit o arhitectură tipică pentru vîrsta de aur a Sumerului, cu admirabile picturi murale.

Ca și săpăturile de la Byblos și de la Mari, cele de la Ugarit reprezintă un exemplu de explorare înțeleaptă și meticuloasă, lucrare de lungă durată, începută în 1929 și care se continuă mereu, cu aceeași încăpățînare.

În 1928, a fost descoperit, datorită întîmplării, un mormînt cu boltă în retrageri succesive la Minet el-Beida (Portul Alb), pe coasta septentrională a Siriei. Mormîntul conținea ceramică cipriotă și miceniană. În urma acestei descoperiri, marele

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

savant care a fost René Dussaud a propus Academiei de Inscripţii să trimită o misiune care să întreprindă săpături la Minet el-Beida. Claude F.A. Schaeffer a fost desemnat pentru a lua conducerea acestei misiuni. Născut la Strassbourg, în 1898, agregat (Master of arts) de la Universitatea din Oxford, profesorul Schaeffer s-a evidenţiat prin remarcabile cercetări privind preistoria pădurii de la Haguenau, în Alsacia. În 1929, C. Schaeffer a început prima campanie de săpături la Minet el-Beida, în colaborare cu G. Chenet, lîngă mormîntul descoperit în anul precedent. El a efectuat sondaje în staţiunea vecină Ras Shamra, unde săpături mai mari n-au fost întreprinse decît în anul următor. Totuşi, încă de la prima campanie de săpături, arheologii au descoperit o serie de tablete de argilă, scrise în cuneiforme alfabetice. În anul următor scrierea a fost descifrată simultan de Charles Virolleau şi părintele Dhorme, directorul Institutului Biblic din Ierusalim, şi de specialistul german în semitică, Hans Bauer. Limba era feniciana, foarte apropiată de ebraică, motiv pentru care descifrarea şi lectura textului s-a putut realiza atît de repede fără ajutorul unei inscripţii bilingve. În curs de unsprezece campanii, care s-au succedat pînă în 1939, au mai fost dezgropate un mare număr de tablete, aducînd cele mai preţioase cunoştinţe asupra limbii vorbite în Fenicia, în sec. XIV î.e.n., precum şi asupra miturilor şi credinţelor religioase ale fenicienilor.

Săpăturile au fost reluate în 1948 (campania XII). În cursul campaniilor XVIII şi XIX (1954—1955), profesorul Schaeffer, împreună cu colaboratorii săi A. Kuschke, H. de Contenson şi J.C. Courtois care, începînd de la această dată, a rămas colaboratorul lui Schaeffer la Ras Shamra, ca şi la Enkomi, a făcut patru sondaje pînă la o adîncime de mai mult de 17 m, descoperind nivelele din neoliticul preceramic (Ras Shamra V 6), datate cu C 14 din 6414 ± 101 î.e.n.; Ras Shamra apare astfel drept cea mai veche aşezare din Levantul maritim. Explorată de mai bine de patru-

 zeci de ani, cu o întrerupere între 1940 şi 1964,

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

Ras Shamra rămîne un model în ceea ce privește metoda de săpătură și de publicare și, în același timp, rămîne singura cetate siriană săpată sistematic, iar descoperirile făcute au schimbat în întregime concepția noastră cu privire la lumea feniciană în epoca bronzului, cînd această lume apare ca un pod aruncat între lumea egeeană și lumea anatoliană, pe de o parte, între lumea egeeană și lumea egipteană și cananeană, pe de altă parte.

De la sfîrșitul celui de al doilea război mondial, evenimentele politice nu au împiedicat ca săpăturile să se înmulțească. În mica sa lucrare, *Cheie pentru arheologie*[450], A. Parrot a citat un mare număr la care se pot adăuga misiunile care s-au succedat la Palmira, săpăturile de la Pella, (numele grecesc al localității semitice Pihilum), de către școala americană de la Ierusalim (American School of Oriental Researches)[451], acelea din orașul neolitic de la Mureybat, de către Oriental Institute din Chicago, stațiunea fiind condamnată să dispară după construcția unui baraj de acumulare a apelor, pe Eufrat, proiectat de către guvernul sirian; sau încă săpăturile italiene de la Caesareea, sau săpăturile israeliene de la Avdat, în deșertul Neghev. Această ultimă așezare era un oraș caravanier nabateean și aparține, într-o oarecare măsură, descoperirii arheologice a Arabiei, despre care nu vom putea spune decît cîteva cuvinte.

Arabia Petraea (Petrensis) și Arabia Deserta

William Gifford Palgrave a rămas celebru prin lucrarea sa *Un an de călătorii prin Arabia centrală*[452], călătoria sa desfășurîndu-se în cursul anilor 1862—1863. În capitolul relativ la drumul parcurs între Hayel (Hail) și Bereydah (Bureida) se laudă cu o mare descoperire arheologică: cercuri de menhiri pe care le-a văzut la Eyum, în timp ce i s-au semnalat altele spre Ras el-Henakiah la frontiera cu Hedjazul. S-a dovedit, după aceasta, că aceste monumente megalitice n-au existat decît

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

în imaginația lui Palgrave, ceea ce pune la îndoială realitatea călătoriei sale prin Arabia.

Mai interesantă este călătoria efectuată de către Charles M. Doughty, de la 1875 pînă la 1878, de la Moab, în Iordania, pînă la Mecca și Djeddah, trecînd prin Arabia Petraea și Nejd. Voluminoasa lucrare *Travels in Arabia Deserta*[453], după care s-a publicat, în 1908, o prescurtare, în două volume, *Wanderings in Arabia*[454] este bogată în informații asupra unei lumi încă mai puțin cunoscute. El a trecut prin Teima, despre care a spus cîteva cuvinte cu privire la orașul antic, și mai ales prin Medain Salih, la sud-est de Teima. Cu o grijă specială, el a făcut desene după mormintele din valea de la Medain Salih și a copiat douăzeci și două de inscripții; acestea din urmă au fost publicate și traduse de către E. Renan, în timp ce marchizul de Voguë și P. Berger au făcut un studiu al monumentelor și al stațiunii (lucrări publicate în apendice la *Wanderings in Arabia*).

Prima mare misiune arheologică în Arabia Deserta a fost aceea a călugărilor dominicani Janssen și Savignac. În cursul unei prime misiuni, în 1907, ei au studiat în special Medain Salih, iar după aceea, în a doua misiune, în 1914, s-au dus la El Ela, Hegra, Teima. Medain Salih a fost din nou studiat în februarie 1965, de C. Benett și de geologul american Th. C. Bager. Medain Salih este antica Hegra; centru caravanier pe drumul care lega Petra cu Arabia de sud, orașul a fost ocupat în sec. II î.e.n. de către arabii lihianiți, pînă ce nabateenii au întărit-o, un secol mai tîrziu, ca ultima lor cetate spre sud. Numeroasele puțuri găsite relevă importanța agriculturii în această regiune, actualmente deșertică. Au fost săpate și alte stațiuni ale nabateenilor ca: altarul de pe înălțime al zeiței Allat de la Djebel Ramm, la N-E de Golful Accaba, sau acela de la Hirbet et-Tannur, dezgropat în 1937, de către Nelson Glueck, la sud de platoul arabic. Așezarea cea mai importantă rămîne fără îndoială Petra. După Burckhardt, stațiunea a fost vizitată și cercetată de mai multe ori, dar abia în 1929 au început primele

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

mari lucrări de dezvelire, odată cu expediția condusă de G. Horsfield; începînd din această vreme misiunile engleze și americane n-au încetat să se înmulțească, Philip C. Hammond fiind directorul ultimelor misiuni americane. Se cuvine să mai semnalăm descoperirea recentă a lui D. Kirkbride, publicată în 1969, a unui sanctuar preislamic la Riskeh, în timpul unei expediții de explorare arheologică a anticului Madian, la est de Sinai. Sanctuarul consistă dintr-un mare cerc de pietre, înconjurat de cairn-uri funerare[455]. Interesul descoperirii rezidă în marele număr de monumente funerare de tipul statuiei-menhir, în care trăsăturile figurii omenești și membrele sînt gravate în piatră; se pot recunoaște figuri de bărbați și de femei, iar descoperitorul crede că este vorba de reprezentarea membrilor decedați ai diferitelor familii ale tribului care primeau ofrande cu prilejul unor pelerinaje anuale.

Nu ne vom opri deloc asupra arheologiei Arabiei centrale care rămîne în stadiul de schiță în ceea ce privește perioada preislamică, în ciuda interesului deosebit pe care îl prezintă, în ele însele, orașele ca Medina, Yatthriba preislamică încă de mult menționată de textele asiriene, și Mecca, cetatea coreișiților din epoca lui Mahomed și, încă de pe atunci, important centru religios. Nu putem să nu cităm călătoriile efectuate de H.St.J. Philby în 1936—37 și expediția arheologică pe care același savant a condus-o, în 1951—1952, în aceeași regiune, în colaborare cu belgianul G. Ryckmans, unul dintre cei mai buni specialiști în Arabia preislamică. Ei au adus de acolo, în special, numeroase inscripții thamudeene; textele thamudeene făcuseră, încă mai demult, obiectul unui studiu al lui A. van den Branden de la Universitatea de la Louvain; lucrările explorării Ryckmans-Philby demonstrează că acești thamudeeni, despre care se vorbește de mai multe ori în Coran, nu erau sedentari din regiunea Hadjar, la nord de Hedjaz, ci nomazi care serveau de legătură între Dedaniți la nord și Sabeeni la sud. Este adevărat că atribuirea acestor inscripții thamudeenilor localizați

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

în regiunea Hadjarului, de către Abul-Feda, rămîne încă foarte contestată.

Arabia Fericită

Yemenul și Hadramutul au păstrat întotdeauna un oarecare aer misterios și un prestigiu exotic, încă din antichitate, cînd grecii și romanii vedeau în ele Arabia Felix — Arabia Fericită —, opusă Arabiei Deserta (Nefud, Nedjed și Hedjaz) și Arabiei Petraea la nord care își datora numele orașului Petra. Fără îndoială este o regiune vastă, unde arheologia poate face unele dintre cele mai rodnice descoperiri, în măsura în care unele circumstanțe nu vor opune adevărate bariere cercetărilor.

Primele descoperiri arheologice se datoresc ofițerilor vasului britanic *Palinurus*, trimis în Marea Roșie ca să efectueze relevee cartografice, între 1831—1843. Încă din 1831, căpitanul Carless a relevat o primă inscripție. Doi ani mai tîrziu medicul H. T. Carter a studiat ruinele unui port antic la Hor Rori. În 1834, un ofițer de pe *Palinurus*, J. R. Wellsted, însoțit de alt ofițer, Ch. J. Cruttenden au vizitat ruinele de la Hisn al-Ghorab pe coasta Hadramutului, a cărei descriere o dă în *Jurnalul Societății Asiatice* din Bengal[456] și a publicat mai multe inscripții despre care a crezut că sînt etiopiene. În anul următor au putut vizita ruinele de la Nakab al Hajar. În 1836, Cruttenden, întovărășit de alt ofițer, J. C. Hulton, a ajuns la Sanaa.

În același an, Paul-Emile Botta, trimis în misiune de Muzeul de Istorie Naturală, a efectuat o expediție în Djebel Saber, unde a descoperit ruinele unei fortărețe. Regăsim, de asemenea, numele lui F. Fresnel, al cărui titlu de glorie a fost de a fi încurajat și ajutat pe Th. Arnaud, francez în serviciul lui Mehmet Ali, în sarcina pe care el și-o fixase: să ajungă la Marib, capitala regatului Saba. Deghizat în arab, Arnaud, urmînd o caravană, a ajuns la Marib în 1843 și a dat o descriere a vechii cetăți, după care a făcut și cîteva schițe.

În aceeași călătorie, a putut vizita ruinele de la

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

„Haribah" (Ruinele), care nu sînt altceva decît Sirwah, al doilea oraş din regatul Saba. Staţiunea n-a fost identificată decît în 1884, de Edouard Glaser şi studiată în special, împreună cu Marib, în 1950, de către arheologul egiptean A. Fakhry (*An arheological Journey to Yemen*[457], Cairo, 1952).

Între călătoria lui Arnaud, în 1843, şi anul 1871, lucrările şi cercetările lui W. Gesenius, E. Rödiger, S. B. Haines, H. J. Carter, H. von Ewald, J. Gildemeister, A. de Wrede, Rüppel, de Longpérier, Munzinger, de Maltzan au făcut să progreseze cunoaşterea civilizaţiilor Arabiei de sud. Totuşi, abia în 1871 s-a putut declara că limba şi alfabetul sabean sînt complet descifrate, rezultate datorite în special lui Osiander, Praetorius şi Halevy. La sfîrşitul anului 1871, J. Halevy a trimis la *Journal Asiatique*[458] un memoriu care n-a fost publicat decît în 1873 şi 1874, după publicarea altor două lucrări ale aceluiaşi autor: *Inscripţii sabeene*[459] şi *Raport asupra unei misiuni arheologice în Yemen*[460]. În acest memoriu, intitulat *Studii Sabeene*[461], Halevy studiază 43 de inscripţii publicate încă mai de mult de Osiander, la care a adăugat diverse inscripţii noi, constituind primul corpus de inscripţii sabeene, în număr de 97. În acelaşi timp, germanul F. Praetorius a publicat, la Halle, mai multe memorii asupra aceluiaşi subiect; deosebirile de interpretare, au dat loc unei controverse între cei doi savanţi, în care morga lui Praetorius i-a făcut destul de mult rău. În tot cazul, începînd de la această dată, filologia sabeană şi himyarită, auxiliar al arheologiei, era constituită. Începînd de la această epocă inscripţiile sudsemitice au fost reunite în *Corpus Inscriptionum Semiticarum*, pus în lucru de către Renan şi în *Repertoriul de epigrafie semitică*[462], tomurile V—VII; aceste inscripţii, acum numeroase, sînt redactate în limbi înrudite, exprimate prin alfabete analoage: sabeana pentru grupul sud arabic şi thamudeana pentru cel nord-arabic, în special regiunea de la Madain Salih şi Teima; dedanita în regiunea El Ela, care a fost înlocuită

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

în urmă de către lihyanită, limbă foarte apropiată de araba clasică, care, la rîndul ei, nu este decît dialectul vorbit în Hedjaz, sec. VI; în sfîrşit safaitica, răspîndită în regiunile deşertice din sud-estul Siriei.

Călătoriile în Yemen s-au înmulţit în sec. XX; între acestea explorările lui Hans Hellfritz, *In regatul Saba*[463] şi expediţia lui François Balsan în *Ţara Vidului*[464], sînt cele mai renumite. Dar expediţiile arheologice rămîn, totuşi, puţin numeroase, ca şi publicaţiile privind istoria şi arheologia Arabiei de sud; primele mari săpături sînt cele din templul de la Hücca, în 1927—1928, ale lui C. Rathjens şi H. von Wissmann, templu datat din sec. II î.e.n. În 1940, Miss Caton Thompson, asistentă de epigrafie a profesorului C. Ryckmans, a săpat templul Lunei la Hureida, în Hadramut. Printre lucrările efectuate înainte de ultimul război, se cuvine, de asemenea, să semnalăm pe acele ale lui F.V. Winnett care a studiat inscripţiile lihyanite şi thamudeene (1937) şi a efectuat cercetări despre mineenii din Arabia de sud, precum şi publicarea *Manualului de arheologia Arabiei antice (Handbuch des Altarabischen Altertumskunde*) a lui D. Nielsen, la care a contribuit şi F. Hommel.

Dacă războaiele care au sfîşiat Yemenul în cursul ultimilor ani au fost defavorabile tuturor prospecţiunilor arheologice, anii de după război au cunoscut numeroase cercetări. În 1944—1945 Mohamed Tawfiq, de la Universitatea din Cairo, a cercetat Jôf (vechiul Ma'in) făcînd numeroase fotografii şi relevee ale staţiunilor. În colaborare cu Halil Yehya, specialist egiptean în arheologia Arabiei de sud, a publicat în 1951, în cadrul colecţiei create de către Ch. Kuentz, pe atunci director la Institutul francez din Cairo, o lucrare despre *Monumentele de la Ma'in*[465], cu numeroase inscripţii provenind de la Qarnaw, capitala Ma'in-ului.

„American Foundation for the study of Man"[466] a pus pe picioare cea mai mare expediţie arheologică în Yemen, sub direcţia lui Wendell Phillips. În 1950—1951, a săpat Timna', iar în 1952,

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

Marib. La Timna' un sondaj făcut de către G. van Beek, a precizat două nivele A și B, datate din sec. VII și VI î.e.n., la Marib, săpătura cea mai importantă rămîne aceea a templului Lunii, condusă de Frank P. Albright, cu R. Carmean ca director de șantier și Albert Jamme ca epigrafist. Templul, constituit dintr-o mare incintă ovală, este precedat de o mare sală de intrare dreptunghiulară, închizînd o colonadă și prevăzută cu porți monumentale. O mare inscripție a dezvăluit numele templului, Awwan, precum și numele zeului căruia îi era dedicat, zeului Lunii, Ilumcuh, căruia se pare că-i era consacrat taurul (Thor). Aceste săpături au fost de cel mai mare interes pentru cunoașterea religiei sabeene, în timp ce cercetările de la Haram Bilqis, lipsite de stratificare au fost mai puțin rodnice. În sfîrșit, aceeași expediție a efectuat cercetări la Beihan, în statul vecin Qataban.

Pentru a încheia acest capitol despre arheologia Arabiei țin să semnalez aportul, în acest domeniu atît de pasionant dar atît de neglijat, al Universității din Louvain și al savanților belgieni G. Ryckmans și al nepotului său, Jacques Ryckmans, A. Jamme, Jaqueline Pirenne. În Franța, Maxim Rodinson, profesor la École des Hautes Études, este unul din rarii specialiști în acest vast domeniu, care rămîne încă să fie explorat.

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

X. CERCETĂRI ARHEOLOGICE ÎN ITALIA

Lucrări diverse în prima jumătate a secolului XIX

Italia este probabil regiunea din lume cel mai mult săpată; astfel, în timpul primelor cinci decade ale sec. XIX, cînd abia începeau săpături timide în Europa, în Egipt și în Orientul apropiat, activitatea arheologică era, încă de pe atunci, mare, în Italia. În Campagna, săpăturile de la Herculanum și Pompei au continuat în mod normal și se întreprind săpături la Pozzuoli, anticul Puteoli. Încă din 1750, se făcuseră săpături pe locul pe care se credea că era situat templul lui Serapis, în urma descoperirii unei statui a acestei divinități. Săpăturile au fost reluate între 1809—1816; despre aceste săpături, napolitanul Di Jorio a făcut un memoriu, în timp ce arhitectul francez Caristie publica arhitectura și reliefurile; s-a adeverit, mai apoi, că acest ansamblu monumental inundat de ape de infiltrație, nu era altceva decît piața antică *(macellum)*. În 1839, arhitectul Bonucci, care condusese săpăturile de la Herculanum, între 1826 și 1837, a întreprins explorarea amfiteatrului de la Pozzuoli pînă în 1845, dată la care Ruggiero, alt arhitect, l-a înlocuit; săpăturile n-au fost întrerupte decît în 1885.

În regiunea Romei, începînd din 1800, Papa Pius VII a ordonat o primă săpătură la Ostia, sub direcția lui Petrini, iar în 1851 s-a început

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

explorarea necropolei de la Palestrina, anticul Preneste. S-au deschis numeroase morminte, în special pe terenurile aparținînd principelui Barberini. În 1859, săpăturile conduse de P. Cicerchia, iar apoi de părintele Garucci, au luat un aspect mai științific. Descoperirile cele mai originale ale acestor săpături sînt, fără îndoială, acele cutii cilindrice sau elipsoidale de bronz, gravate cu scene vii, care se numesc ciste și nu erau altceva decît niște cutii în care femeile își închideau instrumentele de toaletă și fardurile.

În Etruria, în 1828, un bou a spart cu coarnele bolta unui cavou funerar de unde s-au scos vase sparte. Principele Lucien Bonaparte, proprietarul terenurilor învecinate, ordonă săpături, strîngînd peste două mii de vase în mai puțin de un an; o inscripție, găsită în 1835, confirma că săpăturile se aflau în ruinele anticului Vulci. Înainte de 1880, a început astfel explorarea Volterrei și a Tarquiniei, pe atunci numită Corneto; despre picturile de aici părintele Forlivosi publicase, încă din 1756, o lucrare; Chiusi și Cervetri, anticul Caere, asupra căruia, în 1836, Visconti publicase o primă lucrare, urmată, în 1838, de o nouă lucrare a lui Canina; și, de asemenea necropolele secundare de la Bomazzo, de la Bieda, de la Norchia și de la Castel d'Asso; tot în 1840 a fost descoperit celebrul mormînt al Volumniilor, în apropiere de Perugia.

„Summa" arheologiei etrusce din această perioadă se găsește în lucrarea lui George Dennis, consul al Marii Britanii în Italia, *The Cities and Cemeteries of Etruria*[667], apărută în 1848, în timp ce, încă de la 1820—1826, apăruse altă „summa" a artei etrusce a lui F. Inghirami (m. 1846), *Monumenti etruschi e di etrusco nome*[468], în 10 volume.

Gustul cercetării arheologice, în Italia, a fost încurajat de către Societatea Hiperboreenilor, întemeiată în 1823 și care, în 1829, a devenit Institutul de corespondență arheologică (Istituto di Correspondenza Archeologica). De acest Institut, de fundație germană dar care a primit curînd și

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

numeroşi savanţi italieni, este legat şi numele lui Friederich E. Gerhard (1795—1867). Colaborator al lui Boeckh la *Corpus Inscriptionum Graecarum*, a călătorit de la 1819 pînă la 1826 în Franţa şi Italia, unde s-a şi stabilit şi a organizat noul Institut de Corespondenţă Arheologică. În 1840 el a făcut să apară prima ediţie a unei culegeri de vase etrusce, iar în 1848 a întemeiat *Archaeologisches Zeitung*[469]. În 1860, i-a urmat lui Bunsen ca secretar general al Institutului de Corespondenţă Arheologică. Lucrările sale cele mai importante sînt o culegere de oglinzi etrusce, *Etruskische Spiegel*[470] (Berlin 1839—1867, 4 volume, 430 planşe) şi *Auserlesene Griechische Vasenbilder*[471] (Berlin 1840—1858, 4 volume, 330 planşe) în care a demonstrat că vasele cu figuri din mormintele etrusce nu erau de origine etruscă ci de origine greacă.

Săpăturile de la Roma

În 1847 au fost întreprinse săpături la picioarele Palatinului, din iniţiativa ţarului Nicolae I; s-a descoperit, pentru prima dată, incinta Romei primitive numită de către cei vechi *Roma Quadrata* (Roma Pătrată), ridicată după planul ortogonal cerut de regulile rituale ale augurilor. P. Rosa a descoperit alte părţi ale acestei incinte, pe Palatin, şi în special celebra „porta Mugonia" dintr-o epocă mai recentă. Cea mai veche Romă nu a fost găsită, totuşi, decît de săpăturile lui G. Boni (m. 1925), în necropola din For, între 1903 şi 1906, şi de D. Vaglieri (m. 1913), pe Palatin, în regiunea scărilor lui Cacus, unde se găsea satul Germal. Vaglieri a descoperit podelele unor colibe dreptunghiulare şi ovale şi morminte cu puţ şi groapă, în care cioburile de vase villanoviene au permis să se dateze în sec. IX şi VIII î.e.n. primele morminte şi în sec. VII şi VI cel de al doilea nivel. În For, la picioarele Esquilinului, Boni a descoperit morminte de incineraţie din prima epocă a fierului, în care cenuşa era păstrată în urne-colibe, şi morminte de inhumaţie, datate din sec. VII

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

î.e.n., cu ajutorul fibulelor și al vaselor protocorintiene.

Săpăturile lui Pietro Rosa pe Palatin au fost întreprinse din inițiativa lui Napoleon III, care a cumpărat de la regele Neapolului grădinile Farnese, pe Palatin. Rosa era în acea vreme un arhitect cu renume, care a fost desemnat de împărat să întreprindă aceste săpături.

De la începutul secolului, numeroase săpături fuseseră efectuate în diverse puncte ale Romei și lucrări de sinteză fuseseră, încă de pe atunci, publicate, în special de către L. Canina (m. 1856), autorul lucrărilor *Architettura antica*[472], în 9 volume, și a unei lucrări despre *Edifici di Roma*[473] (1852); totuși, săpăturile lui Rosa reprezentau primele explorări sistematice ale unui ansamblu arhitectural la Roma. Cele mai marcante descoperiri ale lui Rosa au fost, în 1869, aceea a casei atribuită Liviei, soția lui Augustus, cu încîntătoarele sale picturi murale.

În 1870, Italia a cumpărat de la Napoleon III grădinile Farnese, dar Rosa a încetat să mai sape aici; fusese tocmai numit superintendent al săpăturilor din Roma și din regiunea acesteia, post creat chiar atunci și s-a apucat imediat de săpături în For. De asemenea, tot o săpătură exhaustivă a fost întreprinsă și încurajată de către Fiorelli, numit în postul nou creat de director general al antichităților Italiei; acesta se distinsese preluînd săpăturile de la Pompei, în 1860 și dîndu-le o nouă pornire prin modul rațional în care le-a condus.

Nu putem să nu semnalăm adevărata descoperire a catacombelor de către G. B. Rossi. Acestea, sînt în realitate cimitire, cu excepția celei a Sfîntului Sebastian, vizitate de către pelerini pînă în sec. IX, apoi uitate. Din secolul XVI umaniștii „amorezați de antichitate și investigatori ai antichității" (*antiquitatis prescentatores et amatores*), ca Pomponius Laetus, țineau reuniuni secrete în catacombe, al căror drum îl regăsiseră. În 1578, unele dintre ele au fost oficial regăsite, iar Bossio s-a apucat să le studieze. Tot

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

G. B. de Rossi (m. 1894) şi-a consacrat lungi ani explorării catacombelor, printre care cimitirul lui Calixtus — găsit mulţumită unui itinerar antic, descoperit la Salzburg în 1777 — şi care este cel mai important, cu cinci etaje care ajungeau, în sol, pînă la nivelul apei. Rezultatul acestor cercetări a fost comunicat într-o monumentală lucrare în 3 volume *Roma Sotterranea Cristiana,* editată între 1864 şi 1878.

Deşi este vorba mai mult de istorici, decît de arheologi, nu putem părăsi Roma, centru al unuia dintre cele mai uimitoare imperii care au existat vreodată, fără să cităm numele celor trei oameni care au marcat cel mai adînc studiile romane, prin personalitatea lor: germanul Theodor Mommsen (1817—1903), italianul Ettore Pais (m. 1939), francezul Jérôme Carcopino (n. 1882).

Imprejurimile şi sudul Romei

Staţiunea cea mai importantă din împrejurimile Romei este vechiul său port, Ostia. În 1826, un arhitect francez, Gilbert, studia templul atribuit lui Iupiter, care era monumentul cel mai vizibil şi mai bine conservat; este dovedit acum, că acest templu era Capitoliul dedicat Triadei Iupiter, Iunona şi Minerva, situat în partea de nord a Forului; în jurul acestui monument fuseseră practicate săpăturile din 1800. În 1855, Pius IX a însărcinat pe C. L. Visconti să întreprindă săpături sistematice. Lucrătorii erau ocnaşi, iar ideea de a întrebuinţa condamnaţi, în epoca noastră atît de inactivi, merită să fie notată. Visconti a început, în mod raţional, prin a dezveli Via Ostiensis pe care se ajungea în oraş venind de la Roma, apoi şi-a îndreptat cercetările la nord de oraş, pe malul Tibrului. În acelaşi timp, Canina şi apoi Lanciani făceau cercetări pe malul drept al Tibrului, unde au localizat şi au ridicat planurile staţiunii Porto, portul construit de Claudiu şi Traian, Ostia însăşi nefiind niciodată un port maritim, iar înnisiparea gurilor Tibrului îndepărtîndu-o de mare.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

Ostia a fost din nou neglijată de guvernul italian, pînă la reluarea săpăturilor în 1909. Ele au fost în sfîrşit efectuate aproape regulat şi într-un mod ştiinţific de către G. Calza, secondat la început de D. Vaglieri şi R. Paribeni, pe urmă de G. Becati, H. Bloch, I. Gismondi. Lucrările de săpături şi de restaurare continuă încă, iar în prezent Ostia este o cetate antică bogată şi laborioasă pe care arheologia a redat-o vieţii în cea mai mare parte.

Opusă Ostiei, la picioarele munţilor Albani, regiunea Tivoli n-a putut să nu atragă arheologii. Vilele romane din jurul Tibrului, Tivoli antic, sînt numeroase, cel mai celebru rămînînd ansamblul monumental numit Villa lui Hadrian, înălţată în sec. II de acest mare principe. Jefuită începînd din sec. XV, în secolul următor, arhitectul napolitan Pirro Ligorio, care s-a evidenţiat contrafăcînd volume întregi de inscripţii false, a fost primul care a studiat villa şi care i-a ridicat planul. Celebrul Piranesi l-a urmat pe acest drum. În 1827, Nibby a publicat o *Descrizione della Villa Adriana*[474]; dar jefuirea statuilor şi obiectelor n-a continuat mai puţin, pînă cînd guvernul italian nu şi-a asigurat stăpînirea terenului şi a organizat primele săpături, în 1870. Din această vreme săpăturile au continuat mai mult sau mai puţin regulat. Din 1950, săpăturile conduse în sectorul Canope de către P. Romanelli au permis descoperirea unei mari cantităţi de statui de stil elenistic sau copii după originale greceşti: Silen, Tibrul şi Nilul, şi mai ales cariatide imitînd pe cele de la Erehteionul atenian, dispuse în jurul unui mare bazin care evoca canalul ce lega Alexandria de Canope, oraşul de plăceri al capitalei Egiptului lagid şi roman.

Între 1845 şi 1865 regiunea situată la sud de Roma a început să fie pe larg descoperită. P. Rosa a identificat Labicum cu Monte Compatri şi, la Albano a explorat vila lui Domiţian. Săpăturile de la Tusculum au dat statui iar apoi, aici au fost dezgropate, de asemenea, teatrul şi mai multe vile; am şi citat săpăturile de la Prae-

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

neste. La Antium (Anzio), unde pe urmă s-a dezvelit villa lui Nero, s-a găsit un grup statuar reprezentînd pe Hercule și Cerber. Mai la sud, la Terracina, s-au dezgropat, în 1846, pavajul de lespezi al vechiului For sub o piață modernă; în 1953, s-a găsit un sarcofag roman cu reliefuri. În același timp, P. Garucci a studiat ruinele de la Ferentino, unde a semnalat zidăria ciclopică a zidurilor care susțin catedrala romanică, situate sub ziduri romane.[475]

În aceeași regiune, în 1931—1933, A. Adriani a efectuat săpături în celebra stațiune Minturnae unde a regăsit, între altele, sanctuarul primitiv al Auruncilor, din sec. V, și teatrul. Cea mai celebră dintre descoperirile din această regiune rămîne fără îndoială aceea făcută de G. Jacobi, în 1957, în grota zisă a lui Tiberiu, între Sperlonga și Terracina. Aici s-au descoperit numeroase statui de marmură, de origine greacă, printre care un Ganimede răpit de vultur, și mai ales fragmente dintr-un tors și dintr-un șarpe, precum și o inscripție dînd numele Athenodoros, fiul lui Agesandros, Agesandros, fiu al lui Panias și Polydoros, fiul lui Polydoros, care sînt sculptori rodieni și cărora li se atribuie celebrul grup Laocoon. S-a crezut, la început, că s-a găsit originalul Laocoon-ului de la Vatican, dar pare mai degrabă că este alt grup, poate tot un Laocoon de concepție diferită, datorit dălții acestor trei maeștri din Rodos.[476]

Etruscii

Săpăturile etrusce după 1840 n-au făcut decît să continue lucrările începute încă din zorii secolului și chiar mai demult. În capul listei marilor exploratori ai lumii etrusce trebuie plasat Alessandro François (1796—1857), al cărui nume rămîne cunoscut marelui public datorită celebrului vas atic cu figuri, operă a lui Ergotimos și Clitias, descoperit aproape de Chiusi, în 1845 și depozitat în Muzeul din Florența. Încă de la 1819,
 François a prospectat solul Italiei și, începînd din

Scanned with CamScanner

1840 și pînă la moartea sa, el s-a consacrat arheologiei etrusce; astfel, a descoperit necropolele de la Cortona, Volterra, Rosellae, Talamone, Pisa, Chianciano. François nu a publicat lucrări mari; totuși el a fost însoțit în cercetările sale de către Nöel des Vergers care a consemnat rezultatele lucrărilor lor comune într-o lucrare în 2 volume publicată la Paris, în 1862—1864: *Etruria și etruscii sau zece ani de săpături în Maremma.*[477]

Alt mare deschizător de morminte a fost Giampietro Campana care a explorat Orvieto, Caere, Veies; mormîntul cu cameră pe care a pus să fie deschis la Veies, în 1843, și din care cea mai mare parte a obiectelor a fost depozitată la Villa Giulia, în Roma, a păstrat pentru turiști amintirea numelui său. Și-a constituit o remarcabilă colecție, pe care, după moartea lui, Napoleon III a luat inițiativa fericită de a o cumpăra și de a o trimite la Louvre, în 1864, constituind o parte din fondul de vase grecești. În 1847, Orioli degajase zidurile de la Ponte Felice, iar în 1850 el a descoperit în apropiere de Viterbo, orașele Musarna și Cortilianum. În 1860, Societatea Colombaria a întreprins săpături la Sovana. În același an, Cinci sapă la Volterra, unde cercetări în necropolă dăduseră, mai demult, în special, vase frumoase de alabastru cu reliefuri. În 1862, F. Gori a urmat lui Cinci în explorarea din marea așezare etruscă. În 1863, D. Golini a săpat o necropolă în împrejurimile orașului Orvieto care, așa cum au crezut O. Müller și Orioli, este fără îndoială etruscul Velsuma, romanul Volsini, mai degrabă decît Salpinum, cum a propus Niebuhr în a sa *Istorie romană*[478]. Golini a descoperit un bogat mobilier și mai ales frumoase picturi care au fost publicate de către G. C. Conestabile.

În 1864, G. Aria a descoperit o necropolă la Marzabotto, aproape de Bologna, iar după un sfert de secol, E. Brizio a explorat acropola vecină cu Marzabotto, la Pian di Misano, precum și cele două necropole. În 1890, St. Gsell, care a rămas

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

celebru pentru lucrările sale din Africa de nord, a explorat necropola arhaică și preetruscă de la Vulci.

În sec. XX, lucrările și cercetările de etruscologie abundă. Se pot cita, la întîmplare, săpăturile pe teritoriul orașului Bolsena, la Bucacce, ale lui E. Galli și la Vetralla, ale lui L. Rossi, Danielli și G. A. Colini, cu puțin înainte de primul război mondial; cele ale lui R. Paribeni la Olmo Bello în anii 30, și mai ales săpăturile Școlii franceze din Roma în stațiunea de la Bolsena, întreprinse după ultimul război, sub direcția lui R. Bloch, care continuă încă. În 1915—1916, L. Pernier a explorat marele hipogeu de la Castellina in Chianti, iar în 1928—1929 A. Minto a săpat mormintele cu tumul de la Cortona, cetatea etruscă și romană însăși făcînd obiectul unui frumos studiu al lui A. Neppi Modona, în 1925. Printre săpăturile mai recente, citez pe acelea de la Spina, la sud de Veneția, urmărite între 1924—1935 de către A. Negrioli și reluate în 1953 de către N. Alfieri care au dat un număr considerabil de vase atice, precum și săpăturile de la Pyrgi, la sud de Civitavecchia, începute în 1957 sub direcția lui R. A. Staccioli, săpături care au devenit celebre prin descoperirea, în 1964, a unor inscripții punice și etrusce pe niște lamele de aur. Altă săpătură plină de promisiuni este aceea întreprinsă în vara anului 1966 la Poggio Civitate, în centrul coroanei de cetăți etrusce, formată de Fiesole, Arezzo, Cortona, Chiusi, Poggio Bucco, Rosselae, Populonia și Volterra; lucrările conduse de către K.M. Phillips Jr. pentru Bryn Mawr College, au adus la lumină în special fundațiile unui monument curios care ar putea prea bine să fie un templu, decorat cu reliefuri de teracotă, din sec. VI î.e.n., reprezentînd scene vii de banchet, personaje în care și călare, divinități (?) așezate. Monumentul, cît și basoreliefurile au lăsat în suspensie numeroase probleme de interpretare.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

În 1867, Michele de Rossi fratele lui G. B. de Rossi publica un memoriu asupra descoperirilor „paleoetnologice" efectuate în cîmpia romană. Vedem că, încă de la această epocă, se făcuseră interesante descoperiri, cea mai veche avînd loc pe bancurile de nisip ale Tibrului la Ponte Molle, anticul Pons Milvius, unde cu cîţiva ani mai înainte apăruseră silexuri cioplite, aduse aici din munţii de unde cobora fluviul roman. Printre exploratorii acestor plaje ale Tibrului, de Rossi citează pe Luigi Pigorini (1842—1925). Pigorini, împreună cu G. A. Colini, G. Chierici, E. Brizio şi G. Ghirardini este unul dintre creatorii paleoetnologiei, adică a preistoriei italiene şi a întemeiat în 1875 *Bolletino di Paletnologia Italiana*[479].

Primele mărturii de la sfîrşitul epocii bronzului şi de la începutul epocii fierului au fost descoperite în 1816, aproape de lacul Castello, pe Monte Crescenzio, în regiunea Ferentinum, în Latium; în cenuşa vulcanică, Visconti a descoperit vase ceramice conţinînd oseminte incinerate, chihlimbar şi fibule de bronz. În 1860, M. de Rossi a săpat în aceeaşi regiune şi a dezgropat o locuire de la începutul epocii fierului şi o necropolă de incineraţie care trebuie legată de epoca villanoviană.

În anii 1855—1856, contele Gozzadini a descoperit, în proprietatea sa de la Villanova, la opt kilometri de Bologna, o necropolă de 179 de morminte de incineraţie şi 14 schelete, despre care a crezut că sînt etrusce. În 1869, a întreprins săpături, împreună cu Zannoni şi Brizio, în necropola de la Bologna, unde, în cincisprezece ani, au fost dezgropate mai mult de două mii de morminte. Aceste descoperiri au acoperit o mare parte a mileniului I şi cele mai vechi, reprezentau prima epocă a fierului în Italia septentrională, perioadă care a primit numele de villanoviană. În Istria, care atunci era dominată de către austrieci, prima epocă a fierului, de caracter hallstattian a fost re-

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

prezentată prin necropola de la Santa Lucia, lîngă Tolomino; ea a fost săpată, din 1885 pînă în 1892, de C. Marchesetti și Szombathy care au deschis mai mult de 7000 de morminte, în cea mai mare parte de incinerație.

Alt aspect al primei culturi a fierului a apărut, de asemenea, la Este, în cîmpia Padului, unde au avut loc săpături începînd din 1880. Necropolele de incinerație au permis, lui Prosdocimi și lui Ghirardini să efectueze un clasament cu scopul de a stabili cronologia acestei culturi a fierului, care se întinde pe șapte secole din primul mileniu și care a fost introdusă de către veneții veniți din nordul Balcanilor; Este a dat numele său culturii atestine (Ateste este numele latin al orașului Este), înrudită cu cea numită Villanova. A treia civilizație din epoca fierului de caracter villanovian a fost descoperită în 1874 la Golasecca, în cîmpia Padului și a fost studiată de Castelfranco.

În 1860 Castaldi a semnalat movilele artificiale din cîmpia Padului numite *terramares,* de la *terra marna,* nume dat de țăranii din Emilia pămînturilor grase din acei tumuli care erau întrebuințate ca îngrășăminte. Săpătura cea mai reprezentativă din aceste depozite arheologice a fost aceea a lui Pigorini, efectuată de la 1898 la 1907, la Castellazzo de Fontanellato, în regiunea Parmei. Așezarea, întinsă pe unsprezece hectare și jumătate, era protejată de un mare val și de un șanț. Podelele locuințelor erau dispuse regulat, așa încît Pigorini credea că poate recunoaște acolo prototipul ordonanței cu *Cardo*[480] și *Decumanus*[481], cele două căi axiale ale castrelor și orașelor romane. *Terramarele* au fost primele așezări din epoca bronzului descoperite în Italia, și pînă la descoperirea civilizațiilor apeninice, s-a crezut că ele sînt singura cultură din epoca bronzului din peninsulă. Pigorini și Helbig vedeau în terramaricoli pe protolatini și pe strămoșii populațiilor indoeuropene italiote, în timp ce Brizio vedea în ei pe Liguri.

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

Primele săpături de la Cumae, cea mai veche așezare greacă din Italia, au avut loc între 1852 și 57; ele au fost făcute din inițiativa contelui de Siracuza și publicate de către Minervini și Fiorelli. Stevens a reluat săpăturile, între 1878 și 1893, iar în 1903, Pellegrini a descoperit un mormînt de incinerație și un mormînt cu tholos. Săpăturile de pe acropole însești n-au început decît în 1912; templul lui Apolo a fost dezgropat atunci, iar marile săpături din 1924—32 au degajat peștera Sibilei, marea galerie subterană și templul lui Zeus de pe acropole.

În aceeași regiune a orașului Napoli dragajele din 1923—1928 au dezvăluit partea înecată a anticei localități Baiae. În 1951, în cadrul unui vast program de săpături care a prins în special Pompei, supraintendentul antichităților din Campania, A. Maiuri a săpat, pe terasele pe care era etajat orașul roman, un vast bazin unde trebuie să fi avut loc jocuri nautice. În același timp Raimondo Bucher explora partea înecată a orașului și i-a ridicat planul.

A. Bacoli, în 1910—11 și în 1927, a descoperit și a săpat acest ansamblu de galerii subterane numite *„Cento Camerelle"* (cele o sută de camere); era o imensă cisternă care după unii servea, ca și *„Piscina Mirabile"*[482] vecină, la alimentarea cu apă dulce a flotei de la capul Misenum, sau chiar, după A. Maiuri, ar fi alimentat o vastă villă imperială care rămîne să fie descoperită.

De cealaltă parte a Golfului Napoli, nu ne putem opri din nou la săpăturile de la Herculanum și Pompei, dar nici nu putem să nu salutăm din mers opera săvîrșiă de italieni și în special de A. Maiuri, în lunga și fructuoasa sa supraintendență. Împreună cu Ostia, săpăturile de la Herculanum și de la Pompei reprezintă cel mai mare efort care s-a făcut vreodată în domeniul săpăturilor arheologice, iar Italia trebuie să culeagă mai multă glorie din faptul că a oferit astfel lumii aceste trei cetăți antice, decît din acela de

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

a fi construit, doar cu forțele sale, cîteva bombe atomice sau cîteva rachete.

Cea de a treia cetate din Campagna distrusă de către erupția din 79 este Stabiae, aproape de Castellamare. Abia în 1950 și la inițiativa lui Maiuri, Libero d'Orsi a început să dezgroape orașul devenit de tristă celebritate în rîndurile umaniștilor pentru că aici și-a găsit moartea Pliniu cel Bătrîn. Descoperirea a două luxoase *villae* și a picturilor de stil „impresionist" care revelă marele talent al pictorilor din Campania în antichitate, au venit, în special, să încoroneze acest nou efort al arheologiei italiene.

La sud de Salerno, templele de la Paestum nu puteau să treacă nebăgate în seamă. Am văzut că ele au fost studiate încă din 1740, cînd arhitectul F. Sanfelice a străpuns drumul de la Battipaglia; trebuie precizat că fără intervenția lui Carol III de Neapole, Sanfelice făcea să treacă drumul prin mijlocul amfiteatrului și ar fi demontat coloanele templelor ca să le folosească la construcția unui pavilion de vînătoare! În 1799, Lagardette a publicat la Paris prima lucrare de ansamblu sub titlul *Ruinele de la Paestum sau Possidonia*[483]. Templele au mai fost studiate de către Labrouste (*Templele de la Paestum*[484], Paris, 1877) și de către Koldewey și Puchstein în lucrarea lor asupra templelor grecești din Italia. Săpături continui n-au fost întreprinse decît în 1907 de către Spinazzola. Două descoperiri merită să fie semnalate: încă de la începutul sec. XVIII s-a căutat să se situeze sanctuarul Herei Argiva, întemeiat după tradiție de către Iason și argonauți la vărsarea rîului Silaros; dar abia în 1934 P. Zancani-Montuoro și U. Zanotti-Bianco au descoperit acest sanctuar la vărsarea rîului Sele, numele modern al Silarosului, la doisprezece kilometri la nord de Paestum. Săpăturile au durat pînă în 1940 și au fost reluate după război de către P. Zancani-Montuoro în timp ce săpăturile de la Paestum erau conduse de P. C. Sestieri, supraintendent al antichităților în provincia Salerno; aceste săpături au demonstrat, în special,

că monumentele numite Basilica şi templul lui Neptun erau dedicate Herei şi că templul Cererei era fără îndoială consacrat Atenei. Cealaltă descoperire de mare interes este necropola preistorică săpată între 1945 şi 47, aproape de ferma lui Gaudo, la nord de Paestum; inventarul, uneltele de silex şi de aramă, vasele făcute la roată se apropie de formele egeene şi au permis săpătorului să emită ipoteza stabilirii în acest loc a unor oameni veniţi din Anatolia, la mijlocul mileniului III.

Între săpăturile cele mai importante nu putem decît să le semnalăm pe acelea de la Velia, antica Elee, la nord de Paestum; în Calabria sînt săpăturile de la Gioia Tauro (Metauros), de la Vibo Valentia (Hipponion), Rocella Ionica, Francavilla Maritima, Locr, Templul Herei Acinia de la Crotona, cercetările americane în colaborare cu fundaţia Lerici la Sybaris. În partea orientală a Greciei Mari (Basilicata, Lucania, Puglia) sînt săpăturile de la Altamura, Bitonto, Policoro, Metaponte, Tarent, Gioia del Colle, Manduria, Rudiae, Gnathia, unde s-a adus la lumina zilei un oraş maritim, Cannae, celebru pentru victoria lui Hannibal, Canosa unde frumoasele hipogee elenistice sînt puţin prea lăsate în părăsire, vai, chiar în centrul oraşului!

Toate aceste săpături sînt făcute de către savanţii italieni (cu excepţia cercetărilor italo-americane de la Sybaris). Misiunile străine sînt cele care au săpat la Satrianum şi Herdonia. La Satrianum, în Lucania, R. Ross Holloway, pentru Brown University, în colaborare cu Dr. D. Adameşteanu, sapă, începînd din 1966 acropolea cetăţii lucaniene, al cărei zid de incintă a putut fi datat la sfîrşitul secolului IV î.e.n.; este prima fortificaţie lucaniană care poate fi datată, mulţumită descoperirilor de ceramică. În regiunea Foggia, în nordul Pugliei, o misiune belgiană sub direcţia Prof. J. Mertens a întreprins săpături din 1962 şi a adus la lumina zilei micul oraş Orodona, anticul Herdonia, care a cunoscut o mare dezvoltare în secolul II, atunci cînd Traian unea Ro-

ma cu Brindisium printr-un nou drum, pe care se găsea Herdonia, disprețuind vechea și venerabila Via Appia ilustrată prin celebra călătorie pe care au făcut-o pe ea, Horațiu, Virgiliu și Mecena.

Domeniul insular

Templele grecești din Sicilia au fost primele monumente ce au interesat pe specialiști. Au fost mai întîi studiate de către Ignace Hittorf, născut la Köln, în 1792, și mort la Paris, în 1867. Hittorf este cunoscut ca arhitect, căruia Parisul îi datorește biserica St. Vincent de Paul, construită în 1830—44 și, mai ales cele două fîntîni în Piața Concordiei, Rotonda și numeroase cafenele din Champs-Elysées, construite între 1833 și 1844. Ori, în 1826, după o prospectare a templelor siciliene, el a scris o teză asupra arhitecturii antice din Sicilia și, în 1830, a citit în fața Academiei un memoriu asupra arhitecturii policrome la greci. Această ipoteză, că templele grecești, care erau imaginate în strălucirea marmorelor lor, au putut să fie vopsite în culori vii, a surescitat reprobarea generală pînă cînd a trebuit să se lase toată lumea convinsă de o evidență care părea șocantă, din pricina normelor care fuseseră stabilite pe baza unei interpretări greșite a artei antice. Între 1892 și 1894 R. Koldewey și O. Puchstein au studiat templele din Sicilia și din Italia și au publicat, în 1899, o operă fundamentală asupra acestui subiect: *Die Griechische Tempel in Unteritalien und Sizilien*[485].

Nu putem da aici un istoric al săpăturilor siciliene, care au început în secolul XVIII, cu descoperirile de sculpturi de la scena teatrului din Catania. În prima jumătate a secolului XIX, în timp ce Hittorf studia templele din Sicilia, Cockerell, menționat pentru lucrările sale din Grecia, a explorat Agrigento și Siracusa, a studiat fortificațiile fortului Euriale la Siracusa, a încercat o restituire a templului lui Zeus Olimpianul de la Agrigento. Selinus este săpat în seco-

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

lul următor de către D. și S. Cavallari și, mai recent, de E. Gabrici care a făcut, de asemenea, cercetări la Agrigento, înainte de primele mari săpături efectuate de către Pirro Marconi, între 1925 și 1932.

Din 1859 datează începutul explorării Siciliei preistorice, odată cu cercetarea cavernelor din regiunea Palermo și Trapani de către Falconer, căruia i-a urmat F. Anca. În 1878, F. von Andrian putea să publice o lucrare asupra Siciliei preistorice (*Prähistorische Studien aus Sizilien*[486] apărută ca supliment la *Zeitschrift für Ethnologie*[487]). Totuși, arheologia siciliană își aștepta maestrul, care a apărut în persoana lui Paolo Orsi. Născut în 1859, la Rovereto, în provincia Trento, el a fost adjunctul lui F. S. Cavallari, la Muzeul din Siracusa, în 1888, unde a devenit, mai apoi, director. Pînă la moartea sa, în 1935, Orsi a desfășurat o activitate prodigioasă, săpînd un număr necrezut de mare de stațiuni siciliene și găsind încă răgazul să sape diverse stațiuni în Grecia Mare și să participe, la sfîrșitul secolului XIX, la cercetarea Cretei. Încă din 1889 a întreprins săpături la Siracusa, în apropierea templului Ateneі. A adus la lumina zilei două podele de locuințe sicule, confirmînd tradiția lui Tucidide după care siculii au precedat pe corintieni în insula Ortygia. În anul următor, a săpat Stentinello, în apropiere de Siracusa, unde a identificat cultura neolitică a Siciliei; în același an, a săpat Castelluccio, în regiunea Noto, unde a descoperit astfel ceea ce avea să devină stațiunea eponimă a primei civilizații din epoca bronzului. În 1893 săpătura sa de la Monte Finocchito, în apropiere de Castelluccio, a permis să se identifice epoca fierului siculic, contemporană cu începutul colonizării grecești (sec. VIII—VII). În 1894, el a săpat necropola de la Thapsos, la nord de Siracusa, unde a descoperit civilizația tipică pentru epoca bronzului mijlociu din Sicilia orientală. În necropolele contemporane Thapsosului au fost găsite vasele și săbiile din micenianul recent care permit să se dateze cu siguranță această cultură.

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

În sfîrşit, spre 1898, a săpat necropola de la Pantalica la vest de Siracusa, într-o poziţie printre cele mai extraordinare din Sicilia, unde a descoperit o civilizaţie de la sfîrşitul epocii bronzului şi începutul epocii fierului.

Astfel, în zece ani, Orsi a trasat marile linii ale culturilor preistorice ale Siciliei. Săpăturile de la Lipari, în insulele eoliene, întreprinse începînd din 1950, de către L. Bernabo Brea şi Madeleine Cavalier au adus o nouă cunoaştere a trecutului Siciliei; pe de o parte, stratigrafia aşezării explorate, eşalonată pe neolitic, calcolitic, epoca bronzului şi a fierului, a permis să se precizeze succesiunea culturilor din nord-estul Siciliei; pe de altă parte, descoperirea de vase miceniene a confirmat relaţiile între Sicilia şi lumea egeeană, la începutul bronzului recent al Greciei.

Aproape toate staţiunile clasice, greceşti, feniciene sau romane, sînt actualmente în parte cercetate, săpăturile fiind uneori întrerupte pentru cîţiva ani, pentru a fi reluate apoi; este suficient de a cita Solunte, în apropiere de Palermo, unde s-a descoperit un oraş roman peste o aşezare punică, Segeste, Motye în Sicilia occidentală, Selinus, Heracleea Minoa, Agrigento, Gela, Camarina pe coasta de sud, Eloro, Siracusa, Leontinoi, Naxos, Taormina, Catania, Mendolito în Sicilia orientală, ca să înţelegem ce eforturi fac încă italienii pentru a descoperi trecutul uneia dintre cele mai frumoase provincii ale lor. Semnalăm, dealtfel, săpăturile pe care le urmăreşte cu perseverenţă Şcoala franceză de la Roma, la Megara Hyblea, sub conducerea lui G. Vallet şi F. Villard, precum şi săpăturile americane ale Universităţii din Princeton conduse de către E. Sjiöqvist şi R. Stilwell, la Morgantina (acualmente Serra Orlando), din provincia Enna.

Sardinia, despre care nu putem spune decît cîteva cuvinte, a fost mai întîi cunoscută prin *Călătorie în Sardinia*[488], lucrare în două volume a lui La Marmora. Puţin mai tîrziu, în 1861—1862, canonicul Spano prospecta necropola cartagineză de la Tharros şi a întemeiat muzeul din

Scanned with CamScanner

Cagliari. Îi datorăm lui E. Pais prima lucrare de ansamblu asupra Sardiniei preromane (*La Sardegna prima del dominio romano*[489], Roma, 1881). În urmă, lucrările asupra Sardiniei s-au înmulțit. Una dintre ultimele și cele mai interesante săpături de nuragghe[490] este aceea a nuragghe-ului de la Barumini, executată între 1951 și 1956, de către G. Lilliu; mai trebuie citate frumoasele săpături de pe acropolea punică de la Monte Sirai, datorite lui F. Barreca și S. Moscati.

Cu toate că este independentă, vom spune aici cîteva cuvinte despre insula Malta. În mileniul III s-a dezvoltat în insulele Malta și Gozo o civilizație megalitică de caracter neolitic; locuitorii Maltei se înmormîntau în morminte rupestre sau în ciste megalitice și-și construiseră temple din monoliți îngrijit tăiați, sau chiar scobite în rocă, constituind hipogee adînci. Cele mai vechi dintre aceste temple megalitice sînt cele de la Ggantija, dintre care cel mai important este constituit dintr-o cameră eliptică care dă acces în trei săli dispuse după un plan în formă de treflă; acest ansamblu este datat în 2700 î.e.n., prin radiocarbon; cele mai recente, datate de la sfîrșitul mileniului III, sînt cele de la Hal Tarxien și Hal Saflieni; între ele se situează templele de la Mnaidra și Hajarkim. Aceste așezări megalitice au fost explorate și studiate, începînd din 1924, de către M. A. Murray și T. Zammit. Recent a fost săpată stațiunea contemporană de la Skorba, de cel mai mare interes pentru stratigrafia culturilor vechi din Malta.

Printre săpăturile recente, se cuvine să semnalăm misiunea italiană pusă sub conducerea profesorului Moscati care, în 1963, a întreprins săpături pe trei șantiere: Ras il Wardija la Gozo, San Paolo Milqi și Tas Silg la Malta. Primele două stațiuni sînt așezări punice și romane, dar Tas Silg prezintă interesul de a oferi o succesiune neîntreruptă de culturi începînd din neoliticul tarxian pînă în epoca bizantină.

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

XI. CERCETĂRILE ARHEOLOGICE ÎN RESTUL EUROPEI

Aici, domeniul este atît de vast, încît nu se mai pune problema să schițăm, cu precizie mai mică sau mai mare, istoricul, respectînd o oarecare cronologie. Voi urma, totuși, această metodă pentru ceea ce privește arheologia franceză a secolului XIX, în schimb, nu voi spune decît puține lucruri despre descoperirile din acest secol, despre care s-a vorbit mult și care și-au găsit un excelent istoric în H. P. Eydoux. Pentru celelalte țări ale Europei mă voi mulțumi să semnalez săpăturile deosebit de importante, în special cele ale stațiunilor care au devenit eponime în cadrul cronologiilor relative. Nu voi uimi deci, dacă nu voi vorbi despre Stonehenge, despre care am spus, mai înainte cîteva cuvinte, nici despre fericita descoperire de la Vix care, dacă lăsăm la o parte mărimea excepțională a lebesului de bronz, nu este decît un mormînt cu car de la sfîrșitul epocii fierului, printre multe alte morminte, așa cum apare clar din lucrarea pe care R. Joffroy a conscarat-o acestui subiect.

Europa occidentală: Franța, Benelux

Se poate începe istoria arheologiei franceze în sec. XIX cu un nume italian: Ennio Quirino Visconti (1751—1818) a fost conservatorul muzeului Capitoliului de la Roma, înainte de a se stabili în Franța, în 1799, unde a profesat arheologia.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

În 1801, Napoleon i-a dat misiunea de a organiza Muzeul Louvre și a finanțat publicarea lucrării sale fundamentale *L'iconographie Antique* (*Iconografia antică*), publicată la Paris, în 1808. Deși a aparținut sec. XVIII, nu poate fi uitat Legrand d'Aussy (1737—1800) care, în anul XII al Republicii (1799), a citit la Institut un memoriu asupra vechilor sepulturi naționale, unde susținea că dolmenele nu sînt altare, ci că sînt morminte, și că datează dintr-o perioadă mult anterioară galilor; această ultimă teorie fusese anterior avansată de către Contele de Caylus; mai mult decît atît, el a fixat în acest memoriu terminologia monumentelor megalitice pe care încă o mai folosim.

Dacă semnalez crearea, în 1835, a Comitetului Artelor și Monumentelor, secție a Comitetului de lucrări istorice, a cărui idee inițială îi revine lui Alexandre de Laborde (1733—1842) și datează din 1810, o fac pentru că, între 1838 și 1848, acesta a publicat un *Bulletin archéologique*[491].

Înainte ca Napoleon III, amator de antichități, autor al unei *Istorii a lui Cezar*[492], să fi venit să dea un impuls propriu arheologiei franceze, se poate încă aminti numele lui Prosper Mérimée (1803—1870) și al lui Arcisse de Caumont (1801—1872). Primul a fost numit, de către Louis-Philippe, inspector al monumentelor istorice și, din 1835 pînă în 1840, a publicat rapoartele călătoriilor sale de prospecție în sudul Franței, în vest, în Auvergne, în Limousin, în Corsica. De o activitate neobosită, al doilea a fondat, în 1823, Congresele științifice și arheologice ale Franței[493] (care, de atunci, se reunesc în fiecare an în cîte un oraș diferit) și, în 1839, l'Institut des Provinces (Institutul Provinciilor) a cărui reuniune anuală se ținea la Paris.

Din 1858, Napoleon III a fondat Comisia de Topografie a Galiilor[494], însărcinată cu studiul istoriei și arheologiei naționale pînă la suirea pe tron a lui Charlemagne[495]; F. de Saulcy (1807—1881) a fost președintele acesteia. Cel mai mare

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

merit al Comisiei a fost de a iniția un *Dicționar al Galiei Celtice*, însoțit de hărți. În 1862, din ordinul împăratului, un decret decidea întemeierea la Saint-Germain a unui muzeu de antichități celtice și galo-romane; muzeul a fost inaugurat în 1867 și A. Bertrand a fost primul conservator.

În 1861, din inițiativa lui Napoleon III, Comisia Hărții Galiei[496] începea săpăturile circumvalației Alesiei, sau mai degrabă de la Alise-Sainte-Reine; scopul săpăturii era de a demonstra că Alesia se găsea la Alise, împotriva lui Delacroix și Castan care o situau în Franche-Comté, la Alaise unde au fost efectuate săpături între 1858 și 1865. Alise a fost săpată pînă în 1867, de către V. Pernet și colonelul Stoffel, aghiotant al împăratului. Alise fusese sondată încă din 1784 și mai ales în 1836 și 1839, de către Maillard de Chambure; putem, totuși, să spunem că odată cu săpăturile de la Alise și de la Alaise au început primele cercetări arheologice ale așa-numitelor oppida galice. Menționez în orice caz, că prima săpătură a unui oppidum este cea pe care a făcut-o Grignon (1732—1784), la Châtelet, aproape de Saint Dizier, în 1774—1775, la cererea lui Ludovic XV.

În 1866, la inițiativa lui G. de Mortillet, are loc la Neuchâtel primul congres paleoetnologic internațional. În 1882 a fost creată la Collège de France catedra de celtică, pentru H. d'Arbois de Jubainville și, în același an, a fost creată École du Louvre, unde A. Bertrand a fost însărcinat cu predarea arheologiei naționale.

Cu toate că s-a vorbit mai puțin și că se vorbește încă puțin, de un mare interes a fost săpătura de la muntele Beuvray în Saône-et-Loire, la confluența văilor Yonne, Loire și Saône. Încă din sec. XV fusese situată aici Bibracte, capitala Eduanilor din *Comentariile* lui Cezar. În sec. XIX, Autun își disputa cu muntele Beuvray așezarea Bibracte și, în 1867, G. Bulliot (m. 1901) întreprindea, pe cheltuiala lui Napoleon, săpături pe muntele Beuvray; A. de Barthélémy a publicat monedele strînse în cursul săpăturilor din 1867

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

și 1869. Se știe că aceste săpături au fost reluate, din 1897 pînă în 1901, de către marele Josep Déchelette (m. 1914), unul dintre maeștrii arheologiei celtice. După oppidum-ul de la Murcens, aproape de Cahors, pinten barat de 150 hectare, săpat în 1868 de către Castagné, unde a fost pentru prima oară descoperit tipul de construcție de lemn, pămînt și piatră, descris de Cezar pentru fortificațiile de la Avaricum (Bourges), muntele Beuvray este cel mai mare oppidum din epoca La-tène, cu ale sale 135 hectare; pentru comparație, acropola de la Troia, cu cea mai mare întindere a sa (Troia VI) măsoară în jur de 200 ari iar cea de la Mycene 300 ari. Muntele Beuvray, care este fără îndoială Bibracte, închidea într-o incintă de cinci kilometri casele galice de lemn sau piatră fără liant; în același timp, după cucerirea lui Cezar apar marile locuințe de tip roman, prevăzute cu hipocaust. Ceramica și monedele dezvăluie legăturile strînse cu Marsilia, dar, de asemenea, raporturi cu Iberia și Mauretania. În ultimii ani înaintea erei noastre, locuitorii au părăsit oppidum-ul pentru a merge să se instaleze pe malurile rîului Arroux, unde au întemeiat Augustodunum, Autun.

Alt oppidum care a jucat un rol important în cucerirea lui Cezar, Gergovia, recunoscută pe muntele Gergoy aproape de Clermont-Ferrand, a fost, de asemenea, săpat, din 1860 pînă la 1864, din ordinul lui Napoleon III; soarta sa a fost aceeași cu a fortificației de la Bibracte și oppidum-ul a fost, de asemenea, părăsit de către locuitorii săi care s-au instalat la Augustomenetum, actualul Clermont-Ferrand.

Ținînd seama de importanța ei pentru cunoașterea neoliticului, nu putem să nu semnalăm săpătura din tabăra de la Chassey, în regiunea Châlons-sur-Saône, descoperită și săpată în suprafață, din 1845, de către Longuy. În 1865, din inițiativa lui Flouest, săpăturile au fost întreprinse cu colonelul de Coynart, de la Comisiunea topografică a Galiilor;la rîndul său E. Perrault a condus o săpătură în 1868, dar marele descoperitor

Scanned with CamScanner

de la Chassey a fost E. Loydreau, colaboratorul lui Flouest din 1865 şi care a continuat săpătura pînă în 1880. Lucrările au fost reluate în 1925 de către G. Variot. Înainte de a părăsi arheologia franceză, aş dori să amintesc două explorări importante. Prima este săparea, în 1921—1925, reluată în 1932, a satului neolitic de la Fort Harrouard, în Eure, de către abatele J. Philippe; acesta a distins în teren două faze ale neoliticului; locuinţele erau colibe rotunde cu vatra de pămînt supraînălţată, sau ovale cu vatra adîncită în pămînt; lutul folosit sub formă de vălătuci şi întins peste împletitura pereţilor nu a apărut decît abia în epoca bronzului. Cealaltă descoperire este cu totul recentă: aceea a civilizaţiei de la Filitosa, în Corsica, ale cărei relaţii cu Sardinia şi Malta au fost marcate de R. Grosjean, şi care a fost distrusă de către „Toreoni" care se pare că erau şardanii, numiţi printre „populaţiile mării" din inscripţiile egiptene.

Am văzut că primele cercetări preistorice (paleolitic) din Belgia sînt contemporane acelora din Franţa. Perioada neolitică este cunoscută prin săpăturile practicate de la 1915 la 1928 de către J. Servais şi J. Hamel-Nandrin la Boires, Tilier şi Wonck, prin acelea ale baronului A. de Loë la Borset şi Vaux, prin explorarea satului de la Hesbaye de către J. Servais, J. Hamel-Nandrin, Davin şi Marcel de Puydt. Sfîrşitul epocii bronzului şi prima epocă a fierului (Hallstatt) este în special reprezentată de aceste îngrămădiri de pietre care acopereau mormintele de inhumaţie sau de incineraţie cunoscute sub numele de „marchets"; ele au fost studiate, în primii ani ai acestui secol, de către baronul A. de Loë care, împreună cu Mailleux şi Rahir, le-a cercetat pe acelea din provincia Namur. Cîţiva ani mai înainte de sfîrşitul secolului trecut, Comhaire studiase mormintele din epoca bronzului şi din prima epocă a fierului în bazinele rîurilor Meuse şi Escaut. Cîmpurile de urne şi tombellele hallstattiene de la Court-Saint-Etienne, în Brabant, fuseseră explorate încă din 1880. Mai devreme, în 1872, fusese

Scanned with CamScanner

descoperit şi celebrul mormînt de la Eygenbilsen, aproape de Maestricht, Limbourgul belgian, care a dat alături de inventar tipic pentru sfîrşitul hallstattului şi începutul latènului şi o frumoasă oenochoe cu buza treflată, dezvăluind relaţiile Belgiei celtice cu lumea etruscă. Se cuvine, de asemenea să semnalăm descoperirea, la Frasnes-lez-Buissenal, în Hainaut, în 1864, a unui tezaur din epoca Latène, conţinînd stateri de aur galici şi magnifice torquesuri de aur, de tipul numit „cu peceţi".

Pentru Olanda nu putem cita în special decît lucrările lui V. Gasbergen şi J. D. Van der Woals cu privire la culturile cu vase campaniforme şi săpăturile, din 1957 şi 1958, ale lui H. Waterbolk la Anlo, unde a adus la lumina zilei o serie de palisade ale unui craal, aparţinînd culturii cu morminte individuale, zisă, de asemenea, cultura ceramicii decorată cu şnurul, de la sfîrşitul mileniului III.

Peninsula Iberică: Spania şi Portugalia

Încă dinainte de primul război mondial, explorarea Peninsulei Iberice, începută un secol şi jumătate mai înainte, era mult înaintată. Marile staţiuni aparţinînd celor trei milenii care au precedat ocupaţia romană, dintre care unele au devenit eponime, Los Millares, Campis, Almizaraque în provincia Almeira, marea necropolă de la Argar, din aceeaşi provincie, cerro[497] de la Cruz în provincia Cordoba, Amarejo în provincia Albaceite au fost explorate în cea mai mare parte de L. Siret şi fratele său. Înainte de 1872, don Jose Villa-Amil y Castro studiase antichităţile Galiciei în timp ce E. Hübner şi P. Paris se apucau să studieze antichităţile romane. În 1905, Albertini a întreprins săpăturile de la Elches iar, în acelaşi timp, guvernul spaniol a numit o comisie care să sape Numantia. În Portugalia, oppidum-urile preromane şi romane au fost studiate de către Martins Sarmento, în timp ce M. Estacio de Veiga a cercetat bogata regiune minieră Algarve.

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

Problema orașului Tartessos este, fără îndoială, una dintre cele mai pasionante ale arheologiei iberice. Se știe că această cetate ridicată în sudul Spaniei a fost fără îndoială unul dintre centrele productive care primea cositor din Anglia și unde acesta era tratat și amestecat cu arama din Spania, pentru a se face bronz. Cetatea, după textele grecești, trebuie să fi fost întemeiată la sfîrșitul mileniului II, iar numele său, cu terminație în -ssos permite să credem că ar fi fost întemeiată de către oameni veniți din Anatolia, migrația lor fiind, probabil, în relație cu invaziile Popoarelor mării. Orașul a dispărut către sfîrșitul secolului VI î.e.n., desigur distrus de către rivalii cartaginezi. Amplasamentul orașului Tartessos rămîne încă necunoscut; era vecin cu Gades (Cadix), dacă ar fi să-l credem pe Strabon și trebuia să se găsească către vărsarea fluviului Guadalquivir. A. Schulten l-a căutat în zadar la Coto de Dona Ana; în 1942, A. Herrmann a încercat să dovedească că Tartessos trebuia să fie căutat nu în Spania, ci în Tunisia; deși foarte documentată și bine susținută, teza sa nu a putut fi reținută. În 1958, misterul orașului Tartessos a revenit în actualitate, prin descoperirea, pe colina El Carambolo, a unui tezaur de aur, cuprinzînd în special un colier compus dintr-un lanț gros, împletit, de care atîrnau pandelocuri, brățări late din plăci rectangulare sau în formă de „X", toate aceste obiecte fiind decorate cu șiruri alterne de caboșoane și de rozete. Acest tezaur a fost datat în sec. VII—VI î.e.n. și uneori s-a dorit să se vadă în el tezaurul care a aparținut lui Arganthonios, regele din Tartessos, cunoscut din texte și mort în jurul anului 550 î.e.n. Săpăturile întreprinse la locul descoperirii de către prof. J. M. Carriazo au permis degajarea temeliilor unei clădiri incendiate, din care au fost scoase cioburi de vase și de oase de animale, vîrfuri de săgeți din bronz și o măciucă de fier. În concluzie, s-ar părea că toate acestea nu au avut nimic de-a face cu orașul Tartessos.

Portugalia oferă frumoase stațiuni romane, dintre care unele sînt activ săpate. Mirobriga, la sud

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

de Lisabona, este explorată de către F. de Almeida; au fost aduse acolo la lumina zilei temple, terme şi un amfiteatru de 360×74 m, iar în 1957 a fost descoperită o inscripţie care a confirmat că staţiunea săpată este tocmai antica Mirobriga. Confirmarea asemănătoare s-a făcut mai îndelung aşteptată pentru Conimbriga, la sud de Coimbra, antica Aeminium, căci abia în 1965 s-a găsit inscripţia aşteptată, în timp ce staţiunea corespunzătoare, de la Condeixa a Velha, fusese mult săpată înainte de război, fiind dezgropată acolo o bogată villa romană.

Marea Britanie

Nu putem să vorbim de arheologia britanică fără să menţionăm numele lui A.H. Lane Fox (1827—1900), general englez care şi-a ocupat răgazul din timpul pensiei cu săparea tumulurilor preistorici care se găseau pe proprietatea sa din Dorset, Pitt Rivers, de la care a şi luat numele cu care semna lucrările sale arheologice; săpăturile, conduse cu o metodă remarcabilă, cu o grijă deosebită pentru observarea minuţioasă a stratigrafiei, precum şi publicaţiile făcute cu acelaşi spirit de precizie şi minuţiozitate, rămîn încă modele, deşi datează dintr-o vreme în care domina doar preocuparea de a descoperi obiecte.

Cu toate că neoliticul era cunoscut de mult timp în Marea Britanie, abia în 1925 a început să fie explorată aşezarea care a devenit tipică pentru cea mai veche cultură neolitică din Anglia: Alexander Keiller a săpat Windmill Hill din 1925 pînă în 1939, în acelaşi timp cu incinta megalitică învecinată de la Avebury, despre care am şi spus cîteva cuvinte cînd am vorbit despre arheologia preistorică; publicarea de ansamblu a săpăturilor, *Windmill Hill and Avebury*, n-a fost făcută decît recent, în 1965, la Oxford. I. Smith a reluat săpătura în 1957—1958. Aşezarea era închisă printr-o suită de trei sau patru şanţuri concentrice şi o palisadă de lemn, constituind fără îndoială un ţarc permanent, unde vitele erau închise ca în

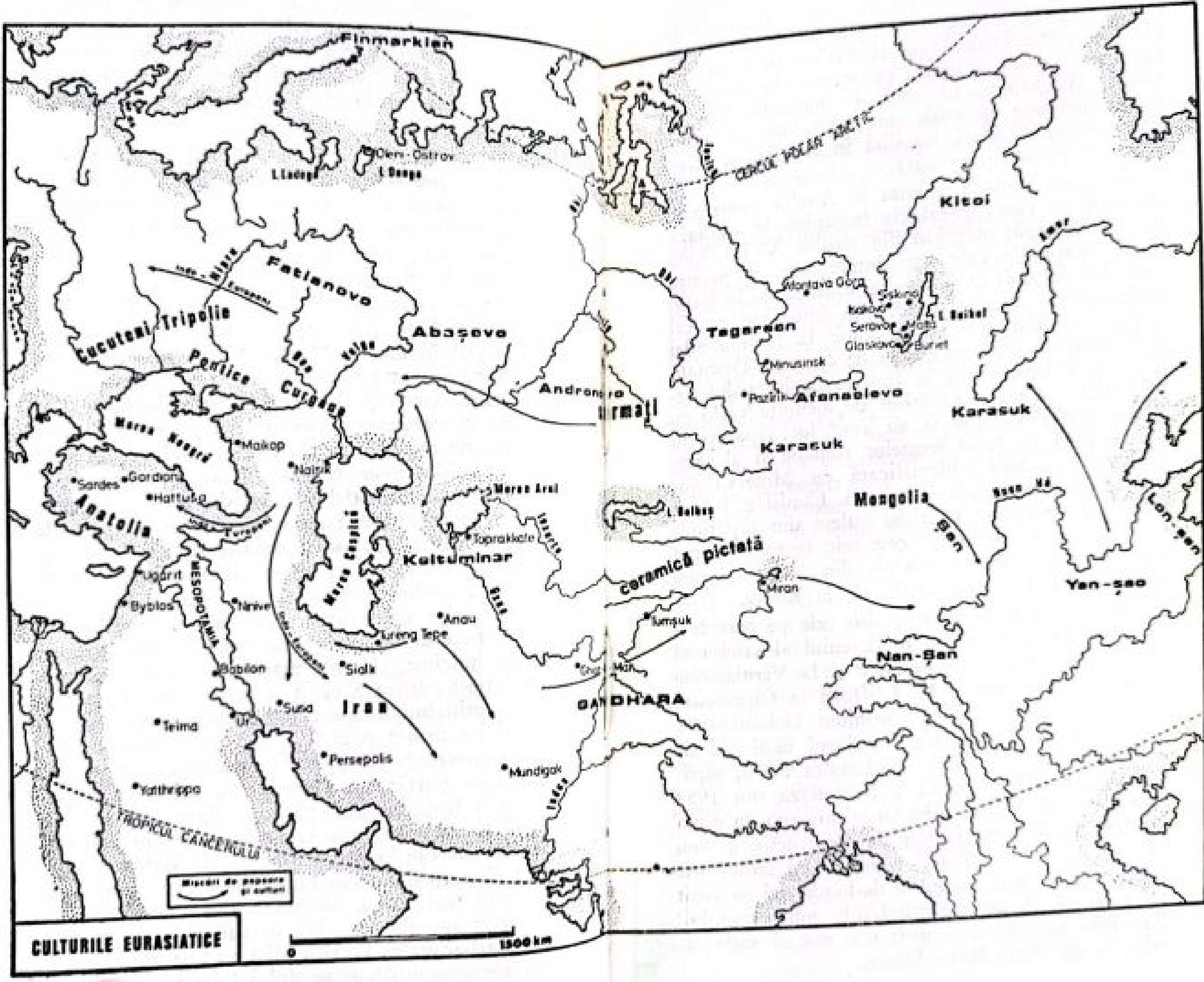
Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

craalul olandez de la Anlo; animalele domestice erau bovine, oi, capre, porci, în timp ce antilopa era vînată; se cultiva grîul și orzul, dar locuitorii trăiau de asemenea din culegerea nucilor; uneltele sînt din silex fie cioplit, fie șlefuit; vasele ceramice cele mai vechi sînt caracterizate de fundul rotund.

Una dintre cele mai remarcabile incinte preistorice rămîne aceea de Maiden Castle, în Dorset. Ea este departe de a fi cea mai vastă pentru că terenul închis măsoară 45 de acri (circa 1 820 ari, cea mai vastă incintă, datînd din sec. I, fiind aceea de la Stanwick în North Yorkshire cu 850 acri — circa 34,500 ha) și 6 mile (9,650 km) de circumvalație, reprezentînd așezarea unei populații bogate în turme. Maiden Castle a fost sondat din 1865, de către Cannington care a adus la lumina zilei cîteva podele de colibă și o parte din ceea ce el credea că este o „villa romană", dar care era un modest templu celto-roman. În 1934—1937, Sir Mortimer Wheeler a efectuat aici săpături care rămîn model de metodă și care au permis să se retraseze istoria așezării mai mult de 3 000 de ani: o primă populație neolitică a lăsat urmele vetrelor sale și ale unui șanț dublu, săpat pentru a închide turmele; așezarea a fost apoi părăsită, dar către anul 2000 a fost înălțat un tumul funerar — *long barrow* — de aproape 600 m lungime, cel mai mare din Anglia; o nouă populație neolitică a venit să se instaleze pe aceste locuri, utilizînd adăposturile *long-barrow*-ului, iar curînd i-a urmat populația cu vase campaniforme — frumoasele *bell beakers*[498] ale arheologilor anglo-saxoni — purtătoare a metalului. Către 1500 stațiunea a fost din nou părăsită. Spre 300 î.e.n. o populație purtătoare a unei culturi de tip hallstattian a venit din Franța și a fortificat Maiden Castle cu o circumvalație din piatră de calcar și pămînt; un secol mai tîrziu, incinta a fost mărită, a fost construit un glacis[499], iar porțile au fost apărate prin barbacane[500]. Fortificațiile au fost din nou modificate spre mijlocul secolului I î.e.n., atunci cînd o nouă populație de războinici, fără îndoială ve-

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

neţii, domină regiunea. Ultimele fortificaţii cu şanţurile lor au fost terminate de către belgi, stabiliţi în Kent şi în Sussex, care s-au făcut stăpîni pe Maiden-Castle între 25 şi 30 e.n. şi au făcut din aşezare o tabără militară; pe aceştia din urmă i-a asediat Vespasian, în anul 47 e.n., în Maiden Castle pe care legiunile sale l-au luat cu asalt. *Pax romana*[501] odată stabilită în Anglia, aşezarea a fost, după aceea, părăsită.

Prezenţa romană a lăsat în Anglia numeroase mărturii pe care arheologia britanică le studiază şi le dezgroapă, începînd din secolul XVIII. Una dintre staţiunile cele mai interesante, şi printre cele mai de mult explorate, este aceea de la Bath, unde oraşul modern acoperă în întregime pe cel antic. Încă din 1750 erau aduse la lumina zilei antichităţi, descrise pe atunci de către T. Pownall. De atunci, descoperiri în funcţie de hazardul demolărilor sau transformărilor de locuinţe vechi au urmat una după alta şi au avut loc săpături în 1964—1965 pe locul termelor romane şi al templului zeiţei Sulis, identificată cu Minerva romană; cu o profundă ştiinţă, B. Cunliffe, bazîndu-se pe indicaţiile restrînse culese din săpătură, a izbutit să reconstituie acest mic templu elegant care evocă la Maison Carrée din Nîmes şi mai ales templul Fortunei Virilis de la Roma.

Alte săpături interesante sînt cele pe care le-a efectuat Sheppard Frere, în deceniul al şaselea al secolului nostru, la Canterbury şi la Verulamium şi cele ale Doamnei E.M. Clifford la Cirencester (Gloucestershire), anticul Corinium Dobunnorum, oraşul cel mai întins din interiorul unui zid de incintă, — după Londra. În Londra însăşi, săpătura cea mai importantă a fost aceea din 1954 care a adus la lumina zilei un mithraeum, în urma descoperirii, într-un şantier de construcţii, a unui cap de statuie. În timpul întregii luni septembrie a aceluiaşi an mai multe mii de londonezi au venit să vadă şi să admire fundaţiile monumentului! Parizienii au venit în număr mai mic să vadă săpăturile din Piaţa Notre-Dame.

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

Insulele britanice nu pot fi părăsite fără să menționez marile morminte megalitice din Irlanda, explorate și datate, de la Carowkeel, de la Lough-Crew și mai ales de la New-Grange cu copola sa în retrageri succesive, în care unii au vrut să vadă influența tehnicii egeene. Trebuie, de asemenea, citate săpăturile de la Lough Gur, din 1954, unde S. P. O'Riordan a studiat locuințele neolitice și din epoca bronzului irlandez.

Europa septentrională: Danemarca, Suedia

Arheologia datorează mlaștinilor și turbăriilor din Danemarca mai multe descoperiri, începînd cu cea mai celebră, bărbatul găsit în 1950 la Tollund și studiat de profesorul P.V. Glob; acest bărbat strangulat cu un cordon și aruncat, fără îndoială în chip de sacrificiu, într-o turbărie, se păstrase grație turbei, iar fața sa își conservase perfect trăsăturile. Începînd din secolul al XVIII-lea turbăriile au redat circa o sută de corpuri de bărbați, de femei și de copii; fără îndoială unii trebuie să fi căzut prin accident, alții au putut fi criminali condamnați să fie trași în țeapă în fundul turbăriilor, așa cum ne informează Tacit, dar cei mai mulți au fost aruncați acolo în chip de sacrificiu, jertfe ale unui rit de fertilitate oarecare — nu putem să nu ne gîndim la un sacrificiu al zeiței Nerthsu — sau țapi ispășitori, ducînd cu ei năpastele care amenințau tribul. După bărbatul din Tollund, alte corpuri au fost regăsite: la Granballe, în Kedelmose a fost găsit, în 1952, alt om care avusese gîtul deschis; în 1953, în Schlesswig-Holstein, în Germania, a fost dezgropat un om strangulat și o adolescentă al cărei craniu era ras pe jumătate. Alături de ființe omenești, turbăriile au redat, de asemenea, numeroase obiecte, în special acele lungi trompete cu pavilion mare, din epoca bronzului, numite *lurs*.

De asemenea, în mlaștinile mari (*maglemöse* în daneză), din insula Seeland, aproape de Mullerup, G.F. Sarauw a săpat, în 1903, sub turbă, o așezare temporară de vînători din mezolitic; turba

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

a conservat ustensilele din os caracteristice, care au permis să se determine această perioadă, care a primit numele de Maglemozian; în 1914, K.F. Johansen a studiat, în mlaştinile de la sud de Svaerdborg a doua aşezare aparţinînd acestei culturi.

În 1869, Steensrup şi Worsae au început să studieze lungile măguri de pe litoralul danez, constituite din grămezi de cochilii şi oseminte, care nu erau altceva decît gunoaiele sau resturile de bucătărie ale unei populaţii protoneolitice; aceste măguri sînt numite *kjökkenmöddings* (resturi de bucătărie, în daneză), sau *skaldinger* (depuneri de cochilii). Printre aceste gunoaie erau amestecate unelte de piatră sau de os caracteristice acestui utilaj care a fost în mod serios studiat între 1893—1900 de către P. Madsen şi Sophus Müller; cea mai remarcabilă dintre aceste depuneri, a căror lungime variază între 20—400 metri, cu o înălţime de 2—3 m şi o lărgime de 5—6 metri, este aceea de la Ertebölle din care s-au scos, în 1930, mai mult de 86 000 de obiecte.

Nu voi face decît să semnalez cumpărarea, între 1928 şi 1955, de către Academia Regală de Litere din Suedia, a staţiunii vechii Uppsala, capitala primilor regi suedezi, unde au fost dezgropate mormintele regale din sec. V şi VI. În 1954, la Tuna, în Badelunda, s-a descoperit un mormînt dintre cele mai bogate din Suedia antică; s-au scos din el patru verigi de aur, o agrafă de aur, fragmente de veselă de bronz şi pahare de sticlă de origine romană, care au permis datarea ansamblului în secolul IV. Săpături mai întinse au permis să se constate că era un mormînt aparţinînd unei necropole care se întindea din secolul IV pînă în perioada vikingă.

Europa centrală: Elveţia, Austria, Germania

Printre resturile epocii romane, Elveţia poate în special să se mîndrească cu două cetăţi, Augusta Raurica, în apropiere de Basel, şi Aventicum, actualul Avenche. Totuşi, voi stărui aici mai ales asu-

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

pra palafitelor (în italiană *palafitta*, stîlp înfipt în pămînt, *Pfahlbauten* al arheologilor germani), adică așezări (cetăți!) lacustre. În 1829 pentru prima oară s-au extras, din nămolul de pe fundul lacului Zürich, resturi de obiecte din piatră; dar abia în timpul grelei ierni din 1853—1854, cînd nivelul lacului elvețian a scăzut în urma întîrzierii topirii ghețurilor ce alimentau rîurile care se varsă în lac, s-au descoperit, la Ober-Meilen, pari bătuți în nămolul din care s-au scos coarne de cerb cioplite și numeroase unelte de piatră cioplită sau șlefuită; stațiunea a fost atunci explorată de doctorul Keller de la Societatea de anticari din Zürich; în același an a fost descoperită stațiunea de la Steinberg, la Nidan, pe lacul Bienne. Prin studiul acestor stațiuni s-a înțeles că, în neolitic, populații riverane și-au stabilit satele lor pe pari, în apele lacurilor. De atunci s-au descoperit palafite pe toate lacurile elvețiene, precum și în Franța pe lacurile din Savoia de la Aiguebelette și de la Annecy și pe cele de la Claireveau și Chalain în Jura. Așezarea de la Robenhausen pe lacul Pfaeffikon, care se întinde pe 4 hectare, a fost multă vreme stațiunea tip, care a dat numele său Robenhausianului, astăzi părăsit în favoarea aceleia mai tipice de la Cortaillod.

În 1856, în timp ce se descopereau primele palafite, colonelul Schwab exploata la La Tène, la est de lacul Neuchâtel, o stațiune care părea o palafită, dar care dădea numeroase obiecte din fier. Culegerea obiectelor se făcea cu draga și numai în 1874—1881, cînd nivelul lacului a scăzut cu 2 metri, în urma corecției apelor din masivul Jura, Emile Vouga a putut să efectueze săpături sistematice. Pe malurile rîului Thielle care se varsă în vecinătate el a descoperit stîlpi, dintre care unii suportau un pod, iar alții locuințe; inventarul era numeros: fibule, obiecte de fier, arme, săbii caracteristice, monede, torquesuri de aur. În 1907, P. Vouga și W. Wavre au reluat săpăturile ca să determine destinația unei locuiri atît de bogate în obiecte de metal, în care nu existau nici vase, nici vetre, nici resturi de bucătărie. Se cre-

Scanned with CamScanner

dea că a fost un pod unde se plătea brudină, dar se pare mai degrabă că aceste obiecte au fost ofrande făcute într-un sanctuar. Staţiunea a devenit eponimă pentru a doua epocă a fierului.

Prima epocă a fierului a fost caracterizată în necropola de la Hallstatt. Acest sat este situat în Austria, în Salzkammergut, la 50 km de Viena. Ocnele de sare vecine erau încă de pe atunci exploatate, ceea ce justifică bogăţia necropolei. Încă din 1846, au început săpăturile sub conducerea lui G. Ramsauer, director al ocnelor de sare. Săpăturile au durat pînă în 1864 şi au adus la lumina zilei mai mult de 1 000 de morminte, jumătate de inhumaţie, jumătate de incineraţie, la începutul perioadei dominînd incineraţia, iar la sfîrşitul ei fiind preferată inhumaţia. Obiectele de fier, frumoase şi numeroase, erau în cea mai mare parte importate, arma caracteristică fiind săbiile lungi de bronz sau fier, găsite, în cea mai mare parte, în mormintele de incineraţie.

Unul dintre cele mai remarcabile oppida celtice din Austria este cel de la Magdalensberg, în Carinthia, unde a fost găsit, în 1502, un bronz grecesc din sec. V î.e.n. Aşezarea a fost săpată în 1907—1908 şi, mai ales, începînd din 1948, epocă la care profesorii Praschniker şi Egger s-au apucat de săpături metodice. Oppidum-ul a fost ocupat în epocă romană şi se pare că era Noria, capitala Noricului. Descoperirea cea mai marcantă este aceea a unor inscripţii preceltice, pe cupe, vase şi tablete, reprezentînd probabil o limbă vorbită în Noricum.

În Germania printre oppida de la sfîrşitul epocii hallstattiene şi din epoca Latène, se cuvine să amintim pe acela de la Heuneburg săpat de vreo cincisprezece ani de către profesorii W. Dehn, E. Sangmeister şi W. Kimmig. Legăturile strînse dintre acest centru celtic şi civilizaţiile mediteraneene sînt marcate prin obiectele de import şi prin tehnica de construcţie a fortificaţiilor în linie frîntă, făcute din cărămizi crude înălţate pe o temelie de piatră.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

Mai puţin prestigios decît mormîntul de la Vix, mormîntul unei prinţese celtice din secolul V î.e.n. a fost dezgropat în 1954, la Reinheim, în Saar, de către Dr. J. Keller. Bogatul inventar al mormîntului era de factură celtică; trebuie semnalate în special două torquesuri, terminate în capete de lei, precum şi două brăţări ornamentate asemănător.

Europa de est şi Balcanii

Arheologia din Balcani a cunoscut, acum cîţiva ani, epoca sa de glorie în rîndurile marelui public, atunci cînd a fost expusă descoperirea, făcută în 1949, a unui tezaur de bijuterii de factură grecească de la Panaghiurişte[502], în Bulgaria. S-a vorbit mai puţin de tezaurul de argint compus din platouri, din lanţuri şi podoabe de păr, frumoase exemplare ale artei tracice din sec. IV î.e.n., găsit, în acelaşi timp, la Lucovit[503], tot în Bulgaria. Alt tezaur care a avut ceasul său de celebritate, înainte de război şi care a dezvăluit măşti de aur şi vase de bronz sculptate, în genul celui de la Vix, dar de o talie mai omenească, a fost de asemenea descoperit în mormintele necropolei de la Trebenişte, pe lacul Ohrida, în sudul Iugoslaviei.

Pe de altă parte, Balcanii şi Europa de est s-au îmbogăţit în aşezări preistorice remarcabil studiate; astfel este în Iugoslavia, Pločnik, aproape de Niş, săpată în 1929 de Grbič sau, tot lîngă Niş, staţiunea tip de la Bubanj sau, de asemenea Vinča, săpată de către Vasič; în Ungaria citàm Starčevo[504] sau Alsonemedi aproape de Budapesta, unde a fost săpată o necropolă de la sfîrşitul epocii bronzului, din cultura zisă „Baden"; de un oarecare interes sînt, de asemenea, mormintele de la Szentes-Vekerzung, datate din sec. VI î.e.n., unde sciţii şi-au inhumat caii, adeseori perechi, cu harnaşamentul şi ornamentele lor de bronz; în Cehoslovacia sînt aşezările de la Statenice sau Unetice, sau săpătura recentă (publicată în 1962), a sanctuarului celtic de la Libenice, a lui A. Rybova şi B. Soudsky. În Polonia, putem să citàm, printre

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

altele, săpăturile efectuate între 1938—1939 și între 1946 și 1948 de către J. Koštrewski la Biskupin, unde a fost dezgropată o așezare din prima epocă a fierului. În România, este stațiunea tip de la Cucuteni, sau săpăturile lui Vladimir Dumitrescu de la Traian în 1941—1944, sau cele din necropola de incinerație, din epoca bronzului, de la Cîrna[505]. În Bulgaria, sînt săpăturile din așezarea neolitică de la Karanovo, ale lui V. Mikov și G. Gheorghiev, între 1946 și 1957, sau cele ale mormintelor tracice dintre care cel mai remarcabil este cel de la Kazanlîk și cel de la Filipovo, aproape de Plovdiv, săpat în 1944 de D. Țoncev. În Albania, în sfîrșit, cercetările din necropola din epoca bronzului și a fierului de la Pazhok, în așezarea calcolitică lacustră și din epoca bronzului de la Maliq, sau din fortărețele ilirice de la Irmaj și Gajtan.

Nu putem să uităm săpăturile din cetățile indigene, grecești sau romane; Apollonia, mai întîi săpată de către Leon Rey, căruia i-au urmat arheologii albanezi; Seuthopolis, oraș tracic din Bulgaria, cercetat de către D. Dimitrov; în Iugoslavia, Stobi a fost explorat din inițiativa Muzeului din Belgrad, Grbič a săpat, începînd din 1936, Heracleea Lyncestis, Vulič a săpat Scupi, Salona a fost cercetată în secolul XIX și de către E. Dyggve înainte de război și tot în Dalmația trebuie să semnalăm săpăturile de la Split, celebru prin palatul pe care l-a construit acolo Diocletian. La Marea Neagră, românii au săpat cele trei mari cetăți întemeiate de greci: Callatis, Tomis și Histria. Ne mulțumim, cu titlu de exemplu, să cităm săpăturile executate între 1959 și 1961 la Constanța și care au degajat vechiul port al orașului grecoroman Tomis, antrepozitele sale de mărfuri mai păstrînd amfore pline, depozitele de ancore pentru vase și superba terasă[506] cu mozaic policrom roman, datînd din prima jumătate a sec. IV e.n. Tot la Constanța s-a descoperit, în 1962, un remarcabil ansamblu de douăzeci și patru de sculpturi din sec. II și III e.n. printre care un șarpe

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

fantastic, piesă unică, tăiată într-un singur bloc de marmură.

Putem vedea, în această trecere în revistă rapidă şi superficială, cît de bogată este activitatea arheologică în aceste „ţări din est", aşa încît nu poate fi vorba să schiţăm un tablou exhaustiv al bilanţului arheologiei în această parte a Europei. Aş vrea, totuşi, să dau cîteva detalii asupra săpăturilor recente, care au adus elemente de un mare interes în cunoaşterea trecutului Balcanilor.

Dr. G.I. Gheorghiev, care a săpat la Karanovo şi Azmak, a explorat aşezarea de la Ezero care, împreună cu primele două şi cu aceea de la Ruse constituie cele patru staţiuni exemplare ale civilizaţiei agricole din Bulgaria de sud, în neolitic şi în calcolitic. Ezero, numit de asemeni Dipsis, este situat aproape de Nova Zagora, la mică distanţă de Karanovo; sondat în 1952—1958, aşezarea a fost săpată de către Gheorghiev şi arheologul sovietic N.J. Merpert în 1961, 1963 şi 1964. Stratul neolitic, gros de 1 m, n-a fost săpat pînă la bază; osemintele găsite dezvăluie o îndelungată domesticire a cîinelui, porcului, caprei, oii şi bovinelor; vasele cu picior înalt şi cu mîner cilindric sînt tipice pentru nivelul III de la Karanovo. Deasupra, stratul calcolitic, gros de 2,60 m prezintă opt nivele, separate de neolitic printr-un strat de 0,40—0,50 m, care a dat elemente de tip Karanovo IV; acest strat reprezintă un nivel de distrugere care pare să dovedească sosirea unei populaţii noi, purtătoare a calcoliticului şi care este contemporană cu nivelele V şi VI de la Karanovo. În sfîrşit, stratul din epoca bronzului prezintă IX nivele de construcţie, care se întind pe o grosime de 4 m. Se întîlneşte aici o unitate de cultură, dar originea acestei civilizaţii din bronz este marcată prin apropierile care s-au putut face cu ceramica de tip Troia I şi Troia II şi cu aceea de la Thermi, în insula Lesbos; dealtfel relaţiile cu Macedonia şi Tesalia sînt sensibile. Astfel, confirmînd totodată stratigrafia de la Karanovo, săpăturile de la Ezero dovedesc existenţa unui centru

 de trecere, pe unde culturile din Grecia, pe de o

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

parte, și din Anatolia, pe de altă parte, au fost difuzate spre munții și stepele pontice.

Tot în Bulgaria, studiile lui Ch. Somov și M. Alexandrov în 1963 și acele ale lui E. Anati, mai de curînd, au dezvăluit „picturile" din grota de la Magurata. Aceste desene făcute cu guano pentru cele mai vechi, sau cu argilă ori cu ocru, au fost trasate în neolitic sau în bronz. Sînt singurele cunoscute în această parte a Europei și se înrudesc cu cele din Val Camonica, în Italia, publicate, de asemenea, de E. Anati, și de la Monte Bego, de la frontiera franco-italiană, de la Valtellina, sau din Tirol. S-au descoperit în jur de 700 de figuri, reprezentînd cincizeci de subiecte diferite; simbolurile și semnele, dintre care cele mai interesante sînt securile de luptă, dublele securi, semnele în formă de arbore sau de bucraniu, constituie două treimi din reprezentări, ultima treime cuprinzînd figuri de animale (antilope, păsări, patrupede diverse) și de bărbați și femei; printre aceștia din urmă cea mai remarcabilă este o figură feminină cu brațele deschise care pare să fie simbolul marii zeițe; animalele și personajele sînt adesea grupate, pentru a constitui scene de vînătoare sau cu caracter religios. Este interesant să regăsim grupate marile simboluri religioase din Egeea și Anatolia: marea zeiță, adesea însoțită de un mic personaj masculin, bucraniul, dubla secure, cerbul și șarpele.

Gumelnița, situată la sud de București, este tipică pentru civilizația neolitică din această regiune a României, numită Muntenia. Stațiunea a fost sondată din 1924 de Vladimir Dumitrescu, care a întreprins în anii următori o primă săpătură exhaustivă, reluată începînd din 1960. Una dintre descoperirile cele mai interesante din această nouă săpătură, este o statuetă de teracotă consistînd dintr-o rochie evazată și un cap schematizat, purtînd un vas cu gîtul larg pe cap. Această statuie are două fețe, ca și un Ianus roman și pare că este caracteristică culturii Gumelnița, întrucît și alte fragmente de la statui asemănătoare au fost găsite în stațiunile din aria acestei culturi. De

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

altfel, descoperirea de olărie precucuteniană în stațiunile din epoca Gumelnița ne obligă să revedem cronologiile propuse relativ recent (1965) care făceau din cultura Gumelnița contemporana exactă a celei Cucuteniene, dacă nu se credea că este chiar mai recentă.

Mai remarcabilă încă este săpătura întreprinsă în 1967, de către D. Srejović, la Lepenski Vir, pe malul drept al Dunării, în Iugoslavia, aproape de celebrele „Porți de Fier". Săpătura stratigrafică a descoperit trei straturi: stratul superior III, divizat în două nivele A și B, este contemporan neoliticului vechi din grupa Starčevo-Criș-Körös (Criș și Körös sînt nume ale aceluiași rîu, respectiv pe teritoriul României sau Ungariei). Acesta era pînă atunci cel mai vechi neolitic din Balcani și de la Dunăre. Dar sub acest nivel se aflau încă două nivele, II și I, acesta din urmă fiind, la rîndul lui, împărțit în cinci faze (A—E); acestea sînt caracterizate prin locuințe de piatră și de lemn, în formă de trapez și de curioase statuete constituite dintr-o simplă piatră rotunjită sau cioplită în asemenea mod, încît să sugereze un cap rotund pe un corp îndesat, iar trăsăturile figurii sînt sculptate în relief, de parcă ar fi niște cîrnăciori. Uneltele sînt de tip microlitic astfel că apare clar că ne găsim în fața unei culturi protoneolitice, analogă prin anumite amănunte cu neoliticul preceramic din Orientul Apropiat.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

XII. CERCETĂRILE ARHEOLOGICE ÎN AFRICA

Nordul Africii

La mijlocul secolului II î.e.n. romanii s-au stabilit în Africa de nord, în Tunisia actuală, ocupînd vechiul domeniu al Cartaginei distruse; în cele două secole care au urmat, ei au ocupat tot litoralul mediteranean al continentului, din Egipt în Maroc: regiunea constituită actualmente din Libia, Tunisia, Algeria şi Maroc s-a acoperit de oraşe, ale căror centre monumentale s-au păstrat pînă în epoca noastră, mărturii ale bogăţiei acestei regiuni în antichitatea romană. Începînd din vremea ocupaţiei franceze şi italiene săpăturile au cunoscut o dezvoltare remarcabilă aşa încît nu poate fi vorba să dăm aici o privire cît de cît exhaustivă.

Oraşul antic cel mai prestigios, dar nu şi cel mai bine păstrat, este Cartagina. Primele săpături la Cartagina datează încă din 1859 şi au fost efectuate de M. Beulé, căci nu se poate ţine seama de săpăturile întreprinse, cîţiva ani mai înainte, de către Societatea de Cartagina[507], al căror singur scop era de a îmbogăţi muzeele Louvre şi cele din Londra şi Copenhaga. Am văzut, în legătură cu săpăturile din Grecia, că Beulé ieşise din Şcoala franceză de la Atena şi că a fost primul care a explorat Acropolea. Pe cheltuiala lui, a întreprins săpături la Byrsa, acropolea Cartaginei, în speranţa că va descoperi mărturii ale Cartaginei feniciene, pe care săpătorii Societăţii de Cartagina o decla-

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

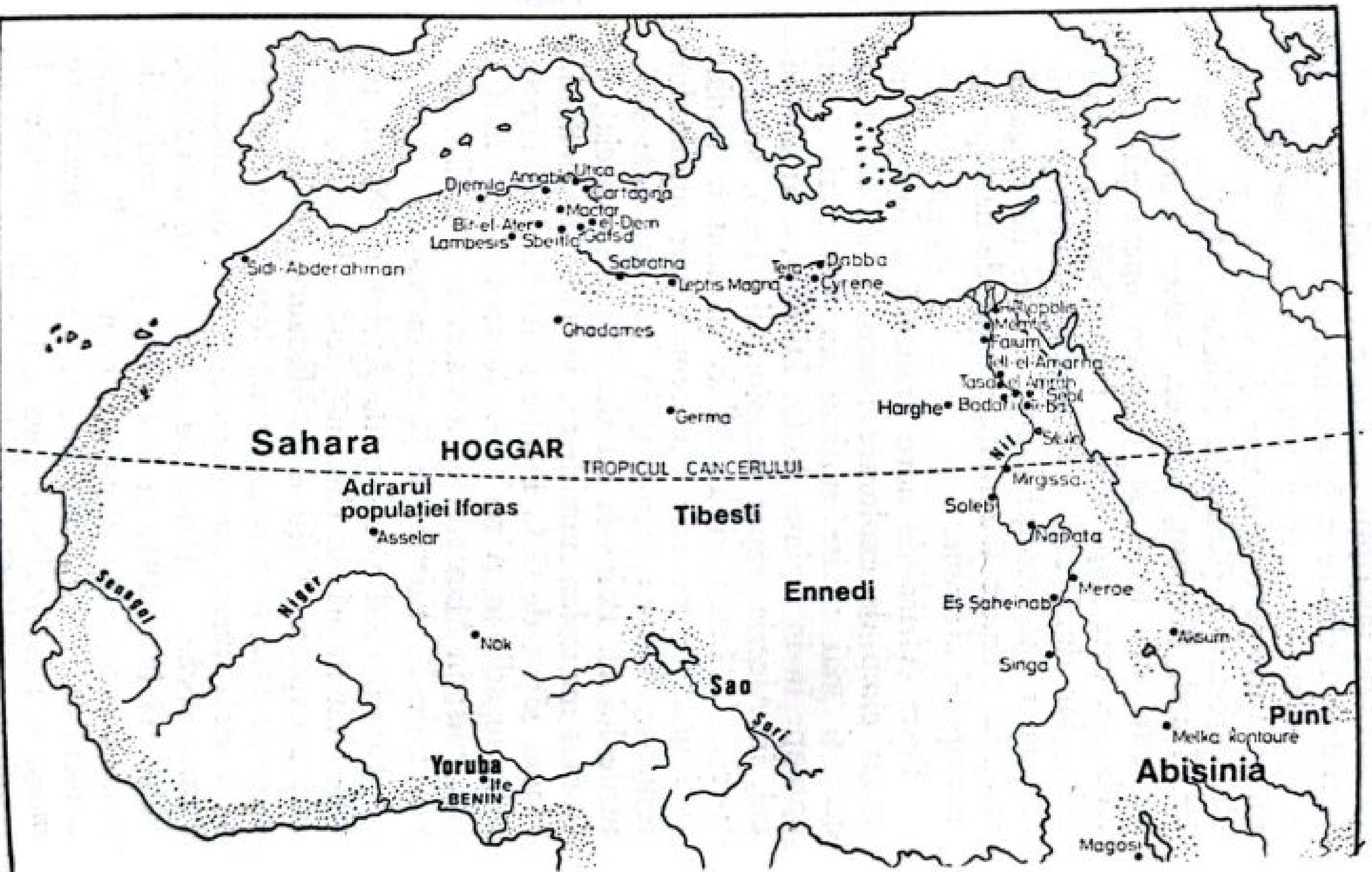
raseră distrusă pînă la temelii, de către Scipio Emilianul. După o întrerupere de cincisprezece ani, în 1874, E. de Sainte-Marie a săpat o tranșee ca să caute inscripții și, abia patru ani mai tîrziu, părintele Delattre a întreprins săparea exhaustivă a orașului, pe care a urmărit-o în mod discontinuu, aproape o jumătate de secol, în paralel cu alți cercetători (Reinach, Babelon, Merlin, Gauckler, Icard, Poinssot, Lantier, Kelsey, Carton ...), nu este aici locul să judecăm opera părintelui Delattre, care după unii a fost răbdător, metodic, zelos, iar după alții un veritabil flagel; în orice caz, ne-a dat exemplul unei lucrări de lungă durată, iar numele său rămîne legat de descoperirea metropolei africane.

Fosta Africă de nord franceză a fost un minunat cîmp de explorare pentru arheologii francezi și mai multe stațiuni au putut fi săpate aproape în întregime. Astfel Djemila, anticul Cuicul, în Algeria, săpat începînd din 1906, unde în special L. Leschi și Y. Allais au adus la lumina zilei unul dintre cele mai remarcabile ansambluri romane; Dougga (Thugga) în Tunisia, unde săpăturile lui C. Poinssot au dezvăluit, în special, un frumos mausoleu numid; tot în Tunisia, Thuburbo Maius, săpat de G.L. Feuille și A. Merlin; Timgad (Thamugadi) în Algeria, explorat mai ales de Ch. Courtois; în Maroc celebra stațiune Volubilis, dezvelită de R. Etienne și R. Thouvenot.

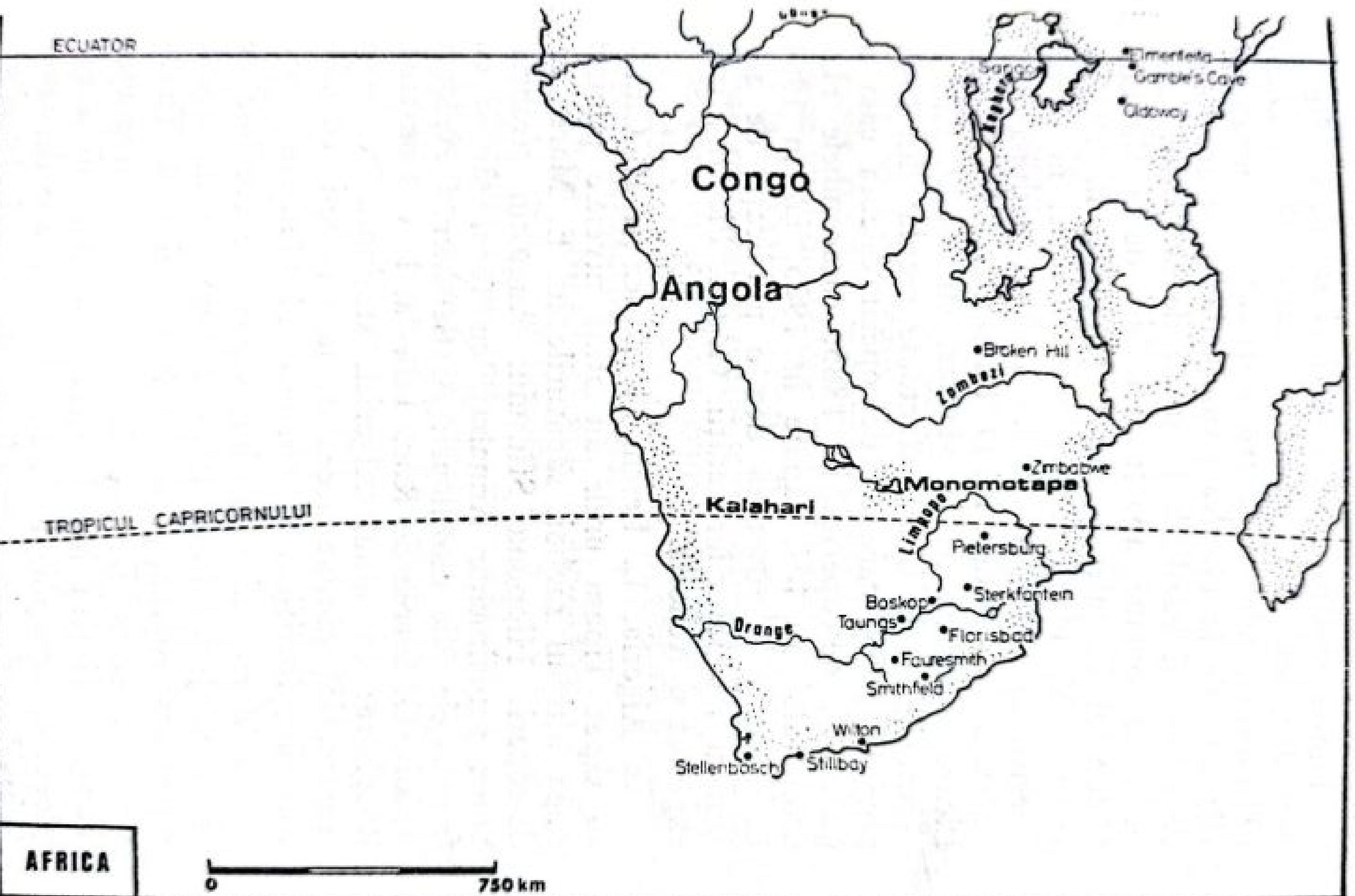
Totuși, cînd vorbești de Africa de Nord, trebuie citat în primul rînd numele lui Stéphane Gsell care a explorat stațiuni ca Madaura, dar care, îndeosebi, a lăsat o remarcabilă lucrare despre *Monumentele antice din Algeria*[508] și o monumentală *Istorie veche a Africii de Nord*[509], în 8 volume, publicată între 1913 și 1929. Nu pot fi omise nici numele maeștrilor dispăruți, cum este R. Cagnat, autorul unei frumoase lucrări despre *Armata romană din Africa*[510] și care a lucrat, mai ales, la publicarea unui Corpus al inscripțiilor latine din Africa de Nord, J. Toutain care, înainte de a săpa Alesia, a explorat Tunisia și a publicat o lucrare memorabilă despre cetățile romane din

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

această țară; printre maeștrii actuali trebuie să-i mai amintim pe J. Carcopino, a cărui puternică statură intelectuală domină mereu istoria romană, M. Leglay și G. Charles-Picard.

Dintre săpături, nu pot fi citate decît cîteva, mai deosebite. În Tunisia, săpăturile de la Djem (Thysdrus), celebru pentru amfiteatrul și mozaicurile sale, de la Haïdra (Ammaedara) cu arcul său de triumf și bazilicile creștine; de la Gighti care, în epoca romană, aparținea Lybiei, de la Middidi. Colonelul Reynier a săpat Thiggiba, în 1947—1949; P.M. Duval a explorat Meninx, în insula Djerba, în 1942; A. Merlin a săpat Althibaros și Sufetala; le datorăm lui D. Pauphilet și lui G. Ch. Picard săpătura de la Mactar, iar lui P. Cintas săpăturile de la Utica, efectuate regulat din 1948 pînă în 1958, care au descoperit celebra casă a Cascadei; descoperite în 1885, catacombele Hadrumetului au fost săpate în 1903, iar în 1964 L. Foucher a putut să dea o publicație de ansamblu a săpăturilor cetății. G. Ch. Picard a mai explorat și Acholla.

În Algeria, L. Leschi, J. Badez și P. Cintas au săpat Tipasa unde au atins nivelele punice; după ultimul război, săpăturile lui E. Marec au descoperit Hippona Sfîntului Augustin (francez Bône, actualmente Annaba), cu forul său și cu frumoasele sale mozaicuri; A. Berthier a explorat Tiddis, G. Sérrée de Roc, Tebessa, L.A. Constans, Boughara; în sudul Algeriei, stațiunea cea mai remarcabilă rămîne aceea de la Lambesis cu castrul său, fortificat în vremea lui Hadrian.

În Maroc, la Mogador, săpăturile conduse de către A. Jodin între 1956 și 1958 au descoperit micul oraș roman, peste așezarea punică; R. Thouvenot a săpat Banasa, în timp ce în regiunea Tanger, prințesa M. de Chambrun-Ruspoli a explorat o necropolă feniciană, iar aproape de capul Spartel a degajat o mulțime de puțuri de sacrificiu.

Citâm de asemenea lucrările lui P. Salama asupra drumurilor romane din Africa de Nord.

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

Explorarea Libiei de către italieni și anglo-saxoni n-a fost mai puțin activă. Ea debutează la începutul secolului XVIII, cu Lemaire, consul la Tripolis, care a studiat în 1706 regiunea, din ordinul lui Ludovic XIV. Paul Lucas, pe care l-am mai citat, a parcurs regiunea în 1710 și 1723; în 1760, fizicianul francez Granger copia inscripțiile de la Cyrene. Primele săpături sînt acelea pe care Vattier de Bourville, agent consular la Benghazi, le-a condus, în 1848—1849, în necropola de la Hesperis (Berenike, actualul Benghazi), de unde a dezgropat vase pe care le-a trimis la Louvre. În 1860 căpitanul M. Smith care l-a întovărășit pe Newton la Halicarnas și la Cnid, și comandantul Porcher au întreprins explorarea Cyrenei. Între cele două războaie, italienii au întreprins remarcabile săpături, în special la Sabratha, unde se găsește unul dintre cele mai frumoase teatre romane, și la Leptis (sau Lepcis) Magna, fără îndoială cel mai remarcabil dintre ansamblurile monumentale pe care ni le-a lăsat geniul constructiv al Romei, în sfîrșit la Cyrene, de unde S. Stucchi a publicat recent săpăturile din Agora.

După ultimul război, anglo-saxonii, în general, au urmat italienilor; dacă Dr. E. Vergara-Caffarelli a fost numit superintendent al antichităților din Tripolitania, controlul antichităților din Cirenaica, în schimb, a fost dat lui R.G. Goodchild care, în 1957, a întreprins săpăturile de la Qasr el-Lebia, antica Olbia, iar în 1963 cele de la Tocra (antica Taucheira) în colaborare, începînd din 1964, cu Școala britanică, sub conducerea lui J. Boordmann asistat de J. Hayes. J.B. Ward Perkins, directorul Școlii britanice din Roma, a urmat lui N. Dyrassi în conducerea săpăturilor de la Sabratha, în colaborare cu J. Toynbee, legîndu-se de studiul perioadei preromane. Săpăturile de la Cyrene au fost reluate de către G.R.H. Wright, în timp ce în Tripolitania, D-na Olwen Brogan și E. Vergara-Caffarelli au săpat, între 1952 și 1953, colonia militară de la Ghizza. În sfîrșit, din 1965, J.B. Pedley sapă, pentru Universitatea din Michigan, Apollonia, port al Cyre-

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

nei, lîngă care, în special, a dezgropat temeliile unui templu doric. Cităm, de asemenea, săpăturile de la Oea, ale vilei romane de la Zliten (Sugolin), aproape de Leptis Magna, iar în interior cele de la Ghadames și de la Germa, unde au fost aduse la lumina zilei 45 000 de morminte din necropolă. În sfîrșit, semnalăm, în 1953, începutul activităților Misiunii italiene din Libia, condusă de R. Bartoccini.

Săpăturile din restul Africii

Primul explorator științific al Nubiei meridionale este F. Caillaud care a publicat, în 1826, lucrarea sa *Călătorie la Meroe, pe Fluviul Alb*[511]; îi datorăm identificarea celor două mari stațiuni Napata și Meroe. Doisprezece ani mai tîrziu, G. Ferlini a săpat piramide la Meroe, din care a dezgropat un frumos inventar, despre care a declarat că este de stil egipto-etiopian (*Scavi nella Nubia*[512], Bologna, 1837). Prima sinteză de istorie a Nubiei a fost întocmită de E. Wallis Budge, în lucrarea sa *The Egyptian Soudan*[513], publicată la Londra, în 1907. Începînd din această vreme, lucrările lui G. A. Reisner în cadrul expediției Universității Harvard la Nuri, ale lui F. Addison, A. J. Arkell, L. P. Kirwan, A. E. Penn au aruncat lumini noi asupra antichității Nubiei.

Studiul antichităților etiopiene n-a început decît în primii ani ai secolului nostru cu lucrările lui C. Conti Rossini și cu cercetările lui Paribeni, în 1906, la Zula, pe care a identificat-o cu antica Adulis. În 1922—1926 părintele Azaïs și R. Chambard au efectuat cinci campanii de explorare de-a lungul și de-a latul Etiopiei; cercetările arheologice au fost efectuate la suprafață, dar ele au avut marele merit de a fi descoperit clar monumentele megalitice din regiunea Harar și din Etiopia meridională. După ultimul război săpăturile s-au înmulțit și trebuie să semnalăm în special cele ale Institutului Etiopian de arheologie, începînd din 1953, și ale Misiunii franceze conduse de F. Anfray. Semnalăm încă și picturile

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

parietale, datînd din epoca greacă și coptă, studiate, curînd după ultimul război, de către D-na S. Drew în Erythreea, pe drumul care ducea de la Axum la Adulis, pe Marea Roșie; ele reprezintă animale, elefanți, lei, turme de bovine și scene de vînătoare; cele mai remarcabile au fost descoperite la intrarea unei grote, la Dahro Caulos, în districtul Hamasian și într-un adăpost sub stîncă de la Meallawi, dominînd cîmpia Hogamo.

Considerînd importanța lor, vom vorbi în capitolul consacrat Africii din „Bilanțul arheologiei", despre petroglifele din Sahara și din Africa de sud, precum și despre culturile din Ciad, Nigeria și de pe Zambezi.

Voi mai semnala cîteva cercetări relative la epoca fierului în Africa; mai întîi, în Zair (fostul Congo belgian), expediția care, în 1957, a fost organizată de către Universitatea de Stat din Elisabethville și de Muzeul Regal al Congoului Belgian, de la Tervueren, sub direcția lui J. Hiernaux, M. de Buyst și J. Nenquin; misiunea a săpat șaizeci de morminte la Sanga, pe malul de nord al lacului Kisale; morții erau înmormîntati cu brățări, coliere, lanțuri și centuri de aramă și de fier, veselă monocromă cenușie-roz făcută la roată; numeroși morti țineau în mînă monede de aramă care, probabil, le serveau pentru a trece în lumea de dincolo; s-au făcut apropieri, pentru unele forme de inventar, cu cultura Zimbabwe care probabil era contemporană.

Semnalăm apoi lucrările întreprinse în Zambia, în aria cascadelor Victoria, pe cursul superior al fluviului Zambezi, de arheologul american J. O. Vogel care conduce Proiectul de cercetare a epocii de fier al Muzeului Livingstone; săpăturile au început în 1966 și ele s-au efcetuat în stațiuni datînd de la sfîrșitul mileniului I e.n., martore ale introducerii fierului în aceste regiuni meridionale ale Africii; ele s-au efectuat, în special, în stațiunile Kumadzulo, Kamagoza, Dambwa, Simbusenga, Simonga și Kalolo care a dat numele său unei culturi ce datează din jurul anului 1000 e.n.

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

Semnalăm, pentru a încheia, lucrările pline de interes ale lui B. M. Fagan asupra drumurilor comerciale între Tanzania (fosta Tanganyika) şi Rodezia, sarea, aurul şi arama apărînd ca produsele fundamentale ale acestui comerţ primitiv, într-o epocă ce corespunde evului mediu european.

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

XIII. CERCETĂRILE ARHEOLOGICE ÎN ORIENTUL MIJLOCIU (IRAN, AFGANISTAN, PAKISTAN, INDIA)

Arheologia în Persia

Nu voi reveni asupra lucrărilor lui Rawlinson la Behistun care au marcat începutul arheologiei iraniene. Primele mari săpături au fost cele de la Susa, capitala Elamului. Loftus a făcut acolo cîteva sondaje, iar M. Dieulafoy a condus acolo două campanii de săpături, între 1884 și 1886. Explorarea sistematică n-a început decît la sfîrșitul lui 1897, cu J. de Morgan (1857—1924); începînd din această epocă, delegația arheologică în Persia a săpat stațiunea continuu, cu întreruperi datorate evenimentelor politice, iar cercetarea continuă mereu sub direcția prof. R. Ghirshman; este șantierul oriental săpat cu cea mai mare larghețe și cu cea mai îndelungată continuitate. Știm că aceste săpături, care au descoperit, în special, palatul construit din ordinul Ahemenizilor cu celebra lui sală de audiențe (Apadana), i-au adus muzeului Louvre acele monumente care sînt „codul lui Hammurabi", stela vulturilor și piramida lui Maniștusu, răpite din Babilon de către regele elamit Șutruc-Nahunte.

Pînă în 1914, săpăturile de la Susa au rămas singurele cercetări importante în Iran. Delegația franceză a prospectat, de asemenea, cîteva stațiuni, Tepe Mussian, Maragha, Rey, Hamadan, Bender Bushir și din regiunea Caspicii (Talîșul persan), iar în afară de aceste lucrări franceze,

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

doar o misiune americană a cercetat Pasargade, în 1905.

După primul război mondial, șantierul de la Susa a rămas singurul în activitate, pînă la reluarea, de către americani, a săpăturilor de la Pasargade, în 1928. În același an, au început să fie adunate, din mormintele megalitice din Luristan, obiecte și statuete de bronz care au devenit atît de cunoscute anticarilor, ai căror furnizori erau chiar lurii, pentru care jefuirea mormintelor era o activitate rentabilă. În 1931, pentru a elucida problemele puse de originea și data antichităților din Luristan, Muzeul Louvre a delegat pe G. Contenau și pe R. Ghirshman să sape așezarea de la Tepe Giyan, aproape de Nehavend. La Susa, de Morgan împărțise stațiunea în mai multe șantiere, și efectuase, în cîteva puncte, o săpătură stratigrafică atingînd solul viu, ceea ce îi permisese să descopere acolo o necropolă arhaică, unde s-au găsit vase monocrome calificate de stil 1. La Tepe Mussian, Gautier și Lampre au strîns o ceramică mai arhaică, pe care Pottier a pus-o sub eticheta 1 bis. Săpătura de la Tepe-Giyan dacă nu a dezvăluit, așadar, preistoria și protoistoria iraniană, cunoscute din explorările de la Susa, a permis constituirea unei imagini mai exacte a stratigrafiei unei stațiuni iraniene, stratigrafie confirmată prin cercetarea, de aceiași doi arheologi, a stațiunilor vecine de la Tepe Djamshidi și Tepe Bad-Hora (1933).

În același an 1931, începe prospectarea intensivă a platoului iranian. Americanii au întreprins săpăturile de la Persepolis care au durat pînă în 1939, pentru a fi preluate de iranieni. În același timp (1930—1931), Muzeul din Philadelphia a organizat o campanie de săpături la Turang Tepe, la sud-est de Marea Caspică. Această săpătură era ispititoare, căci tocmai la piciorul acestui Tepe au fost găsite, într-un mormînt, în 1843, vasele și obiectele de aur și armele de bronz, ansamblu numit tezaurul de la Astrabad și care nu mai este cunoscut decît prin desene de epocă; săpătura, foarte sumară, a dezamăgit, dar reluarea cerce-

Scanned with CamScanner

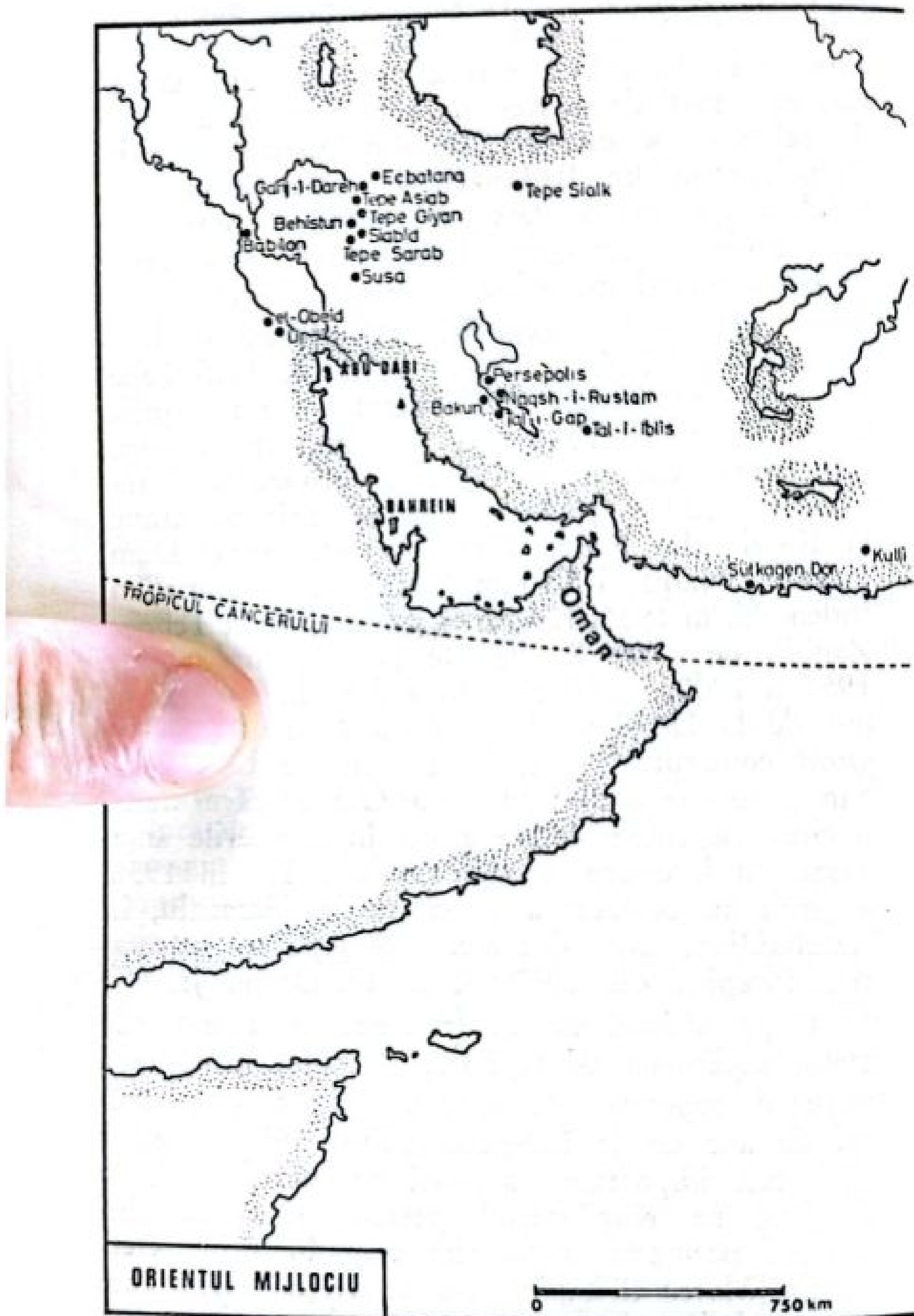
Scanned with CamScanner

ţării, începînd din 1959, de J. Deshayes, pare să fi adus elemente noi cu privire la problema pătrunderii indo-europenilor în regiunile urbanizate. În 1931—1932, şi pentru Universitatea din Pennsylvania E. F. Schmidt a săpat importanta aşezare de la Tepe Hissar şi a consacrat anii următori explorării de la Reij (anticul Raghez, aproape de Teheran), a unor staţiuni din Luristan (Surkh-Dum, Kamterlam, Badavar), şi a celei de la Tell-i-Bakun aproape de Persepolis, unde, cu puţini ani mai înainte, germanul E. Herzfeld descoperise ceramică aparţinînd stilului 1 de la Susa.

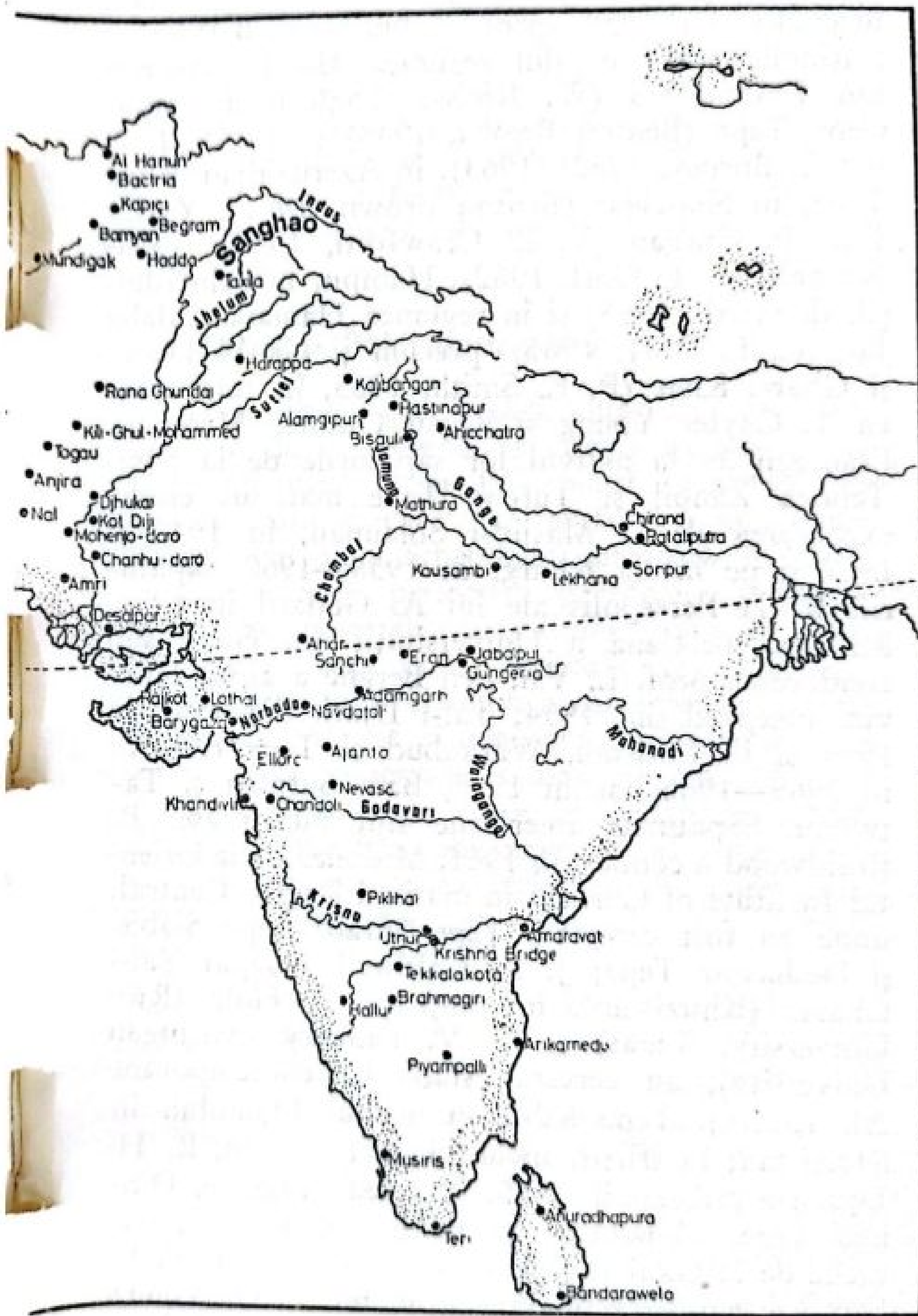
În 1932—1933, expediţia arheologică suedeză, sub direcţia lui T. J. Arne, a explorat Shah Tepe, iar între 1933 şi 1937, R. Ghirshman a întreprins săpăturile de la Tepe Sialk, de importanţă capitală pentru cunoaşterea epocilor bronzului şi fierului în Iran. Săpăturile s-au înmulţit de atunci la Kasri Abu Nasr, Tchashme Ali, Surkh-Dum, Istakhr, Naqsh i-Rustam, Nad i-ali. Semnalăm, îndeosebi, în 1936, reperarea staţiunii de la Tchoga Zanbil, de către R. de Mecquenem, unde, între 1951 şi 1962, R. Ghirshman a dezvelit oraşul elamit de la Dur-Untashi, precum şi frumosul *ziggurat* construit în sec. XIII î.e.n. de Untaş-Huban (care este acelaşi cu Untaş-Gal, al cărui nume îl citim pe cuiele votive găsite în încăperile amenajate în interiorul monumentului). Tot în 1936, englezii au cercetat aşezarea de la Hassanlu, în Azerbaidjan, unde sînt efectuate săpături sistematice, începînd din 1957, de R. H. Dyson Jr.

După ultimul război francezii au reluat, din 1946, săpăturile de la Susa, iar anul următor a văzut descoperirea, de către un păstor, a tezaurului de aur de la începutul mileniului I, care a dezvăluit importanţa aşezării protomedice de la Ziwiye, în Kurdistanul persan. Începînd din această perioadă, săpăturile s-au înmulţit: Germania, Marea Britanie, Franţa, Belgia, Italia care s-a specializat în epocile partă şi sasanidă, Statele Unite şi Canada, Japonia au trimis misiunile lor care au colaborat cu arheologii iranieni, la descoperirea trecutului prestigios al acestui pă-

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

mînt, așa încît, de 20 de ani încoace, Iranul este una din țările cele mai bine cercetate din Orient. Germanii au săpat Bisutun (Behistun), începînd din 1963 (prof. H. Luschey) și Takht-i-Solaiman, începînd din 1959 (prof. Naumann), Bastam și stațiunile urarteene din regiunea Maku, începînd din 1967—1968 (W. Kleiss). Englezii au săpat Geoy Tepe (Benton Brown, 1948) și Yanik Tepe (C. A. Burney, 1960—1963); în Azerbaidjan, Kara Tepe; în Shasrigar (Benton Brown, 1961), Yarim Tepe în Gurgan (V. E. Crawford, 1960), Tal-i-Nochodi (C. L. Goff, 1962); Hampur în Belucistan (B. de Cardi, 1965) și în regiunea Hamadan, Baba Jan (C. L. Goff, 1965), precum și Ganj-i Dareh și Ghar-i Khar (P. E. Smith, 1965, în colaborare cu T. Cuyler Young și Royal Ontario Museum). Francezii au la activul lor săpăturile de la Susa, Tchoga Zanbil și Tureng Tepe mai sus citate, explorarea de la Masjid-i Solaiman, în 1948 și 1967 și pe insula Kharg, în 1958—1960, săpăturile de la Persepolis ale lui A. Godard în 1951. Misiunea belgiană a Universității din Gand sub conducerea prof. L. Van den Berghe a săpat Hurvin, începînd din 1954, Tal-i Djari, din 1951 la 1955 și în Luristan, Warkabud și Tepe Kalwali în 1965—1966, iar în 1967, Bani Surmah și Tatulban. Săpăturile americane sînt numeroase: R. Braidwood a condus, în 1961, Misiunea de la Oriental Institute of Chicago în masivul Zagros Central, unde au fost cercetate Tepe Sarab, Tepe Siabid și Deshawar Tepe; J. R. Caldwell a săpat Tal-i Ghazir (Khuzistan), în timp ce F. Hole (Rice University, Texas) și K. V. Fannery (Michigan University), au cercetat stațiunile contemporane Ali Kosh și Tepe Sabz, în nordul Elamului, în Khuzistan; în sfîrșit, în afară de Hassanlu, R. H. Dyson a cercetat în 1965, în aceeași regiune, Dinkha Tepe. Canadienii au la activul lor și săpăturile de la Ganj Dareh Tepe, în Kurdistan (P. E. Smith, 1966—67) și explorările lui T. C. Young la Godin Tepe (1965—1967), Dalma Tepe și Hajji Firuz (1962—1963). Misiunea japoneză condusă de N. Engami a și procedat la săpături în Irak

și și-a întins activitatea în Iran: Tal-i Bakun (Engami și S. Masuda, 1956), Tal-i Gap (Engami și T. Sono, 1959). În sfîrșit, iranienii au preluat sarcina săpăturilor de la Rudbar și Marlik, începînd din 1961, de la Pileh Kaleh, în regiunea Mării Caspice și de la Haft Tepe (1965—67), în Khuzistan, toate aceste săpături fiind conduse de E. O. Neghaban, directorul Muzeului din Teheran, și R. Mostowfi, în timp ce, în 1965, prof. M. B. Nicol a întreprins explorarea de la Dorudzan, în Khuzistan.

Afganistanul și Pakistanul preistoric

Cu toate că prima este o țară muntoasă, care domină pe a doua, regiune de cîmpii irigate și deșerturi, Afganistanul și Pakistanul constituie un ansamblu cultural care este preferabil să nu fie despărțit. Pe plan arheologic, prezintă în timp trei mari perioade: perioadele preistorică și protoistorică sînt dominate de culturile avansate din Valea Indusului; a doua perioadă, greco-budistă, este aceea a statului Gandhara care cuprindea atît valea Kabulului, cît și regiunea Peshawarului în Pakistan și a imperiului Cușan; a treia, despre care nu ne vom ocupa deloc aici, este cea a statelor musulmane ale Ghaznevizilor și Ghorizilor, care se extind spre valea Indusului unde pătrunde islamul, și corespund unei părți din evul mediu european.

Încă din 1856 au fost descoperite primele vestigii din valea Indusului. V. Brunton care construia East Indian Railway n-a găsit altceva mai bun pentru balastul liniilor decît să folosească cărămizile dintr-un imens tumul aproape de Harappa, pe malul stîng al rîului Ravi, în Pendjab. Obiectele mici și cîteva sigilii au fost culese de către generalul A. Cunningham, pe atunci director la Archaeological Survey, dar el nu a înțeles întregul interes al acestora. Abia în 1921, Sir John Marshall a întreprins săpături în stațiune; a fost descoperită o civilizație urbană din epoca bronzului, de un nivel ridicat, cu indicii fundamentale

Scanned with CamScanner

care au determinat denumirea de „harapeene" pentru culturile contemporane care au suferit puternica ei influență. Totuși, jafurile efectuate în secolul trecut nu au permis dezgroparea unui ansamblu urban într-o stare de conservare mulțumitoare, așa încît interesul săpăturilor rezidă mai cu seamă în citadela cu întărituri masive din cărămidă pe care Sir Mortimer Wheeler a adus-o la lumina zilei prin săpăturile din 1946.

În anul care a urmat începutului lucrărilor de la Harappa, în 1922, R. D. Banerji care explora un sanctuar budist ridicat pe o vastă movilă artificială, la Mohenjo Daro, pe malul drept al Indusului, în Sind, a remarcat interesul arheologic al acestei înălțimi, pe care s-a apucat s-o sape. Sir John Marshall a continuat cercetarea pînă în 1927, iar E. J. Mackay, care condusese șantierul de la Kiș din 1923 la 1925, a preluat succesiunea lui Marshall pînă în 1938. După ultimul război, Sir M. Wheeler a reluat săpăturile, continuate în 1964—1965 de către C. F. Dales. Împreună cu Harappa, Mohenjo Daro este cel mai mare oraș de pe valea Indusului (mai mult de 100 ha) și este împărțit ca și Harappa într-o fortăreață și un oraș de jos, admirabil urbanizat, cu străzi drepte, spațioase, cu un sistem complex de canalizare și o arhitectură de cărămidă arsă și nu crudă, ca în civilizațiile contemporane din Mesopotamia. Aceste două din urmă elemente arhitecturale fiind necesare datorită climatului ploios, deosebit de cel din valea Nilului și din valea Eufratului, cît și de acel din valea Indusului actual.

Înmulțirea săpăturilor în Pakistan, Belucistan și Afganistan, de mai bine de o jumătate de secol de cînd s-a descoperit civilizația Harappa, a permis să se precizeze aspectele culturale ale acestor arii de civilizație, înainte și după perioada Harappa. Așezarea de la Chanhu Daro, la 130 km sud-est de Mohenjo Daro, sondată de către N. G. Majumdar și cercetată de către E. Mackay începînd din 1935, a permis, încă din această epocă, să se stabilească secvențele de civilizație care au

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

precedat celei de tip Harappa precum şi cele care i-au urmat; în adevăr la Harappa şi la Mohenjo Daro, apele de infiltraţie interzic o săpătură în adîncime care ar putea să lămurească originea acestei civilizaţii „in situ"; mai grav este faptul că aceste ape de adîncime, încărcate cu sare, intră prin capilaritate în zidurile dezvelite şi ameninţă cu distrugerea aşezarea capitală de la Mohenjo Daro. Cercetările de suprafaţă şi sondajele au fost la fel de rodnice: au fost astfel, în 1928—1930, cercetările lui Sir Aurel Stein în Waziristan şi Belucistan, iar în 1932—1933, cele ale lui N. G. Majumdar în Sind. Acesta din urmă a sondat mai ales staţiunea de la Amri care a dat o ceramică tipică; săpătura de la Amri a fost reluată, în 1959—1962 de J. M. Casal. Altă staţiune importantă pentru cunoaşterea culturilor preharappeene este aceea de la Kot-Diji, la est de Mohenjo Daro, săpată, începînd din 1957, de către Dr. F. A. Khan. În acelaşi timp, explorările lui W. A. Fairservis, în Belucistan, au dezvăluit epocile timpurii ale văii Quetta (Kili Ghul Mohammed şi Damb Sadaat) şi din districtele Zhob şi Loralai (Rana Ghundai şi Sur Jangal). Semnalăm, de asemenea, cercetările lui S. M. Poglisi la Hazar Sum (regiunea Samangan), unde se descoperă un aspect din mezolitic încă slab reprezentat în aceste regiuni.

Preistoria şi protoistoria Afganistanului sînt, dimpotrivă, o cucerire relativ recentă. În 1939, R. Ghirshman a efectuat o primă săpătură în Seistanul afgan, la Nad-i-ali, dar cercetarea cea mai importantă este aceea pe care J. M. Casal a condus-o timp de unsprezece campanii, între 1951 şi 1958 în staţiunea de la Mundigak, la est de Kandahar. Timp de două milenii şi jumătate, începînd din zorii calcoliticului şi pînă la mijlocul epocii bronzului, cultura Mundigak va domina această parte a Asiei. Altă aşezare calcolitică, în inima Afganistanului, este Deh Morsai Ghundai, săpată de misiunea americană condusă de L. Dupree. Tot lui L. Dupree precum şi lui B. Howe le datorăm cunoaşterea neoliticului din

Scanned with CamScanner

nordul Afganistanului, în special prin săpăturile din grota Şarpelui (Snake Cave), de la Ghar-i-mar, la nord de munţii Hindukuş.

Afganistanul şi Pakistanul în epoca istorică

După cucerirea lui Alexandru, care a zăbovit în regiunile corespunzînd Afganistanului şi Pakistanului actual de la 330 la 325 î.e.n., şi după introducerea budismului în valea Kabulului — după cronica cingaleză a lui Mahâvamsa, un conciliu budist s-a ţinut la Pataliputra, capitala imperiului Mauria al lui Aşoca, în anul 17 al acestui principe (în jurul 253 î.e.n.) în urma căruia Madjhantica a fost trimis în Caşmir şi în Gandhara ca să le „evanghelizeze"; această tradiţie confirmă inscripţiile edictului XIII al lui Aşoca, prin care ştim că împăratul convertit la budism a trimis misiuni către regii macedoneni din Occident — în urma acestor două fenomene istorice, faţa Orientului Mijlociu se transformă şi din sinteza dintre geniul grec şi gîndirea indiană, se naşte, chiar la începutul erei noastre, arta greco-budistă din Gandhara. Timp de mai multe secole această artă, precum şi religia care îi este suport, s-au dezvoltat şi Afganistanul îndeosebi se va acoperi de monumente budiste care au fost studiate încă din secolul trecut.

Sir A. Cunningham (1814—1893), despre care am vorbit mai înainte în legătură cu primele descoperiri de la Harappa, devenit, în 1863, primul director al Archaeological Survey, a cercetat diverse staţiuni din epoca persană, greacă şi greco-budistă; în 1869, a identificat staţiunea de la Shah-Dheri cu celebra Taxila. A făcut, mai ales, sondaje în aşezarea de la Shabbaz-Garhi de unde Foucher a scos Bodhisattva din Muzeul Guimet, şi în staţiunile de la Takht-i-Bahi şi Sahri-Bahlol, amîndouă descoperite de către Belloni; îi datorăm, de asemenea, tot lui Cunningham localizarea Poushkaravatiei, capitala Gandharei, la Charsadda. În 1883 a fost găsit, în partea acestei staţiuni numită Palatu-Dheri, statuia lui Buda zisă de la

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

Hashatnagar, iar în 1902—1903, J. Marshall şi Ph. Vogel au săpat întreaga staţiune, din care au adus la lumina zilei numeroase statui de Buda şi Bodhisattva, precum şi Stupa „Darul ochilor"; în 1958, Sir M. Wheeler a reluat săpăturile. Între 1906 şi 1912, D. B. Spooner şi apoi Sir A. Stein au cercetat Sahri-Behlol; între 1907 şi 1923, D. B. Spooner şi H. Hergreave au săpat Takht-i-Bahri şi Shah-ji-ki-Dheri, iar în 1921 H. Hergreave a cercetat Jamal-Garhi; toate aceste staţiuni sînt mănăstiri budiste bogate în statui, în stupa şi în monede de epocă indo-scită şi cuşane, al căror studiu a permis lui Sir A. Stein să demonstreze că aceste mănăstiri din Gandhara sînt izvorul de inspiraţie a celor din Serinde; de fapt, nimeni nu se mai îndoieşte că mişcarea spirituală a budismului a început din Gandhara, pentru a pătrunde în oazele din Tarim şi în China, urmînd drumul mătăsii.

Săpătura de la Taxila este cea mai importantă dintre cele ce privesc staţiunile din această perioadă a istoriei indiene. Taxila grecilor reprezintă transcripţia numelui sanscrit al oraşului Takshaçila (de unde numele său pali Takhaçila). Staţiunea se întinde pe trei coline artificiale, la care se adaugă ruine secundare. Între 1912 şi 1933, Sir J. Marshall a explorat întreaga staţiune; săpăturile au fost apoi continuate, cu mai multă sau mai puţină amploare, de către A. D. Siddiqi şi, după război, de A. Gosh şi de Sir M. Wheeler, reînviind istoria şi arta unei cetăţi martoră a unui mileniu de cea mai mare importanţă în viaţa popoarelor care s-au succedat la această răscruce de drumuri. Prima înălţime, aceea de la Bhir Mound, constituie oraşul antic indian, persan şi grec. El a fost întemeiat în sec. VII sau VI î.e.n. şi este martor al ocupării văii Indului de către perşii Ahemenizi, în sec. VI. Fără îndoială perşilor le este datorată prezenţa puţurilor construite într-o tehnică pe care o regăsim şi în Mesopotamia. De un mare interes este, de asemenea, descoperirea unei inscripţii în arameeană, limba cancelariei ahemenide, care sprijină ipoteza după care scrierea

kharochthi (scrierea din nordul Indiei) își găsește originile în alfabetul arameean, în timp ce alfabetul fenician (mai degrabă decît scrierea încă nedescifrată de la Harappa) ar fi acela care a servit ca prototip scrierii brahmi folosită în valea Gangelui. Dominat pe urmă de macedoneni, orașul a căzut în mîinile lui Chandragupta, puțin după aceea (spre 304), cînd Seleucos a cedat satrapiile indiene fondatorului dinastiei Maurya. Apoi, cînd, în secolul II î.e.n. regii greco-bactrieni au ocupat Pendjabul, Bhir Mound a fost părăsită și o nouă cetate a fost ridicată la Sirkap și înconjurată de întărituri mari de pămînt. În mijlocul secolului următor, Azes, principe sac (sciți veniți din Asia centrală și stabiliți în Afganistan, de unde îi goniseră pe regii bactrieni), a devenit stăpîn al cetății; acesta a înălțat o nouă incintă de piatră, mai la sud de oraș, unde a și fost deplasat centrul, constituind astfel o acropolă opusă orașului de jos indo-grec. Parții (palhava din textele indiene) au exercitat apoi o puternică influență asupra sacilor, de aceeași rasă și cultele iraniene au fost introduse la Taxila, așa cum o dovedește templul part cu coloane ionice și de plan grecesc dezgropat în movila vecină de la Jandial. În primul secol Vima Cadphises, regele noilor stăpîni ai Afganistanului, cușanii veniți de la hotarele Chinei, devine stăpîn la Taxila, iar la sfîrșitul sec. II cușanii au întemeiat cea de a treia așezare de la Taxila, pe amplasamentul de la Sirsukh. Budismul a domnit ca stăpîn în această cetate care este înconjurată de stupe, unde se poate surprinde influența decadentă a școlii de la Gandhara, Hunii heftaliți au pus capăt, în sec. V, existenței Taxilei.

Dacă exploatarea Pakistanului se datorează arheologilor englezi, francezii, grație delegației arheologice în Afganistan, au descoperit antichitățile budiste de la Kâpiça, de la Bâmiyan și din Bactriana. Trebuie, de asemenea, să remarcăm aici că numele de Gandhara, care se găsește încă în Rig Veda (Gandhari, oameni din Gandhara), a desemnat, după epoci, o arie geografică mai mult

Scanned with CamScanner

sau mai puţin întinsă, în centrul căreia era valea Kabulului şi însăşi Taxila, precum şi că aria artei greco-budiste din Gandhara se întinde pe o mare parte din Pakistan şi Afganistan şi chiar din Caşmir din care, de exemplu, staţiunile de la Ushkar (săpată de C. Fabri în 1938) sau de la Gilgit (M. S. Shastri, 1938) au dat antichităţi budiste din şcoala din Gandhara.

Una din staţiunile cele mai importante şi dintre cele mai demult săpate este aceea de la Hadda, aproape de actualul Djelallâbad. Ch. Masson a prospectat staţiunea în secolul trecut, iar între 1923 şi 1928 ea a fost săpată de A. Foucher, J. Barthoux şi A. Godard. Sculpturile greco-budiste, de expresie viguroasă şi pasionată care caracterizează şcoala de la Hadda, datate totuşi între secolele III şi VI, au provocat o controversă în ceea ce priveşte legătura lor cu arta din Gandhara contemporană, care cobora atunci către academismul decadenţei. Interesul acestei descoperiri se găseşte, de asemenea, şi în apropierea care se poate face cu arta occidentală, romanică şi gotică: în adevăr, este remarcabil faptul că unele lucrări de plastică în stuc de la Hadda sînt contemporane cu primele încercări de stucaturi din Franţa şi Italia, în secolul VIII, aşa cum remarcă J. Hackin. Dacă ipoteza, apărată de Baltrusaitis, a unei influenţe din arta sumeriană asupra artei romanice, pare cronologic şi chiar morfologic inacceptabilă, aceea a influenţei artei din Gandhara şi a imaginii drapate a lui Buda asupra artei occidentale din evul mediu şi imaginii lui Cristos în slavă, pare verosimilă.

Săpăturile întreprinse de J. Hackin şi J. Carl în cheile rîului Khair Khaneh, lîngă Kabul, în 1934, sînt interesante prin faptul că a fost dezgropat un templu brahmanic, cu o statuie în marmură a lui Surya, datînd din sec. IV, după costumul său sasanid. Acelaşi J. Hackin a explorat, în 1936—1937, staţiunea de la Begram, anticul Kâpiçi, în care el a vrut să vadă Niceea grecească, identificare împotriva căreia s-a ridicat A. Foucher. Săpăturile, reluate stratigrafic de către

R. Ghirshman, la puțină vreme după război, au descoperit trei nivele: orașul scito-part și cușan distruse de un foc, urmate de o părăsire și o reocupare, înainte de părăsirea definitivă, în urma invaziei heftaliților. Sticlele feniciene, farfuriile de bronz siriene, relevă legăturile cu Orientul roman între secolul I și începutul secolului IV. Citări, de asemenea, în preajma războiului, explorarea mănăstirii de la Shotorak, de J. Meunié.

Antichitățile văii Bamiyân (formă evoluată a persanului Bamikan), cu statuile colosale ale lui Buda, înălțate în nișe săpate în faleză — se știe că aceste sculpturi au permis amatorilor de arheologie-ficțiune să emită cele mai înspăimîntătoare ipoteze — au fost pe larg studiate, începînd din 1923, de A. Foucher, iar apoi de alți membri ai delegației franceze, J. Hackin, O. Bruhl, J. Buhot, A. și Y. Godard. Ansamblul sculpturilor și picturilor care acoperă nișele au putut fi datate între secolele V și VIII. Două faze de influențe s-au descoperit: o primă fază, în care se întîlnește curentul greco-budist și un curent venit din Orientul roman, și o a doua fază în care influența iraniană va fi la originea artei irano-budiste.

Cităm, de asemenea, săpăturile efectuate de misiunea arheologică italiană, începînd din 1956 în Swat, la Mingora, unde au fost dezgropate stupe budiste și opere din școala de la Gandhara, precum și la Udegram, unde a fost dezgropată o cetate a cărei origine urcă pînă în protoistorie, dominată de o fortăreață și distrusă în secolul al XI-lea de către Mahmud din Ghazni. În sfîrșit în Bactriana, D. Schlumberger, în 1964, și P. Bernard, din delegația franceză, începînd din anul următor, au întreprins săpătura cetății de la Aïkhanum, poate întemeiată de Alexandru cel Mare. Printre lucrările arheologilor afgani acelea ale dr. Șaibai Mustamindy la Hame Zargar, începînd din 1964, au dezvăluit un nou aspect al artei greco-budiste din Kâpiça; Hame Zargar, situat la nord-est de Kabul, se pare că a fost capitala de vară a dinastiei cușane.

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

Marea curiozitate a englezilor pentru lucrurile trecutului i-au determinat, încă de timpuriu, să organizeze științific studiul antichităților imperiului pe care-l controlau. Încă din 1827, apăruse *The Journal of the Royal Asiatic Society*[514], primul dintr-o serie de publicații permanente asupra antichităților indiene. În 1871, a apărut primul organ arheologic, *Annual Reports*[515], al Archaeological Survey of India[516] în timp ce Sir A. Cunningham edita, în 1877, primul volum din *Corpus Inscriptionum Indicarum*[517], consacrat inscripțiilor lui Așoca. Activitatea lui Cunningham, despre care am și vorbit, a fost vastă: încă din 1837 a făcut sondaje la Sarnath, iar în 1850 a făcut primele săpături la Sanchi; a fost, de asemenea, unul dintre primii care au studiat, din punct de vedere arheologic, templele rupestre din regiunea Bombay. Aceste monumente remarcabile, majoritatea construite în secolele VII și VIII, sînt săpate în rocă și împodobite cu sculpturi și picturi; din 1579 olandezul J. Huighen van Linschoten a descris cu mirare „pagoda Elefantului" (templul de la Elefanta) a cărui stare lamentabilă, în care oamenii îl lăsaseră, putea fi deplînsă de H. Mac Neil, în 1873. În 1839, J. Bird a dezgropat relicvele, în două urne de aramă, din cea mai mare stupa.

În 1905—1906, Sir John Marshall identifica și explora stațiunea de la Radjagriha, reluînd săpătura în 1925—1926. Radjagriha a fost construită de către Bimbisara, rege din Magadha, în a doua jumătate a secolului VI î.e.n., Buda ar fi primit de la Bimbisara „parcul cu bambuși", lîngă Radjagriha, și se știe că în statele acestui principe, la Bodh Gaya, Gautama (Buda) a ajuns la iluminare, spre 528. Alt loc important în legenda budistă este Kuçinagara, unde Buda a intrat în *nirvana;* stațiunea, actuala Kasia, a fost săpată între 1906—1907 de Ph. Vogel. Pataliputra, Palibothra geografilor greci, capitala lui Așoca, a fost cercetată de Ratan Tata, în 1912—1913 și 1926—

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

1927. Hastinapura, care prezintă un mare interes pentru studiul urbanisticii din India gangetică în primul mileniu î.e.n., a fost săpată, începînd din 1951, de către B. B. Lal, în timp ce săpătura de la Navda Toli, în nordul Dekkanului, explorată de către H. D. Sankalia şi B. Subbaro, a elucidat cultura contemporană cu Hastinapura în această regiune centrală.

Pe coasta orientală a Dekkanului, lîngă Pondichery, nu putem să nu semnalăm săpătura de la Virampatnam-Arikamedu, executată stratigrafic în 1945 de către Sir M. Wheeler şi reluată în 1947—1950 de către J. M. Casal, împreună cu soţia sa. Descoperirile de ceramică şi de monede romane au dovedit densitatea comerţului cu imperiul roman în primul secol al erei noastre. Dealtfel alte săpături (la Chandravalli, în Mysore, la Brahmapuri, în statul Bombay), descoperiri fortuite (tezaure de monede din Egyal, în statul din Kerala, găsite în 1945, sau descoperirea, în 1965, a unui tezaur de 256 monede romane la Bangalore), au arătat importanţa comerţului roman în lungul coastei Dekkanului, aceste schimburi începînd masiv în timpul domniei lui Augustus şi decăzînd brusc la începutul secolului II, după domnia lui Traian.

Pentru Ceylon, Taprobane (Tamr aparni) a navigatorilor greci (Lanka din Ramayana?), semnalez săpăturile de la Sigiri şi de la Mandalagiri Vihara. Dr. Paranavitana a cercetat Sigiri în 1947; este o stîncă înaltă, pe care, după cronica regală Mahâvamsa, regele Kassapa I (479—496 sau 527—544) a fortificat-o şi s-a retras acolo, după ce şi-a asasinat tatăl. Săpăturile au degajat zidurile, cisternele, locuinţele şi au pus în valoare celebrele picturi de apsaras (nimfe celeste). Dr. Paranavitana a explorat, de asemenea, staţiunea de la Mandalagiri Vihara (Vihara înseamnă „mînăstire"), a cărei istorie începe în sec. II î.e.n. şi care, din această epocă, a devenit un loc sfînt al budismului. Budismul a fost introdus în Ceylon, după Mahavamsa, de către Mahinda, fiul lui Aşoca. Mahinda s-a instalat în locul sfînt care şi-a luat numele său Mahindatala (Mihintale), în timp ce

Scanned with CamScanner

la Anuradhapura, capitala insulei, era plantat un vrej din arborele sacru de la Bodh Gaya. Așadar, din această epocă, Mandalagari a devenit un loc sfînt, dar abia în secolul VII s-a înălțat monumentul său principal, sanctuarul Circular, cealaltă construcție dominantă fiind Casa Imaginilor. După secolul XII mănăstirea a cunoscut declinul. Căzînd în uitare, în mijlocul junglei, ea a fost pomenită în continuare sub numele ei actual de Madirigiri.

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

XIV. CERCETĂRILE ARHEOLOGICE ÎN URSS ŞI ÎN EXTREMUL ORIENT

Arheologia în Rusia

Rusia ţaristă a arătat un interes foarte timpuriu pentru propriul său trecut şi, încă din secolul XVII, Petru cel Mare a ordonat să se adune toate obiectele antice care proveneau din pămînt. În secolul următor, istoricul M. V. Lomonosov (1711—1765) a luat iniţiativa de a adresa, prin Academia de Ştiinţe, un chestionar pe care să-l difuzeze în provincii şi care permitea efectuarea unui prim releveu al bogăţiilor arheologice din imperiul rus; abia în 1763 răspunsurile la acest chestionar au permis să se întocmească o hartă arheologică a Rusiei. În acelaşi an, generalul Melgunov a întreprins primele săpături într-un tumul scit.

Cucerirea litoralului septentrional al Mării Negre, în a doua jumătate a secolului XVIII, a permis naşterea arheologiei clasice, prin lucrările lui P. I. Sumarokov, în cetăţile greceşti din Pontida. Primele săpături de la Olbia, la gura Bugului, în regiunea Odesei, datează din 1801; dar ele n-au fost conduse sistematic decît începînd din 1901 pînă la 1915 şi din 1924—1926 de către B. Farmakovski şi continuate, după moartea sa, în 1928, de către L. Slavin şi T. Knipovici. Săpăturile au dezvăluit că planul ortogonal, folosit în urbanismul acestei cetăţi, datează de la începutul sec. VI î.e.n.; este, fără îndoială, unul dintre cele mai vechi oraşe greceşti urbanizat în

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

mod rațional. Kerci, anticul Panticapaion, la extremitatea orientală a Crimeii, a fost săpat în 1816, iar începînd din 1830 regiunea Kerci și cea a Tamanului, pe malul caucazian opus, au fost sistematic cercetate; săpăturile de la Panticapaion au fost reluate după 1890 de către K. Dumbey, iar, începînd din 1945, de către V. Blavațki. Una dintre cele mai remarcabile cercetări este cea de la Kersones, la gura Niprului, întreprinsă în 1827 și continuată din 1877 pînă în 1914, de către Societatea de istorie din Odesa și, în sfîrșit, de Comisia arheologică imperială. Un sfert din orașul antic și medieval a fost astfel dezgropat; C. Grinevici, între cele două războaie mondiale, și G. Belov, după ultimul război, au reluat săpăturile degajînd cele trei incinte (grecească, romană și bizantină) și centrul cetății. Altă săpătură de mare interes, întreprinsă în secolul trecut, este aceea de la oppidum Taurus, devenit, pe urmă, un castru roman, de la Harax, în regiunea Yalta; săpăturile au început în 1849; în 1896 ele au fost reluate sistematic timp de cincisprezece campanii, iar V. Blavațki a continuat cercetările, între 1932 și 1935. Această cetate de soldați și de meșteșugari era închisă de ziduri ciclopice preromane, pe care romanii le-au modificat în primul secol, odată cu instalarea lor acolo; dealtfel, ei au construit și terme, mici, dar dispunînd de hipocaust și de sisteme de canalizare de teracotă. Printre celelalte săpături din cetățile elenistice din Pontida, săpături activ promovate după al doilea război mondial, cităm, de asemenea, cele de la Neapolis a Sciților, de la Nymfaion, de la Myrmekion, de la Tiritake, de la Kimmerikos, de la Fanagoria, de la Tanais și de la Teodosia.

Paralel cu explorarea pe teren, începînd din primele decade ale ultimului secol, Rusia și-a constituit și structuri arheologice: au fost întemeiate muzee de antichități la Nicolaev în 1806, la Teodosia în 1811, la Odesa în 1829, la Kerci în 1829. Între 1849 și 1853 se publica, la Moscova, prima sinteză de arheologie rusă, sub direcția lui A.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

Olenin (1763—1843) şi sub titlul *Antichităţi din Imperiul Rus*[518]. În 1859, este întemeiată o Comisie de săpături pe lîngă Ministerul curţii care publica *Rapoarte*[519] anuale (37 volume), *Anale*[520] şi *Documente*[521] asupra arheologiei ruseşti (66 volume). În 1864 a fost întemeiată, de A. Uvarov (1828—1884), Societatea de arheologie de la Moscova care a organizat Congresele naţionale de arheologie.

Cu toate că Rusia este în special bogată în depuneri paleolitice, abia în 1871 a fost găsită prima staţiune, de către F. Kaminski, la Ganţî, aproape de Poltava, în Ucraina. Staţiunea a fost săpată stratigrafic, în 1935, de A. Briusov, I. Leviţki şi I. Pidopliciko, dezvăluind, în nivelul inferior, o aglomerare de bordeie semiîngropate, locuite de vînători de mamut, iar în nivelele superioare, corespunzînd perioadei de încălzire de la sfîrşitul paleoliticului, vetre şi colibe fragile, tabere vremelnice ale vînătorilor itineranţi. Începînd din această vreme lucrările s-au înmulţit, iar în 1953 s-au catalogat, pe ansamblul teritoriului URSS, 60 de staţiuni din paleoliticul vechi şi 300 din paleoliticul superior.

Printre săpăturile preistorice se cuvine să cităm pe cele efectuate, cu puţin înainte de primul război mondial, de ucraineanul V. Hvoiko (1850—1914), aproape de Tripolie, în regiunea Kiev. Dreptul de prioritate a făcut să se dea numele de Tripolie unei culturi neolitice care dealtfel este mult mai bine reprezentată în alte staţiuni. Alte săpături interesante sînt cele din necropolele calcolitice de la Nalşîk, în Caucaz, conduse, de la 1928 la 1930, de A. Kruglov, B. Piotrovski şi G. Podgaieţki.

Diversele regiuni ale Caucazului au fost, dealtfel, pe larg cercetate încă de la sfîrşitul secolului XIX şi începutul secolului nostru. Publicaţiile săpăturilor au fost strînse în *Materiale pentru arheologia Caucazului*[522]. Alături de săpăturile de la Nalşîk, citez pe cele din tumulii de la Trialeti ale lui M. Ivaşcenko şi B. Kuftin, în

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

1936—1940 și 1947; cele ale mormintelor din epoca bronzului de la Samtavro, în Georgia, în 1871 și reluate în 1938; cele din centrul minier de la Ghebi, la izvoarele rîului Rioni, începînd din 1941, de către misiunea Academiei de Științe Georgiene, condusă de către G. Gobedjișvili; cele de la Haular, în Azerbaidjan, 1930—1931, de către T. Gummel, cele de la Kirovakan, în 1935, ale lui K. Kafadarian; cele pe care A. Mnațacanian le-a condus, în 1951—1952, în părțile secate ale lacului Sevan; toate aceste stațiuni aparțin epocii bronzului și se situează cronologic în mileniul II — începutul mileniului I î.e.n. Cităm, de asemenea, remarcabilele lucrări ale lui V. Piotrovski, în tumulul de la Kirovakan, în 1948 și, începînd din 1939, săpăturile sale de la Karmir Blur, prin care a adus o lumină nouă asupra regatului prearmean Urartu, în mileniul I î.e.n. Pentru perioada greco-romană, citez săpătura din templul armean de la Garni, datînd din secolul I, cercetat în 1909—1910, de N. Marr și I. Smirnov, în 1933 de N. Buniatov, iar în 1949 de B. Arakelian și cele de la Armazi-Mțheta, capitala regatului Iberiei (Georgia orientală), în 1937, ale lui I. Djavahișvili și S. Djanakia.

Săpăturile privind mormintele protoslave își au, de asemenea, începutul în secolul XIX, iar în 1901 V. Hvoiko a publicat o lucrare de ansamblu, bazată în special pe studiul necropolelor de la Zarubinți și Cerneahov, în regiunea Kiev, aparținînd protoslavilor. Începînd din această epocă mai mult de 70 necropole de tip Zarubinți au fost studiate, datate în ultimele două secole înaintea erei noastre și din secolul I; incinerația era practicată paralel cu inhumația, inventarul funerar cuprindea vase făcute cu mîna, negre, lustruite, conținînd oase de oaie, capră, porc, mai rar bou și cal, fibule, ace, coliere din pastă de sticlă; populația trăia în așezări fortificate. În epoca următoare, numită Cerneahov, care se întinde în primele secole ale erei noastre, protoslavii trăiau în așezări deschise și arderea se generali-

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

zase, necropolele consistînd din cîmpuri de urne de incinerație; olăria, făcută pe roată, este cenușie și cu angobă, lustruită; legăturile cu romanii sînt atestate prin abundența monedelor imperiale, agrafele zise „fibule provinciale", vase și obiecte de origine sau de inspirație greacă sau romană[523]. Aria geografică a acestor culturi succesive este Ucraina meridională care poate fi considerată drept leagănul protoslavilor.

Explorarea Siberiei

Anexarea treptată a Siberiei, în bună parte în cursul secolului al XIX-lea, a adus arheologilor ruși un imens cîmp de cercetare. Încă de la sfîrșitul secolului, N. Veselovski (1848—1918) care explorase curganele din Kuban, între care marele curgan de la Maicop, a inaugurat săpăturile din marile cetăți ale Asiei centrale. În 1904—1905, Carnegie Institution a organizat, sub direcția lui R. Pumpelly o expediție în Turkestan, care a săpat două coline constituind stațiunea de la Anau, legată de culturile iraniene. Apropiată de cultura din epoca bronzului de la Anau III este aceea adusă la lumina zilei la Namazga Tepe, stațiune săpată în 1949—1951, de către Misiunea Arheologică din Turkmenistanul meridional, condusă de M. Masson.

Printre marile lucrări de prospecție și explorare ale arheologiei sovietice, se cuvine să semnalăm lucrarea îndeplinită de Misiunea arheologică din Horezm (antica Horasmie a grecilor), pusă pe picioare în 1937, și condusă de către S. Tolstov; primele lucrări au început în 1928 și, din această vreme, au fost recunoscute sau săpate un număr considerabil de stațiuni, descoperind bogățiile agricole ale acestei regiuni, astăzi deșertice, și sistemele de irigație folosite de către țăranii din ultimele cinci secole înaintea erei noastre și din primele secole din era noastră. Printre stațiunile săpate de către Misiune cităm: fortăreața de la Djanbas-Kala, în 1938—1939, dreptunghi de 200 m×170 m cu dublă fortificație; ciudata forță-

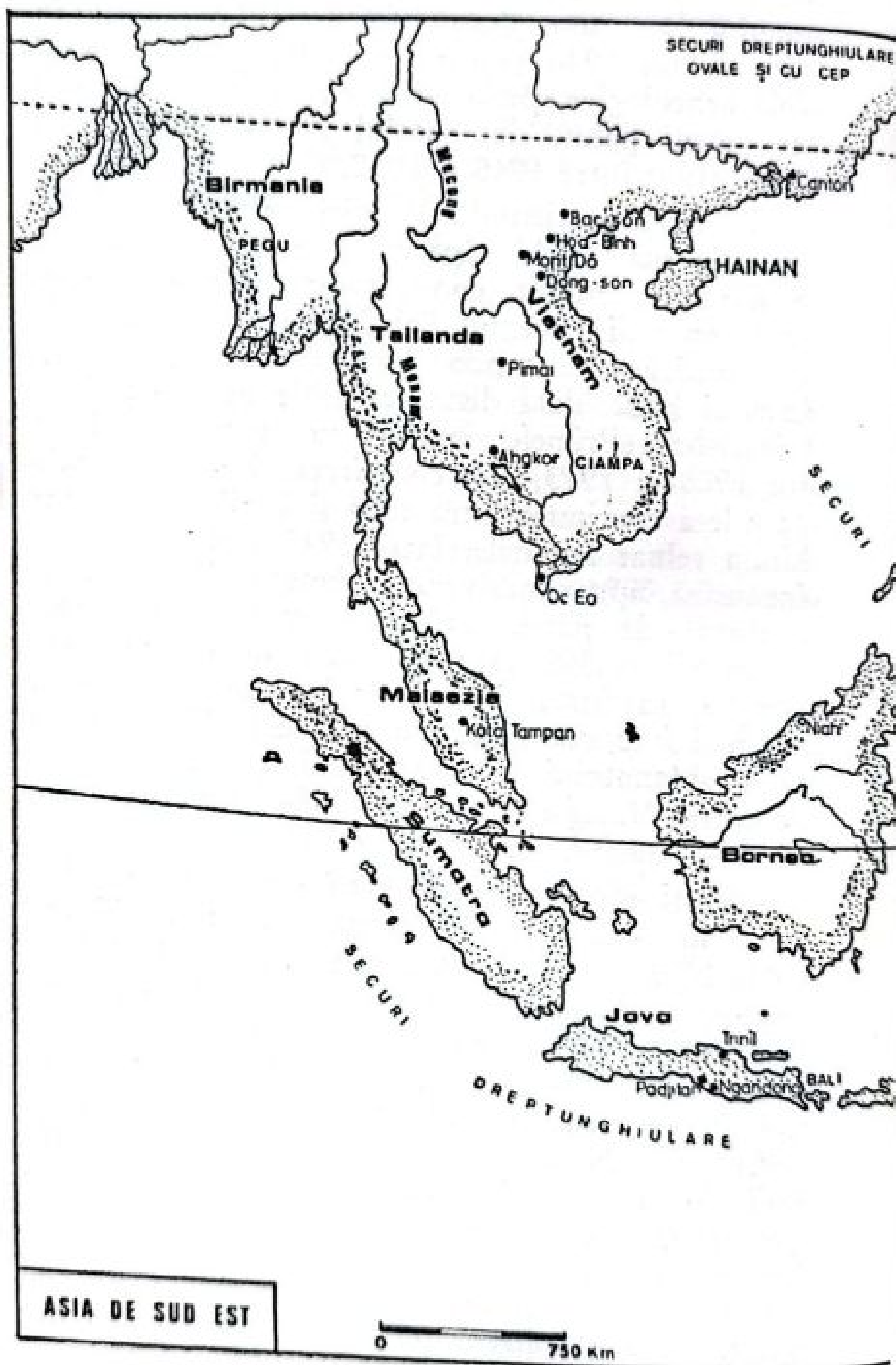
Scanned with CamScanner

rează circulară de la Koi-Krîlgan-kala din deșertul Kîzîlkum, săpată în 1950—1953; așezarea de la Altîn-asar, cuprinsă în complexul de ruine numită Djeti-asar (șapte fortărețe), explorată începînd din 1946 și care prezintă șaisprezece nivele arheologice, pe o adîncime de 10 m. În sfîrșit vastul palat, din secolul III, de la Toprak-kala, săpat între 1945 și 1950.

În partea orientală a Asiei centrale una dintre cele mai vechi săpături este cea a Vechiului Samarcand, numit convențional Afrasiab, după eroul epic din poemul Șah-Name al lui Ferdousi; este antica Maracanda, locuită între secolele IV î.e.n. și 1220, data distrugerii sale de mongolii lui Gingis-han. Primele săpături au avut loc aici, între 1908 și 1913, sub conducerea lui V. Viatkin, care le-a continuat între 1925 și 1927. A. Terenojkin a reluat lucrările, între 1945 și 1948. Orașul formează aproximativ un triunghi și a fost înconjurat de patru incinte succesive, pe măsura extinderii cetății care a atins, la apogeul său, 219 ha. În fostul Hanat de la Buhara, săpătura cea mai importantă este aceea de la Varahșa, capitala Hanatului în epoca preislamică, explorată de către V. Șișkin, între 1937—1939 și între 1947—1953.

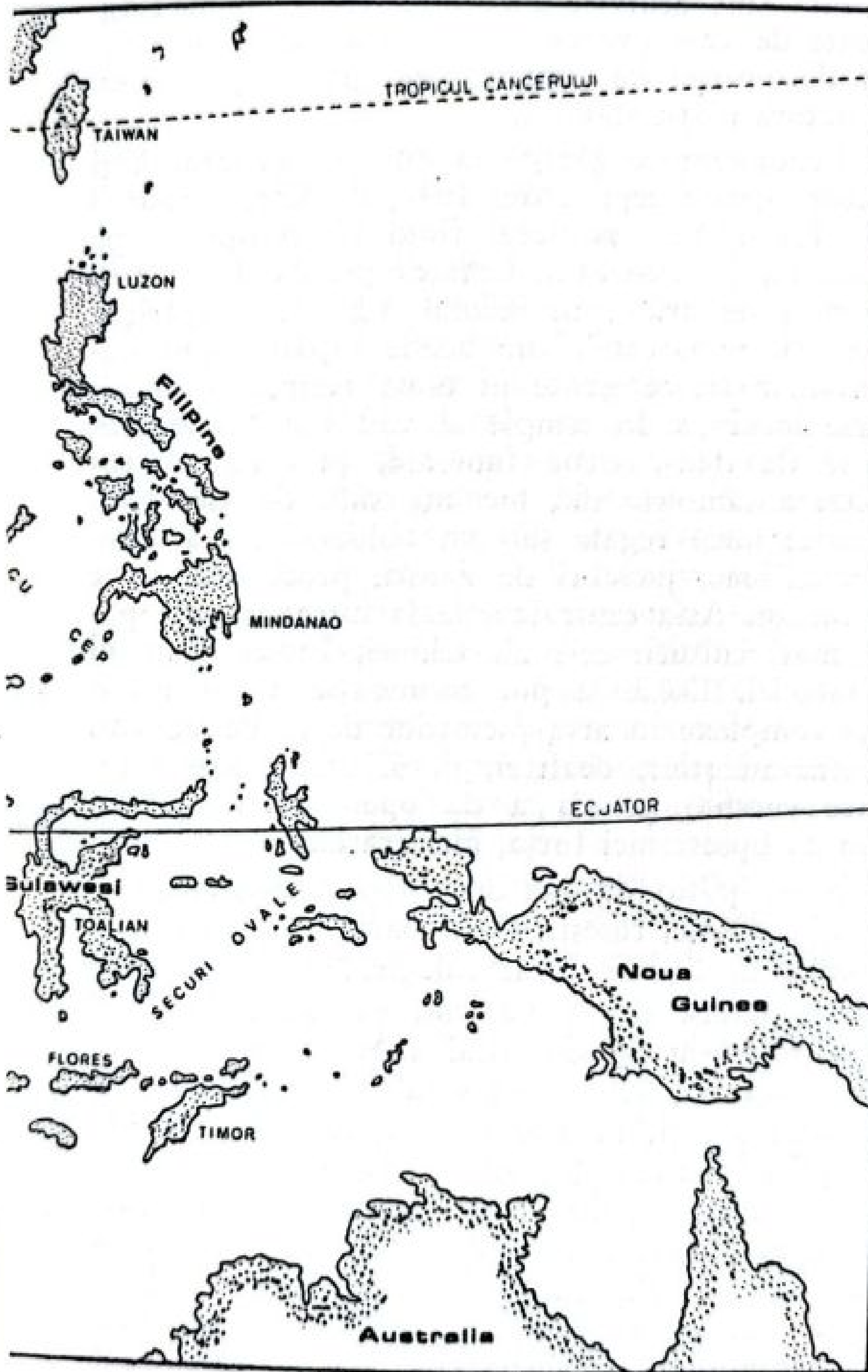
Totuși săpăturile cele mai spectaculoase efectuate în Asia centrală rămîn fără îndoială cele de la Nisaea și de la Pendjikent. În 1930, A. Marușcenco a întreprins săparea Vechii și Noii Nisaea, în sudul Turkmenistanului. El a continuat, pînă în 1936, aceste lucrări reluate, în 1947, de M. Masson în fruntea misiunii din Turkmenistanul de sud. Noua Nisaea constituia o acropolă fortificată, în timp ce Vechea Nisaea era cetatea, de asemenea, și ea înconjurată cu o incintă, cu palate, temple și locuințe. Nisaea a fost una dintre capitalele parților, în primele secole ale erei noastre, foarte puternic elenizată, așa cum au dovedit descoperirile și, în special, o Afrodită în marmură de tip praxitelian, și, mai ales, un tezaur de fildeșuri sculptate, printre care cele mai remarcabile sînt o serie de 40 de ritonuri tăiate

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

în colţi de elefant şi a căror parte superioară este sculptată cu scene mitologice, baza fiind uneori ornată cu un animal mitic. Altă descoperire interesantă sînt arhivele Palatului, redactate pe fragmente de vase (ostraka), în limba partă, în general documente de contabilitate privind impozitul în natură plătit statului.

Pendjikent se găseşte la est de Samarkand, şi a fost săpat începînd din 1947, de către Misiunea din Tadjikistan, şantierul fiind încredinţat, după 1950, lui A. Beleniţki. Cetatea preislamică a fost distrusă de arabi, în secolul VIII. Descoperirile cele mai remarcabile din aceste săpături sînt numeroasele fresce găsite în două temple şi în diverse locuinţe. În temple se văd scene religioase, scene de dans, scene funerare, procesiuni, banchete; ansamblele din locuinţe sînt, de asemenea, variate: mese regale sub un baldachin, muzicieni şi muziciene, jucători de zaruri, procesiuni, scene de război. Asia centrală este la întretăierea a patru mari culturi: cele ale Chinei, Indiei, Iranului şi Greciei. Dacă se pot recunoaşte aceste influenţe complexe în arta pictorilor de la Pendjikent, aceştia au ştiut, dealtfel, să asimileze aceste diverse curente pentru a da opere originale, din care nu lipsesc nici forţa, nici graţia.

N-am putut da aici decît cîteva eşantioane ale bogăţiilor Asiei ruseşti. Deşi foarte cunoscute, încă demult, în literatura arheologică, voi mai semnala săpătura de la Pazîrîk, executată în 1929 de către Misiunea din Altai a Muzeului Naţional de Etnografie, sub conducerea lui S. Rudenko şi M. Griazov, şi, în 1947—1950, de misiunea Ermitajului, condusă tot de S. Rudenko. Amintesc că cele cinci curgane de la Pazîrîk sînt morminte sub tumul, datînd din sec. V. şi IV î.e.n., după autorul săpăturii, datare pe care diverşi arheologi o coboară cu două sau trei secole. Interesul acestor morminte princiare rezidă în inventarul tipic pentru arta stepelor şi în, mai ales, păstrarea covoarelor, veşmintelor, harnaşamentelor cailor, mătăsurilor chinezeşti, iar în tumulul 2 chiar

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

a cadavrului unui bărbat al cărui tatuaj, veritabilă lucrare de artă, care îi acoperea braţul, o parte a spatelui şi a pieptului, precum şi un picior, este remarcabil conservat.

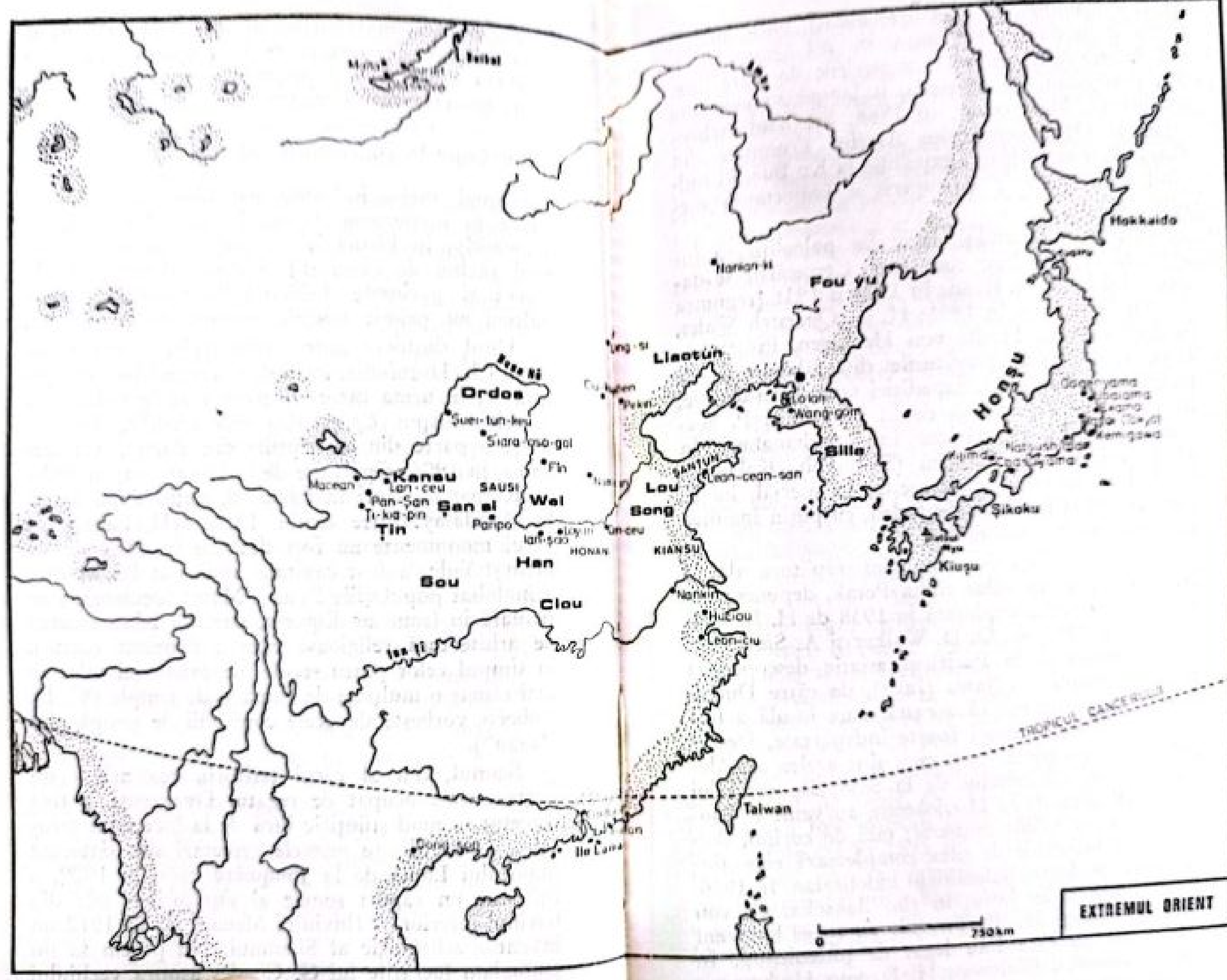
Arheologia în sud-estul Asiei

Cea mai veche industrie paleolitică a fost studiată în numeroase depuneri din valea fluviului Irawaddy, în Birmania, cu puţin înainte de ultimul război de către d-l şi d-na Movius, H. de Terra şi părintele Teilhard de Chardin; aceste culturi au primit numele general de Anyathian.

Unul dintre maeştrii arheologiei birmane rămîne Ch. Duroiselle. Paralel cu cercetările sale epigrafice, în urma cărora a participat la redactarea marelui corpus *Epigraphia birmanica*[524], asumîndu-şi o parte din inscripţiile din Pagan, a întreprins, în 1906, săpăturile de la Hmawaza; în 1926, a efectuat săpături la Pagan şi, puţin după aceea, la Mandalay. Între secolul IX şi XII, Pagan, ale cărui monumente au fost descrise în 1858 de Sir Henry Yule, a fost capitala unui stat budist care a înglobat populaţiile Pyus şi Mons; locuinţele particulare în lemn au dispărut, dar din febra creaţiei de arhitectură religioasă care a dominat cetatea, în timpul celor patru secole ale existenţei sale, au mai rămas o mulţime de stupa şi de temple (W. H. Roberts vorbeşte de „cele cinci mii de temple din Pagan").

Siamul, din al cărui teritoriu cea mai mare parte a fost ocupat de regatul Dvaravati, a fost cercetat în mod ştiinţific încă de la începutul secolului. Unele dintre primele cercetări sînt datorate maiorului Lunet de la Jonquière care, în 1909, a publicat un raport sumar al săpăturilor sale din bazinul inferior al fluviului Menan, iar în 1912 un inventar arheologic al Siamului. Nu putem să nu semnalăm lucrările lui G. Coedès asupra vechiului Dvaravati şi săpăturile sale de la P'ong Tük, în 1927, săpăturile reluate în 1935 de H. G. Quaritch Wales care a cercetat, de asemenea, către aceeaşi dată, oraşul indianizat Srî Deva. P'ong Tük, situat

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

pe rîul Kanburi, este un oraş budist, unde au fost dezgropate numeroase statui de stil Gupta şi de stil Amaravati; printre descoperirile de mare interes, semnalăm, de asemena, o lampă romană din secolul II. Mai recent, în 1966, Serviciul Arheologic al Departamentului Artelor Frumoase din Tailanda a organizat o expediţie la Ku Bua, în sud-estul ţării, unde a descoperit o importantă aşezare budistă.

Preistoria Siamului, încă din paleolitic, a început să fie mai bine cunoscută. Cercetările se datoresc lui I. H. N. Evans în 1924 şi 1931 (regiunea Surat); F. Sarasin în 1931; H. G. Quaritch Wales, în 1935—1936; H. R. von Heckeren, în 1943—1944 şi în 1960 (săpăturile din adăpostul sub stîncă de la Sai Yok); expediţiei tailandezo-daneze, în 1960—1962, condusă de E. Nielsen şi P. Soerensen; lui K. G. Heider în Kanchanaburi, în 1956; lui W. G. Solheim (Sa-huynh, Kalanay). Studiul megalitelor se datoreşte, în special, lui E. Hutchinson şi lui E. Seidenfaden, cu puţin înaintea ultimului război mondial.

Pentru Malayezia semnalăm săpătura de la Kata Tampan, în valea rîului Perak, depunere din paleoliticul vechi, explorată în 1938 de H. D. Collings şi, în 1958, de O. D. Walker şi A. Sieveking. În Indonezia şi în Pacificul asiatic descoperirea pitecantropului în Jawa (Iava), de către Dubois lasă să se presupună că această mare insulă a fost ocupată încă din epoci foarte îndepărtate. Descoperirile de oseminte fosile cum sînt acelea ale Megantropului, ale omului de la Solo, ale copilului neanderthalian de la Modjokerto, au venit să confirme această primă impresie; mai de curînd, descoperirea utilajelor de silex completează cunoştinţele noastre despre paleoliticul indonezian. În 1936, lîngă Patjitan în Jawa, în rîul Baksoka, G. von Koenigswald şi M. W. Tweedie au strîns bolovani prelucraţi pe care i-au legat de pitecantrop. În insula Sulawesi (Celebes), H. R. von Heckeren a săpat acum vreo zece ani grota de la Panganreang Tudea, descoperind epipaleoliticul din insulă. Este bine să semnalăm că prima lucrare relativă la ar-

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

heologia insulei este aceea datorată olandezului Rumphius care în *Curiozitățile din Amboin*[525], publicată în 1704, descria diverse obiecte de piatră și de bronz și semnala existența tobelor din cultura Dong-son.

Capodopera artei indoneziene rămîne ceandi-ul (templul) Borobudur, monument budist din secolul VII, cu ample terase, stupa și cu sute de sculpturi în ronde-bosse și în basorelief. După Paul Mus, ansamblul arhitectural de plan poligonal simbolizează muntele cosmic Meru, din cosmologia indiană, care se ridică în centrul lumii și ar fi monumentul tip al *ceacravartin*-ului suveranul universului). Borobudur a fost descris în 1784 de Leemans și, de atunci, numeroase lucrări i-au fost consacrate, printre care putem cita descrierea arheologică pe care a dat-o Krom în 1927.

Celălalt ansamblu foarte prestigios din Asia de sud-est este cel de la Angkor (acest nume modern derivă din sanscritul Nagara și înseamnă „orașul"), Yaçodharapura a Khmerilor, întemeiată de Yaçovarman (889—900), al treilea suveran al imperiului Khmer. Ca și Borobudur, cea mai mare parte a monumentelor din Angkor sînt tot temple-munți care simbolizează centrul lumii, lăcaș al zeilor. În 1858, Henri Monhot, traversînd Cambodgia în timpul unei misiuni entomologice, a descoperit în pădure ansamblul de la Angkor, părăsit de mai bine de patru secole, ca urmare a cuceririi capitalei khmere de siamezi, în 1431.

Prima explorare științifică a Indochinei a fost aceea a lui A. Pavie, în 1879—1895. Între timp, în 1886, a fost instituit la Tonkin un comitet de studiu, înlocuit în 1898 de Comisia arheologică a Indochinei, care a devenit, doi ani mai tîrziu, Școala franceză din Extremul Orient, destinată studiului tuturor civilizațiilor din Asia orientală. Membrii E.F.E.O.[526] și-au îndreptat interesul mai ales spre monumentele prestigioase din Cambodgia, deși încă din 1890 Fournereau publicase o descriere a ruinelor khmere, iar în 1899 L. Finot și E. Cabatou întreprinseseră o misiune arheolo-

Scanned with CamScanner

gică. În 1907 fusese creată Conservarea monumentelor de la Angkor; în 1908, G. Coedès publica *Inventarul Inscripțiilor din Champa și din Cambodgia*[527], iar în 1911, Lunet de la Jonquière publica *Inventarul descriptiv al monumentelor din Cambodgia*[528]. Printre numeroasele lucrări consacrate Angkorului nu putem să nu cităm lucrarea lui Ph. Stern asupra Bayonului din Angkor Thom, apărută în 1927, unde autorul revizuiește cronologia admisă pînă atunci și lucrarea lui G. Coedès, apărută în anul următor, asupra datei Bayonului. Tot profesorului G. Coedès îi datorăm cea mai mare parte din publicarea inscripțiilor cambodgiene.

Arheologia regiunii Fou-nan din Delta Mekongului este în mod deosebit datoare lui L. Malleret care a publicat, între 1959 și 1963, bilanțul săpăturilor sale, între care trebuie să semnalăm vechea fortăreață Oc Eo, unde au fost găsite, în materialul descoperit, dovezile legăturilor comerciale cu China, India, Iran și chiar cu Roma, datorită descoperirii de monede de la Antoninus și de la Marcus Aurelius (secolul II). Pentru arheologia din Champa cităm pe H. Parmentier care a săpat, din 1902, sanctuarul de la Dông-duo'ng, în 1903 monumentele din circul de la Mi-son, în 1905 sanctuarul Pô-Nagar la Nhatrang.

Tonkinul și nordul Annamului, care constituie partea septentrională a Vietnamului, prezintă așezările preistorice cele mai remarcabile. Între 1924 și 1925, H. Mansuy a publicat în *Memoriile serviciului geologic din Indochina*[529] rezultatele săpăturilor din peșterile din masivul Bacson; aceste lucrări, care au descoperit faciesul numit Bacsonian și care, după autori, este clasat fie în epipaleolitic, fie în mezolitic, au fost completate de numeroasele cercetări ale lui E. Patte, cu săpăturile sale, în 1922, ale grotei sepulcrale de la Minh Cam, în Annam, și cu cercetările sale din depunerile de cochilii pe care le numește Kjökkenmödding, așa cum se făcea în mod curent în această epocă, de la Bau-Tro, aproape de Dong Hoi, și de la Da But, lîngă Thamh Hoa, amîn-

Scanned with CamScanner

două situate în Annam (săpături publicate în 1923, 1924, 1928, 1932). În 1927—1928, tot în *Memoriile serviciului geologic*, Medeleine Colani a publicat rezultatele cercetărilor sale asupra epocii pietrei în provincia Hoa-Binh.

Epoca bronzului, celebră prin tobele de bronz specifice, este cunoscută în special prin stațiunea Dong-son. Aceste tobe au fost studiate de Schmeltz în 1896, Meyer și Foy în 1898, de Groot în 1901, Parmentier în 1918. În urma săpăturilor efectuate în diverse puncte V. Goloubew a publicat, în 1929, o primă lucrare asupra epocii bronzului în Tonkin și în nordul Annamului. În 1934—1936, O. Janse, însărcinat cu o misiune arheologică pe lîngă E.F.E.O., a săpat pe larg Dong-son, stabilind bazele cunoașterii epocii bronzului indochineză.

Semnalăm, pentru a termina această scurtă trecere în revistă, cercetările efectuate înainte de război de M. Colani asupra megaliților din Laosul superior.

Arheologia în China și Japonia

Înainte de a aborda arheologia Chinei propriu-zise, se cuvine să semnalăm săpăturile părintelui D. J. Finn în insula Lamma, lîngă Hongkong, de un mare interes pentru studiul populării Indoneziei, precum și explorarea imperiului chinez de către suedezul Sven Hedin, englezul Aurel Stein, francezul Paul Pelliot, și germanul von Le Coq, în special descoperirile din oaza de la Kansu (la Tuen Huang) și acelea de la Cucea (în Sin-Kiang), unde grotele și sanctuarele budiste au redat un tezaur de picturi și de texte chineze, sanscrite și grecești. Grotele pictate de la Kansu au fost mai recent studiate de Cian Șu-hun.

Nu voi face decît să reamintesc descoperirea sinantropului semnalată mai demult. Se cuvine, de asemenea, să menționez misiunea arheologică din China de nord pe care au îndeplinit-o E. Chavannes înainte de primul război mondial, al cărui

Scanned with CamScanner

scop era studiul sculpturilor budiste și al documentelor din epoca Han. Pionierul arheologiei chineze rămîne J. Gunnar Andersson. Șef al serviciului de cercetări geologice în Suedia, a fost trimis, în 1914, în misiune pe lîngă guvernul chinez, iar în cursul prospecțiunilor geologice a descoperit depuneri preistorice și a fost autorizat să le sape. Fondurile i-au fost date de către Comitetul pentru înaintarea cercetărilor științifice în China, întemeiat la Stockholm, în 1919, de A. Lagrilius și prezidat de principele moștenitor al Suediei, Gustav-Adolf. Începînd din 1921, Andersson a explorat Fentien (Celiul septentrional), unde a săpat depozitul în adăpost sub stîncă de la Șa-kno-tun, în Hănan și, în 1923, Kansu. In Hănan, în 1921, el a descoperit în așezarea de la Ian-șao-țuen, un depozit neolitic de instrumente și vase pictate, tipice pentru neoliticul chinez.

Un neolitic mai recent a fost descoperit în 1928, de către Wu-kin-tiu de la Academia Sinica, la Ceng-țeu-iai, în apropiere de Lonșan. În același an, profesorul Li Și de la Academia Sinica a deschis un șantier de săpături în satul Siao-tuen, lîngă Anyan, care s-a văzut că era una din capitalele dinastiei semi-mitice Șan, fără îndoială capitala în care s-a stabilit Panken în 1397/1395 sau 1293/1291; începînd din această epocă, arheologia chineză a descoperit stațiuni din perioada Șan cu zecile, între care cea mai interesantă este aceea de la Conceu, săpată începînd din 1950 și care s-a dovedit a fi capitala celui de-al zecilea rege din dinastia Șan, Cion-tin care a domnit din 1562 pînă în 1550 î.e.n. după cronologia lungă. Săpăturile au descoperit un sistem de canalizare, locuințe în materiale ușoare, ateliere, dar orașul modern construit peste vechea așezare nu permite săparea exhaustivă.

Numeroase morminte regale din vremea dinastiei Șan au fost săpate la Heu-kia-ciuan, Wu-kuan-tsuen, Ta Su Kun Tsun, mormintele adînci cu groapă unde erau înhumați, odată cu suveranul, carele cu cai și numeroși servitori, adesea decapitați. Mormintele mai recente, din vremea dinas-

Scanned with CamScanner

tiei Han, ca acela de la Wantu în Hăpei, săpat în 1954, sau cel de la I-Nan în Șantun, săpat în 1953—1954, sînt construite din cărămidă sau din piatră și pereții încăperilor sînt acoperiți de picturi. Semnalăm și săpătura, începînd din 1950, de la Cian-kia-po, capitala dinastiei Ciou de apus și, tot începînd din 1950, cea a mormintelor din Pu-tu-țuen (lîngă Sinan) și de la Loyan.

În general, toată lumea este de acord că arheologia preistorică în Japonia începe cu descoperirea, în 1879, de către americanul E. S. Morse, în șanțul căii ferate de la Omori, a unei grămezi de cochilii, gunoaie de bucătărie de tip kjökkenmöddings; ar fi mai drept să se considere că începe din 1877, atunci cînd Kataro Shirai a prezentat, pentru prima oară, la Societatea Antropologică, un raport asupra figurinelor Jômon. Perioada Jômon (sau Jômonshiki) reprezintă neoliticul japonez și numele său vine de la vasele decorate cu impresiuni cu șnurul (în japoneză Jô=șnur și mon = desen). Epoca bronzului este reprezentată de o ceramică care a primit denumirea de Yayoi (în japoneză „germinal") după numele unei străzi din Tokyo, unde a fost descoperită, în 1889. Asupra datelor cercetărilor efectuate pînă în 1907, N. G. Munro a publicat la Yokohama, în 1911, o primă sinteză asupra Japoniei preistorice. În 1928, în lucrările lor de ansamblu asupra neoliticului și bronzului japonez, J. Nakaya și G. Haguenauer numărau, încă de pe atunci, 10 000 de stațiuni neolitice și 1000 de stațiuni din epoca bronzului.

Începînd din această epocă, săpăturile s-au înmulțit foarte mult și nu putem cita aici decît unele dintre ele: în 1949, săparea mormîntului lui Chausuyama, la Sakurai, prefectura Nara, de cel mai mare interes pentru cunoașterea epocilor Kofun și Haniwa; săpăturile Universității Meiji, în 1958, în stațiunea neolitică de la Amataki, prefectura Iwate; săpătura cromlehului de la Oyu, prefectura Akita, în 1952, a Comisiei pentru protecția bunurilor culturale (Bunkazai Hogo I-in-kai); către aceeași epocă, cercetările din așezările Jômon din

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

Sugisawa, prefectura Yamagata, ale lui T. Sakai și T. Esaka și de la Satohara, prefectura Gumma, ale lui I. Yamazaki. Înainte de ultimul război, S. Gotò a săpat mormintele de la Akabori-mura și Shôrizan, prefectura Shizuoka, aparținînd perioadei Marilor Morminte (Kofun); alte stațiuni din această epocă sînt acelea de la Narayama, la Nara, cercetată în 1960 de M. Date, de la Kyôdozuka, în regiunea Kyoto, săpată în 1958 de S. Nishikawa, de la Shichikan, în provincia Izumi, studiată de T. Higuchi în 1960.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

XV. CERCETĂRILE ARHEOLOGICE ÎN AMERICA

Scanned with CamScanner

America de Nord

Marile descoperiri arheologice din nordul Americii urcă pînă în prima jumătate a secolului XIX. Una dintre cele mai vechi, dar deloc concludentă, este cea pe care Drake a făcut-o în 1844, la New-Orleans, a unui schelet căruia îi atribuia generos o vechime de 70 000 de ani! Începînd din această epocă au fost făcute numeroase descoperiri de oseminte fosile, dintre care multe trebuie respinse pentru că par a fi mistificări, cum este craniul de la Calaveras în California, cules în 1866 dintr-un puţ de mină, care a fost datat terţiar şi care în realitate a fost îngropat acolo de către muncitori.

Mai interesante au fost cercetările întreprinse în aşezările paleoindiene. Ruinele din bazinul Gila, în Arizona, se disting prin faptul că se găsesc toate în cîmpie şi nu în peşteri sau în faliile falezelor, ca locuinţele locuitorilor din faleze (*cliff-dwellers*); aceste ruine numite „Casas grande" de către spanioli, care le-au descris încă din secolul XVIII, au fost vizitate în 1848 de către căpitanul Emory, care a studiat cele mai remarcabile din aceste construcţii pătrate, din blocuri de pămînt, cum sînt cele de la Florence. Acest monument a fost din nou descris, în 1852, de Bartlett şi studiat de C. Mindeleff, trimis, în 1889, în misiune ştiinţifică. Cliff-dwellers-urile, studiate şi

Scanned with CamScanner

clasate de G. Nordenskjöld, în 1893, au fost explorate în mod științific de către numeroase expediții: Cañon de Muerto și Cañon Monumental, de J. Simpson, în 1849; Rio San Juan de W. H. Jackson, în 1875—1877; sud-vestul Coloradoului de W. H. Holmes, în 1878, Arizona de J. W. Fewkes, în 1895.

Așa-numiții *mounds,* tumuli protoindieni de caracter funerar, incinte de pămînt, resturile unor sate de colibe, terasamente în formă de animale, au atras foarte de timpuriu interesul arheologilor americani. Încă din 1885, Dr. Lapham a consacrat o remarcabilă lucrare numeroșilor *mounds* în formă de animale, numite *mounds effigies* de către Cyrus Thomas care, în 1894, a consacrat prima lucrare de ansamblu acestor tumuli care acoperă o mare parte din cîmpia Missouri și Mississippi.

Descoperirea utilajelor de piatră în America de nord este de cea mai mare importanță pentru soluționarea problemei populării Americii. Prima descoperire este aceea pe care a făcut-o C. C. Abott în 1874 la Trenton în New-Jersey, obiecte de argilită și de cuarțit, în fostele aluviuni ale rîului Delaware; aceste unelte sînt bifaciale cioplite cu retușuri mari, ceea ce face să fie comparate cu cultura cheleeană europeană. Lewis a refuzat să accepte vechimea acestor pietre, în care numeroși antropologi americani nu au văzut decît rebuturi de carieră; aceste puncte de vedere se opuneau celor ale lui W. H. Holmes care găsea aici proba existenței unui om american din epoca glaciară (în 1893) și, mai ales, autorității lui M. Boule care, în cursul călătoriei sale în Statele Unite, în 1891, data în cuaternar nisipurile în care fuseseră găsite uneltele și pe care le compara cu cele din valea rîului Somme. Să spunem imediat că o vechime atît de mare a prezenței omului în America, deși susținută la sfîrșitul secolului de către savantul argentinian F. Ameghino, rămîne totuși infirmată de către documentele arheologice descoperite pînă în zilele noastre. Căci, de fapt, descoperirile de stațiuni preistorice s-au înmulțit de aproape un

Scanned with CamScanner

secol și vom avea prilejul să notăm rezultatele acestor descoperiri în acea parte a acestei lucrări ce conține bilanțul arheologiei.

Printre cercetările recente semnalăm săparea, începînd din 1960, de E. B. Mac Cluney a unui sanctuar aparținînd culturii numită Mimbres (după rîul cu acest nume) care aparține complexului cultural Mogollon; stațiunea se găsește lîngă Lordsburg, la sud-est de New-Mexico. Această „capelă", fără îndoială un „memorial", reprezintă un monument excepțional.

În ceea ce privește perioada Pueblos una dintre cele mai remarcabile descoperiri este aceea a frescelor cu caracter de cult îngropate în șaisprezece camere („ceremonial chambers" numite „kivas") subterane, în cursul săpăturilor din 1954, într-o stațiune din valea rîului Puercos, aproape de Albuquerque, în New-Mexico, făcută de C. Hibben directorul Muzeului de Antropologie al Universității din New-Mexico.

Pentru perioadele timpurii, adică paleoindiene și arhaice, care corespund paleoliticului nostru final și mezoliticului, citez mai întîi marile săpături întreprinse în adăpostul Rodgers în valea Breshears, în Missouri, sub direcția lui W.R. Wood și a lui R.B. Mac Millan, începînd din anul 1963, și care au dat o stratigrafie care începe din 7 000 î.e.n. și se continuă pînă în 1200 era noastră. Altă săpătură care trebuie reținută este cea pe care F. Manley a condus-o începînd din 1964 în așezarea de tranziție dintre perioada paleoindiană și cea arhaică, din muntele Horseleg, în Georgia.

Arheologia Americii Centrale

Istoria arheologiei mexicane începe din 1830, atunci cînd Eduard King, viconte de Kingsborough (1795—1837), a publicat primul volum de *Antichități mexicane*[530]. Între 1830 și 1848, alte nouă volume *in folio* i-au urmat, constituind o „summa" a antichităților mezoamericane atunci cunoscute.

Publicarea s-a făcut pe cheltuiala autorului care

Scanned with CamScanner

AMERICA DE NORD ȘI AMERICA CENTRALĂ

0 1500 km

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

s-a şi ruinat şi a fost aruncat în închisoare pentru datorii, la Dublin, unde a murit.

În timp ce King lucra la această „summa" a antichităţilor mexicane, un diplomat american, L. J. Stephens, a parcurs America Centrală şi Yucatanul, între 1839 şi 1842, în tovărăşia arhitectului englez F. Catherwood şi a întocmit releveele numeroaselor monumente maya şi mai ales ale acelora de la Copan; în urma acestei călătorii, a publicat la New York în 1843, lucrarea sa *Incidents of Travel in Yucatan*[531]. În 1849, G. Squier a descoperit idolii din piatră de la lacul Nicaragua, dar a trebuit să se mai aştepte şaptesprezece ani pînă cînd a fost publicată prima monografie arheologică despre o mare staţiune maya. În 1866, Contele de Waldek a făcut un raport asupra ruinelor de la Palenque, a căror primă descriere se datorește lui G. Dupaix, în 1807, în timp ce primele mari săpături sînt datorate lui D. Charnay care, în 1873, explora o casă şi un palat la Tula, lîngă Mexico, identificată cu Tollan a toltecilor şi aztecilor.

În ultimii douăzeci de ani ai secolului XIX, cunoaşterea antichităţilor mexicane a făcut mari progrese graţie lucrărilor şi cercetărilor lui A. Maudsley care a explorat Yucatanul între 1881 şi 1894; ale lui E. Zeler care, în domeniul arheologiei, a studiat ruinele de la Chichen Itza şi de la Xochicalco, descrise încă din 1777 de către Alzate y Ramirez; ale lui T. Mahler care, în cursul explorării văii rîului Usumatsintla în 1895—1900, a studiat în special Yaxchilan, descoperit în 1882 de Charnay, precum şi Seibal, şi căruia îi datorăm descoperirea inscripţiilor de la Piedas Nigras; ale lui E. H. Thompson, care, în 1897, publica rezultatele cercetărilor din caverna Loltun, în Yucatan, unde a găsit nivele premaya şi care, în *Cercetări arheologice în Yucatan*, a raportat cercetările sale de la Chichen Itza şi Chakmultun. Lui îi datorăm, de asemenea, descoperirea sălilor subterane (chultana) de la Labna, în 1904; ale lui R. Francisco Rodriguez, inginer mexican care, în 1895, a săpat templul de la Tepoztlan pe care l-a

Scanned with CamScanner

publicat arheologul american Marshall H. Saville în anul următor. Să mai cităm săpăturile lui G. Byron Gordon în grota de la Copan, în Honduras, și cercetările în perioada premaya, din adăposturile de pe colinele din Yucatan ale lui H. Mercer care a publicat, în 1903, rezultatele acestor lucrări.

În Costa-Rica, în țara Güetarilor, primele săpături sînt datorite dr. Bransford care, în 1877, explora tumulii pietroși din apropiere de Nicoya. Puțin după aceea, don Anastasio Alfaro săpa „kjökkenmöddings-urile" din provincia Guanacaste, în timp ce doi suedezi, A. Sjögren, în 1895, și V. Hartman, în 1897, săpau mormintele din regiunea Nicoya și de pe coasta Pacificului.

Semnalăm, dealtfel, că în 1875, la Nancy, s-a ținut primul Congres al americaniștilor.

În timpul ultimilor șaizeci de ani săpăturile s-au dezvoltat cu deosebire în una din cele mai bogate regiuni ale lumii în stațiuni arheologice. Mă mulțumesc să citez cîteva dintre aceste săpături mai puțin familiare cititorilor de limbă franceză care, în nr. 22 din *Archeologia*, au putut căpăta o privire de ansamblu despre lucrările efectuate în Guatemala, la Tikal, Zakulen, Kaminaljuyu și Seibal, despre săpăturile franceze de la Mixco Viejo, conduse de H. Lehmann și despre săpăturile de la Altunha, în Hondurasul britanic, conduse de D. Pendergast. Descoperirea celebrului mormînt regal de la Palenque, de către A. Ruz Lhuillier, este una din „suspens-urile" literaturii arheologice, ca și descoperirea celebrului puț de sacrificii de la Chichen Itza, găsit între 1905 și 1908, în urma săpăturilor Universității din Harvard.

Una dintre cele mai vechi stațiuni olmece este aceea de la Venta, în Tabasco. Ea a fost săpată, începînd din 1948, de M. Stirling și M. Cavarrubias, iar apoi de P. Drucker, W. Wedel și R. Heizer. Un mare ansamblu cultural, cu piramida sa, a fost adus la lumina zilei, iar printre descoperiri, cea mai remarcabilă este aceea a peste două mii de obiecte din jad, fin sculptate, de factură olmecă. Alt interes al acestei săpături este

Scanned with CamScanner

că, în urma marilor studii de ansamblu întreprinse în 1955, a fost realizat și decupat de către profesioniști un film, redînd lucrările săpăturii, începînd din 1964. Acest film intitulat *Excavation at la Venta*[532], a cărei proiecție durează o jumătate de oră, este închiriat sau vîndut de Universitatea din California, la Berkeley.

În 1946—1947, o expediție organizată de Carnegie Institution, condusă de către G. G. Healey de la Universitatea din Yale, a săpat o așezare din vechiul imperiu maya care a fost indicată exploratorilor de călăuzele lancadoni; lancadonii sînt, fără îndoială, descendenții direcți ai vechilor maya. Lucrarea cea mai remarcabilă este descoperirea picturilor murale admirabil conservate mulțumită cărora a fost aruncată o nouă lumină asupra cunoștințelor despre viața și cultura mayașilor; aceste picturi au făcut să se dea stațiunii numele convențional de Bonampak (în maya: „ziduri pictate"). În același timp și tot organizate de Carnegie Institution, sub conducerea lui A. Ledyard Smith, cităm săpătura unui tumul funerar maya, aproape de Nebaj, în nordul Guatemalei; acest tumul a fost, fără îndoială, încoronat de un templu, în parte de lemn, distrus datorită timpului și cutremurelor de pămînt.

Altă stațiune mexicană de interes deosebit situată în Oaxaca, în regiunea Monte Alban, este aceea pe care I. Bernal, director general al Institutului național de antropologie și istorie din Mexico, a început s-o sape, în 1966. Stațiunea este uriașă, iar partea de sud, unde a început explorarea, a fost numită Dainzu (nume zapotec) de către cercetător. Descoperirea cea mai marcantă este aceea a unor stele de piatră neregulat tăiate și figurînd jaguari umanizați sau oameni-jaguari și, mai ales, oameni purtînd mănuși și măști, care nu sînt cosmonauți, așa cum zic cei mai mulți amatori de descoperiri interplanetare, ci jucători cu mingea — ei țin fiecare cîte o minge în mînă —, masca și mănușile avînd funcția de a-i proteja.

În Hondurasul britanic, afară de săpăturile de la Altun Ha, D. M. Pendergast a cercetat, în

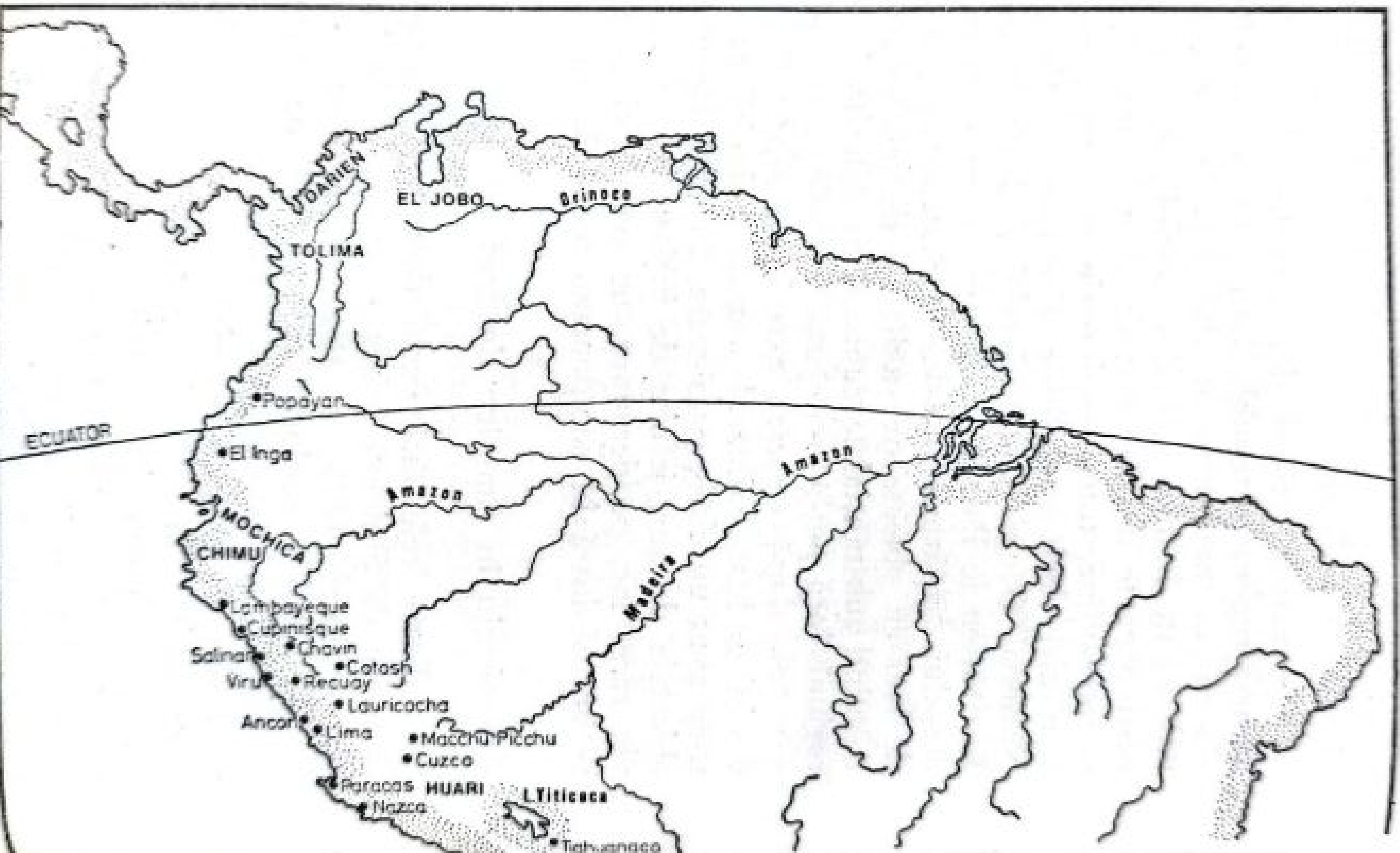
1964, o grotă de cinci camere lîngă Munţii Maya numită Actun Balan (grota Preotului sau a Jaguarului); cea mai frumoasă descoperire este aceea a unui vas pictat, excepţional prin forma sa şi decorul pictat pe pîntece, reprezentînd vînătoarea rituală de antilope.

Cercetările arheologice au demonstrat că în această regiune, a republicilor Panama şi Costa Rica, s-a născut metalurgia aurului şi că în aceste regiuni bogate în metal preţios spaniolii cuceritori au găsit o parte din încărcătura „flotei aurului". Panama rămîne, totuşi, mai puţin explorat şi nu cităm aici decît expediţiile efectuate, în 1948, de National Geographic Society[533] şi de Smithsonian Institution la Parita, în Azuero, în sud-estul Panama-ului. Săpătorii au adus în Statele Unite o sută de lăzi cu obiecte de studiat şi de publicat, contribuind substanţial la cunoaşterea stilurilor acestei regiuni, încă puţin cunoscută. Trebuie să mai adăugăm că, după trecerea expediţiei, săpătorii clandestini au luat „caimacul" aşezărilor şi, fără îndoială n-au avut un cîştig prea mare, datorită faptului că obiectele de aur, jefuite de mai multe secole, devin rare, iar, pe deasupra, un procentaj puternic de aramă intră în componenţa metalului de bază.

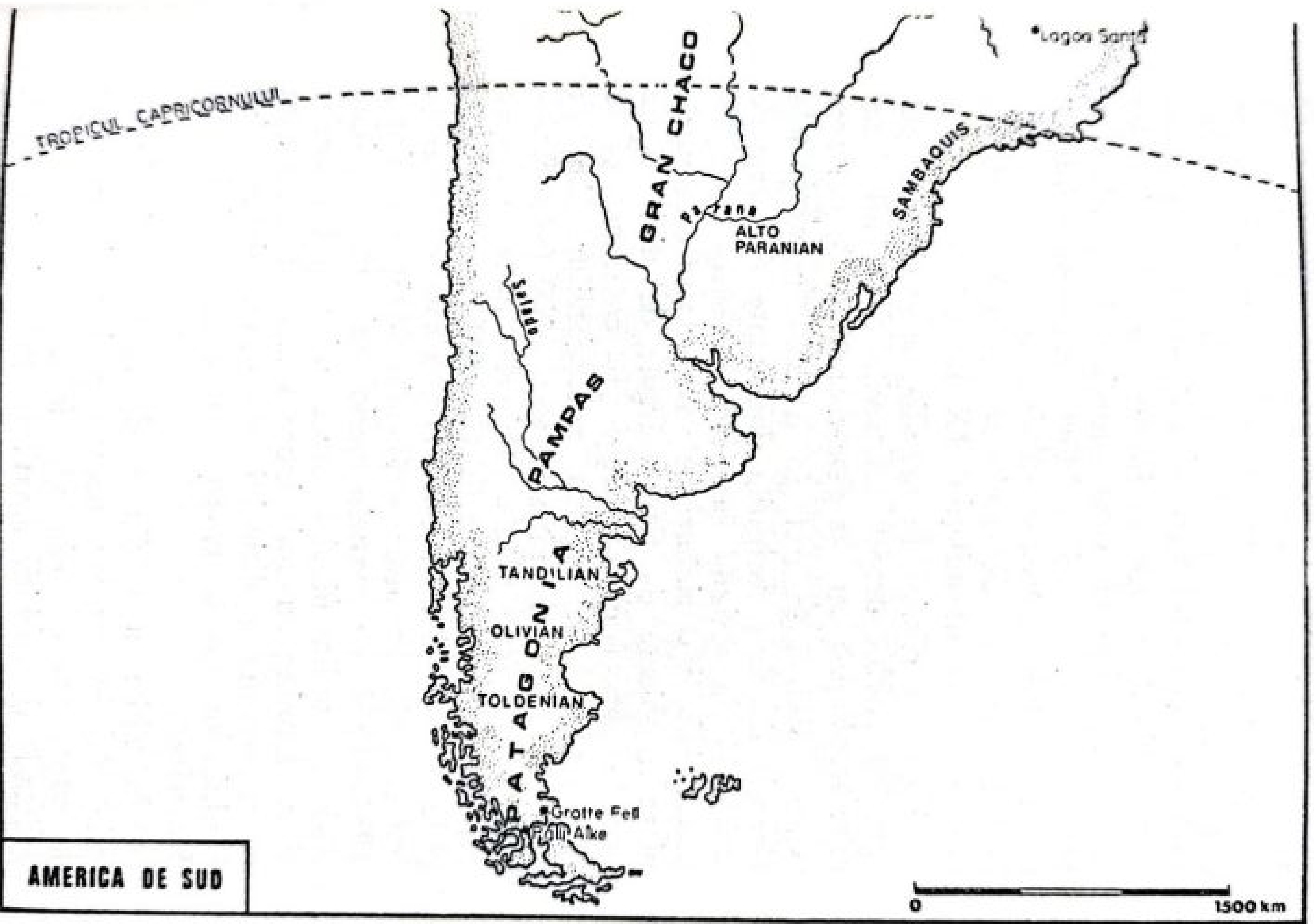
Arheologia în America de Sud

Una dintre cele mai vechi descoperiri făcute în America de Sud este aceea a omului de la Lagoa Santa. Între 1835 şi 1844, naturalistul danez P. W. Lund a explorat aproape 800 de grote în provincia Minas Geraes, în Brazilia, în căutare de fosile. În caverna numită da Lagoa do Sumidourno cît şi în cinci alte grote, lîngă Lagoa Santa, el a descoperit, în 1843, numeroase vestigii omeneşti, dintre care optsprezece cranii, împreună cu oseminte fosile ale unor specii de animale dispărute; deoarece săpăturile n-au fost făcute stratigrafic, nu s-au putut asocia resturile animale acelora de om, cu toate că şi acestea erau mai mult sau mai puţin mineralizate. În 1876, portughezii C. R. Lacerda şi Peixoto au publicat un

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

craniu, iar în 1888 Sören-Hansen a publicat şi celelalte piese; craniile sînt dolicocefale şi prezintă caractere specifice care au permis lui P. Rivet, în 1908, să arate că acest tip era răspîndit şi în afara Braziliei (Botocuzi, Patagoni şi Fuegieni); este adevărat că profesorul Rivet nu vede în ele o rasă preistorică, cu atît mai mult cu cît o săpătură a profesorului Padberg a demonstrat că aceste fosile animale se găseau într-un strat inferior, iar cele umane într-un strat superior. În continuare, săpăturile lui C. Faria şi Hurt, cunoscute printr-un raport al lui C. Evans publicat în 1950, au stabilit că aşezările din regiunea de la Lagoa Santa pot fi datate în mileniul IX î.e.n.

Pentru a rămîne în Brazilia, se cuvine să spunem un cuvînt despre grămezile de cochilii, numite *sambaquis* care se găsesc aproape de vărsarea Amazonului şi în sud, în statele Parana şi Rio Grande do Sul; cochiliile dominante sînt cele de stridii şi de corbula care sînt amestecate cu topoare şlefuite şi cioburi de vase, dintre care unele pictate; obiecte de fier, mărgele de sticlă şi de porţelan arată că *sambaquis* au continuat să se formeze pînă la venirea portughezilor, dar că originea, care urcă pînă în anul 6000 (von Koseritz), este mai veche. Primele lucrări despre *sambaquis* sînt datorite lui Carlos Wiener, în 1876 şi lui von Ihering, în 1895 care a susţinut originea lor recentă. În urma campaniei de săpături dintre 1954—1956, pe coastele meridionale ale Braziliei, unde au studiat nivelele preceramice, J. Emperaire şi A. Laming au emis ipoteza că *sambaquis* sînt contemporane neoliticului european, datarea lor întîlnind-o, *grosso modo,* pe aceea a lui von Koseritz.

În Chile, una dintre depunerile arheologice cele mai interesante, pentru problemele pe care le pune, este cea din apropierea portului Taltal, grămadă de cochilii săpată în 1916 de M. Uhle; sub un strat superficial cu ceramică, el a găsit în straturile inferioare bifaciale de bazalt de tip abbevillian (chelleean); totuşi, vîrfuri de săgeţi i-au determinat pe săpători să claseze în neolitic

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

aceste obiecte de factură paleolitică. Altă stațiune interesantă este grota de la Canduga, în provincia Cordoba din Argentina. Descoperită în 1917, de H. Montès, ea a fost săpată în 1939 de către descoperitor, împreună cu geologul J. Olsacher. Săpătura a fost publicată în 1943, de A. Castellanos, paleontolog însărcinat cu studiul fosilelor. Sub un nivel recent și un nivel de faună dispărută (Mylodon), au fost descoperite o vatră, rîcîitoare, vîrfuri de os asociate cu un fragment de craniu de copil. Studiul faunei l-a condus pe Castellanos să dateze acest nivel la sfîrșitul pleistocenului și începutul holocenului, fie în mileniul X sau IX î.e.n. Această datare este coroborată cu săpătura grotei Fell, în Patagonia australă. Arheologului american J. Bird îi datorăm primele lucrări în această regiune: între 1932—1937 el a cercetat depozitele arheologice din regiunea strîmtorii Magellan și Țara Focului, descoperind cultura zisă „Magellan". Așezarea cea mai importantă pe care a săpat-o este grota Fell, în valea Rio Chico. Săpăturile au fost reluate recent de către J. Emperaire, A. Laming, H. Reichlen (publicate în 1936) și săpătorii au datat în mileniul IX cel mai de jos nivel, caracterizat prin gratoare, cuțite și vîrfuri cu caneluri, de tipul nord-american Folsom.

Regiunile andine, unde s-a întins imperiul Inca și unde a înflorit cea mai dezvoltată cultură preincașă, care înglobează Bolivia, Peru, Ecuador și sudul Columbiei, au fost parcurse de numeroși călători arheologi; la sfîrșitul secolului trecut: J. von Tschüdi (*Reise durch Südamerika*[534], Leipzig, 1866—1869), G. Squier (*Peru, Incidents of Travel and exploration in the land of the Incas*[535], Londra, 1877), C. Wiener (*Pérou et Bolivie*[536], Paris, 1880), L. Lejeal (*Expoziția misiunii franceze din America de Sud*[537] apărut în primul volum din noua serie a *Jurnalului Societății Americaniștilor*)[538]. Acești călători au explorat cîteva mari stațiuni și în special cele de la lacul Titicaca, Copacabana și cele două grupe de ruine de la Tihuanaco (Acapana și Pumacocha), dar au semnalat și monumentele de mai mică importanță

Scanned with CamScanner

cum sînt mormintele indienilor Aymaraș numite *chullpas*, turnuri rotunde din pietre mici. Aceste morminte au fost îndeosebi studiate, la începutul secolului nostru, de E. Nordenskjöld care a săpat și dolmenii bolivieni care sînt tot morminte. Printre alți exploratori ai culturii preincașe cităm, de asemena, lucrările lui M. Uhle și ale lui P. Berthon despre populațiile Nazca și Inca, săpăturile lui M. H. Saville la Manabi și ale lui G. A. Dorsey în insula La Plata, în Ecuador, lucrările lui Bennett, J. Tello, Larco Hoyle.

Nu putem să nu semnalăm descoperirea, în 1911, a celebrelor ruine de la Macchu Picchu, de Hiram Bingham, care căuta Vilcabamba, ultimul refugiu al incașilor învinși de spanioli.

Printre cercetările recente, semnalăm mai întîi explorarea regiunii Huanuco, între 1964—1967, de Institute of Andean Research de la Universitatea din Wisconsin, sub conducerea lui D. E. Thompson. Săpătura principală a fost aceea a stațiunii Huanco Viejo, centru administrativ care primea dările pentru Marele Inca și unde fuseseră amenajate, în acest scop, mai mult de 50 de mici depozite numite *qullqa*. De-a lungul căilor de comunicație se construiseră popasuri (*tambo*) care au fost studiate, ca și satele, deosebite după grupele etnice care au ocupat aceste regiuni: Chupachu, Yacha și Wamali. Altă expediție a fost efectuată în 1966 de către W. H. Isbell, de la Universitatea din Illinois, în sudul Perului, în așezările din regiunea numită Montana; printre satele studiate, cel mai important, din perioada de la sfîrșit a incașilor, era Colo Colo, lîngă Patambuco.

Altă expediție de notat este a lui P. R. Ponce, în 1965, urmată de a doua expediție, în 1966, la ruinele de la Pajaten, în cursul căreia șase construcții circulare au fost smulse vegetației viguroase sub care erau îngropate ruinele acestei cetăți, de la sfîrșitul imperiului Inca, pierdută și recent regăsită.

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

NOTE

1) Th. Gauthier, *Roman de la momie*, unul dintre primele romane științifico-fantastice, luînd ca pretext cercetarea egiptologică, la modă în a doua jumătate a secolului trecut.

2) Afacerea „Glozel", celebra afacere de fals arheologic, de la sfîrșitul secolului trecut. Este vorba de o scriere preistorică, integral falsificată și pe care prezumtivul descoperitor afirma că ar fi descoperit-o în săpăturile de la Glozel, în Franța. Recunoscute ca autentice de Salomon Reinach ele au fost mai tîrziu demascate ca falsuri iar Glozel a rămas sinonim al falsului arheologic, abil, în stare să înșele pe savanți.

3) Călător și anticar francez din secolul 17, cf. partea a doua — Istoria arheologiei, cap. 3, Anticari, diletanți, paragraful Călătorii în Grecia în sec. 17.

4) În România are statut legal fixat prin organizarea institutelor Academiei de științe sociale și politice în rîndul cărora este cuprins un institut de arheologie la București, un institut de istorie și arheologie la Iași, un institut de istorie și arheologie la Cluj precum și o secție de arheologie în cadrul Institutului de studii sud-est-europene. De asemenea, statutul științei arheologice este determinat și prin Legea nr. 63/1974 a ocrotirii patrimoniului cultural național, care fixează atribuții, îndatoriri și sarcini în domeniul cercetării arheologice diferitelor instituții. Afară de aceasta, toate muzeele de istorie din țară au și secții arheologice, în cadrul cărora lucrează specialiști, în ale căror atribuții intră și cercetarea, conform legilor în vigoare. În sfîrșit, prin cursurile de arheologie organizate la facultăți și în cadrul activităților de reciclare, arheologia este recunoscută și ca obiect de învățămînt.

5) În România, cei mai mulți arheologi lucrează în cadrul muzeelor. De asemenea, arheologi cu sarcini de cercetare mai lucrează în cadrul Direcției patrimoniului cultural național, a universităților și a institutelor de cercetare cu profil mixt, de istorie și arheologie, sau cu profil de arheologie numai, din cadrul Academiei de științe sociale și politice.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

6) Finanţarea cercetărilor se face din bugetul central pentru cercetările institutelor şi ale Direcţiei patrimoniului cultural naţional cît şi din bugetele locale pentru cercetările muzeelor. De asemenea, pentru cercetările prilejuite de marile lucrări de investiţii şi sistematizare fondurile necesare sînt cuprinse în fondurile de investiţii şi construcţii prevăzute pentru aceste lucrări.

7) În România, cercetarea arheologică este reglementată de Hotărîrea Consiliului de Miniştri nr. 661/1955 şi Legea nr. 63 din 1974 a ocrotirii patrimoniului cultural naţional. Ambele reglementări prevăd obligaţia autorizaţiei Comisiei Centrale a Patrimoniului Cultural Naţional pentru orice săpătură care trebuie să fie inclusă într-un plan de cercetare ştiinţifică cu obligaţia pentru responsabilul şantierului de a asigura conservarea descoperirii lor, inventarierea tuturor descoperirilor mobile şi raportarea rezultatelor cercetării în formele stabilite de către această Comisie a Patrimoniului Cultural Naţional.

8) Pregătirea arheologilor se face atît prin cursuri teoretice în universitate cît şi prin practica de şantier, în cadrul practicii în producţie, prevăzută în organizarea învăţămîntului superior românesc. După încadrarea în producţie, arheologii sînt susceptibili de perfecţionare, fie pe calea formelor academice — examene de doctorat —, fie pe calea ciclurilor de perfecţionare profesională periodice, în cadrul diferitelor instituţii de perfecţionare, proprii fiecărui sistem.

9) Asociaţia Guillaume Budé este o asociaţie franceză pentru promovarea studiilor clasice — filologie clasică, istoria antichităţii clasice, istoria artelor clasice, arheologie.

10) Revista *Archeologia* este o publicaţie franceză de popularizare a arheologiei, a metodelor şi descoperirilor acestei ştiinţe. În România se pot aminti ca publicaţii echivalente *Magazinul istoric*, *Buletinul monumentelor istorice* şi *Revista muzeelor şi monumentelor istorice şi de artă*.

11) În România se organizează şantiere-şcoală sub două forme: şantiere de practică a studenţilor de la facultăţile de istorie şi şantiere-tabere de muncă patriotică pentru tineretul şcolar amator de arheologie.

12) *Tell* — cuvînt arab însemnînd movilă; *tepe*, cuvînt turc desemnînd o proeminenţă, movilă sau colină, şi hüyük, cuvînt turc desemnînd o colină; *com*, cuvînt arabo-egiptean desemnînd o proeminenţă artificială, movilă, echivalent cu *tell*. *Tumul*, din latineşte *tumulus*, movilă conică, ascunzînd de obicei o înmormîntare bogată.

13) În prezent prospecţia de suprafaţă se bazează şi se realizează în mai multe tehnici combinate. Ea începe cu delimitarea şi cartarea limitelor aşezării, a staţiunii precum şi a accidentelor de detaliu caracteristice. Continuă cu culegerea ceramicii, clasarea şi încadrarea cronologică şi culturală a acesteia, apoi cu prospecţiunile geofizice care au ajuns în prezent să poată determina chiar planul straturilor superficiale încă nedescoperite. Asemenea prospecţiuni au fost întreprinse în Germania Federală, la Colonia unde au putut

Scanned with CamScanner

fi identificate vestigiile orașului roman și la Bonn unde a putut fi identificat un colț important din lagărul de legiune romană.

14) Problemă caracteristică a dreptului de proprietate burghez, la noi în țară ea este modificată radical. Raporturile cu proprietarul terenului sînt reglementate prin obligația acestuia de a ocroti depunerile arheologice, ceea ce este în principiu echivalent cu obligația de a permite săpătura și în unele cazuri chiar de a o finanța. În legătură cu proprietatea descoperirilor prin reglementările Legii nr. 63/1974 ele sînt, în principiu, proprietate de stat.

15) În principiu săpăturile arheologice trebuie să compenseze din fondurile proprii pagubele pricinuite economiei. În general însă, nu apare necesitatea unor săpături în terenuri utile decît în măsura în care acestea trebuie să sufere amenajări, sau sînt destinate amplasării unor investiții; în aceste cazuri însă intră în vigoare prevederea amintită în nota anterioară.

16) Evident, problema este pusă exclusiv din punct de vedere al dreptului burghez. Din punct de vedere al dreptului socialist, tot ceea ce există în sol aparține comunității, respectiv statului și nu poate fi însușit ca bun privat. Dar chiar și țările capitaliste au început în ultima vreme să emită legi și reglementări care stabilesc principiul proprietății statului asupra descoperirilor arheologice. De acest fel sînt legile italiene și spaniole, precum și legile din țările nordice. Încă de pe vremea lui Petru cel Mare, în Rusia, era stabilit dreptul proprietății imperiale asupra tuturor descoperirilor de tezaure. Jurisprudența dreptului de proprietate asupra descoperirilor este, dealtfel, una dintre cele mai interesante și ea implică în afara dreptului material de proprietate asupra obiectelor descoperite și dreptul de proprietate intelectuală asupra observațiilor și concluziilor pe care, descoperirea, le-a prilejuit. Dar în măsura în care asemenea observații și concluzii sînt, de asemenea, un bun spiritual al întregii omeniri, reglementările recente tind să îngrădească și acest drept, acordînd anumite termene în care descoperitorul trebuie să publice descoperirile, în caz contrar nemaibeneficiind de rezervarea lor.

17) În actualul stadiu de dezvoltare a culturii omenirii, problema valorificării muzeale prompte și concrete a descoperirilor arheologice este încă nerezolvată. În adevăr, în țările socialiste unde statul își asumă sarcina organizării muzeelor și unde toate localitățile mai importante au propriul lor muzeu care se încadrează în rețeaua de instituții cultural-educative naționale, problema aceasta a căpătat rezolvări mai aproape de necesar.

În țările capitaliste, pe lîngă muzee foarte importante și foarte interesante, datorate așa cum se vede, de multe ori, inițiativelor particulare, există și nenumărate muzee-depozit, în care orice cercetare a materialelor depuse este ca și imposibilă.

Fără îndoială, rezolvarea deplină a acestei probleme depinde de mai mulți factori, cum ar fi dotarea materială cu

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

clădiri şi mijloace de expunere, dinamica vieţii culturale şi în special a vieţii muzeale care să asigure un rulaj rapid al materialelor şi în sfîrşit, posibilitatea unei largi difuzări a arheologiei în rîndurile publicului.

Toate aceste elemente nu pot fi asigurate decît în timp, într-o perspectivă care să asigure o dezvoltare unitară, programată ştiinţific, a cercetării şi a valorificării muzeale în domeniul arheologiei. Acest deziderat este încă depărtat, deşi în ţările socialiste şi mai ales în ţara noastră, în ultima vreme, prin Legea ocrotirii patrimoniului cultural naţional s-au făcut paşi însemnaţi în această direcţie.

18) Perioada eroică a arheologiei din sec. XIX este plină de asemenea exemple de distrugere intenţionată a unor tezaure de material preţios, descoperite întîmplător, şi cu valoare arheologică incomensurabil mai mare decît valoarea intrinsecă a metalului.

Unul dintre cele mai celebre este tocmai Cloşca cu puii de aur, tezaurul de la Pietroasa, din ale cărui 24 de piese nu ni s-au mai păstrat decît douăsprezece şi acestea în mare parte fragmentare şi degradate prin tăierea lor, pentru a fi împărţite între descoperitori.

19) Una dintre caracteristicile culturii anglo-saxone este locul important pe care îl ocupă în cadrul ei iniţiativa particulară, manifestată sub forme concrete de susţinere materială a proceselor culturale. Expresie poate a dezvoltării mai puternice a capitalului şi mai ales a dinamicii lui mai accentuate, această iniţiativă particulară joacă un rol de seamă şi în orientarea programatică a activităţilor culturale între care, desigur, şi cercetarea arheologică şi mişcarea muzeală, orientare programatică care exprimă mai direct prin intermediul mecenaţilor privaţi sau a societăţilor de mecenaţi, opţiunile publicului sau cel puţin a unei anumite părţi a publicului din ţările respective. Acestui fapt i se datorește că atît activităţile de cercetare cît şi activităţile muzeale sînt mai ample, mai direcţionate şi cu un conţinut mai bogat decît în ţările capitaliste latine şi germanice. Fără îndoială, în celelalte ţări există alte trăsături specifice caracterizînd cultura lor care compensează această formă caracteristică anglo-saxonă de activitate culturală.

20) Prin nivelment se înţelege unul dintre cei doi factori componenţi ai oricărei operaţii topometrice, celălalt factor fiind planimetria. Nivelmentul cuprinde expresia matematică a detaliilor de relief. El se exprimă grafic pe hărţi şi planuri prin curbe de nivel, haşuri, concentrări de puncte, umbre, culori şi prin cote scrise cu cifre arabe.

21) Problema accesului la staţiune nu este întotdeauna o problemă simplă, în măsura în care aşezările antice au preferat adesea, în scop de apărare, locurile greu accesibile. Chiar în zone intens circulate, cu drumuri moderne, adesea accesul la staţiunea propriu-zisă este îngreuiat prin faptul că aceasta este situată în afara reţelei de aşezări şi de drumuri, în aşa fel încît trebuie creat un drum anume pentru a ajunge la ea. În acest sens amintim ca exemplu Cetatea Dîmboviţei, situată între Rucăr şi Podul Dîmboviţei, într-o cotitură

Scanned with CamScanner

a şoselei, în serpentina care urcă spre Pasul Bran. Este interesant de văzut cum cetatea însăşi este situată la citeva sute de metri de şosea, pe un pinten abrupt către care nu duce nici un drum.

22) În România formarea unor muncitori săpători de profesie este mai dificilă, deoarece datorită condiţiilor climatice, sezonul de săpături durează foarte puţin. În ciuda acestor împrejurări sînt cunoscute şi la noi cazuri de muncitori specializaţi şi chiar în taberele de muncă patriotică, tineri care participă al doilea sau al treilea an, au suficiente cunoştinţe elementare empirice de arheologie, pentru a putea fi lăsaţi să lucreze autonom, în anumite limite.

23) Inconveniente de acelaşi fel se prezintă şi în cazul taberelor de muncă patriotică la săpături arheologice organizate de organizaţia de tineret de la noi din ţară. Este incontestabil că selecţia participanţilor ca şi capacitatea arheologului de a le trezi interesul şi pasiunea sînt factori determinanţi. Dar scăderea randamentului este pe de o parte, compensată de valoarea educativă a activităţii de pe şantier şi în orice caz ea nu poate fi un argument pentru renunţarea la formele de tabere de cercetări arheologice.

24) În România, lucrul în echipă a fost introdus abia după cel de-al doilea război mondial, odată cu reorganizarea cercetării în cadrul Academiei Republicii Socialiste România. Începînd de la această dată însă, aproape toate şantierele mai importante comportă un colectiv ştiinţific şi puţine sînt acelea în care un singur specialist constituie atît personalul de conducere cît şi de execuţie de specialitate. În general, tendinţa în ultima vreme este ca pe aceste şantiere de mici proporţii, chiar specialistul arheolog să fie dublat de auxiliarii indispensabili, fotografi, desenatori, restauratori chiar dacă aceştia nu lucrează pe întreaga durată a şantierului.

25) În România, nu se practică sistemul misiunilor străine de cercetare, iar arheologii străini care vin în ţară lucrează integraţi într-un şantier românesc, în subordinea unui arheolog român. Astfel de colaborări se practică mai ales în ultimii ani, cu rezultate satisfăcătoare, iar materialul rezultat ca şi observaţiile şi concluziile au fost valorificate, exclusiv sau prioritar, în România.

26) Legea ocrotirii patrimoniului cultural naţional prevede inventarierea tuturor descoperirilor mobile survenite în timpul săpăturii. Această obligaţie legală va genera fără îndoială apariţia unui cadru de specialitate cu sarcină specifică de a asigura această înregistrare, chiar dacă în cadrul şantierului acesta va mai avea şi alte atribuţii.

27) Numărul de muncitori folosiţi pe şantierele din România este în raport de trei factori: amploarea obiectivului, mărimea colectivului ştiinţific şi mărimea fondurilor de care şantierul dispune. În medie nu sînt decît puţine şantiere care scad sub zece muncitori după cum tot puţine sînt acelea care depăşesc 40 de muncitori.

28) Perfecţionările aduse tehnicii de prospectare nedestructivă a solului, în ultima vreme, permit folosirea mijloa-

Scanned with CamScanner

celor mecanice la îndepărtarea straturilor sterile, în măsura în care nu numai că asigură prin lipsa anomaliilor inregistrabile, lipsa depunerilor arheologice în cadrul lor, dar sînt în măsură să dea situații metrice, adică să precizeze dimensiunile straturilor sterile şi posibilitatea de a le curăța mecanic.

29) Un caz tipic de săpătură în pădure, în România, îl reprezintă cetăţile dacice din Munţii Orăştiei, unde rădăcinile arborilor nu numai că au tulburat stratigrafia depunerilor, dar adesea au distrus şi resturile monumentale păstrate în sol.

30) Problema evacuării mecanice a pămîntului rezultat din săpături rămîne încă deschisă. În România s-au practicat sisteme diferite; pentru evacuarea pămîntului la distanțe mici se foloseşte în mod obişnuit roaba. În anumite cazuri de săpături foarte grele cum a fost aceea de la edificiul cu mozaic din Constanţa s-au folosit benzile transportoare. Acestea, în general, sînt însă greu de folosit deoarece ritmul lor de evacuare depăşeşte cu mult ritmul de scoatere a pămîntului din săpătură. În sfîrşit, la multe staţiuni clasice se folosesc pentru evacuarea pămîntului vagonetele de decauville, iar la acele staţiuni care comportă degajări masive cum ar fi incinta staţiunii Tropaeum Traiani, s-a folosit evacuarea periodică cu camioane.

31) În general, toate caroiajele dependente de resturile monumentale ruinate din cadrul staţiunii prezintă dezavantajul că nu sînt aplicabile decît unui singur nivel, pentru celelalte niveluri ele nemaiputînd să ofere o bază topometrică satisfăcătoare. În consecinţă chiar dacă se folosesc puncte de reper pe zidurile ruinate descoperite, caroiajul trebuie să fie complet autonom de acesta.

32) În condiţiile moderne cînd pe baza prospecţiunii aerofotogrametrice şi geofizice se pot stabili anterior săpăturii anumite caracteristici ale staţiunii, este mai util ca începutul săpăturii să ţină seama de aceste elemente cum ar fi zidul de incintă, porţi, pieţe centrale limite ale depunerilor etc. decît să plece, la noroc, de la puncte în care s-au făcut descoperiri întîmplătoare.

33) Metoda puţului de sondaj este evident o metodă care este determinată de intenţia de a găsi cît mai multe obiecte preţioase, întregi, semnificative. În arheologia modernă în care accentul cade pe observaţiile sistematice şi nu pe obiectele senzaţionale, este evident că nici această metodă, nici secţia de sondaj, nu mai sînt indicate, cu atît mai mult cu cît pe baza cartării aerofotogrametrice şi sondajelor geofizice se pot determina caracterele staţiunii.

34) Indicaţiile de mai sus pleacă de la premisa că niciodată o staţiune nu poate fi complet săpată. În măsura în care însă se întreprind săpături exhaustive, aşa cum este cazul ori de cîte ori avem de-a face cu o săpătură de salvare a unei staţiuni care urmează să dispară complet, sau cu săpături sistematice programate după un plan de cercetare cu obiective complete, este mai indicat să se deschidă aceste suprafeţe în raport cu structura staţiunii, aşa cum ea apare în urma

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

tuturor formelor de prospecţiune amintite în notele trecute. În acest caz suprafaţa va fi amplasată în raport de anumite elemente principale eventual tocmai de drumurile de acces, de structurile din sol, de posibilităţile de evacuarea pămîntului şi se va extinde succesiv, în campaniile care se vor urma cu regularitate, în aşa fel încît să acopere toată suprafaţa.

35) Descrierea de mai sus se raportează strict la tehnica săpăturii stratigrafice şi mai ales la aceasta, aşa cum este ea aplicată în săpăturile pentru epocile cele mai îndepărtate. În realitate, stratigrafia comportă un ansamblu de mijloace tehnice, de operaţii şi de observaţii şi înregistrări, printre care trebuie amintite şi profilurile stratigrafice, planuri verticale netezite în mod special, la marginea săpăturii, care să dea posibilitatea observării succesiunii straturilor sau răzuirea fundurilor săpăturii care permite identificarea aşa-numitelor accidente stratigrafice: gropi de gunoi, de bordeie, de scos pămîntul, canale de animale subterane, pătrunderi ale rădăcinilor etc.

Într-o anumită măsură, observaţia de detaliu trebuie combinată cu situarea topografică a descoperirilor şi cu studiul lor statistic, dar absolut concludente, din punct de vedere stratigrafic, sînt descoperirile de obiecte „in situ", adică în situaţia în care se găseau în antichitate pe vremea cînd staţiunea trăia, sau în cel mai rău caz, exact cînd a încetat să mai trăiască. Aceste descoperiri sînt pe deplin concludente şi datează într-adevăr straturile; mai mult, caracterizează cultura fiecărui strat.

36) Datorită dimensiunilor colosale ale staţiunilor arheologice din Orientul Apropiat — întinderi de zeci de kilometri patraţi şi adîncimi de zeci de metri — precum şi datorită sistemului misiunilor străine care, interesate de anumite probleme şi mai ales de recoltarea de obiecte, au posibilităţile materiale ca şi durată de cercetare limitată, în Orientul Apropiat nu se cunosc decît prea puţine explorări arheologice cu caracter mai mult sau mai puţin exhaustiv. Pe de altă parte, chiar o încercare de a executa o săpătură exhaustivă într-o asemenea staţiune, cu mijloace importante, dar care nu depăşesc limitele obişnuite, ar necesita zeci şi poate chiar sute de ani, pînă ce întreaga adîncime ar fi epuizată şi s-ar ajunge la cele mai vechi niveluri. În aceste condiţii, secţiunile stratigrafice care sînt de fapt un paleativ al săpăturii stratigrafice exhaustive, aduc adesea rezultate interesante, neaşteptate, uneori revoluţionare. Este evident că ori de cîte ori se poate întreprinde o săpătură exhaustivă, aceasta este de preferat sondajului care, oricum, strică contextele şi nu dă decît o viziune parţială asupra culturilor şi stratigrafiei staţiunii.

37) Or, de cîte ori, în dezvoltarea săpăturii, se ajunge la construcţii sau la ruine importante, preţioase şi care necesită să fie conservate, săpătura în tunel este un expedient la care nu se poate renunţa. Astfel, rezultate importante s-au obţinut în România printr-o săpătură în tunel sub fundaţiile

Scanned with CamScanner

Mănăstirii Putna, care, evident, nu putea să fie dărîmată pentru a permite dezvoltarea cercetării.

38) În săpăturile arheologice din România, nu se mai practică sistemul tranșeelor de-a lungul zidurilor care taie contextele stratigrafice. Degajarea monumentelor se face prin mari suprafețe întrerupte de diafragme-profil pe care se poate urmări stratigrafia. Așa s-a întreprins degajarea zidului de la Drobeta, și a celui al municipiului Tropaeum Traiani. Atunci cînd însă construcția este integrată într-un ansamblu de construcții, degajarea aceasta se face printr-un sistem de suprafețe de dimensiuni convenabile 10/10 sau 5/5 cu profiluri intermediare între ele, urmărindu-se în același timp degajarea și observarea succesiunii depunerilor arheologice, adică a stratigrafiei.

39) Chiar dacă săpătura stratigrafică a unei stațiuni de mari dimensiuni nu poate fi executată cu aceeași minuție ca și cele preistorice, cu alte cuvinte, chiar dacă grila de carouri nu mai are latura de un metru, ci eventual de doi sau de cinci în raport cu dimensiunile structurilor, arheologul nu se poate dispensa de a urmări stratigrafia în decursul degajării, pentru că altfel riscă să piardă o serie de detalii și de accidente stratigrafice interesante, pe care nu le mai poate regăsi. Acestei optici i se datorește dealtfel, pierderea unor informații și a unor descoperiri importante, datînd din perioadele mai tîrzii — perioada de trecere de la sclavagism la feudalism sau perioada de început a feudalismului în anii interbelici cînd cercetarea arheologică românească, s-a afirmat cu hotărîre, dar cînd descoperiri aparținînd acestor perioade au rămas totuși rare și puține, mai ales în stațiunile clasice, daco-romane sau greco-romane.

40) În prezent, în România, se elaborează un tip de fișă de obiect care trebuie să înceapă a fi completată încă de pe șantier și care să devină apoi, fișa de evidență științifică a obiectului, odată intrat în uz. Această fișă va fi cît mai completă posibil, fără totuși să repete date care se pot găsi în alte documente de săpături, cum ar fi textura solurilor, relațiile stratigrafice în general. În alt timp, pentru regăsirea rapidă a informației, se prevede ca formă de fișă folosită, fișa cu margini perforate, la care se poate aplica selectarea mecanografică. Un tip de fișă de evidența descoperirilor mobile a fost pus în circulație de I.C.O.M.

41) În stațiunile mari, cuprinzînd ansambluri monumentale, de dimensiuni importante, nu se poate aștepta degajarea completă a monumentului pentru relevare. Arhitectul execută deci releveul în mai multe etape, plecînd de la caroiajul de bază al stațiunii, în așa fel încît de la o campanie la alta să se completeze, fără ca acest lucru să dăuneze preciziei lui.

42) Așa cum arată și autorul, documentația de săpătură poate căpăta forme dintre cele mai variate. În prezent, în România se elaborează o tipizare a documentației de săpătură care să evite redundanța — adică repetarea în forme relativ diferite a acelorași informații. În cadrul acestei tipizări se prevede nu numai un anumit sistem de ordonare

Scanned with CamScanner

a fototecii de șantier, ci și integrarea acesteia în fototeca de muzeu sau de institut, și sistemele de găsire rapidă a informației. Afară de aceasta, fișele de evidență ale obiectelor sînt în orice caz prevăzute cu o imagine, fotografie sau desen. Jurnalul de săpătură însă, care rămîne doar cu funcție de cronică a desfășurării lucrărilor nu mai comportă asemenea fotografii, deoarece acestea, fie ele aspecte din timpul săpăturii, situații, monumente, complexe, fie obiecte, sînt atașate la fișele de obiecte sau la fișele de situație stratigrafico-topografică.

43) Păstrarea microclimatului, adică a condițiilor de temperatură și umiditate relativă specifice, este o obligație absolută pentru obiectele din materiale organice. Ea se realizează în general cu mijloace moderne, pe care le manipulează un restaurator specialist, dar în lipsa acestora, învelirea într-o foaie de material plastic, în așa fel încît să se asigure o etanșeitate cît mai mare și păstrarea la o temperatură cît mai apropiată de cea originară, poate suplini un tratament mai corect, atîta vreme cît se face cu titlu provizoriu și obiectul este transportat de urgență într-un laborator. În România, o descoperire care este practic pierdută, din lipsa măsurilor de conservare, luate direct în teren, este celebrul papirus din mormîntul elenistic de la Mangalia. Altă descoperire, la care măsuri provizorii au dat rezultate bune, este costumul din mormîntul de domniță din secolul XVII de la Dragomirna.

44) Atîta vreme cît fragmentele ceramice sînt solide și nu au cuverte fragile și importante din punct de vedere artistic, curățirea cu mijloace mecanice de felul celor menționate de autor, poate fi practicată. Dar orice ceramică fragilă și cu decor pictat, colorat sau cu inscripții trasate cu culoare, riscă să se piardă dacă este tratată atît de brutal, prin apăsări sau perieri violente, în așa fel încît curățirea cea mai recomandată este spălarea în soluții adecvate.

45) Cleiul celulozic a ieșit din uzul laboratoarelor de restaurare, adezivii sintetici reversibili fiind cu precădere recomandați în măsura în care, neîmbibîndu-se puternic în pasta vasului, nu riscă să aducă degradări suplimentare.

46) În principiu, tratarea descoperirilor arheologice nu poate fi făcută decît în laborator de un restaurator specializat. Legea patrimoniului cultural național prevede, pentru România, tratarea acestor obiecte în laboratoarele special menționate de lege care sînt organizate în mod corespunzător. Pe șantier se pot întreprinde curățiri simple, dar numai cu concursul unui restaurator.

47) Cele menționate mai sus au un caracter mult prea general și nu pot fi aplicate fără discernămînt. Arheologul nu se poate substitui restauratorului, care singur poate stabili, pe baza unui studiu preliminar, diagnosticul exact al stării de conservare și tratamentul apropiat.

48) Problema marcajului obiectelor și a mijloacelor de ambalaj este o problemă esențială. În general, marcajul obiectelor trebuie să cuprindă condițiile de descoperire și

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

situaţia topografică, în aşa fel încît el să poată fi uşor situat. Atunci cînd documentaţia de şantier este foarte ordonată şi poate fi uşor citită, marcajul se poate reduce la numărul de inventar general sau la o siglă, aşa cum arată autorul. Pe mijloacele de ambalaj se repetă, atunci cînd ambalajul este individual, marcajul de pe obiect, iar la ambalajele colective se trece lista obiectelor ambalate.

49) Utilitatea fişierelor de descoperiri este de la sine evidentă, în măsura în care regăsirea informaţiei şi situarea rapidă a obiectelor sînt esenţiale pentru orice prelucrare ulterioară. În ceea ce priveşte formatul şi modul de redactare al fişelor, acestea fără îndoială că pot varia de la staţiune la staţiune, dar ştiinţele documentării ştiinţifice şi ale informaticii, arată că este avantajos să se ajungă la o cît mai mare standardizare a acestor elemente formale. Standardizarea care merge pînă la vocabulare controlate, uşurează regăsirea informaţiei şi mai ales înlesneşte comunicarea ei, folosind un limbaj comun, uşor de învăţat şi de recunoscut de către toţi specialiştii. În prezent, ca o consecinţă a legii patrimoniului cultural naţional, se lucrează la o standardizare a fişierelor de şantier şi a tuturor formelor de evidenţă de şantier, în aşa fel încît acestea să aibă acelaşi aspect pe toate şantierele.

50) Ca o consecinţă a Legii ocrotirii patrimoniului cultural naţional, Comisia Centrală de Stat a Patrimoniului Cultural Naţional a hotărît să ceară tuturor responsabililor de şantier mai multe forme de raportare a rezultatelor. Prima este raportul preliminar care se depune la Direcţia patrimoniului cultural naţional şi urmează să fie publicat în culegeri speciale. A doua este depunerea documentaţiei de săpătură la instituţia care organizează cercetarea. A treia este depunerea inventarului de descoperiri tot la Direcţia patrimoniului cultural naţional.

51) În România, rapoartele preliminare depuse la Direcţia patrimoniului cultural naţional urmează să fie publicate în cadrul unor culegeri speciale. Rapoarte dezvoltate, ca şi mici monografii sînt publicate în diferitele periodice ale muzeelor, în culegerile de studii ale unora dintre aceste instituţii, precum şi în periodicele centrale, *Studii şi cercetări de arheologie şi istorie veche*, *Dacia*. În sfîrşit, studiile monografice de o anumită amploare sînt publicate, fie în seria de studii monografice ale Academiei, editate de Editura Academiei, fie în seriile de publicaţii ale muzeelor.

52) În România, în prezent, se elaborează un sistem de convenţii şi de coduri unitare pentru toate formele de documentaţie grafică de săpătură, proces stratigrafic, plan, plan de detaliu etc.

53) Asemenea fenomene au fost cunoscute în trecut şi în România. În prezent, în baza reglementărilor Legii ocrotirii patrimoniului cultural naţional şi a Regulamentului săpăturilor arheologice, se urmăreşte comunicarea cît mai rapidă a informaţiei precum şi înlesnirea accesului cercetătorilor la descoperiri, după trecerea unui răgaz anumit de rezervare a drepturilor de proprietate intelectuală. În acest

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

sens, se prevăd termene de trei-cinci ani, cu posibilitatea de prelungire, cu avizul unor foruri competente.

54) Legea românească acordînd calitatea de bun al întregului popor bunurilor culturale, respectiv descoperirilor arheologice, evită asemenea abuzuri de drept, care totuşi se mai pot produce în condiţii de control mai puţin eficient al activităţii de cercetare.

55) Problema protejării monumentelor descoperite este extrem de acută şi în România, unde condiţiile climatice sînt mult mai aspre decît în ţările mediteraneene, de cultură clasică, iar problemele de degradare rapidă sînt mult mai grave. În prezent se preconizează să se aplice, pentru protecţia monumentelor ruinate antice, tot sisteme de acoperire cu materiale translucide care să permită vizitarea şi vizionarea în bune condiţiuni, dar în acelaşi timp să îndepărteze apele meteorice şi să menţină un microclimat mai constant în interiorul acoperit.

56) Încercările de reconstituire muzeală constituie şi o preocupare a specialiştilor din România. În acest sens, cele mai importante realizări sînt cele de la Muzeul militar central care a încercat un ansamblu de reconstituiri bazate pe o foarte serioasă documentaţie ştiinţifică.

57) În România, trebuie semnalată restaurarea monumentului triumfal Tropaeum Traiani de la Adamclisi, unde nucleul ruinat al monumentului este protejat de o construcţie metalică îmbrăcată în plăci de simili piatră, care reproduc paramentul, cu toate proporţiile şi dispoziţiile cunoscute, ale vechiului monument.

58) În România, o reconstituire parţială comparabilă este cea întreprinsă la monumentul cu mozaic de la Tomis, unde bolţile încăperilor de la nivelul interior, care suportau covorul de mozaic, au fost integral reconstituite, ca şi faţada corespunzătoare lor. Partea de sus în schimb a fost păstrată sub forma de ruină, inclusiv covorul de mozaic, care a suferit degradări grave şi deformări.

59) În România, sistemul şapelor de protecţie a fost aplicat la toate restaurările din perioada interbelică. În general, atunci cînd a fost corect executat s-a dovedit eficient, iar aspectul rebarbativ a fost atenuat în timp, prin „patinare", de fapt apariţia vegetaţiei parazitare.

Prezintă totuşi două inconveniente — la lungimi mari de şapă se produc crăpături, consecinţă a proceselor de contractare şi dilatare în raport de temperatura exterioară; uneori zidul de sub şapă se degradează mai repede decît şapa. Este evident că doar lucrări de întreţinere pot remedia aceste inconveniente.

60) În România, sistemul muzeelor de staţiune este practicat încă din perioada interbelică şi a cunoscut în ultima vreme o dezvoltare deosebită. Amintim cîteva importante muzee de monumente cum sînt cele de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Histria, Callatis, edificiul roman cu mozaic de la Tomis (Constanţa) , precum şi importantul muzeu, actualmente în construcţie, de la Adamclisi.

Scanned with CamScanner

61) Este evident că magnetofonul nu poate înlocui jurnalul de săpătură care trebuie redactat propriu-zis, dar poate ajuta la întocmirea lui, imprimîndu-se pe teren toate observaţiile într-o formă mai dezvoltată şi mai fluentă decît o permite notarea în scris. În general, în cercurile arheologilor se manifestă în mod obişnuit un oarecare conservatism, constînd în păstrarea metodelor clasice de consemnare şi înregistrare a descoperirilor şi observaţiilor, chiar dacă metode şi mijloace moderne, uşurează munca şi mai ales economisesc timpul foarte preţios al arheologului.

62) Via Nova a lui Traian — şoseaua strategică romană, construită după anexarea de către Traian a celor trei provincii orientale: Armenia, Asiria şi Mesopotamia şi care urmărea cursul Eufratului pînă la vărsarea în golful Persic şi se întorcea de-a lungul semilunei fertile pînă la golful Accaba în Marea Roşie.

63) Limes este ansamblul de drumuri şi fortificaţii care apăra graniţa imperiului roman. Se disting mai multe limesuri, dintre care cel dunărean trece şi prin ţara noastră. Dacia a cunoscut trei limites: limesul alutan şi transalutan, linie dublă mergînd una de-a lungul Oltului inferior şi mijlociu şi cealaltă pe linia care uneşte Flămînda, vărsarea Oltului, cu Pasul Bran; limesul Daciei de est care urmăreşte poala Carpaţilor Orientali prin depresiunile intracarpatice; limesul dacic de nord-vest care uneşte cu o linie discontinuă, fortificînd pasurile Munţilor Apuseni, Dejul cu Bologa. La rîndul ei, Dobrogea a fost apărată de limesul dunărean inferior.

64) În prezent, metodele moderne de fotografie aeriană sub diverse lumini şi cu filme de sensibilitate specială, completate de metodele de prospecţie geofizică bazate pe rezistibilitatea electrică a solului sau pe magnetismul terestru au ajuns la o interpretare avansată a vestigiilor din sol, faţă de care săpătura vine cu preciziuni şi mai ales cu descoperirile de obiecte mici.

65) În prezent cele mai complexe metode de folosire a prospecţiunilor geofizice, rezistibilitatea electrică a solului şi magnetometria sînt puse la punct la laboratorul Muzeului din Bonn unde s-au obţinut imagini ale depunerilor din sol echivalente aproape cu o radiografie.

66) În România, datări cu C_{14}, mai ales pentru obiective geologice, s-au efectuat în Laboratorul de fizică atomică de la Măgurele. În cadrul organizării de laboratoare, prevăzute de Legea ocrotirii patrimoniului cultural naţional se dezvoltă şi unităţi de investigaţie care vor putea să execute măsurători cronologice cu C_{14}.

67) În România, la Universitatea din Iaşi, s-a organizat un laborator de măsurători magnetice, care are în programul său şi măsurători cronologice. Trebuie precizat că datările test nu se vor face pe ceramică ci pe teracote situate în teren, vetre, cuptoare, arsuri puternice datorită incendiilor.

68) Dendrocronologia este o metodă care îşi poate găsi o aplicare interesantă şi în epoci mai noi, cum ar fi evul mediu, din care se păstrează încă construcţii de lemn.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

69) În România s-a efectuat releveul stereofotogrametric al monumentului triumfal Tropaeum Traiani de la Adamclisi.

70) Evidenţa centralizată a patrimoniului cultural naţional, stabilită prin Legea ocrotirii patrimoniului cultural naţional, va fi centralizată, tot cu ajutorul unor metode moderne, fişiere mecanografice şi calculatoare electronice.

71) În România, încercări de arheologie submarină s-au făcut la Callatis (Mangalia), în largul actualei faleze, unde se găsesc sub apă resturi din o parte a oraşului, prăbuşită în sec. IV e.n., precum şi urmele digului de larg şi la Constanţa în apropierea digului vechi care închide portul şi unde au putut fi reperate o serie întreagă de monumente, probabil aruncate în mare cu prilejul lucrărilor de construire a portului Constanţa.

72) Dinastie domnind între 715 şi 660 î.e.n. în Egipt, denumită astfel, de la faptul că fondatorul ei Pianhi venise din Napata, Sudan.

73) A 26-a dinastie, domnind între 664 şi 525 î.e.n., a fost denumită saită, pentru că în vremea ei capitala Egiptului era la Sais, în Deltă.

74) Cato Cenzorul, numit şi cel Bătrîn — M. Porcius Cato: 234—149 î.e.n., reprezentant al păturii mijlocii de proprietari sclavagişti, a jucat un rol politic de seamă şi ca reprezentant al curentului tradiţionalist şi conservator de la Roma; Paulus Aemilius — Caius Aemilius Paulus: 228—160 î.e.n., om politic şi general roman care a condus campania împotriva lui Perseu, al Macedoniei pe care l-a învins la Pidna; promotor al curentului filoelenic în cultura romană republicană; Scipio Africanul — T. Cornelius Scipio Africanus: 235—138 î.e.n., om politic şi comandant roman aparţinînd păturii senatoriale; personalitate de prim ordin este cel care a cucerit oraşul Cartagina; promotor al curentului filoelenic în viaţa culturală a Romei; Flaminius — Caius Flaminius: m. 217 î.e.n., om politic şi general roman învins de Hanibal la lacul Trasimenus unde a şi murit; i se datoresc construcţii importante în Roma (Circus Flaminius, Via Flaminia), a fost de asemenea unul din promotorii curentului filoelenic în cultura romană republicană (sec. II î.e.n.). Fraţii Gracchi — Tib. Sempronius Gracchus (162—133 î.e.n.) şi Caius Sempronius Gracchus (154—121 î.e.n.), celebri reformatori sociali ai Romei, au făcut parte şi ei dintre promotorii curentului filoelenic în cultura romană republicană.

75) V. mai sus Cap. Arheologia submarină.

76) C. Cornelius Verres, guvernator (pretor) roman al Siciliei, acuzat în anul 70, de Cicero, că ar fi jefuit domeniul public. Între acuzaţii figura şi aceea de a fi despuiat Sicilia de opere de artă.

77) Augustinus (Sfîntul) — Aurelius Augustinus: 354—430. Filozof creştin, născut la Thagasta, Numidia, studiază filozofia păgînă şi predă în universităţile timpului pînă în 386, cînd se converteşte la creştinism şi intră în ierarhia

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

bisericii, ajungînd episcop de Hippona (Algeria) în 396. Reprezintă influenţa neoplatonismului în filozofia creştină de început.

Boetius — Anicius Manlius Flavius Boethius, om politic, ministru al lui Teodoric m. 524. De formaţie filozofică păgînă, traduce cărţi de retorică, filozofie şi geometrie; scrie *De consolatione philosophiae*. Reprezintă, de asemenea, curentul neoplatonician în filozofia creştină.

78) Labirint — loc închis, prezentîndu-se sub forma unei incinte în care se găsesc păduri şi construcţii, dispuse într-o ordine complicată, în aşa fel încît cel care intră nu mai poate găsi ieşirea. La originea acestei legende se găsesc realităţi pe care arheologia le-a putut identifica. Astfel sînt templul funerar al lui Amenemes III, a cărui arhitectură complicată i-a făcut pe greci şi romani să-l identifice cu labirintul precum şi palatul lui Minos de la Cnosos, de asemenea de dimensiuni impresionante, cu o arhitectură complexă, în al cărui decor interior predomină motivul dublei securi (labrys), de unde s-ar trage şi numele labirinthus.

79) Corythos, rege legendar, fiu al lui Menelau şi al Elenei, care ar fi întemeiat oraşul Coritus în Italia, după Eneida.

80) *Mirabilia* = lucruri demne de mirare din Roma; dioscuri de la Quirinal — statui colosale, replici romane după originale greceşti din secolul 5—4 î.e.n. — aşezate în Piaţa del Quirinale, la Roma.

81) Legenda medievală păstrează vagi amintiri din antichitate confundînd pe cei doi artişti din perioada clasică — Fidias, arhitectul Partenonului şi al Acropolei ateniene şi sculptor renumit, şi Praxiteles, sculptor din secolul IV — cu filozofi greci.

82) Pallas, fiu al lui Evandros, şeful arcadienilor veniţi să colonizeze Italia, omorît de Turnus, după Vergilius care, în Eneida, face pe baza unui motiv mitologic mai vechi o dezvoltare epică deosebită din moartea acestui erou. În jurul lui, în evul mediu, s-a brodat o întreagă legendă privitoare la descoperirea trupului său uriaş în condiţii miraculoase.

83) Saint-Denis, abaţie întemeiată de regele Dagobert, în 630, şi folosind ca necropolă regală a Franţei. Bazilica actuală este realizată în secolele 11—12, şi reprezintă o verigă între arta romanică şi gotică. Suger, abate de Saint-Denis, născut în 1081, a condus lucrările de construcţie, între 1129 şi 1144. Scriitor poligraf, a scris o *Viaţă a lui Ludovic al VI-lea* şi a început una a lui *Ludovic al VII-lea*.

84) Mamun al-Mamun — 813—833 (Mamun cel Mare), aparţine dinastiei Abasizilor, dinastie de califi arabi, domnind la Bagdad, între 750—1258.

85) Djinni — în mitologia persană, genii femele, prevăzute cu puteri magice pe care le foloseau vrăjitorii. Imaginea djinilor este răspîndită, apoi, în întreaga mitologie mahomedană.

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

86) Carol al IV-lea de Luxemburg, rege al Boemiei, încoronat împărat al Sfîntului Imperiu roman în 1355 (1347–1378).

87) Nicolo Niccoli – (1364–1437), umanist florentin, amator de antichităţi.

88) Papa Martin V – născut Odone Colonna, 1417–1431; Papa Eugeniu IV, născut Gabriele Condulmero, 1431–1447; Papa Nicolae V, Tomasso Parentucelli, 1447–1455.

89) Xenofon (426–355) î.e.n., scriitor atenian, autor al unor opere istorice şi filozofice. *Cirupedia* (Copilăria lui Cirus) este un roman istoric cu caracter biografic, tratînd despre copilăria şi educaţia lui Cirus, şi despre felul în care acesta şi-a organizat şi şi-a cucerit imperiul.

90) Diodor din Sicilia – istoric grec din sec. I î.e.n., autorul *Bibliotecii istorice*, lucrare de istorie cu caracter enciclopedic.

91) Mausoleul de formă cilindrică cu decoraţie sculptată al Caeciliei Metella, fiica lui Quintus Metellus Creticus şi soţia lui Crassus, fiul triumvirului şi general al lui Caesar în Galia. Datat în ultimele decenii ale republicii romane. Transformat în castel în sec. XI.

92) Act normativ dat de papă, trăgîndu-şi numele de la pecetea de ceară roşie cu care este prevăzut.

93) *Pantheon*, templu de plan circular, boltit în calotă, celebru tocmai pentru acoperirea sa deosebit de iscusită. Construit de Agrippa, a fost renovat de Apollodor din Damasc, în vremea lui Traian.

94) Bessarion, preot bizantin, erudit cunoscător al antichităţii clasice, unul dintre semnatarii unirii cu Roma din 1439, refugiat la Roma, după căderea Bizanţului în sec. XV şi trecut la catolicism. A ajuns cardinal, a fost unul dintre promotorii umanismului renascentist.

95) Santa Maria Maggiore – una dintre principalele biserici ale Romei, urcînd pînă în sec. V, refăcută în mai multe rînduri în sec. XIII–XVII şi XVIII, este de asemenea unul dintre cele mai interesante monumente ale Romei păstrînd mozaicuri bizantine din sec. V precum şi mozaicuri din sec. XIII.

96) Capitoliul – unul dintre cei şapte munţi ai Romei primitive, pe care se înălţa principalul sanctuar al Romei, templul lui Iupiter Capitolinus, mai precis templul Triadei capitoline – Iupiter, Iunona şi Minerva. Tot pe Capitoliu se găseau o serie de instituţii publice, muntele dominînd forul. Refăcut în perioada Renaşterii tîrzii actualul Campidoglio adăposteşte municipalitatea Romei, în timp ce cele două palate care îl mărginesc – Pallazo dei Conservatori şi Pallazo Nuovo adăpostesc muzeele capitoline.

În mijlocul pieţii limitată de cele trei monumente se află statuia lui Marcus Aurelius, mutată aici din locul originar din Piazza del Laterano.

97) Castelul Sant'Angelo, Mausoleul lui Hadrian, transformat în evul mediu în fortăreaţă aparţinînd papilor.

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

98) Clusium (actualmente Chiusi) cetate etruscă, cunoscută arheologic atît prin necropola sa cît şi prin ruinele oraşului.

99) Porsenna, rege al oraşului Clusium, care s-a luptat cu romanii încercînd, după legendă, să stabilească dinastia tarquinilor. În realitate, este vorba de unul dintre conflictele legate de dominaţia etruscilor la Roma, pe care istoriografia modernă le plasează în jurul sfîrşitului secolului VI î.e.n.

100) Cola di Rienzi premergător al Renaşterii şi umanist italian, conduce o mişcare de autonomie municipală a Romei împotriva papalităţii; este încoronat tribun de poporul Romei, şi apoi ucis din pricina intrigilor aceleiaşi papalităţi. Este unul din premergătorii unităţii italiene.

101) Cezar Borgia — prinţ natural al papei Alexandru VI Borgia (1492—1503), duce de Valentinois, comandant al armatelor papale şi om politic, este cunoscut pentru activitatea sa excepţională, în vederea unificării Italiei sub sceptrul papal şi folosit de Macchiavelli ca un exemplu de om politic fără scrupule, punînd toate mijloacele în slujba ambiţiei sale.

102) V. mai sus n. 96.

Topografia arheologică modernă a Romei nu a identificat locul acestei descoperiri transmisă de tradiţie.

103) Statuie de marmură, replică antică, poate de la începutul Imperiului roman, după un original grecesc, probabil din secolul V î.e.n. Descoperită la Grottaferrata, un orăşel din împrejurimile Romei.

104) Statuie de marmură, compusă din două fragmente diferite, corpul şi capul provenind de la copii elenistice ale aceluiaşi original — Venus din Cnid, a sculptorului atic din secolul IV — Praxiteles. Se pare că autorul confundă data la care statuia a fost inclusă în colecţia de antichităţi a papei Iuliu al II-lea, de la Belvedere, cu data descoperirii ei, necunoscută, probabil pe locul palatului Colonna.

105) Torsul de la Belvedere, fragment mutilat al unei statui, poate a lui Hercule şezînd, datorit lui Apollonius, fiul lui Mnester, sculptor neoatic, de la sfîrşitul erei vechi, care a lucrat la Roma. Ca şi Venus de la Vatican, torsul provine de la Palatul Colonna.

107) Grup de marmură datorită sculptorilor rodieni Agesandros, Polidoros şi Apollodoros (sec. II î.e.n.). E celebru atît pentru că constituie una dintre primele statui greceşti — elenistică — descoperită, cît şi pentru faptul că a constituit unul dintre temeiurile esteticii moderne, fiind analizat în celebrul comentariu scris de Lessing. Laocoon era un troian de vază, preot al lui Apollo şi prooroc. În momentul în care aheii au plecat cu corăbiile, lăsînd în faţa Troiei calul troian, Laocoon i-a prevenit pe troieni de pericolul pe care acesta îl reprezenta. Apollo miniat pe prooroc a trimis doi şerpi care i-au sugrumat fiii în faţa altarului. Laocoon încercînd să-i scape a avut aceeaşi soartă cu ei. Aceasta este tema grupului statuar al artiştilor rodieni.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

108) Termele lui Traian, băi publice construite de Traian în apropierea Colisseului, peste ruinele palatului lui Neron.

109) Domus Aurea, palatul lui Nero, construit în apropierea Palatinului, pe locul actualului Parco Oppio. Se păstrează mai ales subsolul acestui important edificiu complet distrus, imediat după moartea împăratului care le-a construit, subsol care a fost denumit în timpul Renaşterii grote şi a inspirat cu elementele lui de decoraţiune interioară pe artiştii Renaşterii care au creat aşa-numitul stil grotesc.

110) Vasari, Giorgio — 1511—1574, arhitect decorator, pictor şi istoric de artă din Renaştere, care s-a remarcat mai ales datorită operei sale capitale: *Vieţile pictorilor, sculptorilor şi arhitecţilor*.

111) Leon X (Giovanni de Medicis (1513—1521); Paul III (Alessandro Farnese) (1534—1549).

112) Tolomei — cf. mai jos n. 128.

113) Academia lui Vitruviu — cf. n. 127 — aceeaşi asociaţie.

114) Baronul Haussman, prefectul Parisului pe vremea lui Napoleon III este cel care a deschis marile bulevarde şi a făcut o serie de reforme urbanistice şi arhitecturale în jurul oraşului.

115) Giuliano de Sangallo (1445—1516) a fost arhitectul basilicii San Pietro din Roma; florentin de origine, activitatea sa se plasează, mai ales pe vremea papei Iuliu II.

116) Temele lui Caracalla — unul dintre cele mai mari edificii de băi publice nu numai din Roma, ci din tot imperiul roman, deosebit de bogat decorate. Situate la poalele muntelui Celius, de-a lungul Viei Appia.

117) Flora Farnese, uriaşă statuie de marmură, replică romană (sec. II—III e.n.), după un original elenistic necunoscut. Se păstrează în Museo Nazionale, Napoli.

118) Hercule Farnese, statuie colosală de marmură, replică romană după un original elenistic. Se păstrează în Museo Nazionale, Napoli.

119) Taurul Farnese, grup de marmură, copie romană a unei lucrări de Appollonius şi Tauriscus, sec. II e.n., reprezentînd supliciul lui Dirce; personaj mitic, a doua soţie a regelui Licus al Tebei, şi-a izgonit şi şi-a închis rivala, Antiope, prima soţie a regelui. Cei doi gemeni ai acesteia din urmă, Zetos şi Amfion, s-au răzbunat omorîndu-l pe Licus şi legînd-o pe Dirce de coada unui taur sălbatic care a sfîşiat-o. Grupul reprezintă momentul cînd cei doi gemeni o leagă pe Dirce de taur. Se păstrează în Museo Nazionale din Napoli.

120) Trales (Tralles), oraş din Caria (Asia Mică) de o oarecare importanţă în epoca elenistică şi romană, în care în epoca elenistică s-a dezvoltat o şcoală de sculptură locală.

121) Ulisso Aldrovandi — Ulisse Aldovrandi (1522—1605) medic şi umanist bolognez. A scris Le statue antiche di Roma (Venezia, 1556).

122) Lucio Mauro — Le antichità... di Roma (Venezia 1556).

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

123) Templul lui Antoninus (Pius) — templul divinului Antoninus şi al divinei Faustina, sanctuar cu caracter funerar şi de cult imperial, situat în centrul laturii de nord a forului.

124) Templul lui Castor şi Polux — cei doi fii gemeni ai lui Iupiter, era situat exact în centrul forului, aşa încît zona acoperită de săpăturile ordonate de cardinalul Farnese, cuprindeau tocmai porţiunea cea mai importantă a forului, în care se aflau templul Vestei, casa vestalelor, templul lui Caesar, arcul lui Augustus, precum şi casa lui Numa Pompiliu (Regia).

125) Fastele capitoline — calendarul religios al Romei, de fapt lista zilelor faste favorabile acţiunilor publice şi nefaste defavorabile acţiunilor publice. Fastele triumfale — lista triumfurilor sărbătorite de împăraţii romani şi de generalii învingători.

126) Palatinul, una dintre colinele romane, situată în centrul oraşului, în imediata apropiere a Capitoliului. Pe Palatin şi-au amplasat cei mai mulţi dintre împăraţi palatele. Aici se găseşte casa Liviei ca şi palatele împăraţilor din dinastia Flaviilor, printre cele mai ample şi mai complexe din Roma.

127) Academia dei Virtuosi — Accademia dei Virtuosi — societate erudită de efemeră durată, sub patronajul cardinalului Farnese.

128) Claudio Tolomei (1492—1555 sau 1557) literat şi umanist italian din Siena.

129) Fulvio Orsini (1529—1600), literat, bibliofil şi colecţionar.

130) Visconti, Ennio Quirino (1751—1818), celebru arheolog şi umanist italian, stabilit în Franţa. Publică Iconographie grècque et romaine. Cf. cap. XI.

131) Pleiada — grupare de poeţi francezi din sec. XVI, întemeietori ai poeziei culte franceze.

132) Bernardino Baldi (1553—1617) poet, umanist şi erudit italian, din Urbino. A publicat, între altele *Dialoghi varii*.

133) Giovanni Annio da Viterbo — (1432—1502), călugăr dominican, erudit orientalist şi clasicist. A publicat *Antiquitatum variarum volumina XVII*.

134) Sigismondo Tizio — umanist italian din sec. XV.

135) Cf. n. 110.

136) Mausoleu circular posterior epocii etrusce, din necropola cetăţii etrusce Cortona, în zona Florenţa. Pitagora, filozof şi matematician grec din sec. VI î.e.n., originar din Samos şi care a trăit în Italia de Sud.

137) Arhimede — matematician şi fizician grec din Siracuza, secolul III î.e.n., a fost omorît de un soldat roman, după legendă, în timpul cuceririi Siracuzei de romani.

138) Cogolledo — istoric al Americii precolumbiene din sec. XVII.

139) Brasseur de Bourbourg — Abatele Charles Etienne (1814—1874), unul dintre primii istorici moderni ai Americii

Scanned with CamScanner

precolumbiene; a editat numeroase *codice* (izvoare manuscrise din perioada conquistei).

140) Iustus Lipsius — Joost Lips (Justus Lipsius) (1547—1606) erudit, umanist, filolog flamand, celebru profesor în mai multe universități europene, statornicit la Leyden.

141) Graevius — Johann Georg Graeve (Graevius, Grevio) (1632—1703) filolog clasicist german.

142) Gassendi, Pierre (1592—1655) filozof și matematician francez.

143) Arcadius (Flavius Arcadius) (395—408). Primul împărat al Imperiului roman de răsărit, fiu al lui Teodosiu I.

144) Altarul lui Zeus și al Atenei, din cadrul sanctuarului Atenei, dedicat de Eumenes II, regele Pergamului, în sec. II î.e.n. Este opera celei de-a doua școli pergamene.

145) John Selden (1584—1654), jurist, orientalist, arheolog și om politic englez.

146) *Călătoriile predicatorului.*

147) *Cinci fascicole de atracții exotice politico-fizico-medicale.*

148) *Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce et du Levant.*

149) *Cercetări curioase ale antichităților.*

150) *Note diferite de antichitate erudită.*

151) Mormînt colectiv hipogeu, cu o fațadă monumentală la marginea falezei, aparținînd familiei Scipionilor și datînd din epoca republicană. Situat pe Via Appia Antica înainte de Piața San Sebastiano, este acum sistematizat ca muzeu.

152) Monument funerar în formă de piramidă al unui magistrat roman, Caius Sestius Epulo, situat lîngă Porta San Paolo la Roma.

153) *Nouă călătorie în Italia.*

154) *Roma antiqua.* Famiano Nardini — umanist italian din sec. XVII. A scris *Roma antică.*

155) Ottavio Falconieri — erudit italian din sec. XVII; orientat către științele pozitive și către arheologie.

156) Nibby — Antonio Nibby (1792—1839) specialist în topografia antică a Romei.

157) *Șapte cărți despre Etruria regală.*

158) Aldo Manuccio — Aldo Manuzio cel Bătrîn (1449—1515) umanist, tipograf și editor italian celebru.

159) *Bazele limbii copte sau egiptene. Limba egipteană reconstituită.*

160) *Oedip Egipteanul.*

161) *Povestiri latine.*

162) *Povestiri grecești.*

163) *Tezaur nou de inscripții vechi.*

'64) *Antichități italice din evul mediu.*

165) *Istorici italieni, mai cu seamă din anul 500 pînă la anul 1500.*

166) *Paleografie greacă.*

167) *Bibliotecă nouă a bibliotecilor de manuscrise.*

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

168) Jurnalul italic.

169) Autorul denumește evolutivă concepția istorică a lui Vico, întrucît acesta înțelegea că dezvoltarea istorică are un sens și anume acela al progresului omenirii.

170) *Principii ale unei științe noi cu privire la firea comună a națiunilor.*

171) Autorul se referă la faptul că, în general, societatea homerică trebuie să fie considerată societatea din timpul epocii fierului, atunci cînd evenimentele descrise de poemele homerice s-au întîmplat și nu trebuie să fie confundată cu societatea aheeană sau minoică, anterioară cu cîteva secole.

172) Frescă descoperită în 1605, lîngă arcul lui Gallienus pe Esquilin și păstrată inițial în villa Aldobrandini, de unde își trage și numele. Este o replică după un original de Aistion, reprezentînd nunta lui Alexandru cel Mare cu Roxana fiica lui Darius.

173) *Descrierea primelor descoperiri ale societății antice Herculanum.*

174) Diferitele construcții sau locuințe din cele două orașe îngropate de lava sau cenușa vulcanului Vezuviu, Pompei și Herculanum, sînt denumite, atunci cînd nu se poate stabili exact funcția lor sau proprietarul, pe baza firmei sau a inscripțiilor, după o particularitate savantă care să permită o identificare ușoară.

175) Copie de marmură elenistică după statuia de bronz — Doriforul — a artistului grec din secolul V, Policlet. Această statuie denumită și Canonul era concretizarea teoriei despre proporțiile corpului uman, pe care același artist o elaborase. "Hermes odihnindu-se", statuie de bronz elenistică, replică a unui original de Lisip, sculptor grec din secolul IV î.e.n.

176) Faunul beat, statuie elenistică din bronz.

177) Fragment dintr-o statuie de marmură, capul unei amazoane rănite, poate de Cresilas, făcînd parte din seria celor patru amazoane, realizată de Cresilas, Fidias, Policlet și Fradmon, în concursul pentru decorația templului Artemidei din Efes. Fragmentul este o replică elenistică.

178) Bust de bronz cu trăsături portretistice accentuate, din epoca elenistică, reprezentînd probabil un portret de autor dramatic.

179) Filodem din Gadara, filozof epicureau grec, trăind la sfîrșitul secolului II și începutul secolului I î.e.n., în vremea sfîrșitului republicii, la Roma.

180) *Schriften über die Herculanischen Entdeckungen*, în *Winckelmann's Werke*, Dresden 1808, vol. 2; *Abhandlung von der Fahigkeit der Empfindung des Schönen in der Kunst*, ibidem.

181) *Geschichte der Kunst des Altertums*, Dresda, 1764.

182) Efes, oraș grecesc, pe coasta de vest a Asiei Mici, celebru prin sanctuarul Artemidei. Situat la capătul unui important drum de comerț, care traversa Anatolia, orașul era de o bogăție și de un lux neobișnuite.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

183) Colofon, oraş grecesc pe coasta de vest a Asiei Mici, în apropiere de Efes. Ambele oraşe se prezintă actualmente ca nişte imense cîmpuri de ruine.

184) *Académies des Inscriptions et Belles Lettres.*

185) *Recueil des peintures antiques trouvés à Rome.*

186—187) *Recueil des antiques, Egyptiennes, Etrusques, Grecques, Romaines et Gaulloises.*

188) *Monumentul columbariu al liberţilor şi sclavilor Liviei Augusta şi ai Cezarilor.*

189) *Tezaur de piese preţioase antice greceşti.*

190) *Istoria gliptografică.*

191) *Inscripţii antice greceşti şi romane, care se află în oraşele Etruriei.*

192) *Muzeul etrusc, arătînd monumentele însemnate ale vechilor etrusci.*

193) Passeri, Giovanni Battista (1674—1780) născut la Farnese (Viterbo) — *Novus Thesaurus gemmarum veterum*, Roma 1781—1783, 3 vol.

194) *Picturi ale etruscilor pe vase, acum pentru prima dată adunate într-un singur loc.*

195) *Oeuvres complètes.*

196) *Cercetări asupra originii şi istoriei vechi a diferitelor popoare ale Italiei.*

197) *Origini italice.*

198) Parte a Museo Granducale din Florenţa, a devenit mai tîrziu Museo Archeologico Florentino.

199) *Încercare despre o limbă etruscă şi despre altele antice ale Italiei.*

200) *Despre vasele antice pictate numite etrusce.*

201) *Încercare despre limbile italiene antice.*

202) Diletant — de la cuvîntul italian dilettante, cel care degustă, care se delectează, s-a format expresia de diletant care iniţial a desemnat pe amatorul de artă şi de antichităţi, căpătînd ulterior sensul peiorativ de amator neserios.

203) *Voyage d'un français en Italie, en 1765—1766.*

204) *Voyage du jeune Anarchasis.*

205) *Voyage en Italie.*

206) *Explication de la mosaïque de Palestrina.*

207) *Réflexions sur l'alphabet et la langue de Palmire.*

208) *Antichităţile Atenei.*

209) *Voyage pittoresque en Grèce.*

210) *Voyage en Levant.*

211) *Voyage dans la Grèce, l'Asie Mineure, la Macedoine et l'Afrique.*

212) *Voyage dans la Turquie, l'Asie, Syrie, Palestine, Haute et Basse Égypte.*

213) *Antichităţile sfinte ale vechilor evrei.*

214) *Palestina ilustrată cu monumente vechi.*

215) *Descriere a Orientului şi a cîtorva alte regiuni.*

216) *Călătoriile lui R. Pococke în Orient — în Egipt, Arabia, Palestina, Siria, Grecia şi Tracia.*

217) Friedrich Ludwig Norden, *Reise in Ägypten und Nubien.*

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

218) Piramida de la Meidum, construită de regele Snefru, primul din dinastia a IV-a (către 2670 î.e.n.) este o piramidă inițial construită cu mai multe trepte — opt trepte — și umplută ulterior, în așa fel încît să prezinte pante. Reprezintă o formă intermediară între piramida originară cu trepte, de tipul celei a regelui Djeser, și piramida clasică cu fețele netede, cu pantă continuă.

219) *Lettres sur l'Egypte.*

220) *Scrisori despre Grecia.*

221) *Voyage dans la Haute et la Basse Egypte.*

222) *Voyage en Grèce et en Turquie.*

223) *Descrierea călătoriei în Arabia și a călătoriei în alte țări înconjurătoare.*

224) *Descrierea Arabiei.*

225) Biblia păstrează tradiția vizitei pe care împărăteasa din Saba, oraş din Arabia, ar fi făcut-o regelui Solomon al evreilor.

Tradiția orientală a păstrat și numele acestei împărătese, anume Balkis.

226) *Voyage en Egypte et en Sirie.*

227) *Description de l'Egypte.*

228) Termen inventat și compus din rădăcina *pyramis* + *graphein*, care vrea să desemneze știința despre piramide.

229) Prin *summă*, în evul mediu, se înțelegea o lucrare enciclopedică rezumînd toate cunoștințele despre un subiect dat.

230) *Ruinele Palmirei.*

231) *Ruinele Baalbekului.*

232) *Pietricica Michaux* — denumire evident convențională și oarecum glumeață.

233) Cunoscută și sub numele de *Marmor Parium*. Vezi mai sus p. 152.

234) Travels in Asia Minor and Greece.

235) *Antichități ionice.*

236) *Inscripții antice, cele mai multe inedite, adunate* în Asia *Mică și Grecia, mai ales la Atena.*

237) În *Zend-Avesta* este concentrată întreaga doctrină a dualismului persan.

238 *Recherches historiques et géographiques sur l'Inde.*

239) Baghavad Gita — *Bhagavadgita* (Cîntarea Fericitului) poem filozofic extras din Mahabharata.

240) Mahabharata — cel mai mare poem epic clasic indian — elaborat între sec. IV î.e.n. — IV e.n.

241) Hitopadesa — Lucrare de proză epică indiană clasică, redactată între sec. X—XIV e.n. și atribuită lui Nārāyana — personaj legendar.

242) Sacuntala. Kalidasa — cel mai mare poet clasic indian (350—420 î.e.n.) — *Abhyñāna Sakuntala* (Recunoașterea lui Sakuntala), poem erotic de curte.

243) Legile lui Manu — „Māna vadharmasāstra", compilație cu caracter normativ general, laic și religios, atribuit de tradiția literară indiană unui personaj mitic, înțelept, rege, legislator, unic supraviețuitor al potopului, erou al unui mit de creație complex.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

244) Ezur-Vedam — Yajurveda „Veda rugăciunilor și formulelor", parte veche a Vedelor, cunoscută în sec. XVIII prin intermediul unei variante apocrife.

245) *Essais sur les Moeurs*, una dintre operele morale ale lui Voltaire.

246) Comentarii poetice cu privire la Vede, compuse de brahmani. Fiecare comentariu este închinat unui zeu.

247) Upanișade — „Texte de doctrină ascunsă" — parte a Vedelor, Comentarii filozofico-teologice, în număr total de circa 300, dintre care au fost publicate peste 100, se datoresc unor perioade diferite, începînd din sec. VIII—VII î.e.n. Sînt redactate în sanscrită.

248) *Monede din Egiptul imperial expuse în Muzeul Borgian din Velletri*.

249) *Basoreliefuri antice din Roma*.

250) *Catalogul codicelor manuscrise copte din Muzeul Borgian*.

251) *Despre funcția și originea obeliscurilor*.

252) Circul Mare. Numele roman originar desemnînd cel mai vechi circ din Roma.

253) *Obeliscurile egiptene din Roma*.

254) *Handbuch der Archaeologie der Kunst*, Breslau, 1830.

255) *Revista arheologică*.

256) Tragedie a lui Eschil, tratînd tema mitologică a lui Prometeu înlănțuit pe muntele Caucaz.

257) Ca și Vitruvius, *De arhitectura*, lucrare din sec. II e.n. de concepție mult mai modernă, cu privire la antropogeneză și la geneza culturii omenești, în care autorul cu o educație pozitivă mai puternică, de tehnician, intuiește mai just etapele istorice.

258) Agricola — Georg Bauer Agricola (1494—1555), medic și umanist german. Lucrări de geologie: *De ortu et causis subterraneorum*; *De natura eorum quae effluunt ex terra*; *De natura fossilium*; *De veteribus et novis metallis*; *De re metallica*.

Cardan — Gerolamo Cardano (1501—1576), medic, naturalist, matematician și umanist, a scris studii matematice, filozofice, de științele naturii, pedagogice (*Opera Omnia*, Lyon, 1663, 10 vol.).

Gessner — Konrad von Gessner (1516—1565), medic și naturalist elvețian; dintre lucrările sale interesează arheologia: *De omni rerum fossilium genere, gemmis, lapidibus, mettallis*, etc. (Zürich 1565).

259) Papa Grigore XIII (Ugo Boncompagni, 1572—1575). Papa Sixt V (Felice Pereti, 1585—1590).

260) Cabinetul de metale al Vaticanului, termen hibrid, special compus din două rădăcini grecești, pentru a desemna colecția de geologie.

261) *Giuvaergiul desăvîrșit*.

262) *Antichitățile din Warwickshire*.

263) *Muzeul Regilor, Copenhaga*.

264) *Cimbria locuită*.

265) *Cimitirul westfalic-mimigardic*.

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

266) Inigo Jones este şi şeful şcolii de arhitectură engleză de la sfîrşitul secolului al XVI-lea şi începutul secolului al XVII-lea, reprezentantul curentului neoclasic.

267) *The most remarquable antiquity of the Great Britain.*

268) Vezi mai sus, p. 162–163.

269) Lettre à Montfaucon.

270) La réligion des Gaulois.

271) Clodion şi Meroveu sînt personaje legendare, regi ai francilor, după tradiţie, dintre care ultimul este întemeietorul dinastiei merovingiene.

Childeric este un personaj istoric, de asemenea şef al francilor şi tatăl lui Clovis care după creştinare, întemeiază regatul franc.

272) *Histoire de l'Académie royale des Inscriptions et des Belles Lettres.*

273) După calcule făcute în evul mediu, de exegeţii biblici, facerea lumii, după Biblie, se situează la 5508 i.e.n.

274) *Scrisori din străinătate.*

275) *De l'origine des lois, des arts et des sciences et de leur progrès chez les anciens.*

276) *Époques de la Nature.*

277) *Descrierea mineralelor Bruxelles-ului*, formulă încă stîngace, de la începuturile dezvoltării ştiinţelor pămîntului, pentru geologia Bruxelles-ului.

278) *Annales des sciences naturelles.*

279) *Recherches sur les ossements fossiles decouverts dans les Cavernes de la province de Liège.*

280) *Discours sur les Révolutions de la surface du Globe*, lucrare în care Cuvier fundamentează teoria erelor geologice şi a catastrofelor care au constituit trecerea de la o eră la alta.

281) Miocen — perioada mijlocie a erei terţiare.

282) *Resturi din vremea potopului.*

283) Depunerile arheologice din turbării constituie o temă specifică: în vremurile preistorice fiind încă mlaştini, obiectele aruncate sau pierdute în mlaştini au fost prinse treptat în stratul de turbă şi s-au carbonatat lent, fără să se descompună. Aceasta face ca din turbării să se poată recupera obiecte din materiale organice într-o stare bună de conservare.

284) *Bulletin de la Société d'Emulation.*

285) *Antiquités Céltiques et Antédiluviennes.*

286) *De l'industrie primitive ou des arts à leur origine.*

287) *Sur les instruments celtiques.*

288) În versiune franceză, *L'ancienneté de l'homme trouvé par la géologie.*

289) Darwin, Charles (Originea speciilor).

290) *Resturi din Aquitania* (Bretania).

291) *Matériaux pour servir à l'Histoire Primitive de l'homme.*

292) *Mémoires de l'Institut de paléontologie humaine.*

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

293) *Mea culpa d'un sceptique.*
294) Cf. n. 2.
295) Lubbock, sir John *(Omul înainte de istorie).*
296) *Essai de Paléontologie stratigraphique de l'homme.*
297) *Revista de antropologie.*
298) *Preistoria.*
299) *Musée des antiquités nationales* (Muzeu de antichități naționale) întemeiat de Napoleon al III-lea.
300) Cf. n. 288.
301) *Cranii cu caractere etnice.*
302) Grotte des enfants.
303) Grotte du Prince.
304) Anterior Tanganyika.
305) Este incontestabil că lucrările excepționale, care au dezvăluit lumii cultura Egiptului antic, ale echipei de savanți însoțind expediția din Egipt, nu justifică agresiunea colonialistă a lui Napoleon Bonaparte, așa cum marile colecții egiptene, de inestimabilă valoare, nu justifică jefuirea monumentelor originare.
306) *Voyage dans la Haute et la Basse Egypte.*
307) *Description de l'Égypte.*
308) Insulă în apropiere de Asuan, pe care se păstrează temple din diferite perioade ale Egiptului antic.
309) *Povestire a operațiilor și cercetărilor recente în Egipt.*
310) *Curierul Egiptului.*
311) În versiune franceză: *Le passé entre vos mains.*
312) *Histoire des chiens célèbres.*
313) *L'Egypte des Pharaons.*
314) Letronne, Jean Antoine, n. Paris 1787 — m. Paris 1848, celebru filolog, epigrafist și specialist în antichități egiptene și clasice.
315) *Scurt tratat despre sistemul hieroglific.*
316) *Monuments de l'Egypte et de la Nubie.*
317) *Monumenti storici.*
318) Christian-Karl Josias von Bunsen, n. Waldeck 1791 — m. Bonn 1860, om politic și erudit prusian, unul dintre întemeietorii Institutului german la Roma.
319) *Lettre à M. Le professeur H. Rosselini sur l'alphabet hiéroglyphique.*
320) *Cartea morților a egiptenilor, după papirusul hieroglific de la Turin.* Cf. *Enciclopedia civilizației și artei egiptene, s.v. piramide.*
321) Cea de-a treia dintre marile piramide de la Ghize. Mikerinos versiune grecizată a numelui Mencaure, faraon din dinastia a IV-a, domnind către 2600 î.e.n.
322) Didufri — al treilea faraon din dinastia IV. A construit o piramidă.
323) Snefru, primul faraon din dinastia a IV-a pentru care au fost construite două piramide la Dașur și o piramidă în trepte la Meidum.
324) Dașur, localitate în Egiptul Mijlociu.
325) *Lucrări executate la piramidele de la Ghize în 1837.*
326) Cf. p. 214.
327) *Le Sérapeum de Memphis.*

Scanned with CamScanner

328) Sat în apropierea Cairo-ului, astăzi cuprins în aria orașului Cairo, unde au fost înălțate o serie de edificii moderne, printre altele și Muzeul egiptean.

329) *Nouvelles fouilles d'Abydos.*

330) *Piramidele și templele de la Ghize.*

331) Cf. p. 128.

332) *Recherches sur les origines de l'Egypte.*

332 bis) *Mémoire sur l'inscription du tombeau d'Ahmes.*

333) *Jurnal pentru lingvistică și antichități egiptene.*

334) Brugsch și Dümichen — *Culegere de monumente, Recueil des monuments egyptiens.* Leipzig 1862—1885.

335) Brugsch — *Dicționar geografic al vechiului Egipt, Dictionnaire géographique de l'ancienne Egypte,* Leipzig 1877—1880.

336) Brugsch — *Gramatică demotică.*

Brugsch, Heinrich Karl, egiptolog german, n. Berlin, 1827 — m. Charlottenburg 1894, *Grammaire démotique*, Berlin, 855.

337) *Dicționar hieroglific demotic.*

338) *Revista arheologică.*

339) *Les Mastabas de l'Ancien Empire.*

340) Kurt Sethe, egiptolog german născut la Berlin 1869 — m. Berlin 1934. — *Die Altägyptischen Pyramidentexte* 1—4, Leipzig, 1908—1922.

341) *Six temples at Thebes.*

342) *Mărturii vechi.*

343) *Templul din dinastia a XI-a de la Der el-Bahri.*

344) *Biblioteca săpăturilor Institutului francez de arheologie orientală.*

345) Figurine de lemn sau calcar reprezentînd sclavi și sclave îndeplinind diferite munci: arat, frămîntatul pîinii, pregătirea berei ș.a.m.d., destinate să înlocuiască pe defuncți în muncile pe care aceștia trebuiau să le efectueze pe lumea cealaltă.

346) Biciul cu trei curele, însemn al lui Osiris.

347) *Săpături din Orient.*

348) *Memoriu asupra ruinelor Babilonului.*

349) *Povestire despre o ședere în Kurdistan și pe locul vechiului Ninive.*

350) *Mesopotamia și Asiria din cele mai vechi timpuri și pînă astăzi.*

351) *Expediția pentru ridicarea topografică a malurilor Eufratului și Tigrului.*

352) *Cercetări în Asiria, Babilon și Chaldeea, făcînd parte din lucrările Expediției Eufratului.*

353) *Călătorii și cercetări în Asia Mică, Mesopotamia, Chaldeea și Armenia.*

354) *Ninive și Asiria.*

355) *Expediția științifică în Mesopotamia.*

356) *Fundația de explorare a Babilonului.*

357) Expediția Irakului.

358) Tehnica plasticei din aramă ciocănită pe o inimă de lemn este caracterizată de întinderea unei foi de aramă pe

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

un nucleu din lemn sumar cioplit, în aşa fel încît să redea volumele generale ale statuii sau reliefului.

Pe această inimă de lemn se aplică foaia de aramă care este ciocănită şi apoi cizelat‹, în aşa fel încît să redea şi detaliile trăsăturilor.

Această tehnică premerge plastica turnată în bronz, şi este de fapt o tehnică de tranziţie între relieful înalt şi statuar.

359) Este aproape paradoxal, dar se poate spune că arheologia orientală, deşi ne-a dezvăluit o întreagă lume despre care, la începutul secolului 19, un istoric ca Schlosser putea să declare că nu are istorie, deoarece mişcările popoarelor şi ale culturii omeneşti sînt lipsite de importanţă, totuşi nu a făcut decît primii paşi şi se află de abia în pragul descoperirii complete şi concludente a domeniului asupra căruia îşi exercită încă activitatea.

360) *Lexicul homeric al lui Apollonius. — Călătorii în diferite regiuni ale Europei, Asiei şi Africii.*

361) *O călătorie clasică şi topografică prin Grecia în anii 1801, 1805—1806.*

Vederi şi descrieri ale resturilor ciclopeene sau pelasgice în Grecia şi Italia.

362) *Construcţii ciclopeene şi pelasgice.*
363) *Itinerar grecesc.*
364) *Itinerarul Moreei.*
365) *Pompeiana.*
366) *Topografie romană.*
367) *Cercetări în Grecia.*
368) *Jurnalul unei călătorii în Asia Mică.*
369) *Călătorie prin Moreea.*
370) *Călătorie în nordul Greciei.*
371) *Topografia Atenei.*
372) *Popoarele Aticei.*
373) *Peloponesiaca.*
374) Thiersch Friedrich — *Griechische Grammatik vorzüglich des homerischen Dialekte; Handbuch von Griechische Sprache (Manual de limba greacă).*

375) Thiersch *(Erehteionul şi Acropolea ateniană). Der Erechteion und die Akropolis von Athens.*

376) *Corpusul inscripţiilor greceşti, publicate din ordinul şi cu cheltuiala Academiei regale a Prusiei.*
377) *Inscripţii greceşti.*
378) *De la restauration d'Olympie.*

379) *Expédition scientifique de Moreé, ordonnée par le Gouvernement français. Architécture, sculpture, inscriptions, mesurés, dessinés, recueillies et publiées par A. Blouet, A. Ravoisé, A. Boirot, F. Trezel, et F. de Gourney.*
380) *Cartea Aegineticelor.*
381) *Istoria triburilor şi oraşelor greceşti.*
382) *Orhomenos* şi *Mynienii.*
383) *Dorienii.*
384) *Manualul de arheologie a artei.*
385) *Histoire de l'art dans l'antiquité.*
386) *Încercare critică asupra topografiei Siracuzei.*

Scanned with CamScanner

387) *Observations critiques et archéologiques sur l'objet des représentations zodiaquales.*
388) *L'origine grècque des zodiaques prétendus Egyptiens.*
389) *Recueil des Inscriptions Grècques et Latines de l'Égypte.*
390) *Trésor de Numismatique et de Glyptique.*
391) *Acropola Atenei.*
392) *Inscripții grecești inedite.*
393) *Le voyage de Sparte.*
394) *Essai sur la classification de monnaies Lagides.*
395) *La monnaie dans l'Antiquité.*
396) *Manuel d'Histoire Ancienne de l'Orient.*
397) *La Grande Grèce.*
398) *A travers l'Apulie et la Lucanie.*
399) *Mémoire sur l'île d'Eubée.*
400) *Le Mont Olympe et l'Acarnanie.*
401) *Mission de Macédoine.*
Découvertes en Chaldée.
402) *Istorie grecească.*
403) *Olympia, restaurare și istoric.*
404) *Exploration archéologique de Délos.*
405) *Fouilles de Delphes.*
406) *Călătorie în insule.*
407) *Numismatique et inscriptions chypriotes.*
408) *Studii despre Ciprul preistoric.*
409) Expediția suedeză în Cipru.

410) Neoliticul preceramic reprezintă perioada de început a neoliticului cînd, deși apar formele de cultivare a plantelor și creștere a animalelor, încă nu este cunoscută ceramica.

411) Neolitic ceramic se numește neoliticul mai tîrziu cînd apare — pe lîngă forme de cultivare a pămîntului și de creștere a animalelor — și ceramica.

412) *Dare de seamă cu privire la descoperiri în Lycia.*
413) *Lycia, Caria, Lidya, ilustrată de G. Scharf.*
414) *Descrierea Asiei Mici.*
415) *Călătorie în Grecia și în Asia Mică.*
416) *Monumentum Ancyranum* — lungă inscripție votivă denumită și *Res gestae divi Augusti*, gravată pe pereții templului lui August și al Romei din Ancyra, în care sînt pomenite toate faptele de arme și politice ale lui Augustus.
417) *Corpul inscripțiilor hitite.*
418) Este vorba de așa-numita luvită.
419) *Societatea germano-orientală.*
420) Midas, rege frigian, despre a cărui bogăție deosebită tradiția grecească a păstrat o amintire puternică. Herodot raportează o serie de anecdote despre regele Midas.

421) Monumentul Harpiilor și cel al Nereidelor sînt monumente funerare de factură grecească dar construite pentru niște șefi locali elenizați și care prezintă particularitatea decorativă că acroterele lor sînt reprezentări de nereide și de harpii. De asemenea ele sînt prevăzute cu o friză narativă legată de credințele funerare sau redînd în imagini faptele celui decedat.

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

422) Bazilica paleocreştină este cel mai vechi tip de sanctuar creştin, a cărui origine este supusă încă discuţiei şi care se prezintă sub forma unui local, dreptunghiular, vast, împărţit în trei nave şi terminat cu o absidă.

423) Nimfeul este un sanctuar în aer liber al nimfelor, în care elementul principal îl constituie o fîntînă.

424) Mausoleul este un monument funerar construit, al cărui model rămîne mormîntul monumental al regelui Mausolos.

425) *Călătorie în Nubia.*

426) *Călătorie în Siria şi în Ţara Sfîntă.*

427) *Călătorie în Arabia.*

428) *Voyage dans l'Arabie Pétrée.*

429) Th. H. Robinson, *Cercetări biblice în Palestina (Biblical Researches in Palestina).*

430) *Recherches sur la numismatique judaïque.*

431) Mormînt monumental regal de factură elenistică atribuit regelui Absalon, fiul lui David.

432) *Voyage autour de la Mer Morte.*

433) *Histoire de l'Art Judaïque.*

434) *Voyage en Terre Sainte.*

435) Rege fenician al Sidonului.

436) *Corpul inscripţiilor semitice.*

437) *Les origines du christianisme*, lucrare la vremea ei revoluţionară care a pus bazele studiului istoric, pe baze ştiinţifice, documentare, obiective, lăsînd la o parte caracterul revelat, al acestei religii a creştinismului.

438) *Souvenirs d'enfance et de jeunesse.*

439) *Mission de Phénicie.*

440) *Releveul Palestinei de Vest.*

441) În tradiţia biblică românească *Şilo.*

442) *Archives des missions scientifiques.*

443) Termen grecesc desemnînd cochiliile de scoici pe care se poate scrie. Prin extensie, fragmente ceramice pe care se putea scrie.

444) Societatea americană pentru explorarea Palestinei.

445) Sarcofage cu decor sculptat figural de factură clasică tîrzie, în care se poate observa o influenţă a atelierului lui Scopas, dintre care primul reprezintă poate una dintre bătăliile lui Alexandru cel Mare.

446) Aşezare agricolă de tip comunitar specifică statului Israel.

447) v. vol. II, p. 98.

448) Regi elenistici care au domnit peste Siria, Mesopotamia şi Iran, după ce aceste zone au fost încorporate lumii greceşti prin cucerirea lui Alexandru cel Mare.

449) Cf. vol. II p. 101–104.

450) *Clés pour l'Archéologie.*

451) Şcoala americană de cercetări orientale.

452) William Gifford Palgrave, *Narrative of a Year's Journey through Central and Eastern Arabia.*

453) *Călătorii în Arabia deşertică.*

454) *Călătorii în Arabia.*

455) Cairn=movilă de pămînt, tumul.

Scanned with CamScanner

456) *Journal de la Société Asiatique du Bengale.*
457) *Călătorie arheologică în Yemen.*
458) *Jurnalul asiatic.*
459) *Inscription sabéencs.*
460) *Rapport sur une mission archéologique dans le Yemen.*
461) *Études sabéens.*
462) *Répertoire d'épigraphie Sémitique.*
463) Hans Hellfritz, *În regatul Saba — Vergessene Südarabien Wadis, Hochhäuser und Beduinen*, Berlin, 1936.
464) *Le pays du Vide.*
465) *Les monuments de Ma'in.*
466) Fundaţia americană pentru studiul omului.
467) *Oraşe şi cimitire din Etruria.*
468) *Monumente etrusce sau aşa-numite etrusce.*
469) *Jurnalul arheologic.*
470) *Oglinzi etrusce.*
471) *Imagini de pe vase greceşti, explicate.*
472) *Arhitectură antică.*
473) *Clădiri din Roma.*
474) *Descrierea vilei Hadriana.*
475) Catedrala romanică din Ferentino este construită deasupra unor ruine mai vechi, între care primele sînt reprezentate de zidăria ciclopică de epocă etruscă, apoi de zidărie tipic romană, şi, în sfîrşit, catedrala romanică.
476. Celebru grup sculptural, comentat de Lessing, expresie a patetismului elenistic.
477) *Etruria şi etruscii, sau zece ani de săpături în Maremma.*
478) *Römische Geschichte.*
479) *Buletinul de paleoetnologie italiană.*
480) Cuvînt latin, care înseamnă axă, osie, şi care desemnează principala cale transversală element al sistemului ortogonal caracteristic oraşelor romane, orientată est-vest.
481) Cuvînt latin desemnînd principala cale longitudinală orientată nord-sud a unui oraş roman.
482) *Piscina minunată.*
483) *Ruinele de la Paestum sau Posidonia.*
484) *Temple de la Paestum.*
485) *Templele greceşti în Italia inferioară şi în Sicilia.*
486) *Studii preistorice din Sicilia.*
487) *Jurnalul de etnologie.*
488) Alberto La Marmora, *Călătorie în Sardinia* — n. Torino 1789 — m. 1863, ofiter francez, apoi italian, a ridicat harta Sardiniei şi a scris *Voyage en Sardeigne de 1819 à 1825, où déscription statistique, physique et politique de cette île*, Paris, 1826.
489) *Sardinia înainte de dominaţia romană.*
490) *Nuraghe* — construcţie megalitică în formă de turn, din blocuri mari poligonale, specifică Sardiniei şi datînd din perioada preromană a acesteia.
491) *Buletin arheologic.*
492) *Histoire de César.*
493) Les Congrès scientifiques et archéologiques des arts.
494) La Commission de topographie des Gaules.

Scanned with CamScanner
Scanned with CamScanner

495) Versiune franceză a numelui lui Carol cel Mare (Carolus Magnus) primul rege carolingian.

496) La Commission de la Carte des Gaules.

497) Cerro — spaniol = deal, colină, spinare.

498) Pahare în formă de clopot.

499) Sistem de fortificaţie, constînd dintr-un şanţ larg a cărui escarpă — panta dinspre interiorul incintei — este continuată de panta unui val foarte larg cu o terminaţie crenelată.

500) Fortificaţie înaintată protejînd accesul unei porţi de cetate.

501) *Pacea romană* — noţiune folosită de romani pentru a desemna supunerea tuturor populaţiilor cucerite şi pacificarea cu forţa.

502) Tezaurul de la Panghiurişte, este compus exclusiv din vase de aur de factură grecească, dar cu o tematică iconografică interesantă şi a fost atribuit unui inventar funerar tracic.

503) Tezaurul de la Lukovit pare să fie tot un tezaur funerar, compus din vase şi din piese — aplice şi garnituri — de harnaşament.

504) Staţiunea Starčevo se află tot în Iugoslavia şi este caracteristică pentru cultura cu acelaşi nume.

505) Pentru România trebuie amintite de asemenea importantele săpături din aşezările din epoca bronzului de la Sărata-Monteoru, Otomani şi Sighişoara, descoperirile de morminte tracice şi nord-tracice de la Agighiol, Peretu, Cucuteni-Băiceni precum şi descoperirea cetăţilor dacice din Munţii Orăştiei, în frunte cu Grădiştea Muncelului.

506) Mai degrabă decît de o terasă, este vorba, la Edificiul roman cu mozaic de la Constanţa, de o vastă sală — emporion — destinată negocierilor şi întrunirilor. Sala era probabil acoperită cu bolţi.

507) *Société des Carthages*.

508) *Monuments antiques de l'Algérie*.

509) *Histoire Ancienne de l'Afrique du Nord*.

510) *L'armée romaine d'Afrique*.

511) *Voyage en Maroc, au Fleuve Blanc*.

512) *Săpături în Nubia*.

513) *Sudanul egiptean*.

514) *Revista Societăţii regale de studii asiatice*.

515) *Raporturi anuale*.

516) *Serviciul arheologic al Indiei*.

517) *Corpusul inscripţiilor indiene*.

518) A. Olenin — *Antichităţile statului rus*, Moscova, 1849—1853 (în limba rusă).

519) *Buletinul Comisiei imperiale arheologice* (în limba rusă 66 vol.). *Comisia imperială arheologică — Dare de seamă* (în limba rusă, 46 vol.).

520) *Lucrările societăţii arheologice ruse* (în limba rusă). *Memoriile societăţii arheologice ruse* (în limba rusă). *Buletinul societăţii arheologice ruse* (în limba rusă).

521) *Materiale privind arheologia Rusiei* (în limba rusă).

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

522) *Materiali po arheologhii Kavkaza* (în limba rusă) — *Materiale privind arheologia Caucazului.*

523) Atribuirea culturii Cerneahov unei populații numite protoslave, este o mai veche teorie a arheologiei sovietice, la care în prezent s-a renunțat. Cultura Cerneahov — sau Sîntana de Mureș — Cerneahov — este cultura caracteristică pentru întreaga zonă dimprejurul Mării Negre, de la Dunăre pînă în stepele pontice, caracterizată de elemente constitutive de origine diversă — dacice, respectiv scitice, scitosarmatice, romane provinciale și gotice, care sînt intrate într-o sinteză de nivel provincial și în care elementul germanic-got a exercitat o anumită hegemonie.

524) *Epigrafia birmană.*

525) *Curiosités d'Amboine.*

526) *École Française de l'Extrême Orient — Școala franceză din Extremul Orient.*

527) *Inventaire des inscriptions du Champa et du Cambodge.*

528) *Inventaire descriptif des monuments du Cambodge.*

529) *Mémoires du service géologique de l'Indochine.*

530) Kingsborough, lord (Edward King) — *Antichități mexicane — Antiquities of Mexico. Comprising facsimiles of ancient mexican paintings and hieroglyphs... together with the monuments of New Spain, by M. Dupoix... The whole illustrated by many valuable inedited manuscripts by Lord Kingsborough. The drawings on stone by A. Aglio, in seven volumes,* Londra, 1831—1848.

531) *Întîmplări dintr-o călătorie în Yucatan.*

532) *Săpături în Yucatan.*

533) *Societatea națională de geografie.*

534) *Călătorie prin America de Sud.*

535) *Peru. Întîmplări dintr-o călătorie și explorare în Țara Incașilor.*

536) *Peru și Bolivia.*

537) *Expoziție a misiunii franceze a Americii de Sud.*

538) *Journal de la Société des Américanistes.*

BIBLIOTECA JUDEȚEANĂ „GH. ASACHI" IAȘI

CUPRINS

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

Partea a doua

ISTORIA ARHEOLOGIEI

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

universul arheologiei

«Deși arheologia folosește mijloace tehnice, ea este cu totul altceva decît o tehnică. Ea nu este, de altfel, nici o știință exactă: este știința omului prin excelență. Arheologul nu este un istoric, dar istoria este unul dintre domeniile pe care le cuprinde; nu este un filolog, dar trebuie să cunoască limbile civilizațiilor pe care le studiază; nu este antropolog, dar antropologia nu poate să-i fie străină; nu este nici etnolog, nici folclorist, totuși studiul folclorului și al etnologiei poate să-i aducă cele mai vii lumini.(...) Cunoscător al tuturor acestor științe umaniste, arheologul, care redă viața civilizațiilor trecute, apare deci, prin excelență, ca un umanist integral al epocii noastre.»

GUY RACHET

vol. I și II lei 30

Scanned with CamScanner